

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Журнал заснований у 1918 році

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Філологія. Соціальні комунікації

Том 30 (69) № 2 2019

Частина 2

**Київ
2019**

Головний редактор:

Казарін Володимир Павлович – доктор філологічних наук, професор, в.о. ректора Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Члени редакційної колегії:

Ищенко Наталія Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної діяльності та інноваційного розвитку Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Свеницька Еліна Михайлівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри слов'янської філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Кузьміна Світлана Леонідівна – доктор філософських наук, доцент, директор Навчально-наукового Інституту філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Семенець Ольга Сергіївна (відповідальний секретар) – кандидат філологічних наук, завідувач кафедрою зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Попова Олена Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри слов'янської філології та журналістики Навчально-наукового інституту філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Куц Наталія Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри слов'янської філології та журналістики Навчально-наукового інституту філології та журналістики Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Сеітяг'яєва Таміла Решатівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної філології Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського;

Торкут Наталія Миколаївна – доктор філологічних наук, професор Класичного приватного університету;

Генералюк Леся Станіславівна – доктор філологічних наук, професор, старший науковий співробітник сектора слов'янських літератур Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України;

Іваненко Світлана Мар'янівна – доктор філологічних наук, професор кафедри іноземних мов природничих факультетів Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова;

Пахарева Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор кафедри російської та зарубіжної літератури Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова;

Юган Наталія Леонідівна – доктор філологічних наук, доцент підготовчого відділення Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Доминик Арель – професор, голова відділу українських студій університета Отави (Канада).

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського
(протокол № 10 від 20.06.2019 року)**

Науковий журнал «Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського.
Серія: Філологія. Соціальні комунікації» зареєстровано Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 15711-4/182Р від 28.09.2009 року)

*Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з філологічних наук
відповідно Наказу Міністерства освіти і науки України від 04.04.2018 № 326 (додаток 9)*

*Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International
(Республіка Польща)*

Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

ISSN 2663-6069 (Print)
ISSN 2663-6077 (Online)

© Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2019

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

Дяченко М. Д. ЛІНГВОІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ДЕФІНІЦІЇ ДИСКУРСУ.....	1
---	---

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

Ahieieva V. O. CROSS-CULTURAL COMMUNICATION AND TRANSLATION.....	7
Алексеев Н. Э., Алексеева Л. И., Синева Т. В. ЛАТИНСКИЕ СЛОВА И ФРАЗЫ В ЮРИДИЧЕСКОМ АНГЛИЙСКОМ: ИХ ФУНКЦИИ И ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА.....	12
Борисова О. В. ВІДТВОРЕННЯ ДИСКУРСИВНИХ МАРКЕРІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ РОМАНУ ДЖ. МАРТІНА «ГРА ПРЕСТОЛІВ».....	18
Голубенко Н. І. ТРУДНОЩІ ВІДТВОРЕННЯ МОВНИХ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ КОНЦЕПТУ АМЕРИКАНСЬКОГО ПІВДНЯ «ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА».....	23
Запорожець Д. А. ЗАЛУЧЕННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДО УКЛАДАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ.....	28
Статівка А. О. ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ ГРАФОНІВ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ.....	33
Стрілецька С. В. КОГЕЗІЯ ЯК ДОМІНАНТНА КАТЕГОРІАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕКСТУ Й ЗАСОБИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....	39

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

Вайноренс І. П. КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНИЙ СКЛАДНИК КАУЗАЛЬНОЇ ДОМІНАНТИ «ЕФЕКТ» В АНГЛОМОВНОМУ Й УКРАЇНОМОВНОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ДИСКУРСІ.....	43
--	----

СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

Ажогіна Н. В. СТИСНЕННЯ НАУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМА (В АНГЛОМОВНОМУ КОНТЕКСТІ).....	48
Кременєва Т. В. НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ КОГНІТИВНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ.....	54

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Бужикова Т. О. ЖАНРОВІ МОДИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИКО-ПРИГОДНИЦЬКОЇ ПОВІСТІ 1920–1930-Х РР.....	59
Гольтер І. М. МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ У ЛІТЕРАТУРІ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ.....	64

Михед Т. В.
ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ: МІЖ КЕНОТИЧНИМ ЛАБІРИНТОМ ТА АВТАРКІЄЮ..... 70

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Лук'янова О. С.
ПОЕТИЧНІ ЗБІРКИ РОБЕРТА ТРЕТЬЯКОВА
1960-Х РОКІВ І СОЦРЕАЛІЗМ..... 75

Циганенко В. Л.
ХУДОЖНІ ОБРАЗИ КИРИЛА Й МЕФОДІЯ НА СТОРІНКАХ «ПАЛІНОДІЇ»
ЗАХАРІЇ КОПИСТЕНСЬКОГО..... 80

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Ковальова Я. В.
КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ САМОРЕПРЕЗЕНТАЦІЙ
НА СТОРІНКАХ АВТОБІОГРАФІЧНОГО ТВОРУ..... 84

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Гончарова О. А.
«МЫ ТРИ СЕСТРЫ» Б. МОРРИСОНА КАК ИНТЕРТЕКСТ: ИСТОРИЯ СЕМЬИ БРОНТЕ
СКВОЗЬ ПРИЗМУ ЧЕХОВСКОЙ ПЬЕСЫ..... 89

Кобзан Л. А.
«НОМО NOVUS» У НЕОРОМАНТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ
ДЖ. КОНРАДА ТА О. ГРІНА..... 95

Колінько О. П.
СУЧАСНА НОВЕЛА: КОНСТАНТИ І ТРАНСФОРМАЦІЇ
(НА МАТЕРІАЛІ МАЛОЇ ПРОЗИ УКРАЇНСЬКИХ І РОСІЙСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ
КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.)..... 100

Науменко Н. В.
ВНУТРІШНЯ ФОРМА ПИСЬМЕННИЦЬКОГО ІМЕНІ В СИСТЕМІ ОБРАЗІВ
ЛІРИЧНОГО ТВОРУ..... 106

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Мороз Л. В.
ТИПИ СУБ'ЄКТНОГО ВИЯВУ СВІДОМОСТІ РОЛЬОВОГО ГЕРОЯ:
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ РАКУРС..... 112

Назарець В. М.
ТИПИ ВНУТРІШНЬОТЕКСТОВОГО АДРЕСАТА В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ
АДРЕСОВАНОЇ ЛІРИКИ ХІХ – ХХ СТОЛІТЬ 117

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Красівський О. М., Масюкевич Ю. М., Мікула О. М.
ІНТЕРНЕТ КОМУНІКАЦІЯ: СТРАТЕГІЇ ТА МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ..... 122

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ

Свалова М. І.
КОЛОНКИ ТАТУСІ БО В УСЕУКРАЇНСЬКОМУ ІНТЕРНЕТ-ВИДАННІ «OPINION»:
СПОСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ 129

Яценко Г. В.
КОНЦЕПТ «ПАТРІОТИЗМ» У ПУБЛІЦИСТИЦІ ІВАНА ФРАНКА..... 135

ПРИКЛАДНІ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Дабагян І. М., Павловська Л. І.

СУЧАСНА МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА В ЄВРОПІ
(НА ПРИКЛАДІ НІМЕЧЧИНИ).....140

Кияниця Є. О.

СТРУКТУРНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ МЕДІАЛОГІЇ
ЯК НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО НАПРЯМУ..... 146

РЕЦЕНЗІЇ

Дребет В. В.

РЕЦЕНЗІЯ НА «НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК ТЕРМІНІВ
ПРОМИСЛОВОЇ АВТОМАТИЗАЦІЇ» СВІТЛАНИ ВАСИЛІВНИ КІЙКО
ТА НАТАЛІЇ ОЛЕКСАНДРІВНИ ШКОЛЬНОЇ.....151

Відомості про авторів 154

CONTENTS

GENERAL LINGUISTICS

Diachenko M. D.

THE LINGO-HISTORICAL ASPECTS OF DEFINITION OF THE DISCUSSION 1

TRANSLATION STUDIES

Ahieieva V. O.

CROSS-CULTURAL COMMUNICATION AND TRANSLATION 7

Aleksieiev M. E., Aleksieieva L. I., Synova T. V.

LATIN WORDS AND PHRASES IN LEGAL ENGLISH: THEIR FUNCTIONS
AND PROBLEMS OF TRANSLATION 12

Borysova O. V.

SOME WAYS OF DISCOURSE MARKERS RENDERING IN THE UKRAINIAN
TRANSLATION OF G. MARTIN NOVEL “GAME OF THRONES” 18

Holubenko N. I.

DIFFICULTIES IN REPRODUCTION OF THE ENGLISH-LANGUAGE REPRESENTATIONS
OF THE AMERICAN SOUTH CIVIL WAR CONCEPT 23

Zaporozhets D. A.

USE OF TRANSLATION SOFTWARE IN ALIGNMENT OF TERMINOLOGY 28

Stativka A. O.

SPECIFICS OF RENDERING FUNCTIONALITY OF PHONOLOGICAL DEVIATIONS
IN THE ENGLISH-UKRAINIAN LITERARY TRANSLATION 33

Striletska S. V.

COHESIA AS THE DOMINANT CATEGORIAL CHARACTERISTIC OF THE TEXT
AND THE WAYS OF ITS ENSURING 39

COMPARATIVE-HISTORICAL AND TYPOLOGICAL LINGUISTICS

Vainorenio I. P.

COGNITIVE-SEMANTIC CONSTITUENT OF CAUSAL DOMINANT “EFFECT” IN ENGLISH
AND UKRAINIAN ECONOMIC DISCOURSE 43

STRUCTURAL, APPLIED, AND MATHEMATICAL LINGUISTICS

Azhogina N. V.

COMPRESSION OF THE SCIENTIFIC INFORMATION AS A LINGUISTIC PROBLEM
(IN ENGLISH CONTEXT) 48

Kremenieva T. V.

RESEARCH AREAS OF COGNITIVE SCIENCE IN UKRAINE 54

LITERARY STUDIES

Buzhykova T. O.

GENRE MODIFICATIONS OF THE UKRAINIAN HISTORICAL AND ADVENTURE STORY
OF THE 1920–1930ES 59

Holter I. M.

MULTICULTURALISM IN LITERATURE:
MODERN VIEW ON THE PROBLEM 64

Mykhed T. V. HISTORY OF LITERATURE: BETWEEN THE KENOTIC LABYRINTH AND AUTARKY	70
UKRAINIAN LITERATURE	
Lukianova O. S. ROBERT TRETIAKOV'S POETIC COLLECTIONS OF THE SIXTIES AND SOCIALIST REALISM.....	75
Tsyhanenko V. L. ARTISTIC IMAGES OF KYRYLO AND METHODIUS ON "PALINODIYA" PAGES BY ZACHARY KOPYSTENSKY	80
LITERATURE OF FOREIGN COUNTRIES	
Kovalova Ya. V. COGNITIVE MODELING OF SELF-REPRESENTATIONS ON THE PAGES OF AUTOBIOGRAPHIC MEMORIES.....	84
COMPARATIVE LITERATURE STUDIES	
Honcharova O. A. "WE ARE THREE SISTERS" BY B. MORRISON AS INTERTEXT: THE BRONTE FAMILY THROUGH THE PRISM OF CHEKHOV'S PLAY	89
Kobzan L. A. "HOMO NOVUS" IN THE NEO-ROMANTIC VIEW OF THE WORLD IN THE WORKS OF J. CONRAD AND O. GRIN	95
Kolinko O. P. CONTEMPORARY NOVELLA: CONSTANTS AND TRANSFORMATIONS (ON THE MATERIAL OF THE UKRAINIAN AND RUSSIAN WRITERS' SMALL PROSE FROM THE XXTH CENTURY TO THE BEGINNING OF THE XXIST CENTURY)	100
Naumenko N. V. THE INNER FORM OF A WRITER'S NAME WITHIN THE IMAGERY SYSTEM OF A LYRICAL WORK	106
LITERARY THEORY	
Moroz L. V. TYPES OF SUBJECT-RELATED RESPONSE OF A ROLE HERO: SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECT	112
Nazarets V. M. TYPES OF INTRATEXTUAL ADDRESSEE IN THE TEXTS OF UKRAINIAN ADRESSED LYRICS OF THE 19 TH – 20 TH CENTURIES.....	117
SOCIAL COMMUNICATIONS: THEORY AND HISTORY OF SOCIAL COMMUNICATIONS	
Krasivskyi O. M., Masukevych Yu. M., Mikula O. M. INTERNET COMMUNICATION: STRATEGIES AND LINGUISTIC CHARACTERISTICS.....	122
THEORY AND HISTORY OF JOURNALISM	
Svalova M. I. COLUMNS OF TATUSIA BO IN ALL-UKRANIAN ONLINE EDITION "OPINION": WAYS OF ACTUALIZATION OF SOCIAL PROBLEMS	129

Yatsenko H. V.
THE CONCEPT OF “PATRIOTISM” IN PUBLICISTIC WRITINGS OF IVAN FRANKO 135

APPLIED SOCIAL AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Dabagyan I. M., Pavlovska L. I.
CONTEMPORARY YOUTH POLICY IN EUROPE (CASE STUDY – GERMANY) 140

Kyianytsiya Eu. O.
STRUCTURAL APPROACH TO THE FORMATION OF MEDIALOLOGY AS A SCIENTIFIC
AND PRACTICAL PROSPECTION 146

REVIEWS

Drebet V. V.
REVIEW OF “GERMAN-UKRAINIAN GLOSSARY OF INDUSTRIAL AUTOMATION”
BY SVITLANA VASYLIVNA KIIKO AND NATALIJA OLEKSANDRIVNA SHKOLNA.....151

Information about authors..... 154

ЗАГАЛЬНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'02:130.2

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.2-2/01>**Дяченко М. Д.**

Класичний приватний університет

ЛІНГВОІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ДЕФІНІЦІЇ ДИСКУРСУ

У статті проаналізовано загальнофілософські та лінгвістичні підходи до визначення поняття «дискурс». Висвітлено наукову дискусію щодо категорії дискурсу. Розкрито лінгвоісторичний аспект дефініції дискурсу, з'ясовано витоки теорії дискурсу. Окреслено методи дискурсивного аналізу як наукового напрямку. Надано характеристику дискурсу як когнітивного й мисленнєво-комунікативного утворення. Підкреслюється, що дискурс – це багаторівнева, полідисциплінарна одиниця, яка застосовується в контексті лінгвістики, літературознавства, філософії, психолінгвістики, психології, прагматики, риторики, соціології, педагогіки, етики, лінгводидактики тощо.

Ключові слова: вербальна комунікація, дискурс, дискурсивний аналіз, історичний аспект, лінгвістика, мовлення, текст.

Постановка проблеми. Дискурс є міждисциплінарним поняттям, окремі аспекти якого в сучасній науковій думці використовуються в контексті багатьох гуманітарних дисциплін, зокрема філософії, політології, теоретичної лінгвістики, теорії комунікації, журналістикознавства, педагогіки, психології, соціолінгвістики, теорії та практики перекладу тощо. У зв'язку з цим не існує однозначного підходу до визначення поняття «дискурс», а наукова дискусія навколо його дефініцій демонструє різноплановість авторських тлумачень цього феномена. Вивчення й аналіз загальних питань дискурсу здійснюється в межах мовознавчої дисципліни дискурсології. У таких лінгвістичних галузях, як комунікативна лінгвістика, когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, лінгвокультурологія, етнолінгвістика тощо, дискурс вивчається з позицій соціолінгвального аспекту. Наукові студії містять різні підходи до трактування поняття «дискурс», зіставлення термінів «дискурс», «текст», «мовлення» тощо, визначення методології й типології дискурсу. З огляду на вищезазначене, актуалізується проблема наукової інтерпретації лінгвоісторичного аспекту дефініції дискурсу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему дискурсу висвітлювали в наукових розвідках українські вчені: В. Бобротько [3], Т. Вец-

кур [5], М. Макаров [9] (теоретичні аспекти дискурсу), К. Кусько [8] (дискурс іноземномовної комунікації), А. Мартинюк [10] (когнітивно-дискурсивна лінгвістика), А. Приходько [11] (когнітивно-дискурсивна парадигма), К. Серажим [13] (дискурс як соціолінгвальне явище), І. Шевченко [17] (когнітивно-комунікативний аспект дискурсу); зарубіжні дослідники: Н. Арутюнова [1], Е. Бенвеніст [2], В. Бузаров [4] (загальнонаукові підходи до вивчення дискурсу); Р. Богранд [18], Дж. Браун [19], Дж. Синклер [26], О. Толпигіна [15] (питання дискурсивного аналізу), Г. Кук [21] (дискурс і література), Т. ван Дейк [23], В. Дресслер [24], Д. Кристал [22], М. Стаббс [27] (лінгвістичні аспекти дискурсу), В. Григор'єва [6], А. Стенстром [28] (дискурс у контексті мовної взаємодії), М. Фуко [16], У. Чейф [20] (дискурс і свідомість) та ін.

Постановка завдання. Завданням наукової розвідки є розкриття дефініції поняття «дискурс»; висвітлення наукової інтерпретації його видів; окреслення лінгвоісторичного аспекту дефініції дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Слово «дискурс» багатозначне в науковому обігу, на що існують цілком об'єктивні причини, зумовлені його етимологією та різноманітністю шляхів і методів упровадження його в мовленнєву практику.

Сучасні уявлення про дискурс віддзеркалюють мовознавчі дослідження теорії вербальної комунікації загалом. Британський філолог Д. Кристал вважає, що дискурс – це «відрізок мовлення, який за розміром більший за речення» [22, с. 106]. Дослідник також зазначає, що дискурс має доторетичний статус у лінгвістиці й містить набір поведінкових особливостей.

Поняття «дискурс» тривалий час (більше ніж дві тисячі років поспіль) існувало в значенні таких категорій, як «діалог», «міркування». Як самостійний лінгвістичний термін дискурс уперше використано в 1952 р. американським лінгвістом З. Гаррісом у статті «Аналіз дискурсу», який назвав так метод аналізу зв'язного мовлення, призначений для виведення дескриптивної лінгвістики за межі одного речення в певний момент часу і для співвіднесення мови та культури [25]. З. Гаріс відмежував дискурс від бесіди, діалогу, розмови, окресливши новий напрям у мовознавстві – дискурсологію, що об'єднує представників багатьох наук, зокрема лінгвістів, соціологів, психологів, педагогів, у вивченні дискурсивних явищ комунікативного, когнітивного, прагматичного, дидактичного характеру. Аналізуючи дискурс у різних контекстах, дослідники з'ясовують його структуру, функції, типологічні ознаки тощо.

Поняття «дискурс» у середині 50-х рр. ХХ ст. активно застосовувалося у філософських дослідженнях. Поглиблене вивчення й аналіз дискурсу відбулися 70-і рр. ХХ ст. У науковий обіг термін «дискурс» уведено німецьким філософом Ю. Габермасом як форма комунікації, що визначається аргументацією; форма, в якій домагання значущості, що стали проблематичними, стають темою обговорення.

Грунтовне тлумачення дискурсу запропонував Т. ван Дейк [23]: у широкому сенсі – як комплексну комунікативну подію, що відбувається між тими, хто говорить і слухає в процесі комунікативної дії в певному часовому, просторовому та іншому контексті. Така комунікативна дія може бути мовною, письмовою, мати вербальні й невербальні складники. Дискурс у вузькому сенсі – текст або розмова, що має здебільшого тільки вербальний складник – «текст» або «розмову». Дискурс у найзагальнішому розумінні – це «вербальний продукт комунікативної дії».

На думку швейцарського вченого П. Серіо [14], можна виокремити вісім дефініцій дискурсу на основі різних лінгвістичних напрямів (із позицій граматики тексту, прагматики, аналізу діалогу, аналізу одиниць мови й мовлення тощо): 1) дис-

курс – як еквівалент поняття «мовлення»; 2) дискурс – одиниця, більша за фразу, висловлювання в глобальному сенсі, послідовність окремих висловлювань; 3) вплив висловлювання на його одержувача, внесення висловлювання в мовленнєву ситуацію, що містить суб'єкта й адресата, час і місце мовлення; 4) бесіда як основний тип мовлення; 5) мовлення, що привласнюється мовцем, на противагу оповіді, що розгортається без експліцитного втручання суб'єкта; 6) еквівалент поняття «мовлення» як актуалізація, диверсифікованість на поверхневому рівні, на противагу «мові» як системі малодиференційованих віртуальних значень; 7) система обмежень, що накладаються на необмежену кількість висловлювань відповідно до сили певної соціальної чи ідеологічної позиції; 8) висловлювання (текст) із погляду дискурсного механізму його породження та сприймання.

Опрацювання наукових розвідок, присвячених проблемі дискурсу, свідчить про те, що його отождожують із мовленням, висловлюванням, текстом, бесідою, одиницею мовленнєвої ситуації, з позалінгвальними чинниками, так він пояснюється з позицій психолінгвістики.

Українська дослідниця К. Серажим виокремлює п'ять основних значень терміна «дискурс» 1) зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними чинниками; 2) текст, узятий у подієвому аспекті; мовлення як цілеспрямована соціальна дія, як компонент, що бере участь у взаємодії людей; 3) текст, що утворився в процесі дискусії, коли значення «на виході» стає адекватним авторському задуму (на думку авторки, в такому трактуванні дискурс є ментальним утворенням); 4) сукупність тематично, культурно або інакше пов'язаних текстів, що допускає розвиток доповнення іншими текстами; 5) спілкування, що розглядається як реалізація певних дискурсивних практик [13, с. 12]. Учена розглядає дискурс як взаємодію трьох структур: структуру мисленнєвих процесів мовця; мовної структури і структури мовленнєвої ситуації (відношень між мовцем та адресатом) [13, с. 13].

Як зазначає Г. Кук, письмові дискурси вирізняються вищим ступенем формалізованості та плановості, ніж усні [21, с. 183]. Письмовий дискурс повно реалізується у своєму інформаційному сліді – тексті.

Класифікація Р. Дж. Уотса текстову організацію дискурсу подає так: 1) культурний артефакт, що є продуктом діяльності великої кількості семіотичних систем, серед яких домінує мовна, й у ній генерується текст, а важливою другорядною

є графологічна/друкарська система цієї мови; 2) частина гри в комунікативну діяльність між як мінімум двома комунікативними партнерами, які не є фізично наявними водночас у комунікативній ситуації; 3) як мінімум два комунікативні акти за участю як мінімум двох комунікативних партнерів, один з яких (а саме акт читання) не є примітивним генеруванням реальних мовленнєвих актів; 4) набір мовленнєвих актів, генерований як ілокутивні акти з набором конвенціонально визначених ілокутивних сил; 5) реалізація набору екстралінгвістичних припущень, які роблять комунікативні партнери (індивідуальні набори припущень серед комунікативних партнерів можуть бути дуже схожими або відрізнятися; вони ніколи не бувають абсолютно ідентичними); 6) розвиток теми, який, залежно від довжини та типу тексту, складається з певної кількості текстових одиниць, що організуються в текстову структуру відповідно до правил компонентної побудови тексту (тип текстових одиниць та їх розміщення в структурі тексту характеризує комунікативний тип письмового тексту); 7) мовленнєві дії комунікативних партнерів, які мають ідіолектні варіанти лінгвістичної системи, вибраної для комунікації [29, с. 47–48].

Дослідниця В. Григор'єва пояснює термін «дискурс» безпосередньо в лінгвістичному значенні – як лінгвістичну одиницю спілкування, в якій відображено диференціальну розмаїтість картин світу, що містить: а) типізовані ситуації соціальної взаємодії; б) учасників соціальної взаємодії; в) соціальні норми й конвенції; г) культурологічні уявлення й форми [6, с. 11–12]. Таке тлумачення належить до широкого розуміння дискурсу.

Дискурс у лінгвістичних розвідках здебільшого зіставляється, ототожнюється з такими поняттями, як текст, мовлення, мова (вияв мови), висловлювання, процес, мовленнєва подія. Тому термін «дискурс» має багато застосувань, зокрема: 1) еквівалент поняття «мовлення», будь-яке конкретне висловлювання; 2) одиниця, що за розміром переважає фразу, висловлювання в глобальному розумінні, предмет дослідження граматики тексту, що вивчає послідовність окремих висловлень; 3) у теорії висловлювань (прагматиці) дискурсом називають вплив висловлювання на адресата, що передбачає суб'єктів і ситуацію (момент, місце) висловлювання; 4) за Е. Бенвеністом, дискурсом називається мовлення, властиве тим, хто говорить, на відміну від розповіді, що розгортається без експліцитного втручання суб'єкта. Дискурс визначено дослідником як процес застосування мовної системи, а текст – як результат цього процесу [2, с. 10].

Учена О. Селіванова в термінологічній енциклопедії з лінгвістики ґрунтовно з'ясовує походження й значення слова «дискурс». Дослідниця подає основні значення поняття: «дискурс»: 1) зв'язний текст у контексті численних супровідних фонівих чинників – онтологічних, соціокультурних, психологічних тощо; текст, занурений у життя; 2) замкнена цілісна комунікативна ситуація (подія), складниками якої є комуніканти й текст як знаковий посередник, зумовлена різними чинниками, що опосередковують спілкування й розуміння (соціальними, культурними, етнічними тощо); 3) стиль, підмова мовного спілкування; 4) зразок мовної поведінки в певній соціальній сфері, що має певний набір змінних [12, с. 119]. Аналізуючи різні погляди на дискурс як на зв'язний текст, авторка окреслює провідні різновиди мовної поведінки в певній комунікативній ситуації.

Найпоширенішим у мовознавчих студіях є тлумачення дискурсу, запропоноване Т. ван Дейком: це – зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, історичними, соціокультурними, психологічними та іншими – чинниками. Дослідник підкреслює, що дискурс є комунікативною подією, в якій беруть участь мінімум два учасники – той, хто говорить, і той, хто слухає. Текст є статичним об'єктом, а дискурс – способом його актуалізації в певних ментальних і прагматичних умовах [23].

Дискурс, як і будь-яке складне наукове поняття, має властиві йому методологічні засади, сформовані в ученні про дискурс (з лат. *diskursus* – міркувати), розуміють як предмет вивчення комунікативної лінгвістики, оперуючи такими поняттями, як «аналіз дискурсу», «теорія дискурсу». Це вчення з опорою на загальнонаукові й лінгвістичні дослідницькі методики виробило такі методи та прийоми дослідження, що сприяли виокремленню дискурсу в окрему наукову (насамперед лінгвістичну) категорію. Теорія (аналіз) дискурсу ґрунтується на методологічних засадах, що сприяють системному викладу взаємозв'язку й взаємозумовленості понять, явищ, пов'язаних із педагогічним дискурсом – предметом дослідження.

У науці вибудована парадигма дискурсу як «сукупність пізнавальних принципів і прийомів відображення суспільної реальності, що визначають логіку організації знань і моделі теоретичного витлумачення мовленнєво-мисленнєвих явищ» [13, с. 23].

Учені переважно використовують такі методи дослідження: 1) прагматичний аналіз, що стосується стратегій і тактик, законів і правил

спілкування, аспектів взаємодії суб'єктів дискурсу (основи прагматичного аналізу закладено в роботах американських учених Джона Остіна, Джона Серля, Герберта Пола Грайса, Джефері Ліча); 2) семіотичний аналіз, що передбачає вивчення знакової природи комунікації; 3) структурний аналіз, що дає змогу досліджувати компоненти дискурсу, їх взаємозв'язки; 4) дискурс-аналіз, що застосовують з метою виявлення соціального, психічного, культурного контексту мовлення; 5) контент-аналіз, основою якого є встановлення елементарних одиниць та об'єктивні (кількісні) характеристики їх функціонування в межах дискурсу; 6) транзакційний аналіз як дослідження міжособистісних стосунків мовців; 7) аналіз мовленнєвих актів, спрямований на виявлення мовних фактів, характерних для кожного виду дискурсу [13, с. 23].

Дискурсивний аналіз як науковий напрям сформувався порівняно недавно. Безпосередні витоки теорії дискурсу й методів його аналізу, на думку Н. Арутюнової, варто шукати в дослідженнях, присвячених використанню мовних одиниць (німецька школа П. Вундерліха, П. Хартмана та ін.), соціолінгвістичному аспекті аналізу комунікації (американська школа Г. Закса й ін.), у психологічному моделюванні породження мовлення, в описі етнографії комунікації, в антропологічних дослідженнях [13, с. 137].

Постмодерністська філософія розглядає дискурс як когнітивне й мисленнєво-комунікативне утворення, що може бути адекватно інтерпретоване лише в аспекті нелінійної парадигми. В основу аналізу дискурсу покладено такі лінгвістичні чинники, як розмежування мови й мовлення, речення, висловлення (речення в мовленні), висловлювання (зв'язне мовлення, текст), потреба структурної лінгвістики вийти в наукових дослідженнях за межі речення, необхідність розмежування понять «текст» і «дискурс», визначення функцій складного синтаксичного цілого (надфразної єдності) в комунікативних процесах, здобутки когнітивної й комунікативної лінгвістики тощо.

Основні характеристики дискурсу виокремлює М. Стаббс: 1) у формальному стосунку – це одиниця мови, що перевищує за обсягом речення; 2) у плані змісту дискурс пов'язаний із використанням мови в соціальному контексті; 3) за своєю організацією дискурс є інтерактивним, тобто діалогічним [27].

Дослідник М. Макаров розуміє дискурс не як примітивний набір ізольованих одиниць мовної

структури, «більших за речення», а як цілісну сукупність функціонально організованих, контекстуалізованих одиниць уживання мови [9]. Таке розуміння дискурсу перегукується з підходами, зазначеними вище.

У контексті мовознавчих досліджень дискурс розглядається як лінгвістичний складник комунікації, як мова (усна й письмова), занурена в комунікативний контекст [7].

Дискурс – це не тільки текст, а й певна система, тому згодом «дискурс» повністю витісняє термін «функціональний стиль» [15, с. 72–86].

На думку Е. Бенвеніста [2], важливою рисою дискурсу в широкому значенні є співвіднесення його з учасниками мовленнєвого акту, а саме з тим, хто говорить, і тим, хто слухає (адресантом та адресатом), а також із комунікативним наміром адресанта певним чином вплинути на слухача.

Як зауважує Н. Арутюнова, дискурс – це мова, занурена в життя. Тому поняття «дискурс», на відміну від терміна «текст», не застосовують до стародавніх та інших текстів, зв'язки яких із живою дійсністю не відновлюються безпосередньо. Поняття дискурсу пов'язане з поняттям тексту як процесу між учасниками комунікативної події. Поняття тексту пов'язане з відрізком мови як продуктом комунікації [1, с. 210].

Висновки і пропозиції. Отже, у процесі аналізу низки історичних джерел і досліджень у галузі лінгвістики з'ясовано, що існують три підходи до поняття «дискурс»: з позицій формально чи структурно орієнтованої лінгвістики; з погляду зумовленості аналізу функцій дискурсу вивченням функцій мови в широкому соціокультурному контексті; з розуміння дискурсу як висловлювання. Як свідчить наукова дискусія навколо поняття «дискурс», це – багаторівнева, полідисциплінарна одиниця. Вона застосовується в контексті лінгвістики, літературознавства, філософії, психолінгвістики, психології, прагматики, риторики, соціології, педагогіки, етики, лінгводидактики тощо. Загалом у площині мовознавчих досліджень категорія «дискурс» залишається розмитою й неоднозначною, співвідносячись у лінгвістиці з поняттями «текст» і «мовлення». Це вчення з опертям на загальнонаукові й лінгвістичні дослідницькі методики виробило такі методи та прийоми дослідження, що сприяли виокремленню дискурсу в окрему наукову (насамперед лінгвістичну) категорію. Теорія (аналіз) дискурсу ґрунтується на методологічних засадах, що сприяють системному викладу взаємозв'язку й взаємозумовленості понять, явищ тощо.

Список літератури:

1. Арутюнова Н. Д. Дискурс. *Лингвистический энциклопедический словарь* / гл. ред. В. Н. Ярцева. Москва, 1990. 136 с.
2. Бенвенист Э. *Общая лингвистика*. Москва, 2002. 448 с.
3. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса: от психолингвистики к лингвосинергетике. 4-е изд. Москва: Либроком, 2011. 288 с.
4. Бузаров В. В. К вопросу о термине «дискурс». *Горизонты гуманитарного знания*: сб. научн. тр. ПГЛУ. Пятигорск, 1999. 314 с.
5. Вецкур Т. А. Текст та дискурс: проблеми диференціації. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*: зб. праць та доповідей Всеукраїнської наукової конференції, 12–13 травня 2005 р. Хмельницький, 2005. С. 73.
6. Григорьева В. С. Дискурс как элемент коммуникативного процесса: прагматический и когнитивный аспекты: монография. Тамбов: Изд-во Тамб. гос. тех. ун-та, 2007. 288 с.
7. Колісник Ю. Текст і дискурс: проблеми дефініцій. URL: <http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/6988/1/25.pdf>.
8. Кусько К. Я. Дискурс іноземномовної комунікації. Львів: Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2002. 494 с.
9. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. Москва: Гнозис, 2003. 280 с.
10. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.
11. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
12. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термін. енцикл. Київ – Полтава: Довкілля, 2006. 716 с.
13. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність на матеріалах суч. газетн. публіцистики: монографія. Київ, 2002. 392 с.
14. Серио П. Как читают тексты во Франции. Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса. Москва, 1999. С. 14–53.
15. Толпыгина О. А. Дискурс и дискурс-анализ в политической науке. *Политическая наука*. Москва, 2002. № 3. С. 72–86.
16. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук. Санкт-Петербург: А-сэд, 1994. 407 с.
17. Шевченко І. С. Когнітивно-комунікативна парадигма і аналіз дискурсу. *Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен*. Харків, 2005. С. 9–20.
18. Beaugrande R. de (1993). *Discourse Analysis and Literary Theory: Closing the Gap*. URL: <http://jaconlinejournal.com/archives/vol13.2/debeaugrande-robert.pdf>.
19. Brown G., Yule G. (1996). *Discourse Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press. 288 p.
20. Chafe W. *Discourse (1994). Consciousness and Time: The Flow and Displacement of University of Chicago Press. Language Arts Disciplines*. Oct. 15. 327 p.
21. Cook G. (1994). *Discourse and literature*. Oxford: Oxford Univ. Press, 1994. 286 p.
22. Crystal D. (1991). *A dictionary of linguistics and phonetics*. Oxford: Blackwell Publishers. 389 p.
23. Dijk van T. A. (1998). *Principles of Critical Discourse Analysis The sociolinguistic Reader. Gender and Discourse*. Vol. 2. P. 367–393.
24. Dressler W. U. (1981). *Einführung in die Textlinguistik. Tübingen*. XIII. 290 p.
25. Harris Z. S. (1952). *Discourse analysis. Language*. Vol. 28. № 1. P. 1–30.
26. Sinclair J., Coulthard R. (1992). *Towards an analysis of Discourse: The English used by Teachers and Pupils*. London; New York. P. 79–88.
27. Stubbs M. (1986). *Educational linguistics*. Oxford. 186 p.
28. Stenstrom A. B. (1994). *An Introduction to Spoken Interaction*. London, New York: Longman. 288 p.
29. Watts R. J. (1981). *The pragmalinguistic analysis of narrative texts: narrative cooperation in Charles Dickens's "Hard Times"*. Tübingen: Narr. 239 p.

ЛІНГВОІСТОРИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ДЕФИНИЦИИ ДИСКУРСА

В статье проанализированы общеполитические и лингвистические подходы к определению понятия «дискурс». Освещена научная дискуссия относительно категории дискурса. Раскрыт лингвоисторический аспект дискурса, выяснены истоки теории дискурса. Определены методы дискурсивного анализа как научного направления. Охарактеризован дискурс как когнитивное и мыслительно-коммуникативное образование. Подчеркивается, что дискурс – это многоуровневая, полидисциплинарная единица,

применяемая в контексте лингвистики, литературоведения, философии, психолингвистики, психологии, прагматики, риторики, социологии, педагогики, этики, лингводидактики и др.

Ключевые слова: *вербальная коммуникация, дискурс, дискурсивный анализ, исторический аспект, лингвистика, речи, текст.*

THE LINGO-HISTORICAL ASPECTS OF DEFINITION OF THE DISCUSSION

The article is devoted to the analysis of general philosophical and linguistic approaches to the definition of the concept of “discourse”. A scientific discussion on the category of discourse is presented. The lingua-historical aspect of the definition of discourse is discovered, the origins of the theory of discourse are clarified. The methods of discursive analysis as a scientific direction are outlined. The characteristic of discourse as cognitive and thought-communicative education is given. It is emphasized that discourse is a multilevel poly-disciplinary unit used in the context of linguistics, literary criticism, philosophy, psycholinguistics, psychology, pragmatics, rhetoric, sociology, pedagogy, ethics, linguistics, etc.

Key words: *verbal communication, discourse, discursive analysis, historical aspect, linguistics, speech, text.*

ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВО

УДК 811.111'27:811.161.2'27

DOI DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.2-2/02>

Ahieieva V. O.

V. O. Sukhomlynsky National University of Mykolayiv

CROSS-CULTURAL COMMUNICATION AND TRANSLATION

The article is dedicated to the problem of cross-cultural communication and the process of translation within it. It states about peculiarities of cross-cultural communication, its main types and forms. It denotes the relationship between the language and the culture, describes the aspects of possible influence of cross-cultural communication on the process of translation. It describes the reasons of difficulties in communication because of culture differences. Special attention is paid to the strategies of translation within cross-cultural communication.

Key words: communication, cross-cultural communication, translation, message transmission, difficulties in translation.

Formulation of a research problem and its significance. The process of globalization in modern world influences and even changes not only politics and economics but also the nature and the matter of human communication. The dissemination of international contacts and the interest to foreign languages definitely increase our attention to cross-cultural communication as to the scientific and practical branch of science that goes through the dynamic development in the whole world. At the same time we still have a true need in defining the matter of cross-cultural communication, formulation of its basic principles and the aspects of research.

Communication is one of the main components of human life. In general sense talking about cross-cultural communication we talk not only about information exchange. We should also take into consideration all the other processes connected with it. Among these processes we may observe: ways of conveying and receiving information, the artificial intelligence laws, computer networks and programs, signs etc. Cross-cultural communication in its general sense is the science that studies verbal and non-verbal communication among people belonging to different national and lingual communities. Language proficiency is an internal part of cross-lingual communication and the key point in providing successful communication. When people don't know the language of an interlocutor they have to find translators (or interpreters) for providing this type of communication. So,

summarizing all the above mentioned, we may easily say that translation (or interpreting) is an internal part of cross-cultural communication.

The goal and the specific tasks of the article. The main goal and the tasks of the article are dedicated to the problem of peculiarities of cross cultural communication and to the process of translation. The task of the article is to show the way cross-cultural communication may influence the process of translation and to show the problematic areas of translation in cross cultural communication.

Analysis of the latest research into this problem proved that the problem of cross-cultural communication was studied by many scholars. Most of their works were dedicated not only to the problem of this type of communication but to the aspect of it where cross-cultural communication, its peculiarities and significance are detected. Among the most famous scientists we may easily single out E. Haugen, V. Karaban, S. Semchinskiy, Yu. Zhluktenko, U. Wainreich and others. Their researches are devoted to studying the dialogue of cultures, the cultural code and the cultural context. It's a well-known fact that while translating we have to take into consideration cultural peculiarities that may influence the whole process of translation. It is proved that any translator faces difficulties in his/her work as his/her task is not only to convey the information but to convey it appropriately. In cross-cultural communication one of the main problems is that some languages are full of cultural

terms and expressions (which are also called cultural specific). The cultural specific expressions are quite difficult to translate. This happens because the cultural context is too vague as it represents the world view and the world perception of a society [3].

Statement regarding the basic material of the research. Communication as a general phenomenon is the process of the message transmission consisting of three parts – the sender, the message and the recipient. In other words, it is the process of exchanging ideas, information etc. between two or more people. Communication has always been an important need of all societies and it is still an integral part of our life. It may occur between people of the same culture (and language) and of different cultures (and languages). The latter means the transmission of information through cross-cultural communication and the difficulties we face in it. It's not only cultural specific expressions (as it was mentioned above) but also facial expressions, gestures with universal and different meaning in different cultures etc.

But why do we talk about the relationship between the language and the culture, their connection and the difficulties in communication within them? First of all, it is because of the fact that while interacting with another language we also interact with another culture that speaks the language. The second point is that it's impossible to understand one's culture without accessing its language directly. Modern scholars often use the term "paralanguage" in cross-cultural communication to show the process of transmitting messages. Of course, this language phenomenon is specific to a culture. The subtype of paralanguage is kinesics, that is, the postures, expressions and gestures used as non-verbal language. It is proved that due to paralanguage we may change the meaning of various words by changing the tone of voice or the character of the voice.

Anthropologist-linguist Edward Sapir proved that the language habits of definite groups of people built the real world. After that he also stated that no two languages or similar in such a way that they would represent one society. The world for every society is different. This defines that speaking a language means that a person is assuming a culture. The knowledge of culture formulated on this principle means the knowledge of particular language [5].

By many scholars the process of translation in cross-cultural communication is often regarded as the cross-cultural communication agent. It always involves both language and culture simply because they two cannot be separated. Translators always have to pay attention to differences in kinds and degrees

of conventionalization in the source and target cultures when conveying the message from one culture to another. One of the main peculiarities of translation in cross-cultural communication is its double-bind situation when a translator has to combine the source text in its cultural context to the target communicative and cultural condition. Dr. Datta Sawant in his latest research states that the cultural interaction can be studied through translation and that cultural connotations play an important role in translation studies.

But what are the main types of cross-cultural communication and how can they be influenced by translation? What difficulties may the translator face in cross-cultural communication and what problems may be observed according to these types?

Scholars define three types of cross-cultural communication. They are: verbal, non-verbal and visual ways of cross-cultural communication. Among them verbal type (which is also called language communication) is taken into consideration as an effective way to cross-cultural communication. In our everyday life representatives of different cultures do not analyze the elements of their cultural activities as we all live by stereotypes. These stereotypes help us to orient in different situations and we don't need to think how to act or how to react. In general meaning these stereotypes are positive because they are commonly accepted. But sometimes they have negative consequences as they may prevent us from estimating contradictions that may be present in social spheres of human life.

So, translation in cross-cultural communication mustn't be influenced by stereotypes of behavior as they are different in different cultures. As for the functions of translation in cross-cultural communication it is first of all the function of breaking misunderstanding among representatives of different cultures. Then it is the communicative function as a translation process is the transmission of information first of all. And the third function is the comparison and the correlation of language units.

And what are the main difficulties for translators in cross-cultural communication? First of all the translator has to choose what kind of translation he/she has to do, whether it will be free or literal. Literal translation means word for word translation. And free translation means that the translator will not follow the form of the source language text closely. The traditional dichotomy between literal and free translation has been replaced by various up-to-date theories like Roman Jakobson's semiotic approach to translation where the translator has to recode the source language text (or message) first and after that he has to transfer it into an equivalent text (or message) for

the target culture involving two equivalent messages in two different languages [4].

It is of vital importance to know the customs and the culture of people using the language the text is translated into. This may be announced only because any language is not just a nomenclature for a set of universal concepts, but the set of peculiar concepts (culture specific concepts). They are language units existing in the source language, but completely unknown in the target language. So, in the process of translation in cross-cultural communication we face the difficulty to find an appropriate equivalent.

To make an appropriate translation within cross-cultural communication the translator has to define the need, the motivation and the purpose of translation. To do this he/she has to resort the knowledge of the target language culture and to restore his/her previous experience with similar texts that has been translated already. In general, if the translator works within cross-cultural communication, it is necessary to overcome the lack of equivalence, cultural untranslatability and the losses in translation. To compensate all the above mentioned translators usually use generalization, the strategy of translation by a more specific term, that is, hyponym, the strategy of translation by cultural substitution, translation by paraphrase and the strategy of translation by omission [5].

One of the most commonly applied strategies of translation in cross-cultural communication is generalization which deals with different kinds of translation problems. The usage of generalization means that the translator uses a word or even the whole concept with a more general (superordinate) meaning instead of a more specific word or the concept. The result of this translation strategy may appear in excessive generalization and even in oversimplification, that is, the loss in meaning in the target language text.

The next strategy is the strategy of translation by a more specific term (or hyponym). This type of strategy is not so widely observed in translation within cross-cultural communication because of the fact that it is easier while we search for more general word. Another negative quality of this strategy is that it leads to over interpretation and oversimplification of the source language meaning.

One more type of translation strategy is the translation by cultural substitution which involves substitution of a culture specific item or expression. This type of strategy should be used carefully as we have to replace a culture specific item in the source language text by a target item with the similar concept in target culture to provide a similar impact on the target language reader. Like the previous strategy it also

has both negative and positive qualities. The positive quality is that it allows the readers to identify a concept, and it becomes easily recognized. This method also permits to avoid the usage of long explanations or footnotes. The negative quality of this strategy is that it may lead to overgeneralization and even cause misunderstanding.

The method of usage of loan words is widely used in dealing with culture-specific items. This method is used when we have a deal with newly formed or newly introduced concepts. The loan word is often followed with footnotes or explanations. They permit the reader to understand target language text appropriately. The choice of loan words in translation within cross-cultural communication depends on the purpose and the type of the text. The method of loan words usage is applied in the case if the translator intends to preserve the standards prevailing in a given society.

The method of translation by paraphrase in cross-cultural communication is used if the word (or a concept) is localized in the target language. At the same time there is a huge difference in the form or the frequency of usage in source language text for example. In this case we talk about paraphrase with the usage of related words. If a word (or a concept) isn't lexicalized in the target language text, then the translator has to paraphrase it with the usage of unrelated words. In this case we also talk about advantages and disadvantages. The main advantage is that this method allows achieving a high level of precision in specifying the meaning of a word (or a concept). The negative quality is that this method, as a rule, causes filling a one-item slot with the footnotes comprising several items. One more disadvantage is that it may lead to disproportion in length of the source and the target language texts.

The strategy of translation by omission in cross-cultural communication is observed in the case of items possessing extreme difficulties in translation. This method may lead to little harm to omit a word or expression in translation. Some loss of meaning is also inevitable within this method. This type of translation strategy is used not only in cross-cultural communication, but also in the cases of translation of texts belonging to different genres. In spite of the fact that omission has some disadvantages, we may also talk about the advantages of this method usage. The main advantage is that we can produce a smooth, understandable and quite readable translation preserving the value of rendering a particular meaning accurately in a given context.

Conclusions. Cross-cultural communication is the exchange of information between representatives

of different cultures. This type of communication consists of three parts – the sender, the message, and the recipient. The process of communication between representatives of different cultures faces some specific difficulties. Among them we may easily single out cultural specific, facial expressions, gestures with universal and different meaning based on the principle of social need, culture and history. The process of transmitting messages within cross-cultural communication is often called paralanguage. It is often combined with kinesics, that is, the postures, the expressions and the gestures used as non-verbal language. It is paralanguage that influences the process of cross-cultural communication as it may change the meaning of various words by changing the tone of voice for example.

There are three types of cross-cultural communication. They are: verbal, non-verbal and visual ways of cross-cultural communication. One of the main difficulty for translators in cross-cultural communication is that he/she has not only to know or to understand the culture of the target language representatives, but to overcome the stereotypes of behavior in his/her own culture. Other words, we talk about psychological difficulties in translation. According to the latest researches the process of cultural interaction can be fully studied and presented due to the translation. Within it cultural connotations play an important role in translation studies.

The process of translation in cross-cultural communication performs several functions. The first of them is breaking misunderstanding among representatives of different cultures. The second one is the communicative function, as a translation process is the exchange of information first. And the third function is the comparison and the correlation of language units.

Some peculiar difficulties are observed in translation in cross-cultural communication (except psychological ones). Among them we observe the lack of equivalence, cultural untranslability and the losses in translation. To overcome them translators use specific translation strategies. They are: generalization, the strategy of translation by a more specific term, the strategy of translation by cultural substitution, trans-

lation by paraphrase and the strategy of translation by omission. Each of them has its own advantages and disadvantages. Before choosing the appropriate strategy of translation translator has to define the need, the motivation and the purpose of translation. The strategy of generalization presupposes the usage of a word or even the whole concept with a more general meaning instead of a more specific word or the concept. The strategy of translation by a more specific term presupposes the search of more general word. The strategy of translation by cultural substitution involves substitution of a culture specific item or expression when we replace a culture specific item in the source language text by a target item with the similar concept in target culture to provide a similar impact on the target language reader. The strategy of usage of loan words is used in dealing with culture-specific items when we have a deal with newly formed or newly introduced concepts followed with footnotes or explanations. The strategy of translation by paraphrase in cross-cultural communication is used if the word (or a concept) is localized in the target language. The strategy of translation by omission in cross-cultural communication is observed in the case of items possessing extreme difficulties in translation.

The translation plays an important role in cross-cultural communication as it allows representatives of different cultures to carry out full exchange of information. In translation process it is necessary to pay attention to cultural aspects of formation and the use of language and also to consider stereotypes of behavior of the individual. The main objective of the translator in cross-cultural communication is, of course, to establish connection between speaking and to break a language barrier. The leading role of the translation is overcoming cultural distances between communicants which are aimed at providing mutual understanding between them. The translator in that case has to own cognitive base, that is the structured set of knowledge national and cultural communities, both the, and another. It is important, first of all, because they form specific national - cultural mentality which needs to be considered during the translation.

References:

1. Карабан В. І. та ін. Попередження інтерференції мови оригіналу в перекладі (вибрані граматичні та лексичні проблеми перекладу з української мови на англійську) / за ред. В. І. Карабана. Вінниця : Нова книга, 2003. 208 с.
2. Фінкель О. М. Забутий теоретик українського перекладознавства / за ред. Л. М. Черноватого, В. І. Карабана. Вінниця : Нова книга, 2007. 438 с.
3. Baker M. *In other Words*. London : Routledge, 1992. 128 p.

4. Bartell M. Internationalization of universities: a university culture-based framework. London : Higher Education, 2003. 150 p.
5. Bell R. T. Translation and Translating. London : Longman, 1991. 248 p.
6. Brown H. Douglas. Principles of language learning and teaching. New York : Longman, 2000. 186 p.
7. Robinson-Stuart G., Honorine N. Second culture acquisition: Ethnography in the foreign language classroom. *Modern Language Journal*. 1996 Vol. 8. P. 430–432.

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ І ПЕРЕКЛАД

У статті досліджено проблему міжкультурної комунікації та процесу перекладу в її межах. Досліджено особливості міжкультурної комунікації, її головні види та форми. У статті досліджено зв'язок між мовою та культурою, описано аспекти можливого впливу на процес перекладу. Проаналізовано причини труднощів у спілкуванні через різницю культур. Особливу увагу приділено стратегіям перекладу, широко поширеним у межах міжкультурної комунікації.

Ключові слова: спілкування, міжкультурна комунікація, переклад, передача інформації, труднощі під час перекладу.

МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ И ПЕРЕВОД

В статье рассмотрена проблема межкультурной коммуникации и процесса перевода в рамках межкультурной коммуникации. Исследованы особенности межкультурной коммуникации, ее главные виды и формы. В статье рассмотрено связь между языком и культурой, описано аспекты возможного влияния на процесс перевода. Проанализированы причины трудностей в общении из-за разницы культур. Особое внимание уделено стратегиям перевода, широко используемым в рамках межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: общение, межкультурная коммуникация, перевод, передача информации, трудности при переводе.

Алексеев Н. Э.

Национальный университет «Одесская юридическая академия»

Алексеева Л. И.

Международный гуманитарный университет

Синева Т. В.

Международный гуманитарный университет

ЛАТИНСКИЕ СЛОВА И ФРАЗЫ В ЮРИДИЧЕСКОМ АНГЛИЙСКОМ: ИХ ФУНКЦИИ И ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА

В статье рассматриваются актуальные вопросы перевода латинских слов и фраз в англоязычных юридических документах. Анализируются причины сохранения таких латинских включений в современном английском юридическом языке и функции, которые они выполняют в ходе юридического дискурса. В статье предлагается классификация различных типов латинских включений. Раскрывается необходимость сохранения в тексте перевода латинских фраз, представляющих собой базовые юридические принципы. Авторы предлагают использовать различные переводческие приемы в зависимости от функций, выполняемых латинскими словами и фразами в английских юридических текстах, с целью наиболее полного их воспроизведения на языке перевода, включая стилистическую окраску текста.

Ключевые слова: латинские слова и фразы, английский юридический язык (*legalese*), юридическая латынь, юридические документы, переводческие приемы.

В современной Украине гармонизация национального и европейского законодательства рассматривается как задача первостепенной важности. Эта работа связана с необходимостью перевода огромного массива европейских юридических документов, который включает в себя как собственно нормативные акты, так и решения европейских судов, заключения Венецианской комиссии и т.д. Движение, хотя и в меньшем объеме, идет и в противоположном направлении: переводятся законодательные акты Украины для их оценки европейскими органами на предмет соответствия европейским нормам, иски и обращения в ЕСПЧ, другие европейские и международные суды. Подавляющее большинство таких переводов осуществляется *с* и *на* английский язык, который в течение, особенно, последних двух десятилетий фактически превратился в *lingua franca* для европейской бюрократии и судебных органов [1]. Есть веские основания полагать, что такое положение сохранится и в обозримом будущем [2]. Не подлежит сомнению тот факт, что основным требованием, предъявляемым к таким переводам, является их максимальная точность и полнота. Не зря практически в каждой преамбуле к Заключениям

Венецианской комиссии содержатся ссылки на возможные ошибки, связанные с неточностями перевода.

Постановка проблемы. Одной из особенностей юридического английского языка (*legalese*) является активное – значительно большее, чем в русском и украинском языках – использование латинских терминов, фраз и выражений [3, с. 12, 48], перевод которых зачастую вызывает сложности у переводчиков, что и определяет **актуальность** статьи. Таким образом, нашей **целью** является определение наиболее адекватных методов и приемов перевода различных типов латинских включений в английских юридических текстах. **Объектом** исследования послужит природа и смысл употребления латинских терминов, фраз и выражений, что позволит определить методы их перевода. В качестве **материала** используются латинские термины и фразы, выделенные в процессе составления English-Ukrainian International Case Law Dictionary, созданного в результате обработки свыше 200 актов и экспертных заключений европейских юридических органов кафедрой иностранных языков №1 Национального университета «Одесская юридическая академия» [4].

Анализ последних исследований и публикаций. Прежде всего, представляется целесообразным рассмотреть вопрос, действительно ли использование латинских слов и фраз остается актуальным в английских юридических текстах. Можно было бы ожидать, что частота употребления языка средневековой науки вместе с другими архаичными языковыми средствами будет постоянно снижаться, стремясь в конечном итоге к нулю. Следует отметить, что именно к этому призывают англоязычные авторы многочисленных пособий по юридическому стилю речи: «... современная тенденция направлена в сторону простого языка, к отходу от душного, пропитанного профессиональным жаргоном юридического языка, который был так характерен в прошлом» [5, с. 215–224]. Существует даже целое движение «За Понятный Английский» (Plain English movement), которое, как следует из названия, видит свою задачу в том, чтобы сделать язык юридического дискурса современнее и понятнее. Более того, в книге А. Скала и Б. Гарднера «Представление дела в суде: искусство убеждать судей» прямо рекомендуется запретить ненужную латынь [6, с. 113–114].

Однако даже поверхностный анализ самых современных юридических текстов показывает, что если задачи, нацеленные на то, чтобы сделать английский юридический язык простым и понятным и будут когда-либо выполнены, то произойдет это не в ближайшем будущем. А исследования, приведенные в статье П. Маклеода «Латинский язык в юридическом письме: исследование использования латинского языка в современном юридическом мире», демонстрируют, что парадоксальным образом за последние 40 лет латинский язык в решениях американских судов стал применяться чаще, чем в начале XX века [7]. Интересно, что в качестве материала для исследования были использованы латинские слова и фразы, которые имеют в современном английском языке очевидные эквиваленты: *ab initio* (from the beginning); *expressio* (the expression); *inter alia* (among other things); *jus tertii* (the right of a third party); *locus* (place); *malum in se* (bad in itself); *mutatis mutandis* (with the appropriate changes); *notitum a sociis* (it is known by those around it); *nunc pro tunc* (now for then); *obiter dictum* (words said); *ratio decidendi* (reason for decision); *res gestae* (things done); *sua sponte* (of its own accord); *sub silentio* (in silence); and *vet non* (or not) [7, с. 238–239].

Автор предлагает ряд объяснений данному феномену, в частности, находя их, во-первых, в истории развития юридического английского

языка и его глубокого укоренения в традиции общего права; во-вторых, в особенностях юридического образования в США; в-третьих, в истории американского юридического сообщества [7, с. 241–245].

Исследуемый в работе П. Маклеода материал относится к юридическому английскому языку, которым пользуется американское юридическое сообщество, но латинский язык глубоко укоренился и в европейском юридическом английском (European legal English). Косвенным свидетельством этого являются различные руководства, рекомендации и глоссарии юридических латинских слов и фраз, разработанные исследователями в странах Евросоюза, например: Глоссарий юридической латыни, разработанный и в университете графства Кент [8] или Словарь общеупотребимых латинских слов и фраз, употребляемых в юридическом английском [9] и даже «Учимся понимать латынь в юридическом английском (латинский *legalese* для «чайников»)» [10] и т.д. [11, 12].

Мерике Ристикиви даже приводит аргументы в пользу того, что латынь могла бы стать новым *lingua franca* для европейских юристов, справедливо замечая, что английский юридический язык, который занимает это место сейчас, не является идеальным выбором, т.к. в первую очередь английский юридический язык (*legalese*) это – язык общего, а не континентального права [13, с. 200].

Изложение основного материала. В процессе составления English-Ukrainian International Case Law Dictionary анализ англоязычных материалов Европейского суда по правам человека (European Court of Human Rights), Европейского суда справедливости (European Court of Justice) и Венецианской комиссии (European Commission for Democracy through Law (Venice Commission)) выявил среди 15,000 словарных статей, включающих не только строго юридическую терминологию, но и более общую лексику, характерную для юридического дискурса, следующие латинские включения: *a contrario*, *ad hoc*, *ad interim*, *amicus curie*, *de minimis*, *ex officio*, *ex post facto*, *in fine*, *in abstracto*, *in extremis*, *ibid*, *inter alia*, *ipso jure*, *lex specialis*, *locus standi*, *mens rea*, *moratorium*, *mutatis mutandis*, *res judicata*, *restitutio in integrum* [4]. Кроме того, достаточно часто встречаются и более объемные латинские включения, как, например, в ст. 7 ЕКПЧ: “It also embodies, more generally, the principles that only the law can define a crime and prescribe a penalty (*nullum crimen, nulla poena sine lege*) and that the criminal law must not be exten-

sively construed to an accused person's disadvantage, for instance by analogy" [14, с. 424].

Строго говоря, перевод содержания таких слов, выражений и даже целых фраз редко представляет трудность для опытного переводчика с учетом доступности электронного переводчика латинского языка и, особенно, специальных ресурсов, разъясняющих правильное понимание и применение таких слов и фраз в юридическом контексте; на некоторые из них мы ссылались выше.

Однако важно учитывать, что перевод является процессом воссоздания единства содержания и формы подлинника и в идеале должен сохранять стилистические, экспрессивные и другие особенности оригинала.

Словарь лингвистических терминов О. С. Ахмановой предлагает ряд определений перевода, среди которых обращает на себя внимание следующее: «Перевод – отыскание в другом языке таких средств выражения, которые обеспечили бы передачу на него не только разнообразной информации, но и наиболее полное соответствие нового текста первоначальному также и по форме (внутренней и внешней), что необходимо в случае художественного текста, а также при передаче на другом языке понятий, которые не получили в нем устойчивого выражения» [15, с. 218]. Нам представляется, что сохранение формы оригинала важно не только для художественных, но и для некоторых специальных, в частности юридических текстов, особенно когда автор оригинала придает такой форме определенное значение.

В нашем случае приемов перевода может быть всего два. В первом случае, переводчик воссоздает латинскую фразу или слово на языке перевода (далее – ПЯ) так, как если бы они были на английском языке, без дополнительных примечаний. Во втором случае, переводчик оставляет в тексте транслита соответствующее латинское включение, предлагая его перевод либо в скобках, либо в сноске, сохраняя, таким образом, форму оригинала. Строго говоря, возможен еще и третий прием, которым широко пользовались переводчики до начала XX века: латинская фраза, иногда довольно объемная, инкорпорировалась в текст ПЯ без перевода. С тех пор латинский язык во многом потерял функцию практического языка науки, хотя для аудитории юристов-международников и в нашей стране едва ли потребуются перевод для фразы *acta sunt servanda* или *corpus delicti*.

Таким образом, для того, чтобы выбрать максимально точный прием, переводчик должен понимать причину употребления латинского слова или

выражения в конкретном юридическом тексте и цель, которую автор пытается этим достичь.

Авторы латинских юридических глоссариев и словарей, сетуя на продолжающееся употребление латинских фраз в английском юридическом языке, как правило, не пытаются определить причины его живучести, в лучшем случае ссылаясь на «большое влияние, которое римская правовая система оказала на правовые системы большинства западных стран» [10, с. 7].

Целый ряд убедительных причин находит П. Маклеод. В общем, их можно разделить на *технические, стилистические* и *профессиональные*, в зависимости от функций, выполняемых латинскими включениями [7]. Нам представляется необходимым добавить в этот список и *терминологические* функции, обусловленные необходимостью точно определять юридические понятия и принципы.

К первой группе можно отнести латинские слова и выражения, употребляемые, когда недостает «простых эквивалентов в английском языке»; кроме того, латинские, как и другие архаичные слова, имеют давно установившиеся значения (*settled meaning*), понятные и принятые профессионалами [7, с. 240]. Однако очевидно, что употребление латыни в контексте англоязычного юридического дискурса не может объясняться только ее применением в качестве «технической скорописи».

Другая причина употребления латыни, по мнению П. Маклеода, кроется в истории: как в истории развития права («прецедент – это история; изучение прецедента – это взгляд в прошлое»), так и в истории преподавания права в англоговорящих странах (в XVIII веке невозможно было изучать юриспруденцию в США без знания латыни) [7, ч. 241–242]. В этой связи использование латыни приобретает символическое значение, подчеркивая, что то, что делается сейчас, делалось веками. Таким образом, использование латыни становится **стилистическим приемом**, призванным усилить авторитетность и убедительность документа (например, судебного решения).

Третья группа причин связана с желанием авторов как письменных, так и устных юридических текстов подчеркнуть свою **принадлежность к юридической профессии**: «Латынь добавляет праву таинственности, <...> усложняет доступ к праву. Она отстраняет других членов общества от этой профессии, сейчас, возможно, больше, чем когда-либо» [7, с. 250].

Говоря о четвертой группе причин, следует отметить, что речь идет не о юридических терми-

нах латинского происхождения, большинство из которых не воспринимаются как слова иностранного (латинского) языка. Речь идет о названиях, часто сокращенных, законов, принципов, видов юридических действий, характерных для общего права: *actus reus*, *mens rea*, *habeas corpus*, *writ of mandamus* и т.д.

Проблема выбора переводческого приема состоит, прежде всего, в том, что в русском и украинском юридическом дискурсе латинский язык вышеуказанных функций, как правило, не выполняет. Так, реформы в правовой системе, осуществленные после революции 1917 года, были направлены как раз на то, чтобы порвать с традициями минувших веков, что отразилось и в форме презентации юридических текстов, в частности в отказе от архаичных слов – еще одной особенности английского юридического языка – и латинских включений. Кроме того, латинский язык оказался практически исключен из образовательной сферы. Только десятилетия спустя необходимость развития теоретической базы юриспруденции в СССР привела к осознанию важности изучения и осмысления римского права; в теоретических трудах и учебниках снова появляются фразы на латинском языке. Теперь преобладает мнение, что «в юриспруденции латинский язык используется, но в основном на теоретическом уровне. В практике же он имеет не столь важную роль, так как в настоящее время законодательство развито намного шире, нежели во времена Древнего Рима. Именно из-за этого исчезает надобность использования латинского языка в практической деятельности современного юриста» [16]. Это, очевидно, не совпадает с парадигмой применения латыни в английском юридическом языке, где он активно используется и в теоретических трудах по праву, и во вполне практических документах – судебных решениях, завещаниях и, хотя и реже, в документах о передаче права собственности и даже контрактах. Очевидно, что насыщение перевода на родном языке латинскими словами и фразами, особенно техническими (*ab initio*, *inter alia*, *mutatis mutandis*, *a contrario*, *de minimis*, *ex post facto*, *in fine*, *in abstracto*, *ibid* и т.д.), не приведет к тому эффекту, который возникает в английском языке. Большая часть таких латинских слов и фраз незнакома (или малознакома) и непривычна нашему читателю, нехарактерна для практических юридических текстов. Вместо того, чтобы сделать текст более «научным», авторитетным, автоматическое перенесение латинских включений в текст транслата может создать впечатление

искусственности, архаичности, излишней «теоретизации». Очевидно, что такие фразы и слова следует сразу переводить с латинского языка на ПЯ. Опытный переводчик может попытаться компенсировать эти потери другим способом, например использованием формального юридического родного языка, возможно, в некоторых случаях, устаревшей лексики или оборотов.

Важным вопросом является, следует ли использовать латинские слова вышеуказанного типа при переводе юридических текстов с родного на английский язык при наличии английских эквивалентов, особенно с учетом постоянно звучащей критики. Мы придерживаемся той точки зрения, что переводчику следует знать и использовать в юридических переводах наиболее общие латинские слова и выражения. Таким образом, он приблизит автора к его англоговорящему коллеге, создаст атмосферу профессиональной общности и компетентности, предложит читателю привычный стиль.

При переводе с английского языка на родной вовсе не всегда следует отказываться от перенесения латинских слов и фраз в текст транслата с последующим переводом в сноске или в скобках. Так, в статье «Заимствование юридической терминологии в юриспруденции» высказывается мнение о том, что «... немаловажно, когда юрист в ходе прения сторон употребит определенное крылатое выражение, например: «*Salus populi suprema lex*», что в дословном переводе означает: «Благо народа есть высший закон», которое хорошо подчеркнет его профессионализм и придаст ему располагающий статус» [16]. Особенно уместными латинские включения оказываются в теоретических работах по юриспруденции. В текстах такой стилевой направленности и в английском, и в родном языках использование латинских слов и фраз вызывает сходный эффект – связь с историей, укорененность в традиции, «научность», вовлеченность автора в юридическое сообщество; последнее больше относится к английскому тексту.

Представляется целесообразным сохранять в тексте перевода те латинские включения, которые представляют собой исторически сложившиеся названия законов и судебных практик, например: *Habeas Corpus*, *writ of mandamus*, *writ of certiorari*; тем более, что в английском тексте они воспринимаются скорее как термины, чем иноязычные включения; они тесно связаны с развитием общего права, нехарактерны для континентальной традиции права вообще и национальной правовой традиции в частности. Такие латинские фразы

в тексте перевода подчеркнут «экзотичность» данных реалий, и, кроме перевода, могут потребоваться еще и комментарии переводчика.

Безусловно, необходимо сохранять в тексте перевода латинские фразы, которые представляют собой базовые юридические принципы, такие как *pacata sunt servanda; nemo dat (quod non habet); non bis in idem, nullum crimen, nulla poena sine lege* и т.д. Хотя они хорошо знакомы большинству специалистов, перевод следует дать в скобках или сноске. Это особенно уместно в теоретических работах, т.к. приводит к одинаковому стилистическому наполнению английского и ПЯ текста. Естественно, следует сохранять такие латинские фразы и при переводе текстов юридического содержания с родного языка на английский. Нам представляется целесообразным давать перевод на английский только в том случае, если он есть в исходном тексте.

Таким образом, можно сделать следующие **выводы:**

– Латинские слова и фразы в английских юридических текстах продолжают оставаться стилистической особенностью *legalese* (английского юридического языка);

– Причины их живучести можно разделить на *технические, стилистические и профессиональные*, в зависимости от выполняемых функций;

– Латинские включения, выполняющие технические и стилистические функции, не следует сохранять в тексте ПЯ, сразу переводя их, как если бы они были на английском языке. При переводе на английский авторы считают целесообразным использовать наиболее часто встречающиеся технические и стилистические латинские слова и фразы;

– Слова и фразы на латинском языке, передающие особенности английского общего права и общие принципы латинского права, следует сохранять в тексте транслита с переводом в скобках или в сноске, по необходимости с переводческими пояснениями. Это же касается и перевода с родного языка на английский.

Список литературы:

1. Alexeyev N. E., Alexeyeva L. I., Sinyova T. V. Prospects of international English in Ukrainian educational space. *Молодий вчений*. 2016. № 12 (39). С. 341–347.
2. Alexeyev N. E., Alexeyeva L. I., Sinyova T. V. Euro-English: peculiarities of evolution. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2018. Вип. 33(2). С. 162–165.
3. Karazin V.N., Mykhailova O.V. Legal English. Kharkiv National University URL: https://www.targetpdf.com/characteristics/z0qpgow7nk_characteristics_of_legal_english_pdf.
4. English-Ukrainian international case law dictionary. Odesa : National University “Odesa Academy of Law”, 2017. 526 p.
5. The Redbook: A Manual on Legal Style. § 11, at 215–24 / West Academic Publishing 3d ed. 2013.
6. Antonin Scalia & Bryan A. Garner, Making Your Case: The Art of Persuading Judges § 44, at 113–14 (Thompson/West 2008) (recommending banishing needless Latin).
7. Macleod Peter R. Latin in Legal Writing: An Inquiry into the Use of Latin in the Modern Legal World. *Boston College Law Review*. Vol. 39. Issue 1. Number 1. Article 6. 12-1-1998.
8. Glossary of Legal Latin. URL: <https://www.kent.ac.uk/library/subjects/lawlinks/skills-hub/docs/GlossaryofLegalLatin.pdf>.
9. Hapner Adam M. The Use of Latin Words or Phrases in Legal Writing. URL: <http://therecord.flabarappelate.org/2016/01/the-use-of-latin-words-or-phrases-in-legal-writing-2>.
10. Hull Clifford A., Perkins Steven R., Barr T. Understanding Latin Legalese. URL: <https://www.dummies.com/education/law/understanding-latin-legalese>.
11. Krupansky J. Common Latin Words and Phrases Used in English. URL: <https://medium.com/@jackkrupansky/common-latin-words-and-phrases-used-in-english-dd54f1d5b59e>.
12. Macleod Peter R. Latin in Legal Writing: An Inquiry into the Use of Latin in the Modern Legal World. URL: <https://lawdigitalcommons.bc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2089&context=bclr>
13. Ristikivi M. Latin: The Common Legal Language of Europe? *University of Tartu*. URL: https://www.juridicainternational.eu/public/pdf/ji_2005_1_199.pdf.
14. Cases, Materials, and Commentary on the European Convention on Human Rights. Article 7 (1). URL: <https://books.google.com.ua/books?id=XWYq09yJho8C&pg=PA474&lpg=PA474&dq=#v=onepage&q&f=false>.
15. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. 2-е изд., стер. Москва : УРСС : Едиториал УРСС, 2004. 571 с.
16. Заимствование латинской терминологии в юриспруденции. URL: https://studbooks.net/1132593/pravo/zaimstvovanie_latinskoy_terminologii_yurisprudentsii.

ЛАТИНСЬКІ СЛОВА І ФРАЗИ В ЮРИДИЧНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ: ЇХНІ ФУНКЦІЇ ТА ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ

У статті розглядаються актуальні питання перекладу латинських слів і фраз в англомовних юридичних документах. Аналізуються причини збереження таких латинських включень у сучасній англійській юридичній мові і функції, які вони виконують під час юридичного дискурсу. У статті пропонується класифікація різних типів латинських включень. Розкривається необхідність збереження в тексті латинських фраз, що становлять базові юридичні принципи. Автори пропонують використовувати різні перекладацькі прийоми залежно від функції, які виконують латинські слова і фрази в англійських юридичних текстах, з метою найбільш повного їх відтворення мовою перекладу, включно зі стилістичним забарвленням тексту.

Ключові слова: латинські слова і фрази, англійська юридична мова (*legalese*), юридична латина, юридичні документи, перекладацькі прийоми.

LATIN WORDS AND PHRASES IN LEGAL ENGLISH: THEIR FUNCTIONS AND PROBLEMS OF TRANSLATION

The article considers current issues dealing with translation of Latin words and phrases in English legal papers. The causes for these Latin inclusions' lasting vitality in modern legalese as well as the functions thereby performed in the course of legal discourse have been analyzed. The article propounds a classification for various types of Latin inclusions. It was proposed to retain Latin phrases, which are understood as basic legal principles, in the text of translation. It has been suggested to apply different translation methods depending on the functions such Latin words and phrases perform in English legal texts pursuing the objective of their possibly fullest reproduction in the language of translation including the stylistic tinge.

Key words: Latin words and phrases, legalese, legal Latin, legal papers, translation methods.

Борисова О. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ВІДТВОРЕННЯ ДИСКУРСИВНИХ МАРКЕРІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ПЕРЕКЛАДІ РОМАНУ ДЖ. МАРТІНА «ГРА ПРЕСТОЛІВ»

Стаття присвячена комплексному дослідженню відтворення дискурсивних маркерів у перекладі. Дискурсивний маркер – це лінгвокогнітивний феномен, оскільки його функціонування в мові є необхідною умовою й засобом когнітивного регулювання дискурсивної взаємодії. У статті окремої уваги набуває аналіз комплексних трансформацій, які застосовуються під час перекладу дискурсивних маркерів. Частотний аналіз застосування перекладацьких трансформацій показує найуживаніші трансформації під час перекладу дискурсивних маркерів з англійської мови на українську.

Ключові слова: переклад, дискурсивний маркер, перекладацькі трансформації.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістичній науці все більший інтерес викликає вивчення мови як когнітивної здатності, що виражається у специфіці досліджень, спрямованих на виявлення особливостей функціонування мовних засобів, які беруть участь у процесах концептуалізації й категоризації. Переклад дискурсивних маркерів розглядається як перспектива, здатна в майбутньому доповнити й удосконалити наявні сьогодні концепції перекладацької еквівалентності. Також актуальність дослідження пояснюється й збільшенням уваги теоретиків і практиків перекладу (особливо художнього) до методів відтворення дискурсивних маркерів у художніх творах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дискурсивні маркери допускають багатоаспектні підходи до свого вивчення. Як лінгвістичний феномен вони були досліджені з різних позицій: теорії дискурсу, лінгвістичної теорії, теорії когерентності, теорії релевантності, теорії аргументації, когнітивної теорії. Дискурсивний маркер вивчали такі науковці: Т. В. Жеребило, Б. Фрейзер, Д. Шиффрін, К. Л. Кисельова та Д. Пайар, М. В. Каменський, Л. В. Правикова, Д. Джеймс, Д. Блейкмор. Водночас перекладознавчий аспект у дослідженні дискурсивних маркерів, а саме методи їх відтворення, є сьогодні найменш вивченим, але необхідність у цьому постійно зростає. Сучасні дослідження та публікації показують, що переклад метафор залишається актуальною проблемою, яка давно цікавить перекладознавців.

Постановка завдання. У статті пропонується огляд основних способів відтворення дискурсив-

них маркерів в українському перекладі роману Дж. Мартіна «Гра престолів» [1], який виконаний В. Бродовим [2].

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що аналіз дискурсу досліджує основні процеси мовленнєвого продукування: способи зв'язку мовця/письменника і слухача/читача, структурну побудову спілкування комунікантами і вплив мови на повсякденне життя людини. Результати цих досліджень становлять методологічну базу вивчення дискурсивних маркерів. У цій сфері можна виділити такі проблеми: функціональне визначення дискурсивних маркерів, виявлення їхніх ознак і встановлення функцій, які маркери виконують у дискурсі.

Дискурсивні маркери є невіддільними елементами дискурсу, що вважаються неоднорідним класом незмінних слів, які «не збігаються за своїми функціональними й дистрибутивними якостями», але «формують єдиний лінгвістичний простір» [3, с. 4]. Вони також характеризуються ознаками національної мови й мислення і розглядаються як формальні експлікатори когнітивних зв'язків у структурі дискурсу. Будучи часто десемантизованими елементами розмовної мови, вживаними в дискурсивній функції, зокрема як засоби когезії та розгортання дискурсу, дискурсивні маркери мають риси когнітивної організації, від яких залежить можливість передачі структури знання або його оцінки.

Комплексне зіставлення українських і англійських дискурсивних маркерів та етноспецифічних компонентів допомагає зробити висновок про структурну роль цих елементів у тексті, класифі-

кувати їх відповідно до функцій, повніше осмислити можливість міжмовної еквівалентності під час перекладу й способи розв'язання лінгвістичних проблем тексту [4, с. 3].

Відтворюючи семантику дискурсивних маркерів, перекладачі вдаються до лексичних, лексико-стилістичних і граматичних заміни, перестановок, вилучення, додавання, а також запозичення й калькування. На метод відтворення впливають мовні особливості в подачі тема-рематичних зв'язків, традиції викладення інформації, стилістичні особливості оформлення текстів протокольних промов у різних культурах [4, с. 6].

Категорія дискурсивних маркерів має конвергентні та дивергентні риси в площині української та англійської мов. Правильне розуміння й відтворення функції маркерів активно сприяє адекватності перекладу.

Функціональне значення, ступінь складності граматичної структури, інтенція мовця, а також локалізація дискурсивних елементів у фразі впливають на їх просодичну реалізацію. Емоційність і зацікавленість мовця змушує його шукати індивідуальні засоби вживання дискурсивних елементів, що зрештою перетворюються на ідіостиль. Від інтерпретації перекладача залежить функціонування й локалізація відповідника в тексті перекладу, а також стилістична й змістова варіативність вжитих відповідників. Однак втрата дискурсивних елементів у результаті призводить до емоційної збідності тексту цільовою мовою, а в деяких випадках навіть і повної втрати змісту.

Дискурсивні маркери, що функціонують у романі Дж. Мартіна «Гра престолів», характеризуються різноманітністю з погляду своєї структури, семантики та виконуваної функції в тексті. В процесі перекладу дискурсивних маркерів в аналізованому романі перекладач повинен брати до уваги їхні семантичні, структурні та функціональні особливості, щоб правильно відтворити зміст художнього твору українською мовою.

Аналіз особливостей відтворення дискурсивних маркерів дав змогу виявити такі перекладацькі прийоми: переклад словниковим відповідником, варіантним відповідником, функціональним відповідником, а також граматичні, лексичні та комплексні лексико-граматичні трансформації. Розглянемо детальніше виявлені способи перекладу дискурсивних маркерів.

Переклад словниковим відповідником.

It made her think of the sea. Maybe that was the way out. – Та все ж він навів думки про море. Може, це й є шуканий вихід.

У наведеному фрагменті прикладом для розгляду є дискурсивний маркер **maybe**, який англійсько-український словник перекладає як «може». Перекладач використовує відповідник, що, на нашу думку, є правильним, оскільки ця лексема є чітко визначеним перекладним еквівалентом у цільовій мові.

Переклад варіантним відповідником.

Неоднозначні слова мають кілька перекладних відповідників відповідно до кількості їхніх значень (лексико-семантичних варіантів). Відповідники неоднозначного слова називаються варіантними відповідниками. Під варіантним відповідником мається на увазі один із можливих варіантів перекладу слова. Варіантний відповідник передає, як правило, якесь одне значення слова вихідної мови, тобто кожний варіантний відповідник є перекладним еквівалентом якогось одного лексико-семантичного варіанта багатозначного слова.

Наприклад, лексема «mind», вжита як дієслово, має такі лексико-семантичні варіанти (значення): to object, to dislike, to become aware of, to pay attention to. Відповідно, кожний із цих лексико-семантичних варіантів має свій перекладний еквівалент, тому можна говорити, що слово «mind» має такі варіантні перекладні відповідники: заперечувати, мати щось проти, пам'ятати, мати на увазі. Наприклад:

– *Mind you, Princess, if the lords of the Seven Kingdoms have the wit the gods gave a goose, it will never come to that. The riders have no taste for siegecraft. I doubt they could take even the weakest castle in the Seven Kingdoms, but if Robert Baratheon were fool enough to give them battle...*

– *Майте на увазі, принцесо: якщо панство Семицарства матиме хоч стільки розуму, скільки боги дали курці, то цього ніколи не станеться. Наїзникам не до смаку облога мурів. Сумніваюся, що вони зможуть узяти приступом хоча б один найслабший замок Вестеросу. Але якщо Роберт Баратеон остаточно здуріє і вирішить дати бій у полі....*

Варіантні відповідники – це найпоширеніший вид перекладних відповідників, оскільки більшість слів є неоднозначними, отже, потребують під час перекладу вибору або утворення відповідника лексико-семантичного варіанта слова, що можна проілюструвати також наступним прикладом, де фраза «just for a moment» була відтворена за допомогою варіанта лексеми «moment» – «мить», відібраного з таких можливих альтернатив: момент, мить, хвилина:

Just for a moment, he thought he saw a flicker of doubt in her eyes, but what she said was, "Why would Petyr lie to me?"

На якусь мить він, здавалося, побачив у її очах возник сумніву. Але мовила вона інше: – Навіщо Петир став би мені брехати?

Переклад функціональним відповідником.

Функціональний аналог – мовна одиниця вихідної мови, що передається такою одиницею цільової мови, яка викликає подібну реакцію в зарубіжного читача. Такий аналог фіксуємо в перекладі дискурсивного маркера «well» в таких прикладах:

– *Well, I told her she could bloody well find herself a new Knight of the Gate. Black fish or no, I am still a Tully. I shall leave for Riverrun by evenfall.*

– *Що поробиш... Хай пошукає собі іншого дурня стояти на воротах в залізних чоботях. Так їй і сказав. Чорний там чи який, а я з роду Таллі. До вечора вирушаю на Водоплин.*

His face wrinkled up. "Well, whoever he was, Lord Arryn wouldn't have him, or the other one, and I blame your lady sister for that"

Його обличчя пішло зморшками. – Та нехай. Хто б не був його батьком, а князь Арин не хотів брати ані одного, ані іншого.

Функціональний аналог як спосіб перекладу застосовується для однослівних дискурсивних маркерів.

Окрім зазначених способів перекладу, були зафіксовані граматичні, лексичні та комплексні лексико-граматичні трансформації.

Як відомо, до лексичних трансформацій входять такі перекладацькі прийоми: перекладацьке транскрибування й транслітерація, калькування й лексико-семантичні заміни (конкретизація, генералізація, модуляція). До найбільш поширених граматичних трансформацій належать такі: синтаксичне уподібнення (дослівний переклад), членування речення, об'єднання речень, граматичні заміни (форми слова, частини мови або члена речення), додавання, вилучення. До комплексних лексико-граматичних трансформацій належать антонімічний переклад, експлікація (описовий переклад), смисловий розвиток і компенсація.

Лексико-граматичні трансформації.

1. Компенсація:

Компенсація – це спосіб перекладу, що застосовується тоді, коли деякі смислові елементи й стилістичні особливості неможливо відтворити достовірно. Щоб не втратити значення повністю, в тексті перекладу використовуються елементи іншого типу, наприклад:

"I wonder. Expect nothing of Walder Frey, and you will never be surprised."

– *Дзуськи. Не чекай нічого певного від Вальдера Фрея, і уникнеш неприємних несподіванок.*

"Did you see any blood?" "Well, no," Will admitted.

– *Ти бачив кров? – Ну, теє... ні, – визнав Віл.*

2. Цілісне перетворення:

Прийом цілісного перетворення можна визначити як перетворення окремого слова, а часом і цілого речення. Причому перетворення відбувається не за елементами, а цілісно, наприклад:

"Well, if the price for Robert's company is an infestation of Lannisters, so be it. It sounds as though Robert is bringing half his court."

– *Що ж поробиш... коли я не можу бачити Роберта без зграї Ланістерів на хвості, то нехай. Виходить, Роберт везе до нас трохи не половину свого двору.*

Таку ж трансформацію спостерігаємо в наступному прикладі, де дискурсивний маркер «I hope» відтворено за допомогою лексеми «наче»:

"You were thinking Lady Catelyn would reward you for your help, perhaps even take you into her service. Here, that should do, I hope. Do you have a flint?"

– *Ви гадали, що пані Кетлін нагородить вас за допомогу, ба навіть на службу до себе візьме. Ось, хмизу наче вистачить. Маси кременя?*

Прийом цілісного перетворення застосований у перекладі дискурсивного маркера «I mean» в наступному прикладі:

"Lannister. I didn't see – I mean, I thought I was alone."

– *Ланістере. Я не бачив... тобто, я думав, що я тут сам.*

3. Смисловий розвиток:

Прийом смислового розвитку полягає в заміні словникового відповідника під час перекладу контекстуальними, лексично пов'язаними з ним словами, наприклад:

Varys giggled like a little girl. "Oh, yes. I suppose I am guilty. I hope you forgive me, kind lady."

Варис захихотів, наче мале дівчисько. – О так, мушу схилити винувату голову і сподіватися на ваше пробачення, моя добра пані.

4. Описовий переклад:

Прийом перекладу нових лексичних елементів вихідної мови, коли слово, словосполучення, термін чи фразеологізм замінюється в мові перекладу словосполученням (або більшим за кількістю компонентів словосполученням), яке адекватно передає зміст цього слова або словосполучення, наприклад:

“They do know how to kill. **Otherwise** I’d have no use for them at all.”

– О так, вбивати вони вміють. Бо навіть б вони мені здалися, **якби не вміли?**

5. Антонімічний переклад:

Антонімічний переклад виконується за формулою подвійного заперечення, подвійної контр-адикторності, наприклад:

Small wonder; she was barefoot and dirty, her hair tangled from the long run through the castle, clad in a jerkin ripped by cat claws and brown rough-spun pants hacked off above her scabby knees.

І не диво: боса і брудна, волосся сплутане після біганини замком, вбрана у камізельку, подерту котячими кігтями, та бурі полотняні штани, обрізані трохи вище побитих колін.

Окрім проаналізованих вище методів перекладу, спостерігаємо їхнє поєднання у відтворенні окремих дискурсивних маркерів:

1. Антонімічний переклад + цілісне перетворення:

“Septa Mordane”, Jon told her. **“I don’t think she’d like Nymeria helping, either.”**

– Вочевидь, септі Мордані є діло, – відзначив Джон. – **До речі**, Німерія теж не без вини.

2. Членування висловлювання + смисловий розвиток:

“Water”, she told them, “a flagon of water, cold as you can find it. And fruit, **I think. Dates.**”

– Води, – наказала вона, – глек води, найхолоднішої, яку знайдете. І якихось плодів. **Хай будуть фіги.**

3. Вилучення + антонімічний переклад:

“Surely you did not think I’d forgotten about your sweet innocent, my lord? The queen most certainly has not.”

– **Ви гадаєте**, я забув про ваше невинне дитя, пане? Королева, будьте певні, не забула.

Лексико-семантичні трансформації вживаються для відтворення всіх видів дискурсивних маркерів.

Висновки і пропозиції. Дискурсивні маркери є переважно неповнозначними мовними одиницями, а також лексемами, що втрачають вихідне семантичне й граматичне наповнення під час вживання у ролі дискурсивних маркерів, тобто піддаються явищам десемантизації та деграмації.

Відсутність чітко вираженої лексичної семантики дискурсивного маркера не тільки не знижує його ролі у висловлюванні, але, навпаки, актуалізує когнітивний процес інтерпретації дискурсивного маркера й пов’язаного з ним сегмента у висловлюванні в термінах його когнітивно-функціонального потенціалу. Дискурсивні маркери, незважаючи на переважну неповнозначність, є когнітивними регуляторами в дискурсі, що забезпечують коректність інтерпретації повнозначних, семантично навантажених елементів висловлювання реципієнтом, а також встановлюють коректні логічні зв’язки між повнозначними елементами.

Оскільки семантичне значення деяких дискурсивних маркерів є досить «розмитим», їх відтворення українською мовою ставить складне завдання перед перекладачем. Результати проведеного дослідження дають змогу стверджувати, що дискурсивні маркери в романі «Гра престолів» були відтворені здебільшого за допомогою граматичних трансформацій (22%) та варіантного відповідника (21%). Частими є також випадки застосування словникового відповідника (19%) та лексико-граматичних трансформацій (18%). Найменш представленими є лексичні трансформації (1%), адже, як правило, вони поєднуються з граматичними трансформаціями.

Список літератури:

1. Мартін Дж. Гра престолів. 2012. DOI: https://vk.com/doc139281853_437173211?hash=da556f7a4c2a9d155f&dl=90e2b4a4fb63b60b31
2. Martin G. A Game of Thrones. 2011. 864 p.
3. Helt M. Discourse marker and stance adverbial variation in spoken American English: A corpus-based analysis : Ph. D. Dissertation in Applied Linguistics. Nau, 1997. 245 p.
4. Поворознюк Р. В. Лінгвокультурологічні особливості протокольних промов у оригіналі та перекладі (на матеріалі українських та американських текстів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16. Київ, 2004. 20 с.

ПЕРЕДАЧА ДИСКУРСИВНЫХ МАРКЕРОВ В ПЕРЕВОДЕ РОМАНА ДЖ. МАРТИНА «ИГРА ПРЕСТОЛОВ» НА УКРАИНСКИЙ ЯЗЫК

Статья посвящена комплексному исследованию способов перевода дискурсивных маркеров на материале романа Дж. Мартина «Игра Престолов». Дискурсивный маркер – это лингвокогнитивный феномен, т.к. его функционирование в языке является необходимым условием и способом когнитивного регулирования дискурсивного взаимодействия. В статье особое внимание обращается на анализ комплексных трансформаций, которые используются при переводе дискурсивных маркеров. Анализ частотности использования переводческих трансформаций показывает самые часто используемые трансформации при переводе дискурсивных маркеров с английского языка на украинский.

Ключевые слова: перевод, дискурсивный маркер, переводческие трансформации.

SOME WAYS OF DISCOURSE MARKERS RENDERING IN THE UKRAINIAN TRANSLATION OF G. MARTIN NOVEL “GAME OF THRONES”

This article deals with a complex research of rendering discourse markers from English into Ukrainian on the basis of the famous George Martin’s novel “Game of Thrones”. Discourse marker is a lingual and cognitive phenomenon, because its functioning in the language is necessary in order to regulate discourse interaction. The analysis of the complex translation transformations (used in the process of translation discourse markers) is given in the article. Also, some most frequent translation transformations are determined and analyzed in the article.

Key words: translation, discourse marker, translation transformations.

Голубенко Н. І.

Київський національний лінгвістичний університет

ТРУДНОЩІ ВІДТВОРЕННЯ МОВНИХ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ КОНЦЕПТУ АМЕРИКАНСЬКОГО ПІВДНЯ «ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА»

У статті розглянуто концептосферу унікального ареалу південних штатів США періоду кінця XIX – початку XX століття, який називають американським Півднем. Зокрема, увагу зосереджено на етнокультурно маркованому концепті ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА. Автор детально аналізує основні концептуальні ознаки, які позначає відповідний концепт у межах художніх творів. Відповідно, досліджено стратегії і способи відтворення англомовних репрезентацій етнокультурно маркованого концепту в перекладі. У результаті виявлено труднощі, з якими найчастіше стикаються перекладачі під час відтворення англомовних репрезентацій концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА.

Ключові слова: *концептосфера, етнокультурно маркований концепт, американський Південь, переклад, стратегії, труднощі відтворення.*

Постановка проблеми. Мовна картина світу лінгвокультурної спільноти американського Півдня є багатомірним утворенням, що вербалізує відповідну концептосферу, яка містить етнокультурно марковані концепти. Ці концепти зумовлюють етнічні особливості та світогляд менталітету, що сформувалися завдяки унікальним історичним, соціальним і культурним умовам. Можна стверджувати, що історичний етап розвитку народу, його мови і культури вважається унікальним, а це означає, що дійсність його існування є концептуалізованою, що репрезентована в художніх творах і вимагає від перекладачів особливої уваги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У багатьох дослідженнях, пов'язаних із проблемами міжкультурної комунікації, одніцею знань розглядається концепт, визначення та інтерпретація якого вирізняється варіативністю. Протягом останніх років інтенсивно розвивається напрям дослідження культурних концептів: М. Алефіренко [1], С. Воркачов [2], В. Карасик [3], Л. Ковальова [5], Г. Слишкін [7], Ю. Степанов [8], І. Стернін [9] та інші. Відповідно, формується когнітивний напрям у перекладі, що отримав назву «когнітивне перекладознавство» (Cognitive Translation Studies, Cognitive Translatology): праці С. Гальверсон [13], Д. Кіралі [14], В. Комісарова [6], М. Муноза [15], В. Хайрулліна [10], М. Цвілінга [11].

Постановка завдання. Мета роботи полягає у виявленні труднощів відтворення англомовних репрезентацій етнокультурно маркованого кон-

цепту американського Півдня ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА в художньому перекладі.

Відповідно до поставленої мети в роботі формулюються і розв'язуються такі завдання:

– виділити ядерні та периферійні засоби вербалізації концепту у зіставлюваних лінгвокультурах;

– з'ясувати основні концептуальні ознаки концепту;

– визначити стратегії та способи відтворення мовних репрезентацій концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА в перекладі;

– дослідити перекладацькі труднощі відтворення мовних репрезентацій концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА.

Виклад основного матеріалу. Ще в XIX ст. у літературі та мовній свідомості склалися певні стереотипи, які сприяли створенню легендарного образу героїчного, трагічного й благородного Півдня. До середини XIX ст. почали зростати суперечності між двома регіонами США – Північню і Півднем. Південь був зацікавлений у розвитку міжнародної торгівлі – дорого продати в Європу бавовну, продовольство; дешево купити імпортовані промислові вироби. Північ, навпаки, була зацікавлена в згортанні торгівлі з Європою. Антагонізм між регіонами полягав у тому, що на Півдні основою соціально-економічного устрою було рабство, а на Півночі – вільна праця. Боротьба південних штатів за збереження рабовласництва спричинила громадянську війну 1861–1865 рр., у якій перемогла республіканська Північ.

Війна започатковує період інтенсивної соціалізації, передавання в спільне володіння знарядь, ресурсів, сил. Індивіди набагато більше залежать один від одного: «У сучасних суспільствах війна є унікальним моментом концентрації та інтенсивної абсорбції до купи всього того, що зазвичай прагне утримати стосовно себе певну зону незалежності» [4]. Відповідно, виявлення та інтерпретація концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА у царині художніх творів американців-південців є важливим і необхідним етапом у перекладі.

Отже, ключовими мовними одиницями, що презентують ядро концепту, є лексеми *Civil War* і *Yankee*. Тому значення громадянської війни та пов'язаних із цим поняттям інших елементів, які характеризують концепт ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА у XIX – початку XX ст., доцільно розглянути у динаміці. Концепт на першому етапі початку війни між індустріальними північними штатами США і рабовласницькими штатами Півдня означає протистояння двох систем – рабства та вільної праці.

З аналізованого матеріалу видно, що структуру концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА формують такі концептуальні ознаки, які характеризують початок і перебіг війни, як «ідеологічні супротивники», «підступність янки», «приниження янками південців», «патріотизм південців», «земля». Сміслові наповнення концепту на початкових етапах війни (1861–1865 рр.) відбувається завдяки компонентам, які відбивають характеристики представників двох ідеологічно протилежних систем, тобто актуалізується ознака «ідеологічні супротивники».

It's a long and hard fought battle [20, с. 22] – *запеклий тривалий бій* [18, с. 17].

Громадянська війна спричинила розлад американського суспільства, посяла в душах американців зерна підлості і зла та стала наріжним каменем емоційного пригнічення мешканців Півдня, що штовхнуло соціум у безодню злиднів і страждань. Це чітко простежується в романі М. Мітчелл «Звіяні вітром». Перекладач Р. Доценко передає цю атмосферу й в українськомовному варіанті роману: *In that section, the Confederate sympathizers were in the minority and the hand of war fell heavily upon them, as it did on all the border states, neighbor informing against neighbour and brother killing brother* [19, с. 239]. – *У тих суміжних з Північчю околицях прихильники Конфедерації були в меншості, і важка рука війни дала їм взнаки найдошкульнішим чином, бо сусід доносили на сусіда, а брат убивав брата* [16, с. 270].

Війна спричинила занепад держави в усіх провах її організації та справила неабиякий вплив на свідомість і моральний стан громадян, що може бути імпліковано в романі, однак обов'язково адекватно відтворено в перекладі:

I execrate the vampires who are sucking the life blood of the men who follow Robert Lee – these men who are making the very name of blockader a stench in the nostrils of all patriotic men [19, с. 224]. – *Я шлю прокляття на голови цих упирів, що смочуть кров воїнів, очолюваних Робертом Лі, на цих недолюдів, через яких сама згадка про проривників блокади відгонить смородом для кожного щирого патріота* [16, с. 253]. Справді, описуючи північних і південних військовослужбовців, авторка використовує повторення нейтрального, стилістично незабарвленого іменника «men», який перекладається як «воїни» та «недолуди». Очевидно, М. Мітчелл не виділяє окремо південців і північан, оскільки саме собою зрозуміле ненависне ставлення перших до других. Перекладач експлікує приховані, хоч і зрозумілі, смисли: «men» – «воїни», коли йдеться про південців, і «недолуди», коли йдеться про представників північних штатів. Р. Доценко «поліпшує» (за У. Еко) оригінал, намагаючись донести до цільового читача експліцитно те, що в оригіналі імплікується. У розгляданому випадку таке ситуативне збагачення видається прийнятним, оскільки відповідає тогочасним історико-соціальним реаліям.

Вираз “*make the very name of blockader a stench in the nostrils of all patriotic men*” – «згадка про проривників блокади відгонить смородом для кожного щирого патріота» зазнає одомашнення, оскільки вилучається лексема “nostrils” зі словосполучення “*a stench in the nostrils*” – «відгонити смородом», адже в українській мові немає виразу «відгонити смородом з ніздрів». Перекладач підсилює образ південців, які в оригіналі зображені як “*all patriotic men*”, а в перекладі – з додаванням прикметника «щирий» – «кожний щирий патріот».

Однією з найактуальніших ознак концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА є смисловий компонент *Янки*. Відомо, що значення слова «янки» змінювалося з часом, але точне походження терміна до сьогодні не з'ясовано. Деякі дослідники припускають, що слово має індіанські корені – “eankke”, на мові черокі означає «боягуз». Наприкінці XVIII ст. з'явилося стале словосполучення «кляті янки». Під час і після громадянської війни в США конфедерати називали так своїх північних ворогів. Сенатор Дж. Вільям Фулбрайт з Аркан-

засу писав у 1966 році: «Саме слово «янки», як і раніше, пробуджує в жителів півдня історичні спогади про поразку та приниження, про спалення Атланти, марші Шермана і знищення родового помістя» [12]. Відповідно, для південних жителів США слово «янки» асоціюється з такою ознакою, як «*підступність янки*».

Р. Доценко застосовує прийом диференціації, відтворюючи лексему “*rascal*” – «*ниций*», що адекватно віддзеркалює дещо умовний образ янки, опис яких випливає з розмови Скарлет до Ретта Батлера: “*I think you’re a mercenary rascal – just like the Yankees*” [19, с. 98]. – *Те, що ви ниций користолобець, не кращий за янки* [16, с. 203].

Концептуальна ознака «*приниження янками південців*», репрезентована в художніх творах, є важливою для розкриття смислового компонента *Янки*, що характеризує ставлення північних жителів до південців.

Південь страждає від залякувань Півночі, намагається протистояти її устрою, що в мові перекладу відтворено за допомогою прямого перекладу – “*whether the South would stand for further insults from the Yankees*” / «*допоки Південь терпітиме образи янки*».

У романах громадянська війна набуває негативного значення – зла, спустошення, страху й смерті і пов’язана із символом *землі*. Концептуальна ознака «*земля*» як фрагмент образу американського Півдня позначає рідний дім і свою територію, на якій бурхливо розвивалося плантаційне рабовласницьке господарство. Порушення такої ідилії Півдня викликає обурення і незадоволення.

М. Мітчелл робить зримими для інокультурного читача повоєнні роки в південних штатах, яскраво відбиваючи кожну деталь як навколишнього середовища, так дій військових і цивільних. Створюється своєрідна картина тієї місцевості, адекватне відтворення якої уможливорює якнайточніше бачення її читачем перекладу:

The city ringed with red-clay rifle-pits, the monotonous booming of cannon that never rested, the long lines of ambulances and ox-carts dripping blood down the dusty streets toward the hospitals, the overworked burials quads dragging out men when they were hardly cold and dumping them like so many logs in endless rows of shallow ditches [19, с. 324]. – *Тільки тридцять днів, протягом яких у місті, оперезаному кільцем шанців у червоній землі, безугавно бухали снаряди, нескінченно вервечкою тяглися до шпиталів санітарні карети й запряжені волами вози, скроплюючи курні дороги кров’ю, а перевтомлені похоронні команди*

волокли на кладовище не охололі ще трупи й скидали їх, немов колоди, у довжелезні ряди абияк викопаних неглибоких ровів [16, с. 361].

Отже, ядерним компонентом концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА є лексеми *Civil War* і *Yankee*. Понятійні ознаки концепту «*ідеологічні супротивники*», «*підступність янки*», «*приниження янками південців*», «*патріотизм південців*», «*земля*» експлікуються на концептуальному рівні в соціокультурному та історичному контексті, а на лексико-семантичному рівні зафіксовані в семантиці прямих номінацій концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА. Компоненти ядра концепту відтворюються в усіх досліджених джерелах зі стратегією одомашнення, тобто наближення до культури сприймача.

Елементи периферії тісно пов’язані з ядром, вагомі для репрезентації концепту, тому мають бути адекватно відтворені в перекладі. Периферія концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА представлена образно-ціннісними ознаками, репрезентованими метафорами, стійкими порівняннями і фразеологічними одиницями. Адекватне відтворення їх українською мовою вимагає від перекладачів значних зусиль, ерудиції й знання культури американського Півдня.

Метафора, яка створюється на асоціативно-образній основі, формується в мисленні і матеріалізується в мові, є важливою для правильного відтворення в перекладі, оскільки, проаналізувавши її, можна визначити ті аспекти картини світу, що безпосередньо проникають у структуру мовних одиниць, як у такому описі, де метафоризовані номінації позначають «*занепад*».

Порівняння, використані письменниками для актуалізації концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА на лексико-семантичному рівні, не вступають у складні метатекстові співвідношення, оскільки слугують тільки для чіткішого відтворення зорових вражень і здебільшого не несуть прихованого чи додаткового смислу. Однак утрати під час перекладу вважаються неминучими й пояснюються розбіжностями в системах МО та МП, асиметрією культурних реалій, особливостями узусу. Ці чинники мають об’єктивний характер й істотно впливають на перекладацькі рішення. Зі свого боку, перекладацькі рішення також зумовлені, проте суб’єктивними чинниками: здатністю перекладача зрозуміти закладений у вихідному тексті зміст і вмінням реалізувати потрібні міжмовні перетворення для його відтворення засобами МП.

Периферійні ознаки, актуалізовані в порівняннях, характеризують *північних вояків*:

Природа фразеологічних одиниць тісно пов'язана з фоновими знаннями носіїв мови, культурно-історичними традиціями народу й закріплює в мові життєвий досвід людей. Як у картині художника, крім думки, передається настрій, так і в більшості фразеологізмів, що зберігають образність, передаються почуття, настрої, експресивна оцінка предмета думки, які співвідносяться в мові з експресією всього висловлювання. «Страх» південців перед північанами як характерну особливість концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА представлено такими фразеологічними одиницями:

But if I tried to draw a draft on it, the Yankees would be on me like a duck on a June bug and then neither of us would get it [19, с. 553]. – *Бо якби я спробував виписати чек на якусь частку тих грошей, янки накинудься б на мене, мов кури на хруща, і тоді б ні вам, ні мені не побачити з них жодного шеляга* [16, с. 79]. Для відтворення фразеологізму “to be on smb like a duck on a June bug” перекладач знаходить частковий еквівалент, замінивши лексему “duck” на «кури», і намагається уникнути втрати образності висловлювання – «накинудься, мов кури на хруща». У вторинному тексті передається моторошність і відчуття страху.

Концепт ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА осмислюється також під час взаємодії з універсальним концептом ВІРА, периферія якого складається з частини ідіоми “every cloud has a silver lining” – “a silver lining”, аналогом якої є український варіант «промінь надії». Оскільки ідіома в оригіналі перефразована на “find a silver lining in the cloud”, в українському перекладі вона також представлена в дещо зміненому вигляді «нема лиха, яке не вийшло б на добро», хоча словник пропонує такий еквівалент цієї ідіоми: «нема добра без лиха».

Висновки і пропозиції. Отже, зіставний аналіз оригінальних і перекладених творів доводить, що значна частина трансформацій для досягнення адекватного перекладу є семантично та прагматично вмотивована, адже кінцевою метою є адекватне відтворення концепту ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА. Для відтворення ядерних елементів концепту найчастіше застосовуються описовий переклад, смисловий розвиток, додавання й конкретизація значення. Для адекватного відтворення образно-ціннісних складників важливо врахувати і зберегти національно-культурну специфіку та історичний контекст.

Список літератури:

1. Алефиренко Н. Ф. Синергетика культурного концепта і знака в системі мови і тексту. *Культурные концепты в языке и тексте*. Белгород, 2005. С. 11–12.
2. Воркачев С. Г. Культурные концепты и перевод: макаризмы в тексте Евангелия. *Вестник МГОУ*. Москва, 2003. № 4. С. 88–93.
3. Карасик В. И. Языковой круг : личность, концепты, дискурс. Москва : Гнозис, 2004. 390 с.
4. Каюа Р. Війна і сакральне. Київ : Ваклер, 2003. С. 211–232.
5. Ковалева Л. В. Национальное своеобразие языковой объективизации концептов, выраженных фразеосочетаниями, обозначающими реалии окружающей среды. *Вестник Воронежского государственного университета. Серия: «Лингвистика и межкультурная коммуникация»*. Воронеж : ВГУ, 2004. № 1. С. 54–60.
6. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение : учеб. пособие. Москва : ЭТС, 2001. 424 с.
7. Слышкин Г. Г. От текста к символу : лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. Москва : Academia, 2000. 128 с.
8. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. Москва : Школа «Языки русской культуры», 1997. 824 с.
9. Стернин И. А. Концепты и лакуны. *Языковое сознание: Формирование и функционирование* : сб. ст. Москва, 1998. С. 9–17.
10. Хайруллин В. В. Лингвокультурологические и когнитивные аспекты перевода : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук. Москва, 1995. С. 14.
11. Цвиллинг М. Я. Когнитивные модели и перевод : (к постановке проблемы). *Перевод как когнитивная деятельность*. Москва, 2003. С. 23.
12. Чому американців називають «янки»? URL: <http://www.verano.rv.ua/navkolishnij-svit/chomu-amerikanciv-nazivayut-yanki>.
13. Halverson S. Conceptual Work and the Translation Concept. *Target*. 1999. No. 11 (1). P. 1–31.
14. Donald C. Kiraly. Pathways to Translation : Pedagogy and Process. Kent State University Press, 1995. 175 p.
15. Muñoz Martín, Ricardo. On paradigms and cognitive translatology. *Translation and Cognition* / ed. G. Shreve & E. Angelone. Amsterdam : John Benjamins, 2010. P. 169–187.

Джерела ілюстративного матеріалу:

16. Мітчелл М. Звіяні вітром : роман : кн. 1 / пер. з англ. Р. І. Доценка; худож. В. І. Баріба, О. В. Штрамило. Київ : Дніпро, 1992. 542 с.
17. Мітчелл М. Звіяні вітром : роман : кн. 2 / пер. з англ. Р. І. Доценка; худож.-оформлювач Б. П. Бублик. Харків : Фоліо, 2004. 590 с.
18. Твен Марк Пригоди Гекльберрі Фінна / пер. з англ. І. Стешенко. Київ : Веселка, 1990. 496 с.
19. Mitchell M. Gone with the Wind. London : Pan Books, 2013. 984 p.
20. Twain M. The Adventures of Huckleberry Finn. London: Penguin Books, 1994. 281 p.

ТРУДНОСТИ ВОСПРОИЗВЕДЕНИЯ РЕЧЕВЫХ РЕПРЕЗЕНТАЦИЙ КОНЦЕПТА АМЕРИКАНСКОГО ЮГА «ГРАЖДАНСКАЯ ВОЙНА»

В статье рассмотрена концептосфера уникального ареала южных штатов США периода конца XIX – начала XX века, который называют американским Югом. В частности, внимание сосредоточено на этнокультурно маркированном концепте ГРАЖДАНСКАЯ ВОЙНА. Автор подробно анализирует основные концептуальные признаки, которые обозначает соответствующий концепт в рамках художественных произведений. Соответственно, исследованы стратегии и способы воспроизведения англоязычных репрезентаций этнокультурно маркированного концепта в переводе. В результате выявлены трудности, с которыми чаще всего сталкиваются переводчики при воспроизведении англоязычных репрезентаций этнокультурно маркированного концепта ГРАЖДАНСКАЯ ВОЙНА.

Ключевые слова: *концептосфера, этнокультурно маркированный концепт, американский Юг, перевод, стратегии, трудности воспроизведения.*

DIFFICULTIES IN REPRODUCTION OF THE ENGLISH-LANGUAGE REPRESENTATIONS OF THE AMERICAN SOUTH CIVIL WAR CONCEPT

The article deals with the concept sphere of the unique areal of southern states of the United States during the late 19th and early 20th centuries called the American South. In particular, attention is focused on the ethno-culturally marked concept of CIVIL WAR. The author analyzes in detail the main conceptual features of the corresponding concept within the framework of literary works. Accordingly, strategies and ways of reproducing English-language representations of the ethno-culturally marked concept in translation have been researched. As a result, the difficulties most often encountered by translators when reproducing English-language representations of the CIVIL WAR concept are characterized.

Key words: *concept sphere, ethno-culturally marked concept, American South, translation, strategies, difficulties of reproduction.*

Запорожець Д. А.

Черкаський державний технологічний університет

ЗАЛУЧЕННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОГО ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДО УКЛАДАННЯ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті розглянуто особливості укладання термінології з німецької мови із залученням перекладацького програмного забезпечення. Досліджено дані перекладацьких асоціацій Німеччини стосовно етапів роботи з укладання термінології та необхідності дотримання єдності термінології в перекладацьких проектах. Акцентовується увага на важливості залучення експертів, фахівців із різних галузей задля точного перекладу галузевих термінів. Зазначено про технічні можливості укладання термінології з метою полегшення практичної діяльності перекладача в проектній роботі. Окреслено переваги використання технічних засобів під час укладання термінології, зокрема економію часу й витрат, що досягається шляхом використання перекладацького програмного забезпечення.

Ключові слова: асоціація німецьких перекладачів, вирівнювання термінології, стандартизація термінології, генерація термінів.

Постановка проблеми. Глобалізація ринків та інтернаціоналізація економіки, що зростає, ставить перед перекладацькими компаніями нові завдання. Оновлені вимоги до економічної інформації, документації й термінології все більше впливають на успіх зовнішньоекономічної діяльності перекладацьких компаній, що здійснюють свою діяльність на міжнародному рівні. За оцінками Федеральної асоціації німецьких перекладачів (BDÜ), у Німеччині працюють від 50 000 до 60 000 усних і письмових перекладачів. Два з десяти перекладачів є постійними працівниками, решта працює позаштатно. У всьому світі на перекладацьку галузь припадає близько 30 млрд. євро на рік, порівняно з приблизно 10 млрд. євро в Європі.

На жаль, цінова політика в перекладацькій галузі підштовхує все більше компаній купувати дешевші переклади, проте в цьому випадку мова йде про втрату якості перекладу. Крім того, професія перекладача не захищена, тобто кожен може назвати себе перекладачем. За таких умов Федеральна асоціація німецьких перекладачів (BDÜ) закликає до особливої уваги, зазначаючи про серйозні наслідки некомпетентного перекладу. Адже мова йде про вплив недостовірної інформації про продукт, веб-сайт або прес-релізів, що може мати негативні далекосяжні наслідки. Якщо мова йде про юридичний або медичний зміст перекладу, асоціацією перекладачів Німеччини рекомендовано залучити державного сертифікованого пере-

кладача, оскільки погано локалізований зміст може мати руйнівні наслідки для компаній у довгостроковій перспективі. І повернути цей збиток знову може бути значно дорожче, ніж планування вищої ціни за якісний переклад.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання перекладу термінів висвітлено в працях багатьох вітчизняних учених, таких як С. Ф. Панов [3], Р. О. Тарасенко [4], Т. Р. Кияк [1], А. Л. Міщенко, О. М. Білоус [2].

С. Ф. Панов зазначає, що термін – це належність спеціального, наприклад, наукового, технічного, промислового напряму мови, засіб означення чи номінації спеціальних понять і предметів науки й техніки. Оскільки термін належить групі мов, його семантика відносно відкрита для свідомих, цілеспрямованих, регульованих модифікацій. Так, окрема група вчених лінгводидактичного напряму може вкладати в той або інший термін певний зміст. Науковець відзначає також провідну роль індивідуума в утворенні спеціальних термінів. Якщо терміни загальної мови й у плані зовнішньої форми, і в плані змісту формуються однаково для кожного члена культурномовної спільності, то терміни технічного напряму можуть формуватися й змінюватися з волі окремої людини [3, с. 88].

Говорячи про модулі програмного перекладацького забезпечення, вчені А. Л. Міщенко та О. М. Білоус зазначають, що модуль контролю термінології дає змогу послідовно вживати виключно

фахову мову певної корпорації, а також уможливує стандартизацію термінології та напівавтоматичну генерацію термінів у вузькій наочній галузі (фільтри пріоритетності синонімічних термінів, повідомлення про непослідовне вживання термінів або вживання «невідомих» абревіатур, акронімів і скорочених слів іншого типу тощо) [2, с. 64].

Т. Р. Кияк акцентує увагу на тому, що фахові тексти розрізняються на текстовому й термінологічному рівнях, а в економічних текстах спостерігається певне міжнародне «вирівнювання» термінології, що є насамперед результатом впливу американської економіки, хоча й у цій галузі має місце амбіційний спротив окремих поширених мов, які намагаються запроваджувати власні термінологічні одиниці [1, с. 2].

Серед зарубіжних учених, які займалися обумовленою проблематикою, Р. Арнтз зазначає, що термінологія являє собою сукупність термінів і належить до специфіки їх уживання. Терміни – це слова і словосполучення, що описують продукти й послуги або складники професійної мови будь-якої галузі. Найчастіше вони визначають відмінності з погляду конкурентоспроможності. У більшості компаній використовується дедалі більше специфічних для цієї компанії або для певної галузі термінів. Для цих термінів необхідно забезпечити належне зберігання, можливість спільного доступу й точний переклад. Терміном може вважатися будь-яка лексична одиниця – від назви продукту до маркетингового слогану [5, с. 79].

Постановка завдання. Мета статті – аналіз етапів роботи перекладачів та експертів з укладання термінології й дослідження прогресивних умов упорядкування термінологічних баз і словників за умови використання перекладацького програмного забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Термінологія – це сума всіх термінів, тобто всіх термінів у полі. Термінологія відіграє важливу роль у приватному секторі, у державних установах, а також у сфері освіти й науки. Це сприяє ефективності й однозначності в спілкуванні фахівців. Коректне використання термінології оптимізує корпоративну мову, уникає проблем у взаєморозумінні, підвищує читабельність перекладу, дає змогу оптимально використовувати потенціал знань, призводить до більшої правової визначеності й економії коштів. Згідно з даними Ради з німецької термінології (Rat für Deutschsprachige Terminologie), термінологія не завжди використовується доступно та послідовно, як цього вимагає галузь перекладознавства. Тому впорядкування термінології є неза-

мінними для забезпечення якості послуг в освіті, в інформаційних технологіях, у виробничих та адміністративних процесах, у галузі маркетингу, у сферах продажу й у зв'язках із громадськістю, загалом у всіх діяльностях людини в багатомовному середовищі [8, с. 3].

Робота з термінологією полягає в укладанні тематичних словників відповідно до встановлених правил, що робить термінологію доступною і стандартизує її. Для досягнення надійних і якісних результатів термінологи повинні тісно співпрацювати з іншими професіоналами, відповідно, з фахівцями у сфері економічного розвитку, будівництва, машинобудування, науки й техніки, в правовій системі. Участь цих фахівців як експертів із предметної галузі необхідна для розроблення термінології з певної предметної галузі.

Систематичне розроблення термінології конкретної предметної галузі може здійснюватися як самостійний проект і як підпроцес загального проекту або ж вибірково в певному тексті. В ідеалі термінологи працюють у тематичних рамках одного проекту із самого початку разом із відповідними фахівцями. У термінологічній роботі, як правило, існують різні фази роботи або проекту, в яких фахівці залучені різною мірою.

Рада з німецької термінології (RaDT) виділяє такі етапи роботи з укладання термінології [8, с. 7–8]:

Крок 1: Планування.

Визначення цілей, ресурсів, організації робочого процесу, періоду часу, визначення витрат, етапів проекту.

Крок 2: Збирання, дослідження й оцінювання.

Визначення й оцінювання наявних відповідних словників термінології; збирання бібліографічних досліджень; складання вихідних словників; ознайомлення з предметною галуззю та делімітацією; оцінювання джерел і створення списку термінів.

Крок 3: Підготовка і створення записів.

Створення записів всіма мовами на основі списку термінів (збирання, узгодження й затвердження багатомовних еквівалентів, додавання визначень, анотацій, контекстів).

Крок 4: Контроль і перевірка якості.

Методологічно-формальне затвердження: перевірка дотримання методології та формальних правил за принципом чотирьох очей (Vier-Augen-Prinzip); лінгвістична перевірка, що включає перевірку мовної коректності за принципом рідної мови; змістова валідація, що включає перевірку коректності змісту. Експерти перевіряють визначення терміна, а також правильність синонімії.

Крок 5: Заготовка й аналіз.

Пошук достовірних даних стосовно терміна (бази даних, публікації тощо); забезпечення якості шляхом аналізу проблем і дослідження основних причин проблем стандартизації. Експерти вказують на нові термінологічні факти, що мають бути розглянуті, а також застарілі терміни та застарілі назви.

Етап 6: Перевірка використання термінології.

Заключний етап має на меті використання зазначених термінів із дотриманням установлених вимог; створення жорстких процесів контролю для перевірки термінології в різних типах тексту; перевірку використання термінології за допомогою коректури людини та машини.

Навчанням і підвищенням кваліфікації з укладання термінології займаються Портал німецької термінології (Deutschen Terminologie-Portal), Асоціація усних і письмових перекладачів (Bundesverband der Dolmetscher und Übersetzer); Швейцарська асоціація усних і письмових перекладачів і термінологів (Schweizerischer Übersetzer-, Terminologen- und Dolmetscherverband), Австрійська професійна асоціація для усного та письмового перекладу (Österreichischer Berufsverband für Dolmetschen und Übersetzen) [8, с. 11].

Як зазначають автори Й. Цайонс, М. Кун і В. Кольман, багато компаній у Німеччині до сих пір не мають послідовної системи управління перекладом, проте робота з інструментами перекладу стала дуже зручною останніми роками. Системи з пам'яттю перекладу, як правило, вже є стандартною вимогою в галузі перекладознавства, нині це стосується інтерфейсів до веб-сайтів та інтернет-магазинів, оскільки програмне забезпечення здатне зробити переклад швидшим, якіснішим і безпомилковим. Залежно від вимог системи та робочого процесу програмне забезпечення дає можливість для покращення перекладу.

Крім того, все більше компаній використовують програмне забезпечення для оптимізації своїх інструментів перекладу та інтеграції з їх онлайн-пропозиціями. У цьому випадку, на думку фахівців асоціації, перекладацька індустрія має узгоджувати вартість і продуктивність: наприклад, під час поєднання технологій перекладу та професійного перекладача можна забезпечити високоякісний переклад за нижчою ціною. Оскільки інструменти перекладу, безумовно, підвищують продуктивність і швидкість перекладацьких послуг, переклади можуть бути здійснені ефективніше. Програмне перекладацьке забезпечення сприяє в роботі не лише перекладача, а й техніч-

них редакторів, коректорів і менеджерів проектів [6, с. 42–45].

Організація перекладацької роботи недовідченими перекладачами може зашкодити іміджу компанії на ринку перекладацьких послуг. Неточне використання термінології призводить до непорозумінь і втрати довіри до компанії. Водночас неточна термінологія призводить до збільшення витрат на корегування перекладу.

Технологія «Система пам'яті перекладу» – це системи баз даних, які спочатку розбивають текст, який потрібно перекласти на одиниці (сегменти). Ці сегменти перекладаються вручну перекладачем і зберігаються в пам'яті перекладу. Це база речень, у якій кожен вираз, що перекладається, зберігається двомовно разом із його перекладом. Уже перекладені сегменти можуть бути завантажені в пам'ять перекладу з їх перекладом за допомогою інструменту вирівнювання. Термінологічна функція системи «Пам'ять перекладу» відображає заданий переклад для зазначених технічних термінів. Отже, система пам'яті перекладу забезпечує узгодженість термінології й термінів.

Крім того, системи пам'яті перекладів дають змогу забезпечити термінологічну і стилістичну послідовність, що має вирішальне значення для внутрішньої та зовнішньої взаємодії перекладачів компанії [7].

Крім безпомилкових, зрозумілих текстів, компаніям варто звернути увагу на єдність термінології в значенні корпоративної мови, тобто використовувати заздалегідь обумовлені із замовником терміни. Наприклад, виробник спортивних товарів для бігу орієнтований на взуття для бігу (Laufschuh), тому мова йде не про спортивне взуття (Sportschuh), взуття спортивного стилю (Sneaker) чи гімнастичне взуття (Turnschuh). Відповідно, виробник телефонів чітко диференціює різницю між смартфоном (Smartphone), мобільним телефоном (Handy) та айфоном (I phone).

Крім того, існують власні торгові марки, відповідно, перекладач, зважаючи на те що німецька мова пропонує нескінченні можливості для формування варіантів складних слів, так званих композит, має зважити на те, що слово може мати синонім у перекладі, наприклад, «Automatisierungstechnik» та «Automatisierungstechnologie» [7].

З огляду на необхідність збереження так званої корпоративної мови, автори тексту мають надати перекладачам необхідні правилами щодо формулювання текстів або термінології. У контексті автоматизованого перекладу можна говорити про переваги систем пам'яті перекладу, що здатні

розпізнавати вжиті раніше сегменти і зберегти єдність термінології вихідного тексту.

Термінологічна узгодженість має першорядне значення в просуванні бренду, товарів і послуг у мовній індустрії, оскільки це – одна з основних характеристик якості. Управління цією характеристикою здійснюється шляхом визначення й контролю термінології. Термінологія лежить в основі процесу перекладу, і її контроль є обов'язковою умовою успішного виконання будь-якого проекту [7].

Висновки і пропозиції. Проведене дослідження дає змогу констатувати, що стандарти-

зація термінології в спільній діяльності професійного перекладача та фахівця з певної галузі із залученням програмного перекладацького забезпечення дає безліч переваг. Зокрема, мова йде про поліпшення узгодженості у внутрішньокорпоративному спілкуванні й підвищення цінності бренду та пов'язаної з ним інтелектуальної власності. Використання технологій пам'яті для архівування й паралельного зберігання перекладів може полегшити перекладацьку діяльність і гарантувати зменшення часу на виконання перекладу, відповідно, економію витрат.

Список літератури:

1. Кияк Т. Р. Функції та переклад термінів у фахових текстах. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2007. № 32. С. 104–108. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/1545/>.
2. Міщенко А. Л., Білоус О. М. Застосування інноваційних лінгвістичних технологій у підготовці перекладачів та фахівців із прикладної лінгвістики. *Філологічні трактати*. 2015. Т. 7. № 2. С. 60–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Filtr_2015_7_2_10.
3. Панов С. Ф. Теоретико-методичні засади професійного формування технічних перекладачів у вищих навчальних закладах: монографія. Київ: ТОВ НВФ «Славутич-Дельфін», 2015. 242 с.
4. Тарасенко Р. О., Амеліна С. М. Інформаційні технології в перекладацькій діяльності: навчальний посібник. Київ: ЦП «КОМПРИНТ», 2017. 253 с.
5. Arntz R. Einführung in die Terminologiearbeit / Heribert Picht; Felix Mayer. 6., verb. Aufl. Hildesheim; Zürich [u.a.]: Olms, 2009. 331 S.
6. Zajontz Y., Kuhn M., Kollmann V. Markteffizienz durch Translation Memory Systeme. Intelligente Übersetzungstechnologien zur Reduktion von Transaktionskosten international agierender Unternehmen. *JLCL*. 2010. Band 25 (1).
7. Das Übersetzerportal EUPO.de. Software zur Autorenunterstützung – So optimieren Sie die Qualität maschineller Übersetzungen. URL: <https://uepo.de/2019/04/11/software-zur-autorenunterstuetzung-so-optimieren-sie-die-qualitaet-maschineller-uebersetzungen/>.
8. Rat für Deutschsprachige Terminologie (RaDT). Terminologisches Basiswissen für Fachleute Übersetzungen. URL: http://www.infoterm.info/pdf/publications/Basiswissen-RaDT2013-16s_ebook.pdf.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПЕРЕВОДЧЕСКОГО ПРОГРАММНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ДЛЯ УПОРЯДОЧЕНИЯ ТЕРМИНОЛОГИИ

В статье рассмотрены особенности упорядочения терминологии немецкого языка с привлечением переводческого программного обеспечения. Исследованы данные переводческих ассоциаций Германии относительно этапов работы по укладке терминологии и необходимости соблюдения единства терминологии в переводческих проектах. Акцентируется внимание на важности привлечения экспертов, специалистов из разных областей для точного перевода отраслевых терминов. Указано о технических возможностях упорядочения терминологии с целью облегчения практической деятельности переводчика в проектной работе. Определены преимущества использования технических средств при упорядочении терминологии, в частности экономия времени и расходов, достигаемая путем использования переводческого программного обеспечения.

Ключевые слова: ассоциация немецких переводчиков, выравнивание терминологии, стандартизация терминологии, генерация сроков.

USE OF TRANSLATION SOFTWARE IN ALIGNMENT OF TERMINOLOGY

The article focuses on the peculiarities of the terminology alignment in the German language with the usage of translation software. The author examined the records of translation associations in Germany regarding the stages of work on terminology alignment and the need for compliance with standardised terminology in translation projects. The main attention is drawn to the importance of attracting experts, specialists from different fields, in providing accurate translation of specific terminology. The article describes technical possibilities of terminology alignment in order to facilitate the translator's practice in project work. The author highlights the advantages of using technical tools to standardize terminology, in particular, economy of time and expenses achieved by exploiting translation software.

Key words: *association of German translators, alignment of terminology, standardisation of terminology, generation of terms.*

Статівка А. О.

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОСТІ ГРАФОНІВ В АНГЛО-УКРАЇНСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ПЕРЕКЛАДІ

У статті проаналізовано особливості відтворення функціональності графонів в англо-українському художньому перекладі. Визначено, що найважливішою функцією графонів є характерологічна, тобто виокремлення серед характеристик персонажу тих, які зображують його соціальну, регіональну, національну чи вікову належність, а також характеристики, зумовлені індивідуальними особливостями. У ході дослідження з'ясовано, що основна проблема, з якою стикаються українські перекладачі під час відтворення функціональності графонів, полягає у відсутності адекватного еквівалента фонографічних стилізацій у цільовій мові. Як наслідок, функціональність графонів під час перекладу повністю або частково втрачається. Такі втрати можуть призводити до перекручування змісту і зменшення прагматичного навантаження оригіналу.

Ключові слова: графон, функція, еквівалент, переклад, втрати.

Постановка проблеми. Графони є потужним і надзвичайно популярним в англomовній літературній традиції стилістичним прийомом характеристики персонажа. Використання незвичних за своєю формою графонів дає змогу увиразнити мовленнєвий портрет літературного героя й тим самим вивести його на передній край читацької рецепції. Водночас в автохтонній українській літературі графони були й залишаються скоріше винятком, ніж правилом, що можна пояснити мінімальною відмінністю між графічною та фонетичною репрезентаціями плану вираження лексеми. Цей факт сукупно з принциповою відсутністю узуальних відповідників фонографічних стилізацій у будь-якій цільовій мові зумовлює статус графонів як перекладацьких труднощів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні фонографічні стилізації мовленнєвих аномалій привертають певну академічну увагу в усіх зазначених напрямках як в Україні, так і за кордоном. Зокрема, зацікавленість фахівців зосереджено на питаннях типології та класифікації графонів [6; 7]; їх жанрово-стилістичному потенціалі [1; 2] та комунікативно-функціональному навантаженні [4]; на відношенні графонів до різних типів норм [3] і мовних підсистем/субмов [5].

Постановка завдання. Завдання наукової розвідки вбачаємо у визначенні основних функцій графонів і, відповідно, їх імплементації в англо-українському художньому перекладі.

Виклад основного матеріалу. Термін «функція» використовується в кожній галузі науки й, відповідно, має декілька значень. У широкому смислі функція – це явище, яке залежить від іншого явища, є формою його виявлення і змінюється відповідно до його змін. У вузькому ж – це робота кого-, чого-небудь, обов'язок, коло діяльності когось або чогось. У мовознавстві функцією прийнято називати «призначення/роль одиниць мови».

Найважливішою функцією фонографічних стилізацій ми вважаємо *характерологічну* – створення колориту живого розмовного мовлення, виокремлюючи серед характеристик персонажу ті, які зображують його соціальну, регіональну, національну чи вікову належність, а також характеристики, зумовлені індивідуальними особливостями. Її сутність полягає в тому, що графон привертає увагу читача до типових особливостей героя, виділяючи його з-поміж інших за характерними ознаками вимови. Цю функцію ми виокремлюємо на основі комплексних даних, отриманих з авторських реплік або реплік персонажу. Спочатку проаналізуємо функціональність графонів на позначення іноземного акценту на прикладі з роману Дж. Лондона “*The Game*”:

But he haf der beautiful body – ach, Gott, der beautiful body! – stronger as der ox, k-vicker as der tiger-cat, der head cooler as der ice-box, der eyes vat see eferytings, k-vick, just like dat. He put on der gloves vit der boys at Hansen's loft, he put on der

gloves vit de boys at der varehouse. He go before der club; he knock out der Spider; k-vick, one punch, just like dat, der first time. Der purse iss five dollar – vat he do? He bring it home to der mudder (London J. “The Game”).

Ми бачимо, як автор майстерно змальовує англійське мовлення німця та використовує для цього характерні ознаки німецької мови: на фонетичному рівні – послідовно у словах замінює [w] на [v] (*k-vicker, varehous, vat*), оскільки звук [w] просто не представлений у фонетичній системі німецької мови; [v], у свою чергу, замінюється на [f], що відповідає нормі німецької вимови. На лексичному рівні відбувається модифікація англійського артикля *the*, який перетворюється на співзвучний йому німецький *der*, а замість англійських лексем *mother* і *God* використовує фонетично деформовані німецькі *mudder* і *Gott*. Також спостерігаємо фонетичну модифікацію прийменника *with* = *vit*, указівного займенника *that* = *dat* і дієслова *is* = *iss*. Автор прибирає звук [ð], оскільки його просто немає у фонетиці німецької мови. Певні порушення фіксуємо й на граматичному рівні – неузгодження дієслівних форм із третьою особою однини: *He put* = *He puts*, *He go* = *He goes*, *He bring* = *He brings*.

Абсолютно інша картина спостерігається в перекладі В. Гладкої та К. Корякіної:

А сам який! Господи, яка краса! Дужчий за бика, меткіший за тигра, голова ясна, холодна, як крига, очі – як блискавка, а спритний – і не сказати! Спочатку він змагається з хлопцями з Генсенової майстерні, потім із тими, що працюють у коморі. Далі йде до клубу, одним махом кладе Спайдера. Приз – п'ять доларів, і що він робить? Несе їх матері! – і все говориться з неймовірним німецьким акцентом (Лондон Дж. «Гра», переклад В. Гладкої та К. Корякіної).

Особливості вимови німця зовсім не відтворені в перекладі, його іноземне походження підкреслене лише уточнювальним авторським коментарем. Із погляду функціональності, на нашу думку, цей переклад не є якісним, оскільки ремарка автора не розкриває увесь колорит вимови німців, а читач має лише здогадуватися, як би сказав німець те чи інше слово.

Інший приклад також ілюструє мовлення німця:

Ter Frenchman is mat-put he is goot as for noting to trink: he is trunk mit joy (London J. “The Game”).

Окрім уживання німецьких вкраплень *trink, mit* замість англійських *drink, with*, відповідно, автор фонетично деформує англійські лексеми *mat* (від

mad), *goot* (від *good*), *noting* (від *nothing*). Ми спостерігаємо, як у всіх лексемах [d] замінюється на [t], оскільки німецькій мові притаманна велика частотність уживання глухих і свистячих приголосних.

У друготворі перекладачі аналогічним чином фонетично деформують лексеми «спошеволів» замість «збожеволів», «мошна» замість «можна», тобто [ж] замінює на [ш], а також послідовно замінюють дзвінкий приголосний [д] на [т] («віт ратості») замість («від радості»):

Француз спошеволів! Йому не мошна пити, він п'яний віт ратості (Лондон Дж. «Гра», переклад В. Гладкої та К. Корякіної)!

Таке відтворення німецького акценту є значно кращим за попередній приклад, перекладачі діяли в межах стратегії одомашнення, проте знайшли такі природні еквіваленти, які б не вплинули на перекручування змісту та його розуміння читачем.

Наступний приклад зображує особливості відтворення іншої групи графонів, а саме деформацій на позначення дитячого мовлення.

Neepo! – Sunny's unmistakable voice rang out (Snicket L. “The Bad Beginning”).

Переклад А. Онишка виглядає так:

Hi-i-ino-o! – цей голосочок, без сумніву, має належати тільки Сонечкові (Снікет Л. «Поганий Початок», с. 121, переклад А. Онишка).

Перекладач, не змінюючи план вираження вихідної одиниці, відтворює її в тексті шляхом транскодування. Згідно з правилами української мови, новостворений відповідник є okazіоналізмом-нонсенсом, який за формою не може бути співвіднесений із жодною узуальною одиницею, а за змістом припускає лише приблизне тлумачення на основі контекстуального аналізу. Основним завданням як в оригіналі, так і перекладі є показати мовлення дитини за допомогою дивакуватих перекручених слів. Ми вважаємо, що, з одного боку, поставлену мету досягнуто, оскільки нонсенсні одиниці на позначення мовлення дитини є в обох текстах, а з іншого боку, складно знайти в українській мові відповідник, який би навіть у спотвореному вигляді нагадував за вимовою «Hi-i-ipo-o». Тому можна сказати, що з погляду функціонального навантаження okazіональний відповідник «Hi-i-ipo-o» є «зрадою» українського читача, який не має жодного уявлення про його значення. Ідея автора відтворена, а засіб її імплементації деформовано.

Інший приклад ілюструє переклад мовлення дитини, яка хворіє на скарлатину.

“*Bluh bluh bluh bluh bluh*”, Klaus said, “*Bluh surprised bluh!*” “*Bluh bluh take a baking soda bluh?*” “*Bluhdying grammar*” (Snicket L. “The Bad Beginning”).

Пла, пла, пла, пла, – видушив із себе Клаус. **Пла** налякали мене! **Пли** ванну ж содою **пла**? **Пликлята** грамати́ка (Снікет Л. «Поганий Початок», с. 139).

Дитяче мовлення оригіналу замінюється дитячим мовленням, адаптованим до особливостей вимови в мові перекладу. Як ми знаємо, скарлатина – це інфекційне захворювання, яке супроводжується сильним болем у горлі та кашлем, від чого в людини виникають труднощі під час ковтання. На нашу думку, використовуючи оказіоналізми *Bluh bluh bluh bluh bluh, bluhdy = bloody*, автор хотів зімітувати кашель, від якого задихається дитина. Тому й перекладач мав підібрати такі відповідники, щоб максимально природно передати кашель. На позначення кашлю в українській мові використовують не «пла-пла-пла», а щось на зразок «кахи-кахи» або «бхе-бхе». Тому саме ці відповідники мають бути взяті за основу, тож у перекладі можна було б написати, наприклад, «кахи-лята» замість «клята», або навіть додати авторський коментар «Сказав Клаус, кахикаючи». І в читача одразу б з’явилися певні асоціації та уявлення про ту хворобу, яку автор намагався зобразити в оригіналі. Тому ми бачимо, що в цьому прикладі, як і в попередньому, функціональність графонів (принаймні частково) втрачена. Перекладач не зміг повноцінно донести ідею автора до іншомовних читачів.

За допомогою наступного прикладу – відомого фрагменту з роману М. Твена “*Adventures of Huckleberry Finn*” – ми прагнемо показати відтворення фонетично деформованого мовлення головного героя, чорношкірого Джима. Ми вирішили провести експеримент серед студентів 6-го курсу англійського перекладацького відділення та запропонували їм перекласти українською мовою такий уривок:

Jim jumped and got the canoe ready, and put his old coat in the bottom for me to set on, and give me the paddle; and as I shoved off, he says: “Pooty soon I’ll be a-shout’n’ for joy, en I’ll say, it’s all on accounts o’ Huck; I’s a free man, en I couldn’t ever ben free ef it hadn’ ben for Huck; Huck done it. Jim won’t ever forgit you, Huck; you’s de bes’ fren’ Jim’s ever had; en you’s de only fren’ ole Jim’s got now”. “We’s safe, Huck, we’s safe! Jump up and crack yo’ heels! Dat’s de good ole Cairo at las’, I jis knows it!” “Dah you goes, de ole true Huck; de on’y white genlman dat ever kep’ his promise to ole Jim”. “Maybe

we went by Cairo in the fog that night”. He says: “-Doan’ le’s talk about it, Huck. Po’ niggers can’t have no luck. I awluz ‘spected dat rattlesnake-skin warn’t done wid its work” (Twain M. “Adventures of Huckleberry Finn”).

Студентам-перекладачам потрібно було вирішити доволі складне завдання й перекласти запропонований уривок із роману, а особливу увагу вони мали звернути на виділені чорним шрифтом фонографічні стилізації. Оскільки учасники експерименту не мають уявлення про особливості вимови чорношкірих мешканців американського півдня XIX сторіччя, у своїх зусиллях вони мають спиратися на традиційні інструменти вилучення змісту – морфемний і контекстуальний аналіз. В оригіналі маркери діалекту представлено як на фонетичному, так і на граматичному рівнях. На фонетичному це переважно усічення кінцевих чи початкових звуків: *po’ = poor, las’ = last, kep’ = kept, o’ = of, a-shout’n’ = shouting* тощо; систематична заміна буквосполучення *th* літерою *d*: *dat = that, de = the, wid = with*, а також заміна одних звуків іншими: *pooty = pretty, genlman = gentleman, ben = been, ole = old, alwuz = always, doan = don’t, forgit = forget*. Граматичні ж порушення спостерігаються переважно в неправильному вживанні дієслівних форм із першою та другою особами однини чи множини: *you is = you are, we’s = we are, you goes = you go*.

Усього було залучено сім респондентів – студентів однієї з груп перекладацького відділення факультету іноземних мов Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Для аналізу ми відібрали три, на наш погляд, кращі переклади.

1. *Джим схопився і приготував каное до відпливу. Він поклав на дно старе пальто, щоб мені було зручно, і дав мені весло. Як тільки я відчалив, він сказав: «Дуже скоро я буду кричати от радості, і я скажу, шо все се через Гека. Я вольна людина, і я не мог быть вольним, якщо не був таким для Гека – се все Гек. Джим ніколи тебе не забудеть, Гек, ти краций друг, який був у Джима; і ти єдиний друг зараз для старого Джима». «Ми свободни, Гек, ми свободни! Пригай і танцюй! Се гарне місто Каїр, я се знаю!» «Зараз ти йдеши, старина Гек, єдинственний джентльмен, який всігда здержував обіцянки». «Можливо, ми полетимо до Каїру через туман сьогодні вночі». Він говорить: «Давай не будем говорить про се, Гек. Бєдним неграм не щастить. Я всігда підозрював, шо шкура гримучой змії не помага мені побороти се невезєніє».*

У цьому перекладі студентка правильно відтворює зміст оригіналу, що свідчить про успішне «розшифрування» фонографічних стилізацій. Що ж стосується перекладу запропонованих графонів, то вона вдається до лексико-граматичної компенсації, відтворюючи їх здебільшого розмовними формами чи русизмами. Зокрема, є помітною достатньо велика частотність уживання розмовних дієслівних форм: «кричать» замість «кричати», «мог бути» замість «міг бути», «помога» замість «допомагає», «не будем» замість «не будемо». Таке «інтуїтивне» рішення перекладачки є своєрідним підтвердженням того, що в українській перекладацькій традиції графони на позначення діалектів прийнято відтворювати просторіччями. Аналізуючи далі переклад, виконаний студенткою, ми знову помічаємо інші просторічні одиниці: «вольни» замість «вільні», «всігда» замість «завжди», «єдинственний» замість «єдиний», «невезеніє» замість «невдача», «бедни» замість «бідні», «старина» замість «друзе», більш того, студентка за допомогою української абетки деформує російськомовні слова, привносячи в переклад ефект суржику. Можливо, варіант перекладу лексеми *gentman* як «джентльмен» не дуже відповідає умовам, зазначеним у комунікативній ситуації, оскільки звертання «джентльмен» використовують в офіційній сфері, на різних урочистих подіях. Можна було б запропонувати варіант «чоловік», а ще краще деформувавши його як «чьоловік» чи «члвік». Загалом же в перекладі Джим із американського штату Міссурі фактично постає перед нами малоосвіченим мешканцем Слобожанщини, який розмовляє ламаною українською мовою, нашпигованою русизмами.

Наступний переклад мало чим відрізняється від попереднього, оскільки також рясніє просторічними одиницями та русизмами.

2. *Джим підскочив та приготував каное, постелив своє старе пальто на дно, аби я міг сидіти, дав мені весло, і як тільки я відитовхнувся від берега, він заговорив: «Уже скоренько я буду верещати з радощів, і все це – через Гека. Цей мужлан тепер свободна людина, і все це тільки дякуючи Геку. Гек все влаштував. Джим нікогда тебе не забуде, Гек. Ти – найлучший друг, який коли-небудь був у Джима. Та що там, ти – єдиний друг, який коли-небудь був у Джима». «Ми порятовані, Геку, порятовані! Гайда танцювати! Це ж старий-добрий Каір!» «Оно ти який, справжній Гек; єдинственний білий пан, що виконав свою обіцянку перед старим Джимом». «Можливо, ми добрались до Каіру, коли опустився туман вночі». «Давай не*

говорити про це, Геку. Должно ж пощастить бідлашним чорним. Я завжди підозрював, що та страшна зміюча шкура ше не закінчила з своїми лихими проділками».

Ми бачимо «свободна» замість «вільна», «нікогда» замість «вільна», «найлучший» замість «найкращий», «єдинственний» замість «єдиний», «шо» замість «що» тощо. Також використано лексему зниженого регістру «мужлан» на позначення невихованого, некультурного чоловіка. Очевидно, студентка застосувала цю лексичну одиницю, компенсуючи граматичні порушення *I's* замість *I am*, оскільки подекуди намагалась перекладати від 3-ї особи: речення *I's a free man, en I couldn't ever ben free ef it hadn' ben for Huck; Huck done it* вона переклала як *Цей мужлан тепер свободна людина, і все це тільки дякуючи Геку*. Можливо, уводячи в текст лексему «мужлан», студентка хотіла зробити акцент саме на недостатній рівень освіченості Джима, що можна вважати досить цікавим рішенням.

В обох проаналізованих перекладах відчутні намагання студентів-перекладачів передати аномальне мовлення Джима, однак усе одно читач не отримує істинного враження про його образ. Образ Джима все більше нагадує образ мешканця Слобідської України.

Нам залишилися проаналізувати ще один переклад.

3. *Джим плигнув та підготував каное, і поклав своє пальто донизу, щоб я могла сісти на нього, і дав мені весло; як тільки я підвелася, він мені сказав: «дуже скоро буде подія для радості, та я скажу, що все це за рахунок Хака» він – свободна людина, і я не міг навіть бути вільним, якщо це не було би за ради Хака. Він зробив це. Джим ніколи тебе не пробачить, Хак; ти найкращий друг, який він тільки мав у своєму житті; і ти єдиний друг у Джима зараз. « Ми в безпеці, Хак, ми в безпеці! Стрибай і йди! Це все Керіо, врешиті решт, я щойно дізнався це!» «Все це правда, Хак; лише білий джентельмен, що тримав своє слово Джиму. «Можливо ми були як в тумані цієї ночі!». Він сказав: «Давай облишимо це, Хак». Чорношкірим не домогтись успіху в цьому. Я завжди вважав, що суміш кольору шкіри не відіграє важливої ролі».*

Проглянувши його, одразу можемо сказати, що студентка неправильно переклала декілька речень, вочевидь, вона не змогла розпізнати деформовані лексеми в оригіналі, тому припустилася помилки під час перекладу. По-перше, ім'я *Huck* вона транслітерує як «Хак». У принципі ми допускаємо, що

такий переклад можливий з огляду на культурні розбіжності двох мов або відсутність достатнього багажу знань щодо твору загалом. Далі в перекладі помітна плутанина стосовно статі співрозмовника Джима, спочатку це була особа жіночого роду, на що вказує фрагмент перекладу: «щоб я могла сісти на нього», «як тільки я підвелася». Виходить, що студентка не дуже гарно розуміла, про що перекладає, якщо спочатку вказує на особу жіночого роду, а потім називає її Хаком. Вона також не залишає в перекладі жодних фонографічних стилізацій, тим самим нехтуючи планом вираження повідомлення й водночас викривляючи його зміст. Лише один раз зустрічається просторічна лексема «свободна» на позначення «вільна». Також неправильно перекладено назву міста Каїр, столиці Єгипту, у тексті ми бачимо місто «Кеїро», можливо, це навмисний прийом, усі невідомі респонденту власні назви просто транслітеруються. Повністю викривлено зміст

останнього речення, «суміш кольору шкіри не відіграє важливої ролі», навіть контекстуально зрозуміло, що такий варіант не є прийнятним.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи вищевикладене, можна констатувати, що сучасні перекладачі все ж таки намагаються бути «вірними» авторам художніх творів і знаходять цікаві рішення творчого характеру під час відтворення графонів, хоча й інколи порушуючи їх функціональність через не дуже вдалий вибір відповідників, що призводить до перекручування змісту й утрати прагматичного навантаження першотвору. Утім варто також відзначити й один дуже позитивний момент: ідея повного ігнорування фонографічних стилізацій фактично зводиться нанівець. Це є свідченням того, що перекладачі, усвідомлюючи прагматичну цінність фонографічних стилізацій, перебувають у постійному творчому пошуку й намагаються якнайкраще вплинути на свого читача.

Список літератури:

1. Апресян Ю. Д. Языковые аномалии: типы и функции. *Res Philologica: Филологические исследования памяти академика Г. В. Степанова (1919–1986)* / под ред. Д. С. Лихачева. Москва-Ленинград: Наука, 1990. С. 50–71.
2. Булыгина Т. В. Аномалии в тексте: проблемы интерпретации. *Логический анализ языка: Противоречивость и аномальность текста* / отв. ред. Н. Д. Арутюнова. Москва: Наука, 1990. С. 94–106.
3. Горбачевич К. С. Вариантность слова и языковая норма: на материале современного русского языка. Ленинград: Наука, 1978. 238 с.
4. Гудманян А. Г., Струк І. В. Відтворення фонографічних аномалій діалектного мовлення в перекладі (на матеріалі творів Марка Твена та їх перекладів українською та російською мовами). *Одеський лінгвістичний вісник*. 2014. Вип. 4 (13). С. 52–55.
5. Динсмор Д. Ментальные пространства с функциональной точки зрения. *Язык и интеллект*. Москва: Прогресс, 1998. С. 385–410.
6. Мищенко Н. В. Графон как стилистическое средство в публицистических текстах. URL: http://library.krasu.ru/ft/ft/_articles/0113962.pdf.
7. Сковородников А. П. Графон. *Речевое общение: специализированный вестник* / под ред. А. П. Сковородникова. Красноярск: Краснояр. гос. ун-т, 2002. Вып. 4 (12). С. 205–208.

ОСОБЕННОСТИ ВОСПРОИЗВЕДЕНИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОСТИ ГРАФОНОВ В АНГЛО-УКРАИНСКОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ ПЕРЕВОДЕ

В статье проанализированы особенности воспроизведения функциональности графонов в англо-украинском художественном переводе. Определено, что доминирующей функцией графонов является характерологическая, то есть выделение среди характеристик персонажа тех, которые показывают его социальную, региональную, национальную или возрастную принадлежность, а также характеристики, обусловленные индивидуальными особенностями. В ходе исследования установлено, что главная проблема, с которой сталкиваются украинские переводчики при воспроизведении функциональности графонов, заключается в отсутствии адекватного эквивалента в целевом языке. Как следствие, функциональность графонов при переводе полностью либо частично теряется. Такие потери могут приводить к перекручиванию смысла и уменьшению прагматической нагрузки оригинала.

Ключевые слова: графон, функция, эквивалент, перевод, потери.

**SPECIFICS OF RENDERING FUNCTIONALITY OF PHONOLOGICAL DEVIATIONS
IN THE ENGLISH-UKRAINIAN LITERARY TRANSLATION**

The article deals with the specifics of rendering functionality of phonological deviations in the English-Ukrainian literary translation. It is defined that the dominant function of phonological deviations is characterological, that is pointing out among a personage's features those revealing his/her social, regional, national, age affiliation, as well as features caused by individual characteristics. The research shows that the main problem faced by Ukrainian translators while rendering functionality of phonological deviations is absence of adequate equivalents in the target language. As a result, functionality of phonological deviations in the translation can be completely or partially lost. Those losses can cause deformation of sense and reduction of the pragmatic potential of the original text.

Key words: *phonological deviation, function, equivalent, translation, losses.*

Стрілецька С. В.

Білоцерківський національний аграрний університет

**КОГЕЗІЯ ЯК ДОМІНАНТНА КАТЕГОРІАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ТЕКСТУ Й ЗАСОБИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

У статті порушується питання письмового перекладу тексту і його перекладацького аналізу. Висвітлено сутність когезії як домінантної категоріальної характеристики тексту. Увага зосереджена на засобах забезпечення лексико-семантичної когезії як важливого виду когезії в тексті. Зокрема, досліджено питання забезпечення зв'язків між реченнями, утворених шляхом лексико-семантичного повторення. Вивчено також шляхи виділення в тексті центральних речень, які являють собою «семантичне ядро», та маргінальних речень.

Ключові слова: перекладацький аналіз тексту, когезія, когерентність, лексико-семантична когезія, лексико-семантичне повторення, сітка вузлів лексико-семантичного зв'язку, «семантичне ядро», центральні й маргінальні речення.

Постановка проблеми. Адекватний письмовий переклад неможливо здійснити без відповідного перекладацького аналізу вихідного текстового матеріалу [4, с. 4]. Перекладацький аналіз передбачає виявлення в текстах повторень як лексико-семантичного засобу забезпечення когезії між реченнями, створення сітки вузлів лексико-семантичного зв'язку, встановлення «семантичного ядра» шляхом визначення центральних і маргінальних речень. Перекладацький аналіз тексту включає також його прагматичний і стилістичний аналіз. Наступний етап перекладацької діяльності – власне переклад, а на кінцевому етапі – редагування перекладеного тексту й порівняння його з текстом оригіналу [4, с. 4–5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання повторень як лексико-семантичного засобу забезпечення когезії в текстах було предметом дослідження С. Є. Максимова, М. Хої та ін. Проблему ідентифікації повторень, створення сітки вузлів лексико-семантичного зв'язку й установа «семантичного ядра» вивчали І. В. Арнольд, К. І. Белоусова, С. Є. Максимов, М. Хої та ін. Питання прагматичного і стилістичного аналізу тексту розглядають І. В. Арнольд, І. Р. Гальперін, М. Н. Кожина, С. Є. Максимов, Г. Г. Почепцов, О. О. Селіванова, Дж. Остін та ін. Для нас особливий інтерес має вивчення питання зв'язків між реченнями, які утворено шляхом лексико-семантичних повторень, створення сітки вузлів лексико-семантичного зв'язку, встановлення «семантичного ядра» шляхом визначення цен-

тральних і маргінальних речень, тобто засобів лексико-семантичної когезії.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення лексико-семантичної когезії для створення вагомого інструменту для подальшої перекладацької діяльності.

Постановка завдання. Метою статті є надати лінгвістичну характеристику лексико-семантичної когезії. Завданням статті є вивчити сутність когезії як домінантної категоріальної характеристики тексту й засоби її забезпечення між реченнями в тексті.

Виклад основного матеріалу. Аналіз відомих наукових теорій, присвячених вивченню загальних властивостей тексту, дає змогу виділити сім обов'язкових істотних рис, що роблять текст текстом, а саме: когезію, когерентність, інтенціональність, акцептабельність, інформативність, ситуативність та інтертекстуальність. Когезія (зв'язність) і когерентність (цілісність) визначаються як перші дві важливі категорії: когезія означає принципи, що сполучають елементи поверхні тексту в організоване ціле, вони передаються граматичними засобами, тоді як когерентність експлікується семантико-прагматичними відношеннями [12, с. 39].

На зв'язність як на одну з текстових категорій указують А. І. Новиков (1983), Н. В. Шевченко (2003), О. О. Селіванова (2004) [6, с. 25–30; 7, с. 191–240; 11, с. 24]. За О. О. Селівановою, зв'язність є провідною категорією тексту, оскільки саме ця категорія забезпечує його функціонування

як цілісного структурно-семантичного утворення [9, с. 211].

Натомість у спеціальній літературі, присвяченій англістиці, частіше використовують саме англійський термін «когезія». Наприклад, І. Р. Гальперін дотримується розуміння когезії, запропонованого представниками лондонської лінгвістичної школи М. А. Галлідеєм і Р. Газаном, згідно з яким «когезія виявляє, як текст організований у семантичне ціле (semantic edifice)» [2, с. 85]. Учений також використовує термін «граматична когезія» (англ. “grammatical cohesion”) для позначення граматичних засобів забезпечення когезії в тексті, таких як уживання сполучників, прийменників, узгодження часових форм дієслова, складнопідрядних і складносурядних синтаксичних конструкцій. Зауважимо, що граматична когезія не є предметом нашого дослідження.

Услід за О. Л. Каменською, З. Я. Тураєвою, Н. С. Валгіною, З. І. Хованською, О. І. Москальською виділяємо такі підходи до тлумачення зв'язності: психологічний, референційний, формально-граматичний і психолінгвістичний підходи. Психологічний підхід ґрунтується на тлумаченні зв'язності як категорії мислення, яка відображає зв'язність компонентів ідеальної моделі світу у свідомості індивіда [3, с. 23]. Відповідно до референційного підходу, зв'язність схарактеризовано як категорію, що відображає глибинні зв'язки й характер створеної в тексті об'єктивної дійсності, де наявний усезагальний зв'язок явищ [9, с. 109]. Формально-граматичний підхід визначає зв'язність як взаємодію між текстовими компонентами, що на структурному рівні тексту експлікують засоби мови [1; 5]. Психолінгвістичний підхід до розгляду питань зв'язності тексту передбачає її аналіз у двох аспектах: 1) зв'язність – це наявність зв'язків (формальних або семантичних) усередині текстових одиниць і між ними; 2) зв'язність – це семантична цілісність тексту [10].

У межах психолінгвістичного підходу до тлумачення зв'язності спостерігаємо тенденцію її отожднення із цілісністю. Взаємодію між цими двома категоріями дослідники визначають по-різному. Зокрема, З. І. Хованська цілісність підпорядковує зв'язності й кваліфікує її як зв'язність, що зумовлює об'єднання фактів і явищ у єдине семантично замкнене ціле [10]. Натомість О. І. Москальська підпорядковує зв'язність цілісності й розглядає першу як одну з особливостей, один зі складників останньої [5, с. 86].

Фокусуючись на необхідності розмежування зв'язності й цілісності, вчені наводять низку

ознак, що допомагають розмежувати ці дві категорії. Цілісність – психолінгвістична категорія, зумовлена концептуальною єдністю тексту, зв'язність – лінгвістична категорія, що забезпечує семантичну й формальну єдність тексту й репрезентована засобами мови. Цілісність тексту можна встановити лише після його прочитання й сприйняття. Натомість зв'язність можна встановити в процесі читання тексту. Цілісність і зв'язність є взаємопов'язаними категоріями, але не взаємозумовленими. Цілісність не завжди передбачає наявність у тексті формальної зв'язності. І, навпаки, текст, що є формально зв'язним, не завжди становить семантичну єдність, тобто не завжди є цілісним [6; 8]. Звідси зв'язність розглядається як структурна величина, а цілісність – як смислове наповнення.

Отже, текст виявляє себе в різних категоріях, серед яких найбільш значущою є когезія, оскільки саме вона уможливує існування тексту як цілісного структурно-семантичного утворення. Ми розглянемо засоби забезпечення лексико-семантичної когезії між реченнями в тексті.

Важливим видом когезії в тексті, на думку М. Хой (1991), є лексична або лексико-семантична когезія (англ. “lexical or lexical and semantic cohesion”) (далі – ЛСК) [4, с. 26]. ЛСК забезпечується зв'язками між реченнями, утвореними шляхом лексико-семантичного повторення (англ. “repetition links”), тобто наявністю в реченні лексичних одиниць (слів або словосполучень), які відновлюють певні елементи з попередніх речень для надання про них нової інформації [13, с. 268].

Услід за С. Є. Максимовим визначимо головні типи повторень, які можна спостерігати між реченнями в текстах різних функціональних стилів мови: 1) просте лексичне повторення (англ. “simple lexical repetition”); 2) складне лексичне повторення (англ. “complex lexical repetition”); 3) проста парафраза (англ. “simple paraphrase”); 4) складна парафраза (англ. “complex paraphrase”); 5) кореферентне повторення (англ. “co-reference repetition”); 6) субституція (англ. “substitution”) [4, с. 27–28].

Проаналізуємо кожний тип повторень окремо.

Просте лексичне повторення формується, якщо лексична одиниця повторюється в тексті без значних змін. Наприклад, іменник в однині набуває форми множини, а дієслово в теперішньому часі – форми минулого часу, активний стан перетворюється на пасивний, займенник у називному відмінку замінюється на займенник у непрямому відмінку

тощо. Зауважимо, що простим лексичним повторенням уважається повторення лише повнозначних слів (англ. “lexical words”). Лексичне повторення службових слів (англ. “grammatical words”), такі як артиклі, прийменники, сполучники, допоміжні дієслова, частки, не розглядається.

Складне лексичне повторення утворюється, коли дві лексичні одиниці не є схожими, проте мають однакову лексичну морфему; вони також можуть бути ідентичними, але належати до різних частин мов і, відповідно, виконувати різні граматичні функції. Антоніми, які мають спільні лексичні морфеми, також розглядаються як складне лексичне повторення.

Проста парафраза має місце, коли одна лексична одиниця замінюється іншою, при цьому її значення суттєво не змінюється. До простої парафрази належить більшість контекстуальних синонімів.

Складна парафраза – це заміна однієї лексичної одиниці на іншу з протилежним значенням (антонімом), що не має спільної лексичної морфеми. Складна парафраза також має місце, коли одна лексична одиниця є комплексним лексичним повторенням іншої й водночас простою парафразою третьої лексичної одиниці. У цьому випадку складна парафраза спостерігається між другим і третім словами. Це семантичне явище називається трикутник-сполучення (англ. “link-triangle”).

Кореферентне повторення утворюється, коли два слова, інтерпретуючись, мають однакового референта і стосуються однакового об'єкта реального світу в цьому контексті.

Субституція – це заміна одних лексичних одиниць на інші, зокрема іменників на займенники (особові та вказівні) [4, с. 27–28; 13, с. 52–55].

З огляду на характеристику типів повторень, розглянемо правила утворення зв'язків між реченнями в тексті шляхом лексико-семантичного повторення за М. Хої (1991):

1. Зв'язок (англ. “link”) утворюється між реченнями, які мають однакову лексичну одиницю.

2. Зв'язки, утворені шляхом лексико-семантичного повторення в межах одного речення, не розглядаються.

3. За умови утворення 3-х і більше зв'язків між двома реченнями утворюється лексико-семантичний вузол або бонд (англ. “bond”) [4, с. 32; 13, с. 91].

Такий підхід дає змогу виділити центральні й маргінальні речення (англ. “central and marginal sentences”). Речення, що мають максимальну

кількість вузлів лексико-семантичного зв'язку або бондів з іншими реченнями, є центральними (англ. “central sentences”). Такі речення несуть у собі основну інформацію і являють собою семантичне ядро тексту (англ. “semantic nucleus”), оскільки є найважливішими для його розуміння, інтерпретації та перекладу. У свою чергу, речення, які мають недостатню кількість вузлів лексико-семантичного зв'язку або бондів з іншими реченнями, вважаються маргінальними (англ. “marginal sentences”). Такі речення несуть у собі додаткову інформацію та мають меншу семантичну цінність [4, с. 36–37; 13, с. 43].

Зазначимо, що судження про центральні й маргінальні речення в певній мірі є суб'єктивними, але, як наголошує С. Є. Максимов, такий підхід базується на реальних лінгвістичних фактах у рамках методології, яку пропонує М. Хої (1991).

У ході дослідження виявлено альтернативний підхід до визначення основної та додаткової інформації під час аналізу й розуміння текстів, що пропонує І. В. Арнольд (1981; 1990), який вирізняє «сильні» та «слабкі» позиції (англ. “strong and weak positions”). Так, до «сильних» позицій належать заголовки тексту, його початок і кінець, абзаци, які містять основну інформацію, а інші, відповідно, належать до «слабких» позицій. І. В. Арнольд наголошує, що теорія «сильної» позиції є важливим компонентом стилістичного контексту (англ. “essential component of stylistic context”). Однак інші автори (Н. А. Монаков, Г. Г. Москальчук (1999); К. І. Белоусова, Г. Г. Москальчук (2004)) вважають, що «сильні» та «слабкі» позиції, на які вказує І. В. Арнольд, зумовлені кількістю повторень [4, с. 27; 13, с. 52–55].

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи вищенаведене, можемо вказати, що когезія є домінантною категоріальною характеристикою тексту. Важливим видом когезії в тексті є лексико-семантична когезія, яка забезпечується зв'язками між реченнями, утвореними шляхом лексико-семантичного повторення. Услід за М. Хої ми виділяємо просте лексичне повторення, складне лексичне повторення, просту парафразу, складну парафразу, кореферентне повторення, субституцію. Між реченнями, що мають однакову лексичну одиницю, утворюється зв'язок; за умови утворення 3-х і більше зв'язків між двома реченнями утворюється лексико-семантичний вузол або бонд. Такий підхід дає можливість виділити в тексті центральні речення, які являють собою «семантичне ядро» тексту, і маргінальні речення.

У зв'язку з цим необхідне вивчення питання ідентифікації повторень у текстах різних функціональних стилів мови. Додаткової уваги потребує ство-

рення сітки вузлів лексико-семантичного зв'язку за М. Хої й установа «семантичного ядра» шляхом визначення центральних і маргінальних речень.

Список літератури:

1. Валгина Н. С. Теория текста. Москва: Логос, 2003. 280 с.
2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва: Наука, 1981. 139 с.
3. Каменская О. Л. Текст и коммуникация. Москва: Высш. шк., 1990. 151 с.
4. Максимов С. Є. Практичний курс перекладу (англійська і українська мови). Теорія та практика перекладацького аналізу: навчальний посібник. 2-ге вид., випр. і доп. Київ: Ленвіт, 2012. 203 с.
5. Москальская О. И. Грамматика текста. Москва: Высшая школа, 1981. 183 с.
6. Новиков А. И. Семантика текста и её формализация. Москва: Наука, 1983. 215 с.
7. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. Киев: Брама, 2004. 336 с.
8. Сорокин Ю. А. Текст, цельность, связность, эмотивность. *Аспекты общей и частной лингвистической теории текста*. Москва: Наука, 1982. С. 61–75.
9. Тураева З. Я. Лингвистика текста: Текст, структура и семантика. Москва: Просвещение, 1986. 127 с.
10. Хованская З. И. Категория связности и смысловое развёртывание коммуникации. *Сб. научн. тр. МГПИИЯ им. М. Тореца*. 1980. Вып. 158. С. 100–119.
11. Шевченко Н. В. Основы лингвистики текста: учебное пособие. Москва: Приор-издат, 2003. 160 с.
12. Beaugrande R. *Factors in a Theory of Poetic Translating*. Assen: Van Gorcum, 1978. 212 p.
13. Hoey M. *Patterns of Lexis in Text*. Oxford: Oxford University Press, 1991. 276 p.

КОГЕЗИЯ КАК ДОМИНАНТНАЯ КАТЕГОРИАЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ТЕКСТА И СПОСОБЫ ЕЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ

В статье затрагивается вопрос письменного перевода текста и его переводческого анализа. Автор высвечивает суть когезии как доминантной категориальной характеристики текста. Внимание сосредоточено на способах обеспечения лексико-семантической когезии как важного вида когезии в тексте. В частности, исследован вопрос обеспечения связей между предложениями, которые образованы путем лексико-семантического повторения. Рассмотрены способы обеспечения лексико-семантической когезии как важного вида когезии в тексте, которая обеспечивается связями между предложениями, образованными путем лексико-семантического повторения. Исследованы также способы выделения в тексте центральных предложений, которые являются «семантическим ядром», и маргинальных предложений.

Ключевые слова: переводческий анализ текста, когезия, когерентность, лексико-семантическая когезия, лексико-семантическое повторение, сетка узлов лексико-семантической связи, «семантическое ядро», центральные и маргинальные предложения.

COHESIA AS THE DOMINANT CATEGORIAL CHARACTERISTIC OF THE TEXT AND THE WAYS OF ITS ENSURING

The question of written translation of the text and its translation analysis is being touched on in this article. The author explains what such a phenomenon as cohesia as the dominant categorial characteristic of the text means. The attention is concentrated on the means of ensuring of lexico-semantic cohesia as the main type of cohesia in the text. In particular, the problem of ensuring of the links among the sentences which are created by means of lexico-semantic repetition has been studied. The ways of singling out the central sentences in the text which are the “semantic core” and the marginal sentences have also been studied.

Key words: translation analysis of the text, cohesia, coherence, lexico-semantic cohesia, lexico-semantic repetition, network of bonds of the lexico-semantic link, “semantic core”, central and marginal sentences.

ПОРІВНЯЛЬНО-ІСТОРИЧНЕ І ТИПОЛОГІЧНЕ МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'23:81'362:[811.111+811.161.2

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.2-2/09>**Вайноренс І. П.**

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

КОГНІТИВНО-СЕМАНТИЧНИЙ СКЛАДНИК КАУЗАЛЬНОЇ ДОМІНАНТИ «ЕФЕКТ» В АНГЛОМОВНОМУ Й УКРАЇНОМОВНОМУ ЕКОНОМІЧНОМУ ДИСКУРСІ

У статті обстоюється думка про доцільність вивчення актуалізації об'єктів реальної дійсності в різних типах дискурсу (зокрема, інституційного) через використання синтаксичних концептів. Відповідно для каузальної домінанти «ефект» запропоновано застосувати синтаксичний концепт КАУЗАЛЬНОСТІ, що як двопланова одиниця когнітивно-семантичного синтаксису має план змісту (каузальні семемі – типові пропозиції) та план вираження (структурні схеми). На матеріалі англomовного й українomовного економічного дискурсу виявлено пропозиційно-змістову наповненість для каузальної домінанти «ефект», тобто ідентифіковано типові пропозиції її змісту. За результатами дослідження встановлено 312 диференційних типів каузальних семем, актуалізованих в англomовному економічному дискурсі, та 108 – в українomовному. Визначення структурних схем реалізації встановлених семем становитиме перспективу нашого подальшого дослідження, що дасть змогу ідентифікувати специфіку об'єктивації каузальної домінанти «ефект» не лише в різних мовах, а також у різних типах дискурсу.

Ключові слова: когнітивно-семантичний складник, каузальна домінанта, синтаксичний концепт КАУЗАЛЬНОСТІ, каузальна семема, типова пропозиція, диференційний тип, економічний дискурс.

Постановка проблеми. Глобалізація світового простору вимагає вищого рівня володіння навичками міжкультурної комунікації (Ф. Бацевич, Н. Леміш, О. Селіванова, L. Chodzkіene, E. Hall та інші). У цьому зв'язку вивчення типів дискурсу (і власне лінгвальних засобів їх реалізації), у яких безпосередньо відображено досягнення окремих етносів у різних професійних сферах (зокрема, економічній), стає актуальним, набуваючи практичного значення. Від володіння даними в галузі національних економік залежить успішність міжнародної співпраці, що, звісно, є важливим для підтримки мирного співіснування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічний дискурс як цілісне утворення включає цілу низку глобальних понять, як-от: економіка, ринок, інвестування, бізнес, виробництво, праця, торгівля, вартість, фінанси, гроші, багатство тощо. Зміна сутності цих понять неодмінно відображається й в їх лінгвальній реалі-

зації, потребуючи своєчасного вивчення. Економічний дискурс перебуває у фокусі розгляду як вітчизняних (Ф. Бацевич, Л. Безугла, О. Морозова, Л. Солощук, В. Лук'янець, І. Шевченко та інші), так і зарубіжних (Т. ван Дейк, В. Карасик, М. Макаров, Н. Фейєрклау та інші) вчених. Н. А. Ковальська (2013 р.) пропонує «текст, породжений у відповідній професійній сфері», називати «професійним дискурсом» [8, с. 194–195]. Отже, побудова текстів економічного дискурсу буде залежати від сектору економіки (зовнішньоторговельні відносини, інвестування, виробництво тощо). Т. А. Євтушина (2014 р.) додає: «Кількість соціальних інститутів (галузей) у сучасному суспільстві формує кількість різновидів інституційного дискурсу» [5, с. 44; 13]. Отже, економічний дискурс (як різновид інституційного, статусно-орієнтованого, галузевого, за В. Карасиком) можна поділити на різні професійні дискурси, як це робить Май Лікунь:

економіко-теоретичний, торговельно-економічний, промислово-економічний тощо [12, с. 9].

Проте увагу вчених привертає не лише визначення самого економічного дискурсу та його різновидів, економічний дискурс також розглядають як об'єкт міждисциплінарних досліджень, зосереджуючись, наприклад, як Р. Н. Калимова (2012 р.), на застосуванні дискурсивного аналізу в текстах професійного спілкування (зокрема, економічної сфери) [7, с. 132–136]. К. В. Томашевська (2000 р.) вивчає лексичну репрезентацію економічного дискурсу сучасника, що віддзеркалює «зміни у суспільній свідомості, ментальності носія мови, активні процеси» [18, с. 3], які, маючи соціальне підґрунтя, відбуваються в лексиконах різних сучасних мов.

А. Е. Маланханова, П. В. Сисоєв (2015 р.) відносять економічний дискурс до інституційного, аналізуючи на основі китайської мови чотири групи його ознак (конститутивність, власне інституційність, специфічність і нейтральність) [14], подаючи відмінності лексичного складу, стилю й синтаксичних конструкцій залежно від інтенції мовця в певній економічній сфері спілкування, при цьому акцентуючи на труднощах під час перекладу російською мовою текстів економічного дискурсу. Останнє перебуває в центрі уваги й Н. С. Федощенко (2016 р.), яка вивчає особливості перекладу економічних термінів у китайській мові [19], а також Н. Є. Горської та О. А. Прибилевої (2018 р.), котрі специфіку перекладу термінологічної лексики досліджують на матеріалі трьох мов: китайської, російської та англійської [4].

Отже, наразі надзвичайно актуальним стає вивчення об'єктивації базових концептів у текстах економічного дискурсу різних мов. Проблематичним у цьому зв'язку сьогодні залишається визначення основи зіставлення. Досліджуючи способи об'єктивації лінгвальних гештальтів сфери економіки на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов, І. В. Новосельцева (2016 р.) акцентує, що матеріал для опрацювання, як власне й встановлення *tertium comparationis* для його вивчення, залежить від наукової парадигми, в межах якої аналізується обране явище, а також від мовного рівня, на якому відбувається такий аналіз [15, с. 45–46]. Отже, обираючи об'єктом нашого дослідження каузальну домінанту «ефект» в англійській та українській мовах, яку ми аналізуємо на рівні когнітивно-семантичного синтаксису у межах когнітивно-дискурсивної парадигми із застосуванням принципів антропоцентризму та антропокосмологізму (індивідуально-колектив-

ного підходу), доцільним видається визначити за основу зіставлення синтаксичний концепт КАУЗАЛЬНОСТІ як двопланову одиницю, що має план змісту та план вираження. Провідну роль у таких розвідках відіграє встановлення типових пропозицій [2; 3; 9; 10; 17; 20; 22; 24] (плану змісту: у нашому випадку – каузальних семем) з подальшою ідентифікацією їх структурних схем (плану вираження) [11; 21, с. 246; 22].

Постановка завдання. *Метою* розвідки є встановлення когнітивно-семантичного складника каузальної домінанти «ефект» в англійському й українському економічному дискурсі. Досягнення поставленої мети зумовило вирішення таких *завдань*: 1) обґрунтувати доцільність вивчення актуалізації об'єктів каузального фрагмента дійсності в інституційному дискурсі через використання синтаксичного концепту КАУЗАЛЬНОСТІ; 2) ідентифікувати типові пропозиції (каузальні семем) для каузальної домінанти «ефект» на матеріалі англійського й українського економічного дискурсу; 3) встановити диференційні типи каузальних семем, що формують когнітивно-семантичний складник каузальної домінанти «ефект» в обох мовах вивчення.

Виклад основного матеріалу. З огляду на те, що об'єктом дослідження виступає каузальна домінанта «ефект», під якою ми розуміємо один із компонентів п'яти бінем каузального комплексу як ментально-логічного конструкта (бінеми: причина – ефект, підстава – висновок, умова – результат, допуст – наслідок, мета – засіб, які об'єктивуються в різних мовах через синтаксичний концепт КАУЗАЛЬНОСТІ [3; 10, с. 11, 14]), що реалізується в мовленні у вигляді експліцитного або імпліцитного складника каузальної ситуації, виконуючи роль або антецедента каузації, або її консеквента, то предметом вивчення стає її глибинний (когнітивно-семантичний = пропозиційно-змістовий) та поверхневий (когнітивно-структурний) складники. Саме когнітивно-семантичні та когнітивно-структурні компоненти формують таку двопланову одиницю, якою є синтаксичний концепт (одиниця когнітивно-семантичного синтаксису, здатна виступати основою зіставлення для виявлення спільного й відмінного в об'єктивації концептів в різних мовах) [10; 15, с. 46; 21, с. 246–247]. Алгоритм, запропонований Н. Леміш у докторській дисертації щодо виявлення універсального та ідіоетнічного в картуванні фрагмента каузальної дійсності англійцями, нідерландцями, іспанцями, українцями та росіянами на основі лексикографічних джерел

(див. [10, с. 144–211], нами пристосовано до встановлення типових пропозицій (каузальних семем) для каузальної домінанти «ефект» (її когнітивно-семантичної наповненості) на матеріалі англomовного й україномовного економічного дискурсу.

Джерельною базою цієї розвідки є енциклопедія світової економіки англійською мовою «The Princeton Encyclopedia of the World Economy» (2009 р. – 1246 с.) [23], «Економічний словник» Й. С. Завадського (2006 р. – 355 с.) [6], підручник І. М. Бойчик «Економіка підприємства» (2016 р. – 378 с.) [1], підручник Л. С. Шевченко «Основи економічної теорії» (2008 р. – 448 с.) [16] українською мовою – приблизно з однаковою кількістю сторінок для опрацювання в кожній з мов вивчення (1246 сторінок – англійська мова, 1181 сторінка – українська мова).

За допомогою суцільної вибірки із зазначених вище джерел нами було вилучено всі контексти (фрагменти обсягом по 1–2 речення) вживання номінацій «effect» і «effects» в англomовному економічному дискурсі та «ефект» і «ефекти» – в україномовному. Поєднавши процедуру аналізу значення слів і пропозицій з аналізом впливу синтаксичних структур на формування значення (контент-аналіз), нами було ідентифіковано 673 каузальні семемі на матеріалі англomовного економічного дискурсу та 222 каузальні семемі – україномовного. Застосування матриць, розроблених Н. Леміш [10, с. 120], дало нам змогу через вилучення повторюваних типів каузальних семем сформуванати реєстр їх диференційних типів. Отже, в англійській мові нами отримано 312 диференційних типів, а в українській – 108, що є властивими для економічного дискурсу досліджуваних мов.

Проілюструємо найчастотніші диференційні типи для каузальної домінанти «ефект» для англomовного економічного дискурсу (подаємо лише ті, які повторювалися не менше 5 разів – скільки саме зазначено в дужках):

SMTH TO HAVE (NO) EFFECT / EFFECTS (99);

SMTH TO BE EFFECT / EFFECTS (37);

SMTH TO INFLUENCE EFFECT / EFFECTS (16);

SMTH TO GIVE RISE TO EFFECT / EFFECTS (15);

SMTH TO OFFSET EFFECT / EFFECTS (9);

SMTH TO REDUCE EFFECT / EFFECTS (8);

SMB TO ANALYZE EFFECT / EFFECTS (7);

SMB TO ESTIMATE EFFECT / EFFECTS (7);

SMTH TO EXAMINE EFFECT / EFFECTS (7);

SMTH TO SHOW EFFECT / EFFECTS (7);

SMTH TO GENERATE EFFECT / EFFECTS (6);

SMB TO CONSIDER EFFECT / EFFECTS (6);

SMTH TO ANALYZE EFFECT / EFFECTS (6);

SMTH TO BE BASED ON EFFECT / EFFECTS (6);

SMB TO UNDERSTAND EFFECTS (5);

SMTH TO BE REFERRED TO AS EFFECT / EFFECTS (5);

SMTH TO DEPEND ON / UPON EFFECTS (5);

SMTH TO INCREASE EFFECT / EFFECTS (5);

SMTH TO LEAD TO EFFECT / EFFECTS (5);

SMTH TO MEASURE EFFECT / EFFECTS (5);

SMTH TO REINFORCE EFFECT / EFFECTS (5).

Отже, в англomовному економічному дискурсі нами було виявлено 673 каузальні семемі, після вилучення повторюваних типів реєстр становить 312 диференційних типів, 98 з яких повторюються від 2 до 99 разів. Перші три найчастотніші диференційні типи: SMTH TO HAVE (NO) EFFECT / EFFECTS (99); SMTH TO BE EFFECT / EFFECTS (37); SMTH TO INFLUENCE EFFECT / EFFECTS (16).

Для україномовного економічного дискурсу кількість вилучених каузальних семем для домінанти «ефект» становить 222 одиниці, з яких було виокремлено 108 диференційних типів. 19 диференційних типів повторюються від 2 до 23 разів. Найчастотнішими є такі:

ЩОСЬ БУТИ ЕФЕКТОМ (23);

ЩОСЬ ОБЧИСЛЮВАТИ ЕФЕКТ (10);

ЩОСЬ ДОСЯГАТИ ЕФЕКТУ (8);

ХТОСЬ ОЦІНЮВАТИ ЕФЕКТ (7);

ЩОСЬ ОЦІНЮВАТИ ЕФЕКТ (7);

ЩОСЬ НАЗИВАТИСЯ ЕФЕКТОМ (6);

ХТОСЬ ОДЕРЖУВАТИ ЕФЕКТ (5);

ХТОСЬ ОТРИМАТИ ЕФЕКТ (5);

ХТОСЬ РОЗРАХОВУВАТИ ЕФЕКТ (5).

Перші три найчастотніші диференційні типи: ЩОСЬ БУТИ ЕФЕКТОМ (23); ЩОСЬ ОБЧИСЛЮВАТИ ЕФЕКТ (10); ЩОСЬ ДОСЯГАТИ ЕФЕКТУ (8).

Зіставляючи отримані дані, можна констатувати, що для економічного дискурсу в обох досліджуваних мовах надзвичайно важливим є виділення й класифікування економічних ефектів, що демонструє частотність каузальної семемі SMTH TO BE EFFECT / EFFECTS (37) в англійській мові та ЩОСЬ БУТИ ЕФЕКТОМ (23) – в українській, які входять до перших трьох найчастотніших диференційних типів.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, зазначимо, що, порівнюючи з лексикографічними джерелами, на матеріалі яких у попередніх розвідках

для каузальної домінанти «ефект» в англійській мові було виявлено 41 каузальну семему з 19 диференційними типами, а в українській мові – 17 каузальних семем з 9 диференційними типами, нами було ідентифіковано 312 диференційних типів каузальних семем (типових пропозицій) в англійському економічному дискурсі й 108 – в українському. Це свідчить про надзвичайне багатство англійської мови на синоніми – майже втричі більше, ніж в українській, а також

про необхідність вивчення когнітивно-семантичного складника різних домінант у мовах світу, що дає безпосереднє уявлення про специфіку концептуалізації, категоризації й, відповідно, членування дійсності різними мовами. *Перспективою* щодо подальшого вивчення каузальної домінанти «ефект» в англійському та українському дискурсах є ідентифікація структурних схем реалізації її когнітивно-семантичного складника.

Список літератури:

1. Бойчик І. М. Економіка підприємства : підручник. Київ : Кондор-Видавництво, 2016. 378 с.
2. Вайнорене І. П. Колокації з каузальною домінантою «ефект» в англійській та українській мовах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов.* 2017. Вип. 16. С. 52–61.
3. Вайнорене І. П. Когнітивно-структурна і пропозиційно-змістова складові каузальної домінанти «ефект» в англійському й українському психологічному дискурсі. *Закарпатські філологічні студії.* 2019. Вип. 9. (у друці).
4. Горская Н. Е., Прибылева Е. А. Особенности перевода терминологической лексики в условиях триггосии (на примере китайского, русского и английского языков). *Достижения вузовской науки 2018* : сборник статей II Международного научно-исследовательского конкурса, г. Пенза, 5 мая 2018 г. Пенза : Наука и Просвещение, 2018. С. 147–150.
5. Евтушина Т. А., Ковальская Н. А. Экономический дискурс как объект лингвистического исследования. *Вестник Челябинского государственного университета. Серия : Филология. Искусствоведение.* 2014. № 6 (335). Вып. 88. С. 42–46.
6. Економічний словник / за ред. Й. С. Завадського, Т. В. Осовської, О. О. Юшкевич. Київ : Кондор 2006, 355 с.
7. Калимова Р. Н. Экономический дискурс как объект междисциплинарных исследований (обзор научных концепций). *Романские языки в межкультурном пространстве* : материалы Междун. научн. конф., г. Москва, 26–27 июня 2012. Москва : МГОУ, 2012. С. 132–136.
8. Ковальська Н. А. Релевантність економічного дискурсу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* Серія: Філологічна. 2013. Вип. 38. С. 193–196.
9. Кузьмина С. Е. Понятие «синтаксический концепт» в лингвистических исследованиях. *Вестник Челябинского государственного университета. Филология. Искусствоведение.* 2012. № 17 (271). Вып. 66. С. 87–90.
10. Леміш Н. Є. Вертеральні типи каузальності у споріднених мовах : монографія. Житомир : Вид-во Житомирського державного університету імені І. Франка, 2015. 508 с.
11. Леміш Н. Є. Синтаксичний концепт як основа зіставлення у сучасних лінгвокогнітивних дослідженнях. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов.* 2017. Вип. 16. С. 150–158.
12. Май Лікунь. Російський економічний текст у функціонально-стилістичному та соціолінгвістичному аспектах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Сімферополь, 2008. 20 с.
13. Макаров М. Л. Основы теории дискурса. Москва : ИТДГК «Гнозис», 2003. 278 с.
14. Маланханова А. Е., Сысоев П. В. Особенности перевода текстов экономического дискурса с китайского языка на русский язык. *Язык и культура.* 2015. № 4 (32). С. 31–45.
15. Новосельцева І. В. Способи об'єктивації лінгвальних гештальтів сфери економіки (на матеріалі германських і слов'янських мов) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Київ, 2016. 218 с.
16. Основы экономической теории : підручник / за ред. Л. С. Шевченко. Харків : Право, 2008. 448 с.
17. Попова З. Д. Синтаксический концепт и межкультурная коммуникация. *Вестник Воронежского государственного университета. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация.* 2004. № 2. С. 27–31.
18. Томашевская К. В. Экономический дискурс современника в его лексическом представлении : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01. Санкт-Петербург, 2000. 532 с.
19. Федощенко Н. С. Особенности перевода экономических терминов в китайском языке. *Молодой учёный.* № 18 (122). С. 511–513.
20. Фурс Л. А. Синтаксически репрезентируемые концепты : автореф. дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.04; 10.02.19. Тамбов, 2004. 36 с.

21. Швець О. В. Номінативні речення як засіб вербалізації результатів концептуалізації об'єктивної дійсності індивідом. *Філософія мови та нові тенденції в перекладознавстві й лінгвістиці* : зб. мат-лів II Міжнар. наук.-практ. конф., 28–29 березня 2019 р. Київ, 2019. С. 245–249.

22. Jackendoff R. What is a Concept? *Frames, fields, and contrasts: new essays in semantic and lexical organization*. New-York : Routledge, 2012. P. 191–208.

23. The Princeton Encyclopedia of the World Economy / Editors in chief Kenneth A. Reinert, Ramkishen S. Rajan. Princeton and Oxford : Princeton University Press, 2009. 1246 p.

24. Vainorenien I. Collocations with Causal Dominant “Effect” in the English and Ukrainian Languages. *Language in Different Contexts* : research papers collection. V. VIII (1). May 3–4, 2018. Vilnius, 2018. P. 94–101.

КОГНИТИВНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ КАУЗАЛЬНОЙ ДОМИНАНТЫ «ЭФФЕКТ» В АНГЛОЯЗЫЧНОМ И УКРАИНОЯЗЫЧНОМ ЭКОНОМИЧЕСКОМ ДИСКУРСЕ

В статье выдвигается мнение касательно целесообразности изучения актуализации объектов реальной действительности в различных типах дискурса (в частности, институционального) с использованием синтаксических концептов. Соответственно, для каузальной доминанты «эффект» предложено применить синтаксический концепт КАУЗАЛЬНОСТИ, который как двупланная единица когнитивно-семантического синтаксиса имеет план содержания (каузальные семемы – типовые пропозиции) и план выражения (структурные схемы). На материале англоязычного и украиноязычного экономического дискурса выявлено пропозиционно-содержательное наполнение для каузальной доминанты «эффект», то есть идентифицировано типовые пропозиции её содержания. По результатам исследования установлено 312 дифференциальных типов каузальных семем, актуализированных в англоязычном экономическом дискурсе, и 108 – в украиноязычном. Определение структурных схем реализации установленных семем составляет перспективу нашего дальнейшего исследования, что позволит идентифицировать специфику объективации каузальной доминанты «эффект» не только в разных языках, а и в разных типах дискурса.

Ключевые слова: когнитивно-семантическая составляющая, каузальная доминанта, синтаксический концепт КАУЗАЛЬНОСТИ, каузальная семема, типовая пропозиция, дифференциальный тип, экономический дискурс.

COGNITIVE-SEMANTIC CONSTITUENT OF CAUSAL DOMINANT “EFFECT” IN ENGLISH AND UKRAINIAN ECONOMIC DISCOURSE

The paper rationalizes studying the objects of reality actualization in different types of discourse (institutional one inclusive) through the use of sentential concepts. Hence for the causal dominant “effect” it is suggested to apply the sentential concept of CAUSALITY, the latter being a unit of cognitive and semantic syntax with two planes – a plane of content (causal sememes as typical propositions) and a plane of expression (structural schemes). The paper reveals the propositional content (that is typical propositions) for causal dominant “effect” in both English and Ukrainian economic discourse. As a result, 312 types of typical propositions in English economic discourse and 108 – in Ukrainian economic discourse were established. Identification of structural schemes types for the established sememes makes the prospects for further research, opening the way not just to reveal the peculiarities of causal dominant “effect” objectification in different languages, but also in different types of discourse.

Key words: cognitive-semantic constituent, causal dominant, sentential concept of CAUSALITY, causal sememe, typical proposition, differential type, economic discourse.

СТРУКТУРНА, ПРИКЛАДНА ТА МАТЕМАТИЧНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 81.42 + 811.111

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.2-2/10>

Ажогіна Н. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СТИСНЕННЯ НАУКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ПРОБЛЕМА (В АНГЛОМОВНОМУ КОНТЕКСТІ)

У статті проаналізована проблема економії мовленнєвих засобів вираження думки в комунікативному просторі науки і техніки, яка має особливе значення в умовах експоненціального зростання кількості наукової інформації. Здійснюється спроба пошуку засобів лінгвістичного аналізу україномовного-англомовного специфікованого тезаурусу для актуалізації адекватного забезпечення професійно-наукового дискурсу в означеній проблематиці.

Ключові слова: стиснення, наукова інформація, лінгвістика, англomовність, контекст.

Постановка проблеми. У час глобальних трансформацій у світі наукових комунікацій зі створення, обміну, поширення і втілення інформації в наукове знання велика увага приділяється проблемі максимально швидкого та ефективного її застосування. Розвиток інформаційного суспільства стимулював небачену раніше інтенсифікацію засобів комунікації: завдяки Інтернету, телебаченню, мобільному та супутниковому зв'язку людина опинилася у вихорі інформації, яку не в змозі охопити. Нечувані масштаби експоненціального зростання кількості інформації призвели до необхідності приведення її у відповідність до якості в аспекті загальнометодологічних підходів до систематизації простору наукового знання. Розуміння такої інформації і перетворення її на знаннєвий ресурс суспільства вимагає новітніх підходів у цій галузі. Швидке реагування на вирішення означеної проблеми набуває характеру синергетичної реактивності, коли кількість сприйнятої та поширеної інформації переходить на новий рівень її якості. На наших очах відбувається глибинне розкриття тезаурусного і контентного мовного наповнення обширу наукового знання через мережу комунікативних каналів. Останнє походить із кількісних вимірів лінгвістичного наповнення мовного корпусу. Щоб обмежити поле дослідження, треба акцентувати на наукоцентричних його характеристиках. Наприклад, у «Великому тлумачному словнику

сучасної української мови» (видання 2005 р., голов. ред.: В. Т. Бусел, редактори-лексикографи: В. Т. Бусел, М. Д. Василега-Дерибас, О. В. Дмитрієв, Г. В. Латник, Г. В. Степаненко; Друк К.: Ірпінь: ВТФ «Перун, 1728 с.) нараховується 253 тис. слів. Окремо треба говорити про словникове (тезаурусне) наповнення в українській філології мови наукових галузей: технічних і точних наук, природничої та гуманітарної. За твердженням Є. А. Карпіловської: «Сучасні національні корпуси текстів мають здебільшого фундаментальний характер». Наприклад, фундаментальний характер має корпус британського варіанта сучасної англійської мови – Британський національний корпус (British National Corpus – BNC): «... сьогодні <...> налічує понад 100 млн слововживань (100 106 008 слів) у широкому спектрі письмових та усних текстів...» [1, с. 75]. У статті з'ясується проблема стиснення, ущільнення, мінімізації, економії і т. п., мовних засобів вираження наукової інформації і розміщення її в межах наукового знання. Йдеться про вдосконалення системи опрацювання інформації на загальнонаукових засадах; такий процес розвивається у сфері теорії інформації, теорії та практики комунікативістики (комунікології) в науково-інформаційному та лінгвістичному значеннях. На нашу думку, процес мовної економії лінгвістичних засобів опрацювання текстів наукового характеру на всіх рівнях обробки наукової інформації та узгодження її обширу з

постійно трансформуючими науковими текстами як стиснена, мінімізована, ущільнена, згорнена мовленнєва форма (форма комунікації, жанр професійно-наукового дискурсу) виступає дієвим засобом каталізації наукових досліджень. Непересічне значення у цьому контексті має співвідношення внеску українських учених у загальнонаукове знання як паритетної засади його узгодження із світовими здобутками на підставі розуміння і подальшого розвитку мови науки. Суть цього дослідження полягає в тому, що в умовах глобалізації часопросторових вимірів наукового знання, поступу пізнавально-комунікативного процесу, наростання загроз і викликів з погляду інтенсивного розвитку інформаційного суспільства тощо нагальною є потреба в адекватному сприйнятті й розумінні інструментів спілкування на всіх рівнях професійно-наукового дискурсу – від наукових спільнот до окремих учених; застосуванні новітніх засобів професійно-наукової комунікації. Звернення до мінімізованих форм мовленнєвої комунікації, на нашу думку, є відбиттям процесу інтенсифікації обміну у сфері поширення наукової інформації та її адекватного відображення в науковому знанні. У межах авторського варіанту вирішення цієї проблеми йдеться про лінгвістичні особливості процесу кодування/розкодування контенту наукової інформації й найскорішого досягнення адекватності інформаційних наукових повідомлень масиву наукових текстів. Для реалізації поставлених завдань автор пропонує застосування англійських визначень понять, термінів і т.д. як повноцінний аналіз досліджуваного процесу, спираючись на те, що англійська мова є мовою «*Lingua Franca*» обширу наукових пошуків у світі комунікацій. У світлі останніх подій у системі україномовних-інтермовних комунікацій нагальною є потреба систематизації мовного простору наукової інтеркомунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Є дуже широкий спектр напрямів розгортання означеної проблеми. В обширі теоретичних підходів у галузі теорії інформації, інформатики, інформаціології, синергетичної методології тлумачення інформації, комунікативістики тощо мають вирішальне значення праці вітчизняних і зарубіжних учених – як загальнонаукового характеру, так і ті, що стосуються процесу обробки наукової інформації – комплексної основи її втілення у наукове знання; зокрема, проблеми її стиснення, ущільнення, зведення (редукції) і т.п. певними інструментами методологічного і практичного характеру (Р. Акофф, В. О. Асеев, Ю. Ф. Абрамов,

М. Боніц, М. Бонгард, Л. Бріллюєн, М. П. Вацьокін, Л. О. Виноградов, Н. Віннер, Р. С. Гіляревський, В. М. Глушков, Ж. А. Дученко, В. І. Ешбі, Є. А. Карпіловська, М. Кастельс, Мак Квейл Д., Т. М. Ковер, А. А. Коган, А. Н. Колмогоров, О.О. Корінний, С. Г. Кулешов, В. З. Коган, А. М. Кочергін, Р. Лаундер, Е. М. Лівшиць, Є. О. Мамчур, О. І. Михайлов, М. М. Мойсеев, З. В. Партико, Б. В. Плеський, Г. Г. Почепцов, О. С. Розумовський, Є. О. Сєдов, Е. П. Семнюк, Л. Н. Сумароков, В. І. Сіфоров, А. П. Суханов, А. К. Сухотін, Дж. А. Томас, О. І. Уйомов, А. Д. Урсул, А. А. Харкевич, Ф. М. Цирдя, К. Черрі, А. І. Чорний, К. Е. Шеннон, Ю. М. Шрейдер та інші). У працях Р. Карнап, І. Бар-Хіллен досліджується семантичний напрям теорії інформації, який для нас має прикладний характер застосування властивостей і ознак контенту в системі кодування/розкодування інформації. Прагматичний аспект теорії інформації розглянуто в працях Д. Харраха, які містять звернення до семантичного аналізу соціальної інформації в різних аспектах комунікаційної діяльності. Як зазначає О. В. Юферева, дослідник «намагається створити моделі того, як отримувач (інформації. – Н. А.) оцінює послідовність повідомлень на основі певних семантичних і прагматичних властивостей» [2, с. 18]. Д. Харрах пропонує забезпечити отримувача «програмою обробки повідомлень», за допомогою якої з повідомлень, що отримуються, виокремлюється підготовлена для використання сума повідомлень. Саме до такого результату переробки повідомлень, а не до повідомлень у їхньому вихідному вигляді, застосовуються кількісні виміри інформації. В межах біхевіористської концепції інформації в нашому дослідженні може бути розглянута проблема співвідношення «відомості (дані) – інформація – знання – розуміння – мудрість» (схема Р. Акофф – Майлс). За твердженням О. В. Юферевої стосовно аналізу останньої: «... інформація становить упорядковану частину бази даних, що оброблена для використання. Знання – це формулювання наявних тенденцій або сутнісних зв'язків між явищами, що представлені в інформації. Знання, на відміну від своєї інформаційної основи, може виступати орієнтиром для прийняття рішень... Розуміння – вираження закономірності, яка міститься у багатоманітності знань. Мудрість – це оціночне розуміння закономірності в аспекті минулого і майбутнього» [2, с. 26]. На нашу думку, мовленнєві стиснені, економні форми комунікації підлягають подальшому дослідженню, особливо у сфері уточнення термінології.

Методологічною основою лінгвістичних досліджень у річищі нашої проблеми є комплекс праць вітчизняних і зарубіжних учених. Перш за все, це система досліджень у галузі дискурсу (зокрема, професійно-наукового), комунікативістики, генології, текстології (лінгвістики тексту), де тлумачаться процеси мінімізації, стиснення, ущільнення, компресії тексту, розгортаючись як система висвітлення вузлових моментів обробки наукової інформації. Дослідження проблем дискурсу є актуальним напрямом у сучасному мовознавстві (Н. Д. Арутюнова, В. В. Богданов, Р. Барт, Ф. С. Бацевич, А. Д. Белова, А. Блас, М. Бунге, Ю. Габермас, Т. А. ван Дейк, В. І. Карасик, Ю. М. Караулов, О. С. Кубрякова, Е. Лакло, Ю. М. Лотман, М. Л. Макаров, К. Макк'юїн, Ш. Муфф, Г. Г. Почепцов (мол.), Ю. Є. Прохоров, І. Райтнер, О. Д. Селіванова, К. С. Серажим та ін.). Дослідження проблем наукового дискурсу як організаційного/інституційного типу дискурсу розпочалися приблизно двадцять років тому як напрям розвитку прикладної лінгвістики – дисципліни, що охоплює вивчення педагогічних, соціальних і практичних аспектів мови (Н. Д. Арутюнова, Р. Барт, М. С. Глазман, О. М. Гніздечко, М. М. Глушко, Т. А. ван Дейк, С. А. Жаботинська, Л. І. Зільберман, О. М. Ільченко, О. Т. Ішмуратова, В. І. Карабан, Г. В. Кицак, М. М. Кожина, І. М. Колегасва, В. В. Красних, Дж. Кресс, Дж. Лакофф, Е. В. Михайлова, О. Д. Олійник, О. В. Попадюк, Г. Г. Почепцов (мол.), Н. М. Разинкіна, І. А. Синиця, Л. В. Славгородська, О. В. Трішук, Р. А. Ходжа, Г. В. Чалбишева, В. Е. Чернявська, С. І. Шепітько, Т. В. Яхонтова, С. Bazerman, D. Swales, A. Duszak, K. Nyland, A. Mauraanen, E. Ventola та ін.). На нашу думку, цінним практичним матеріалом у цій галузі є робота Є. А. Карпіловської, де чітко структуровані вузлові моменти міждисциплінарного підходу до проблеми лінгвістичного комп'ютерного моделювання мовного простору (комп'ютерна лінгвістика). Наприклад, у системі лінгвістичних дисциплін виділяються «лінгвістика тексту», «термінологія та термінографія» із застосуванням аналогів термінів у комп'ютерній галузі: «автоматична компресія тексту», «комп'ютерна термінологія: бази та словники» [1, с. 12]. А в системі нелінгвістичних дисциплін (політологія, соціологія, культурологія, етнологія, теорія комунікації тощо) виділені аналоги термінів, що відображають соціальну дійсність [1, с. 12]. Є розлога література в комп'ютерній галузі (інформатика, комп'ютерні технології і т.п.), де розглядаються теоретичні і практичні аспекти застосування

комп'ютерної термінології в інформаційно-комунікативному аспекті, зокрема процеси стиснення, ущільнення, мінімізації і т.п. інформації. На нашу думку, подальші фундаментальні дослідження, які дають змогу залучати сучасні напрацювання соціології, психології, соціальної семіотики, комунікативної філософії, новітні концепції в галузі теорії соціальних комунікацій слугують підходами до вирішення проблеми обробки текстів наукового характеру. Базою для цього виступають праці А. А. Бойко, М. К. Василенка, В. М. Владимирова, О. Я. Гояна, В. Д. Демченка, В. Й. Здоровеги, Н. В. Зелінської, В. Ф. Іванова, С. М. Квіта, О. Ф. Коновця, В. М. Корнєєва, В. В. Лизанчука, О. К. Мелешенка, А. З. Москаленка, З. В. Партика, Б. В. Потятиника, О. Л. Порфімович, В. В. Різуна, Н. М. Сидоренко, М. С. Тимошика, Ю. Е. Фінклера, О. М. Холода, Б. І. Чернякова, А. А. Чічановського, Н. П. Шумарової та інших. Праці в галузі теорії тексту, наукові надбання якої отримано й висвітлено відомими українськими й зарубіжними науковцями, є на плюралістичному шляху розвитку комунікативно-антропологічного, психолінгвістичного, прагматико-комунікативного, когнітивного, дериваційного тощо наукових напрямів (зокрема, Н. Д. Арутюнова, І. Р. Гальперін, Т. А. ван Дейк, В. Дресслер, Ю. Н. Караулов, Г. Кук, К. Пайк, В. Д. Петров, І. Я. Штерн та ін.). Питання мовної економії та компресії є в центрі уваги багатьох вітчизняних і зарубіжних учених: Е. Я. Алянської, Ю. С. Бернадської, Н. С. Валгіної, Т. Г. Винокур, Н. О. Гетьман, Б. П. Дюндика, Н. Г. Калашник, Л. Н. Мурзіна, О. І. Панченко, Л. В. Сахарного та інших. У своїх працях ці науковці проаналізували особливості стислого тексту та засоби його створення [4]. В умовах пришвидшення темпів обробки актуальної інформації наукового виду проблема адекватної інформаційної економії в лінгвістичному ракурсі набуває гостроти і вимагає швидкого реагування.

Постановка проблеми. Підлягає з'ясуванню сутність процесу стиснення інформації наукового характеру в системі наукових комунікативних актів і форм у професійно-науковому дискурсі на підставі обробки наукової інформації. Економія мовленнєвих засобів у процесі комунікації передбачає необхідне дотримання єдності: **форми** – системи обмежених у часі і просторі висловлювань (вербального характеру) і **змісту** – інформаційних лінгвістичних форм, адекватних об'єкту і предмету наукових досліджень. В умовах урізноманітнення засобів передавання й сприймання наукової інформації належить визначити лінгвіс-

тичні особливості процесу стиснення інформації в полі оцінок, тлумачення наукових фактів, повідомлень, різноманітних текстів, з одного боку, а з іншого – на тлі міждисциплінарного підходу до цієї проблеми зосередити зусилля на вирішенні атрибутивної для наукового знання проблеми співвідношення кількості інформації з ціннісними характеристиками її якості. Базою для цього розуміння виступає англійська мова – загально-визнана мова науки і техніки. Дуже важливим аспектом у цьому ракурсі є означення поля напруженості сітки – *NET*, де в перетинах сходяться хвилі зіткнення англійської і української мов на рівні застосування та тлумачення наукової термінології. На нашу думку, загальноприйнята мова науки в її генезі оптимізує ці процеси і вимагає зусиль учених для інтернаціоналізації наукової термінології в полікультурному контексті. Стратегічне значення цієї проблеми є непересічним, оскільки йдеться про процес розвитку мови, особливості її застосування в різних соціальних сферах. Залишається відкритим проблемне поле тлумачення поняття «стиснення» в англомовному професійно-науковому дискурсі у зв'язку зі значним пришвидшенням адаптації іншомовних термінів до актуального вжитку.

Виклад основного матеріалу. На рівні філософсько-методологічного узагальнення процес ущільнення, мінімізації, компактизації, стиснення тощо сукупності даних соціального характеру набуває форми зведення, редукції загального до конкретного і навпаки – на підставі певних принципів, напрацьованих наукою, із врахуванням її найновіших досягнень (синергетики, синтелектики тощо). Це є глибинний процес досягнення сутності явищ дійсності мінімальними засобами. Протягом усієї історії філософії це було розвитком проблеми єдності мінімального і максимального (в релігійній філософії прикладами є «лезо» Оккама, парадигма «Не помножуй без необхідності сутність», «В унікальному – різноманіття, і навпаки»). Це дуже цікавий із наукового погляду парадигмальний феномен, який відтворює сутність глибинних процесів у системі «**ДУМКА – СЛОВО**». Його пролонгованість в європейській історії філософії, філології має постійне абсолютне значення. Наша проблема посідає особливе місце в суспільних відносинах доби інформаційного суспільства, коли поняття «інфокриза», «інформаційне середовище», «інфосфера» і т.п. стали живильним повітрям існування людства. Інформаційні технології є його техніко-технологічним ґрунтом. Тому оптимізація зусиль людства,

соціальних спільнот (в нашому випадку – вченого співтовариства) на шляху адекватності соціальної інформації науковим знанням є магістральним шляхом їх існування.

Фундаментальний методологічний напрям науки досліджує проблему спрощення як процес редукування масиву даних із метою оптимального досягнення сутності речей. В англійській мові є різні лексичні граматичні форми, які відображають цей процес: «... *simplification*; ... *simplificative*, *simplifier*, *simplificator*, *ets...* *simplicity* (стан якості буття простого. – *H. A.*); ... *simplify*... *simplified*, ... *simplifying* (що може бути розгорнуто як методологічна діяльність з обмеження складності оцінки речей буття) [3, с. 1329]. Ця проблема посідає важливе місце в наукових розробках (фундаментального характеру) і її лінгвістичне опрацювання вимагає подальшого ретельного аналізу, особливо в галузі наукової термінології. У процесі мислення результатом такої діяльності є досягнення оптимальності в пошуках істини з метою енергетичної економії дослідницьких витрат.

Глобальний принцип такої економії висловив М. М. Моїсеев: «Розумій стратегічно, дій тактично» (Авт. тлум.). Синергетична методологія тлумачить пошуки сутності через стохастичний вибір варіантів розвитку, в центрі якого – єдність незлічимого і унікального. Комп'ютерні технології, які є основним інструментом інтелектуального перетворення фактичної дійсності в електронну програмовану символічну форму, засновані на принципі оптимального вибору з нескінченності даних найраціональнішого (як процесу: *data processing*) [3, с. 369]. Оскільки це оформлюється зусиллями науковців як процес обробки інформації і перетворення її на знання, лінгвістичні трансформації у царині термінології (наукової зокрема. – *H. A.*) та її вдосконалення стають полем розгортання новітніх наукових пошуків. У лінгвістичному англомовному розумінні цих процесів застосовуються поняття: *data*, *datum*, *datums* (що є аналогом *facts*, *information*, *statistics*) [3, с. 369]. У філософському розумінні застосування терміна *data* передбачає методологічне спрямування огляду фактів дійсності для досягнення розуміння їхньої сутності. Це і є редукція – зведення всього обширу поглядів до оптимального тлумачення фактів; у системі епістемології це означає зведення об'єктивного знання до його розуміння (в системі *data base knowledges*, *knowledge base – sense datum*) [3, с. 369]. Це є шлях оптимального досягнення сутності явищ, що оцінюються.

Сам термін «редукція» в англійській мові має багато значень: акт зведення до мінімуму (мінімізація), вибір оптимальних варіантів зведення тощо. З іншого боку, є повноцінне поняття «обмеження», яке в англійській мові позначається терміном «*restrict*» (синонімом якого є *limits*) [3, с. 1223]. У цьому випадку це стосується обмеження простору (англ. аналог – *space*); дії; вибору; кількісних показників тощо. Відповідно, в різних частинах мови процес обмеження має свої позначення. В англійській мові це виражається так: *restricted, confined, limited...*) [3, с. 1223] і стосується процесів обмеження доступу до інформації, яких-небудь документів; до участі в діяльності. В лексичній формі *Noun* застосовуються аналогі: *restriction, regulation, limitation* [3, с. 1223]. У нашій розвідці обмежимося кількісним вимірюванням мовного простору тексту на основі процедури спресування інформації. Процес обмеження (англ. – *measure, measurement, act of measuring... etc.*) в англомовній літературі має багато контекстів: фізичного і математичного прикладного характеру (... *a measured dimension... 3. extent, size... ascertained by measuring... 4. a system of measuring or measures...*) [3, с. 889]. У лінгвістичному значенні це виражає процес обмеження. Є антифеномен обмеження в англійській мові: «... *to know no measure...*) [3, с. 889]. А в етичному сенсі він виглядає таким мудрим чином: «... *a measure is pleasure...* – *H. A.*». В англійській мові є багато підходів у галузі наших визначень: техніко-технологічні, природознавчі тощо (*smaller extent, size, amount, number, etc.*; на рівні діяльності: *diminish, decrease, shorten, abridge, curtail, contract, retrench, lessen, attenuate, abate, etc.*) [3, с. 1205]. Є окремий термін, що стосується компактизації інформації: *compacted information; compression (compressed information)*. Тлумачення цих понять є полем подальших досліджень.

У сфері гуманітарних наук проблема обмеження мовних одиниць тексту має велике значення як підхід до вибору оптимальних засобів вираження думки. Тут спрацьовують усі лінгвістичні контексти означеної проблематики: морфологічний, лексичний, граматичний, синтаксичний, етимологічний тощо. Цікаво зазначити, що перелічені контексти в англійській мові мають переважно латиномовне походження, бо в широкому сенсі вживання латини є генетикою мови науки у світі.

Лінгвістична компресія (стиснення тексту) – це спосіб мовленнєвої економії, що полягає у досягненні максимуму комунікативного ефекту з вико-

ристанням мінімуму репрезентованих мовних засобів [5, с. 64]. І. Г. Мірошніченко зазначає: «Спираючись на загальні знання, власну ерудицію, менталітет, культурне оточення споживачів інформації, лінгвістична компресія (стиснення тексту) базується на використанні певних мовних моделей і конструкцій. Мовленнєве текстотворення має тенденцію до природної для людини економії мовних засобів (а отже, і економії зусиль, затрачених для цього)... Тенденція до стиснення <...> текстів виявляє себе на всіх мовних рівнях: фонетичному, графічному, морфологічному, лексичному, синтаксичному, семантичному» [4, с. 2]. Обсяг і форми інформаційних повідомлень залежать від жанрової належності, комунікативного завдання, парадигмальних характеристик компонентів висловлювання і регулюються правилами текстотворення (універсальними мовними, специфічними текстовими, жанрово-стилістичними) [4]. Мовна компресія тексту відбувається на підставі підвищення інформативності мовних одиниць та елімінування тих одиниць, які можуть бути відтвореними із невербальної частини тексту без зміни його інформаційного змісту [4]. Б. П. Дюндик визначає: «Компресія – закономірні перетворення вторинного порядку, які застосовуються мовцем до двох або більше базових трансформ і сприяють перетворенню розгорнутих складних конструкцій до вигляду менш складного, передаючи той самий об'єм інформації, що і повні розгорнуті синтаксичні структури» [6, с. 283]. Зазначені автори пропонують розгляд проблеми економії тексту в таких ракурсах: морфологічному – як використання морфем і різних частин мови для створення скорочених форм; лексичному – як використання різних способів словоскладання (універбації, телескопії, зрощень, абрєвіації, субстантивації), фразеологізмів, запозичень; синтаксичному – в застосуванні таких форм, як еліпсис, граматично неповні речення, контамінації, членування, безсполучниковість та інші [4]. Це є розширеною програмою наукових лінгвістичних досліджень і тому, на нашу думку, цей процес може бути обмеженим визначенням місця в комунікативній системі процесу створення вторинних інформаційних текстів і мінімізованих мовленнєвих форм. Проблема полягає у приведенні до відповідності мінімізованих мовленнєвих форм наявної організації наукового знання. Якщо коментатор (інформатор, адресант) пропонує новітній підхід у цій галузі, це означатиме необхідне співвіднесення його позиції з усталеним професійно-науковим дискурсом. Тому такі новації є викликом і вони вимагають оптимального реагування про-

фесійної спільноти. Означена проблема набуває методологічного характеру. Дотримання норм професійної етики вимагає виваженої дискусії з приводу застосування ущільнених мовленнєвих форм. У нашому випадку йдеться про систему кількісного і якісного зведення обшину в просторі і часі наукової інформації до мінімізованих комунікативних форм мовлення без втрат змістового характеру. Залишається актуальними розроблення типології таких форм; визначення жанрової належності, мовленнєвої структури тощо. Для нашого дослідження є важливим звернення до процесу комунікативного спілкування, в межах якого стається процес взаємодії думок і висловлювань спеціалістів, фахівців у певній галузі. Причому, на нашу думку, саме в цій царині відбувається процес інноваційних змін, що торкаються проблеми адекватності форм і змісту інформаційних повідомлень.

Висновки і пропозиції. У новітній час розвитку інформаційного суспільства, суспільства знань

проблема адекватності відтворення актуальної інформації в науковому знанні набуває великого значення. Напрацювання в галузі теорії інформації, комунікативістики, прикладної лінгвістики тощо дають змогу актуалізували проблему стиснення, ущільнення, мінімізації, редукції, компресії текстів інформаційного характеру, що, у свою чергу, є живильним середовищем для інтенсифікації наукових пошуків. Запропонований підхід у цій галузі має міждисциплінарний характер, що дає змогу розгорнути межі проблеми відповідності змісту актуальної інформації формам її лінгвістичного опрацювання в галузі текстології, лінгвістики тексту, термінології, термінографії тощо. Новітні наукові горизонти вимагають розширення огляду в системах методологічного характеру: «факт-інформаційна діяльність – наукове знання», «інформація – знання». Лінгвістичне наповнення контенту останніх вимагає специфікації засобів мовного характеру.

Список літератури:

1. Карпіловська Є. А. Вступ до прикладної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика : підручник. Донецьк, 2006. 188 с.
2. Конспект лекцій до курсу «Теорія масової інформації» для студентів I курсу денної та заочної форми навчання спеціальності 6.030301 «Журналістика». / Укл. : О. В. Юферева. Запоріжжя, 2015. 76 с.
3. The Random House Dictionary of the English Language. / J. Stein, editor in Chief; L. Urdang, Managing editor. RANDOM HOUSE. New York, 1973. 2058 p.
4. Мірошниченко І. Г. Синтаксичні засоби створення стислого тексту (на матеріалі українських мас-медіа). *Лінгвістичні та лінгво-культурологічні аспекти навчання іноземних студентів у ВНЗ України* : тез. доп. IV Всеукр. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 24–25 квітня 2014 р. / Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. Дніпропетровськ, 2014. С. 45–48. URL: <http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/2626/1/2.pdf>.
5. Панченко Е. И. Лингвистика сжатого текста (на материале современного русского языка): дисс. ... д-ра филол. Наук : 10.02.03. Днепропетровск, 1998. 380 с.
6. Дюндик Б. П. Компрессия и некоторые вопросы перевода. *Бизнес-образование и эффективное развитие экономики*. Иркутск, 2007. С. 282–288.

СЖАТИЕ НАУЧНОЙ ИНФОРМАЦИИ КАК ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА (В АНГЛОЯЗЫЧНОМ КОНТЕКСТЕ)

В статье проанализирована проблема экономии речевых средств выражения мысли в коммуникативном пространстве науки и техники, которая имеет особое значение в условиях экспоненциального роста количества научной информации. Осуществляется попытка поиска средств лингвистического анализа украиноязычного и англоязычного специфицированного тезауруса для актуализации адекватного обеспечения профессионально научного дискурса в указанной проблематике.

Ключевые слова: сжатие, научная информация, лингвистика, англоязычность, контекст.

COMPRESSION OF THE SCIENTIFIC INFORMATION AS A LINGUISTIC PROBLEM (IN ENGLISH CONTEXT)

The article analyzes the problem of saving speech means of expression of thought in the communicative space of science and technology, which is of particular importance in the conditions of an exponential growth of the amount of scientific information. An attempt is being made to search for means of linguistic analysis of the Ukrainian-speaking and English-speaking thesaurus in order to update the adequate provision of the professional scientific discourse in these issues.

Key words: compression, scientific information, linguistics, English language, context.

Кременьска Т. В.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ КОГНІТИВНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються етапи становлення когнітивної науки у світі, розвиток якої в Україні відображений у лінгвоконцептології та когнітивній ономасіології. Лінгвоконцептологія зосереджена на вивченні терміна «концепт» як основної одиниці пізнання людиною світу. Висвітлюється проблема дефініції концепту, його структури, специфіки й ролі концептуального аналізу в побудові концептуальної моделі. Когнітивний аспект ономасіології (теорії номінації) розглядає механізми появи нових найменувань слів. Простежується роль ономасіологічної структури та мотивації в моделюванні номінативного процесу. Розвиток когнітивної науки в Україні уможливує адекватний процес сприйняття, обробки й інтерпретації інформації для подальшого накопичення знань у процесі опанування спеціальності.

Ключові слова: когнітивна наука (когнітологія), лінгвоконцептологія, концепт, когнітивна лінгвістика, когнітивна ономасіологія, номінація, ономасіологічна структура, мотивація.

Постановка проблеми. Знання й інтелект людини мають безпосередній зв'язок із використанням мови. Одним із інструментів набуття знань є когнітивна наука (когнітологія). Передумовами виникнення вважаються герменевтичні науки про розуміння та інтерпретацію текстів і лінгвістичні надбання В. Гумбольдта, в яких висувалася гіпотеза про взаємозв'язок мови й мислення. Мова є посередником між людиною та зовнішнім світом. Людина може пізнавати навколишній світ лише за участю мовленнєвих процесів, які є об'єктом дослідження когнітивної науки.

Поява електронних носіїв інформації в США в 50-х роках ХХ століття стала причиною становлення й розвитку когнітології. Інтерес у дослідженні становить мислення, де головним питанням є процеси сприйняття та переробки інформації в мозку людини, який порівнюється з електронними обчислюваними машинами через здатність сприймати й обробляти інформацію за декілька секунд.

Когнітологія є «галуззю міждисциплінарного дослідження пізнання, яку можна розуміти як сукупність процесів надбання, зберігання й використання знань живими та штучними системами» [4, с. 19–20]. Міждисциплінарність виражається у зв'язку із суміжними науками, які сприяли становленню науки. На формування вплинули такі дисципліни, як філософія свідомості, лінгвістика, антропологія, нейронаука, експериментальна психологія пізнання та штучний інтелект. Синтез спеціальностей забезпечує розуміння функціонування людської свідомості й розуму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Основними представниками когнітивістики є Дж. Лакофф, Р. Лангакер, Ч. Філлмор, А. Гольдбергер, Ж. Фоконьє. Вивченню науки на пострадянському просторі присвячені праці В. Карасика, О. Воробйової, О. Кубрякової. Дослідженням лінгвоконцептології як одного з напрямів когнітивної науки в Україні займалися Ю. Степанов, А. Маслова, Й. Стернін, З. Попова, В. Карасик. Ономасіологічний і когнітивний підходи у вивченні номінативної теорії застосували О. Селіванова, К. Філатова та інші.

Постановка завдання. Метою статті є систематизація знань щодо когнітивної науки у світі й, зокрема, в пострадянських країнах, визначення об'єкта і предмета лінгвоконцептології та ономасіології.

Виклад основного матеріалу. У 1957 році у світ вийшла стаття Дж. Лакоффа та Г. Томпсона «Представляємо когнітивну граматику», яка вводить нове поняття «когнітивна граматику» в когнітологію. У 1987 році термін з'являється в першому томі підручника «Основи когнітивної граматики» дослідника Р. Лангакера. Когнітивна граматику передувала появі когнітивної лінгвістики. Вона описує граматичну структуру мови, формування якої залежить від процесів пізнання світу, сприйняття, пам'яті, мислення, систем інтерпретації та переробки інформації людиною. Граматику мови певного етносу відображає ментальні й мисленнєві процеси у свідомості. Становлення когнітивної лінгвістики як одного з напрямів когнітивної

науки відбулося на Міжнародному симпозиумі в 1989 році в німецькому місті Дуйсбург. Був виданий журнал «Когнітивна лінгвістика» і створено асоціацію когнітивної лінгвістики.

Когнітивна лінгвістика вивчає мову «як засіб отримання, зберігання, обробки, переробки й використання знань і спрямована на дослідження способів концептуалізації й категоризації певною мовою світу дійсності та внутрішнього рефлексійного досвіду» [11, с. 372]. Людина отримує знання з навколишнього світу за допомогою процесів концептуалізації й категоризації.

Концептуалізація бере участь у формуванні задіяних концептів у пізнанні світу, які як носії певної культури впливають на створення людського світогляду. Набір концептів утворює концептуальну систему (концептуалізацію) зі структуруванням та упорядкуванням знань про світ, що є результатом формування ментальності народу.

Категоризація є «механізмом виведення в структурах мислення, який передбачає об'єднання предметів і явищ у відповідні класи як рубрики досвіду, сформовані шляхом пізнавальної діяльності людини» [6, с. 99]. Для виокремлення необхідної інформації та структурування в категорії з акумулюванням знань і досвіду застосовуються такі когнітивні системи, як порівняння, аналогія й ототожнення. Сприйняття, відбір і переробка інформації відбувається під час виявлення тотожних ознак порівняльними методами. Зарахування знань до певного класу або групи спрощує процес набуття життєвих і професійних знань.

Об'єктом дослідження когнітивної лінгвістики та когнітології є когніція як результат синтезу «психічних структур і процесів, які охоплюють усю людську пізнавальну діяльність» [7, с. 256]. У дослідженнях деяких когнітологів наявна теорія про центричність мови, оскільки процес пізнання неможливий без мови. Взаємозалежність когніції та мовленнєвих процесів сприяє зарахуванню двох понять до об'єктів когнітивної науки.

На пострадянському просторі когнітологія зароджується в 90-х роках ХХ століття. Публікація в 1996 році наукової роботи «Краткий словарь когнитивных терминов» О. Кубрякової в Москві визначив перспективи подальших досліджень когнітивної науки в Росії. Цей напрям лінгвістики розглядався не тільки як «наука з точним уявленням стосовно проаналізованих об'єктів, а і як «парасольковий термін», що включає дисципліни для реалізації особливої міждисциплінарної програми та вивчення пов'язаних процесів зі знаннями та інформацією» [6, с. 114]. Когнітоло-

гія взаємодіє з іншими суміжними дисциплінами (когнітивна психологія, психологія, філософія) задля реалізації процесів кодування інформації та трансформації в знання. Недавнє виникнення когнітології в Україні й недостатнє її вивчення вказує на повільний розвиток науки на теренах українських досліджень. Дослідження когнітивної науки в Україні відображено в ракурсі лінгвоконцептології та ономаціології.

Виникнення лінгвоконцептології відбулося разом зі становленням когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології. Досліджуються «концепти, їх зміст, еволюція, взаємозв'язок у рамках тих чи інших концептосфер або концептосистем через численні відгалуження лінгвоконцептологічної науки, які пересікаються між собою» [2, с. 55].

Одиницею лінгвоконцептуального дослідження є концепт, який як носій певної культури відображає свідомість і мислення етносу. Розвиток лінгвоконцептології сповільнений через багатозначність терміна «концепт».

У наукових працях російських учених концепт розглядається як «згусток культури у свідомості людини, у вигляді чого культура входить у ментальний світ людини» [13, с. 46]. Набуття знань відбувається за допомогою зафіксованих концептів у крилатих виразах, прислів'ях, приказках і текстах, у яких відображена культурна пам'ять народу.

Іншими основними дефініціями концепту, які подаються вченими в дослідженнях, є «багатомірне ідеалізоване формоутворення, закріплене в значенні будь-якої мови» [8, с. 82], «семантичне утворення, для якого характерна визначена лінгвокультурна специфіка» [9, с. 143], «одиниця, яка належить свідомості, детермінується культурою та відображається в мові» [12, с. 63], «термін, який слугує для пояснення ментальних і психічних ресурсів людської свідомості» [5, с. 6], «оперативна змістова одиниця пам'яті, що відображена в людській психіці» [10, с. 5], «основна одиниця обробки, зберігання та передачі інформації» [9, с. 141].

На основі вищезазначених дефініцій можна стверджувати, що концепт (лінгвоконцепт) є основною одиницею лінгвоконцептуальної науки, який закріплений у свідомості й мові певного народу або індивіда з відображенням їхньої свідомості й ментальності. Задіяність лінгвоконцепту в обробці, зберіганні та передачі інформації доводить його причетність до процесу формування й набуття знань. Основні завдання лінгвоконцептології полягають у «розмежуванні концепту та

поняття, встановленні його залежності від засобів мовної вербалізації, класифікації за способами формування, з'ясуванні структури та специфіки й аналізу концептів» [1, с. 66].

Питання відокремлення терміна «концепт» від «поняття» залишається дискусійним нате-пер, оскільки в лінгвістичних дослідженнях вони нерідко сприймаються як синоніми.

Дефініція «поняття» має більш просту структуру із цілеспрямованим створенням за участю людського логічного мислення. Концепти «існують самі по собі, реконструкція яких відбувається з тим чи іншим рівнем впевненості або невпевненості» [3, с. 38]. Вони відображають культуру та мислення певного народу з вираженням його цінностей, переживань, асоціацій, досвіду і знань. Поняття є універсальним і незалежним від культурної та національної специфіки, тоді як концепт представляє менталітет і поведінку окремого індивіда або нації.

У свідомості концепти формуються на основі вербального й невербального спілкування. Попри існування невербальних концептів (міміка, жести, рухи), вираження концептів відбувається за допомогою мовних засобів. Етап вербалізації проходить через набуття власних найменувань, які інформують про структуру та специфіку концепту. Вони не можуть існувати поза мовою, а залежність концепту вказує на неможливість розуміння культури народу без мовних засобів.

Невирішеною залишається проблема структурування концепту. Ключовими критеріями є «сфера існування або актуалізації, зміст, універсальність, місце в ієрархії, рівень варіативності» [2, с. 60]. Концепти існують у мові (мовні концепти), тексті (текстові), дискурсі (дискурсивні), в художній картині світу автора (художні) та в мові й культурі народу (лінгвокультурні).

Зміст концепту має багатопланову складну структуру, яка може бути різною внаслідок постійного розвитку мови, змін у суспільстві та чуттєвого досвіду індивіда. Основними складниками є «образний, понятійний і ціннісний компоненти» [5, с. 10]. Концепт містить певний образ, який відображає характерні особливості індивіда, професійної групи або етносу. Понятійний компонент активізує процес сприйняття й інтерпретації інформації. Ціннісний складник містить культурні надбання окремого народу.

Лінгвоконцептологія розглядає питання реконструкції та моделювання концептів. Вивченням методики моделювання займається концептуальний аналіз, мета якого полягає у визначенні спе-

цифіки, пізнання й сенсу концепту в мові та свідомості, проте єдиний алгоритм моделювання досі не виявлений.

Згідно з точкою зору українських науковців, у процесі концептуального аналізу визначається «референтна ситуація на основі текстових матеріалів, до якої належить концепт» [9, с. 173]. Ключем розуміння особливостей концепту є місцезнаходження в тексті й ситуативність. Вивчення етимології слова в енциклопедичних і лінгвістичних словниках сприяє встановленню місця концепту в мовній картині світу й національній мовній свідомості, визначає належність до певного етносу. Специфіка концептів залежить не тільки від ситуації, а й від контексту текстового матеріалу (поетичного, наукового), в якому вони розташовані.

Отримані результати зіставляються з аналізом «асоціативних ядерних зв'язків і формують висновки про смисловий зв'язок концепту» [9, с. 175]. Необхідно враховувати зв'язки різних пізнавальних механізмів свідомості з концептами для визначення їх місця в мисленнєвому просторі мовного носія. Асоціативні зв'язки допомагають виявити основні елементи під час побудови асоціативного поля.

Розроблена й апробована методика аналізу мовних одиниць, яка репрезентує у мові концепти, включає побудову «номінативного поля концепту» [10, с. 5]. До визначених мовних засобів номінації концептів і формування номінативного поля належать синоніми, фразеологізми та паремії в лексикографічних словниках. У разі виявлення когнітивних ознак, що формують концепт як ментальну одиницю процесу інтерпретації, піддаються аналізу результати опису семантики мовних засобів, до яких належать знання, вірування, цінності, уявлення й ментальні образи етносу. Когнітивний опис «верифікується носіями мови» [10, с. 6–7] під час перевірки змісту і структури концепту задля встановлення відповідності відображення у свідомості. Попри необов'язковість, актуальність верифікації проявляється під час змін у мові й навколишньому середовищі. У науці прийнято презентувати концепти в «схематичному вигляді» [10, с. 7], де результатом аналізу є побудова моделі з визначенням найсуттєвіших характеристик концепту.

Дослідження вказують на такі основні етапи концептуального аналізу, як аналіз мовних засобів за допомогою лексикографічних джерел, компонентний і дескриптивний аналіз семантики мовних засобів і встановлення ситуативності в

тексті, вивчення походження концепту, зіставлення результатів з асоціативними зв'язками та представлення когнітивних ознак формування концепту в схематичному вигляді. Дефінітивний, компонентний, етимологічний, контекстуальний, порівняльний та інтерпретативний методи беруть участь у виокремленні когнітивних ознак концепту.

Поява нових понять, які потребують найменувань, стала поштовхом до розвитку ономасіології. Термін «ономасіологія» (теорія номінації) введений у науковий обіг у 1962 році чеським ученим М. Докулілом для позначення процесу найменування предметів або явищ. Об'єктом вивчення ономасіології є «номінативні структури мовних знаків», а предметом – «їх проекція на значення і структури знань про позначене» [11, с. 140]. Увагу звернено на структуру, зміст, найменування та процеси творення нових слів.

В Україні виокремився когнітивно-ономасіологічний підхід до вивчення номінації слів, завдання якого полягає в «з'ясуванні когнітивних механізмів породження найменувань, поясненні зв'язку ономасіологічної структури зі структурами знань про позначене, аналізі мотиваційних типів комунікативних одиниць різного статусу шляхом введення нового розуміння терміна «мотивація» та ролі ономасіологічної структури в когнітивній теорії номінації» [11, с. 158].

До когнітивних механізмів породження найменувань належать моделювання ономасіологічних процесів і ментальні операції конструювання, мапування й висвітлення. Знання як продукт пізнання формують ономасіологічну структуру, від якої залежить поява найменування.

Для моделювання номінативного процесу застосовують когнітивно-ономасіологічний аналіз, етапи якого полягають в «інтерпретації ономасіологічного структури та концептуального моделювання структури знань про позначене або її фрагмент» [11, с. 147]. Моделювання починається з надходження інформації зі світу під час сприйняття й інтерпретації із залученням таких психічних процесів, як відчуття, почуття, мислення, інтуїція і трансценденція. Інформація уможливорює інтерпретацію ономасіологічної структури шляхом установлення ономасіологічної ознаки (мотиваторів), ономасіологічного

базису (словотворчого форманта) і предиката-зв'язки. Внутрішня форма мотивованого знака визначає зв'язок між ономасіологічною структурою та позначеним. Знання про позначене набуваються під час пізнання світу або упорядкування внутрішнього досвіду. Структура найменування і знання про позначене сприяють виявленню мотивації для переходу до другого етапу когнітивно-ономасіологічного аналізу.

Ономасіологія вивчає проблему мотивації найменування, яка дефініціюється як «відношення між концептом або значенням мовної форми та фрагментом цього значення, об'єктивованого в «тілі знака» [14, с. 132], яке спирається на метонімію й метафору. Формуванню сприяє відбір мотиваторів шляхом установлення семантичного зв'язку з номінативними одиницями.

У створенні мовного знака простежується роль ментальних операцій конструювання, мапування та висвітлення. Конструювання через внутрішню форму активізує людське пізнання і сприйняття. Уявлення про навколишній світ виникає в процесі мапування. Когнітивна операція «висвітлення» визначає внутрішню структуру номінації, тобто ономасіологічний базис, ономасіологічну ознаку та предикат-зв'язку.

Висновки і пропозиції. Розвиток когнітивної науки в Україні простежується в лінгвоконцептології й когнітивній ономасіології. Лінгвоконцептологічна наука зцентрована на вивченні терміна «концепт». Інтерес викликає дослідження концептуальної структури й аналітичних методів у процесі моделювання для залучення інформації з навколишнього світу. Ономасіологія в когнітивному ракурсі дає змогу простежити механізми створення і сприйняття нових найменувань людиною. Когнітивно-ономасіологічний аналіз визначає ступінь мотивації номінації та бере участь у створенні когнітивно-ономасіологічної моделі для визначення механізмів породження найменувань.

Когнітивні напрями в Україні заслуговують на ретельне вивчення як пізнавальні інструменти, які дають змогу збирати, переробляти та використовувати дані з навколишнього світу. У подальшому когнітивні дослідження можуть бути спрямовані на визначення ономастичних особливостей у межах певних фахових знань.

Список літератури:

1. Вільчинська Т. П. Лінгвоконцептологія як нова наукова дисципліна поліпарадигмального типу. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія «Мовознавство»*. 2014. № 2. С. 64–68.

2. Воробйова О. П. Концептологія в Україні: здобутки, проблеми, прорахунки *Вісник КНЛУ. Серія «Філологія»*. 2011. № 2. С. 53–64.
3. Демьянков В. З. Понятие и концепт в художественной литературе и в научном языке. *Вопросы филологии*. 2001. № 1. С. 35–47.
4. Завьялова М. П. Когнитология как метанаука в структуре когнитивистики. *Вестник ТГУ. Серія «Философия. Социология. Политология»*. 2010. № 2. С. 18–22.
5. Карасик В. И. О категориях лингвокультурологии. *Языковая личность: проблемы коммуникативной деятельности*. 2001. С. 3–16.
6. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина. Москва: Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. 245 с.
7. Кубрякова Е. С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. Москва: Языки славянской культуры, 2004. 556 с.
8. Ляпин С. Х. Концептология: к становлению подхода. *Язык и этнос: Российская лингвокультурология. Тексты*. Москва, 2012. 73–99 с.
9. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика: учеб. пос. Минск: ТетраСистемс, 2008. 272 с.
10. Попова З. Д., Стернин И. А. Понятие «концепт» в лингвистических исследованиях. *Воронеж «Истоки»*. 1999. С. 4–5.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник. Полтава: Довкілля-К, 2008. 711 с.
12. Слышкин Г. Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. Москва: Academia, 2000. 128 с.
13. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры. Москва: Академический проект, 2004. С. 42–67.
14. Філатова К. О. Теоретичні основи номінативних процесів лексики: когнітивні засади. *Науковий вісник ДДПУ ім. І. Франка. Серія «Філологічні науки. Мовознавство»*. 2017. № 8. С. 130–134.

НАПРАВЛЕНИЯ ИССЛЕДОВАНИЙ КОГНИТИВНОЙ НАУКИ В УКРАИНЕ

В статье рассматриваются этапы становления когнитивной науки в мире, развитие которой в Украине отражено в лингвоконцептологии и когнитивной ономазиологии. Лингвоконцептология сосредоточена на изучении термина «концепт» как основной единицы познания человеком мира. Освещается проблема дефиниции концепта, его структуры, специфики и роли концептуального анализа в построении концептуальной модели. Когнитивный аспект ономазиологии (теории номинации) рассматривает механизмы появления новых наименований слов. Прослеживается роль ономазиологической структуры и мотивации в моделировании номинативного процесса. Развитие когнитивной науки в Украине делает возможным адекватный процесс восприятия, обработки и интерпретации информации для дальнейшего накопления знаний в процессе освоения специальности.

Ключевые слова: когнитивная наука (когнитология), лингвоконцептология, концепт, когнитивная лингвистика, когнитивная ономазиология, номинация, ономазиологическая структура, мотивация.

RESEARCH AREAS OF COGNITIVE SCIENCE IN UKRAINE

The article deals with the stages of cognitive science in the world, whose development in Ukraine is reflected in linguoconceptology and cognitive onomasiology. Linguoconceptology is focused on the study of the term "concept" as the basic unit of cognition. The problem of the concept definition, its structure, specific nature, and the role of the conceptual analysis in the construction of a conceptual model are highlighted. The cognitive aspect of onomasiology (theory of nomination) considers the mechanisms of the emergence of new word names. The role of onomasiological structure and motivation in modeling nominative processes is traced. The development of cognitive science in Ukraine enables an adequate process of information perception, processing and interpretation for further knowledge accumulation in the process of skills development.

Key words: cognitive science, linguoconceptology, concept, cognitive linguistics, cognitive onomasiology, nomination, onomasiological structure, motivation.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2-311.6.09

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.2-2/12>**Бужикова Т. О.**

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

ЖАНРОВІ МОДИФІКАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИКО-ПРИГОДНИЦЬКОЇ ПОВІСТІ 1920–1930-Х РР.

У статті аналізуємо еволюцію історико-пригодницької прози, зокрема простежуємо розвиток української історико-пригодницької повісті та робимо спробу виокремити її жанрові модифікації.

Ключові слова: жанр, історична проза, історико-пригодницька повість, модифікації.

Постановка проблеми. Пригодництво як одна з продуктивних рис літератури про минуле поступово сприяло формуванню нового типу творів – історико-пригодницьких романів (повістей), що набули широкої популярності у світовій культурі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню історії, поетики української історичної прози вітчизняними письменниками присвячена значна кількість наукових розвідок (Л. Александрова, С. Андрусів, Є. Баран, А. Гуляк, З. Голубева, І. Денисюк, В. Дончик, М. Ільницький, Ф. Кейда, Г. Павленко, В. Разживін, Л. Ромащенко, Т. Салига, М. Сиротюк, В. Фашенко, В. Чумак та інші). Ґрунтовністю вирізняються історико-літературні праці, що стосуються питань типології повісті, специфіки її розвитку, жанрово-стильового діапазону, сюжетно-композиційної структури, образотворчої системи – Т. Бледних, К. Ганюкової, І. Голубовської, Н. Горбач, С. Дзюрман, В. Николаєнка, Д. Пешорди, В. Поліщука, О. Проценко, О. Тарасової та інших. Значним досягненням у системному аналізі та типологічному порівнянні історичних творів є монографія М. Сиротюка «Українська історична проза за 40 років». Проблем жанрової диференціації творів про минуле, генези й типологічних особливостей української історико-пригодницької белетристики торкається у своєму дослідженні «Проблематика і художні особливості історичної прози Віталія Кулаковського» Л. Ющенко.

Постановка завдання. За влучним висловом І. Дзюби, «лінія історико-пригодницька ще не

дуже простежена, як і місце пригодницьких елементів в історичній белетристиці взагалі. Твори, що так чи інакше тяжіють до пригодництва, здебільшого розчиняються в загальному понятті: історична проза» [4]. Про це свідчить і той факт, що М. Сиротюк [8] у своїй монографії, досліджуючи жанр роману, принагідно аналізує й історичні повісті Г. Бабенка, С. Божка, М. Горбаня, О. Соколовського В. Таля.

Л. Ющенко, вивчаючи проблему історичного жанру, подає власну класифікацію, в якій узагалі не відмежовує історико-пригодницький роман від історико-пригодницької повісті. Такий підхід свідчить про тенденцію до вживання більш широкого поняття – історична проза (белетристика).

Зважаючи на різноманітність підходів до систематизації творів про минуле, маємо на меті виокремити та проаналізувати жанрові різновиди української історико-пригодницької повісті 1920–1930-х рр., враховуючи попередні надбання літературознавчої науки.

Виклад основного матеріалу. Вичленувати ознаки історико-пригодницького жанру взагалі й історико-пригодницької повісті зокрема за досить умовного розмежування оповідання, повісті й роману на жанровому рівні надзвичайно важко. У більшості довідкових і літературознавчих джерел під час визначення повісті автори не вказують на існування її жанрових різновидів. Відсутність критичних джерел щодо поділу історичної повісті спонукає проводити аналогії з романом.

Сучасні класифікації історичних художніх творів переважно ґрунтуються на тематиці твору та художньо-композиційній структурі текстів. Наприклад, І. Варфоломеєв, взявши за основу поділу співвідношення між фактом і домислом та вимислом, виділяє історико-романтичні, історико-реалістичні та історико-нарисові модифікації історичного роману. Основою класифікації Л. Александрової є композиційні функції історичної особи, на основі яких дослідниця вибудовує такий типологічний ряд: власне історичний роман (головні герої є реальними історичними особами); художньо-історичний (визначні події минулого висвітлюються через долі вигаданих персонажів); історико-біографічний (сюжет твору співвіднесений із життям головного героя (реальної видатної особистості) й обмежений його тривалістю).

У монографії «Сучасний зарубіжний роман» А. Бакланов, спираючись на специфіку історичного конфлікту та його трансформації в художній конфлікт, розрізняє такі романи: історично-соціальний, історично-філософський, історично-біографічний, історично-документальний та історично-фольклорний романи.

А. Ткаченко за часовими рамками виникнення того чи іншого твору виділяє «в стародавні часи – античний роман; у Середньовіччі – лицарський роман, у добу Відродження – пасторальний та преціозний, авантюрний (або крутійський), готичний (або роман жахів); просвітницький роман виховання, романтичний, реалістичний, натуралістичний, соцреалістичний, модерністський і постмодерністський, антироман. А за лінією тематичною – родинний, пригодницький, науково-фантастичний, соціально-побутовий, історичний, філософський, утопічний (і антиутопічний), біо- і автобіографічний, детективний, «виробничий»...» [11, с. 87]. Дослідник зазначає: «... Деякі з історичних типів належать лише до свого часу (лицарський, просвітницький), інші, трансформувавшись, культивуються й досі (авантюрний – пригодницький, життє – біографічний)». [11, с. 88].

Вважаючи головною ознакою класичного історичного роману «поєднання авантюристичності та історизму», Н. Тамарченко виокремлює такі різновиди історичного роману: авантюрно-психологічний, авантюрно-філософський, народно-епічний [10]. М. Слабошпицький пропонує таку класифікацію: історико-сучасний роман, культурно-історичний, роман-притча, пригодницький та детективний роман на історичному матеріалі [9]. І. Дзюба пропонує розподілити історичну прозу на історико-біографічну, історико-культурознавчу, історично-

пізнавальну, історико-пригодницьку, історичну хроніку [4].

А. Подолинний, розглядаючи пригодницький жанр в українській літературі першої половини ХХ століття, зазначив: «Дотепер немає, по суті, стрункої теорії та історіографії тогочасної пригодницької літератури. Тому ще й досі навколо неї тривають суперечки, висловлюються протилежні думки. [Деякі науковці] відносять до пригодницьких вузьке коло творів, наперед відмовляючи їм у художності, соціальній значущості...» [6, с. 9].

Жанрові різновиди повісті знаходимо у дослідників діаспори. Зокрема, Д. Нитченко виокремлює історичну, науково-фантастичну, соціально-побутову, пригодницьку та біографічну повісті [5, с. 62].

Про пригодницький елемент під час визначення жанрових модифікацій саме історичної повісті згадує К. Ганюкова. У жанрово-тематичному різновиді «історична повість» дослідниця виділяє такі модифікації: історико-художня, художньо-історична, історико-пригодницька та філософсько-історична повість. Дослідниця вказує на перевагу ліричної сюжетної лінії та класицистичне розуміння історії як анекдоту в історико-художній повісті; значну увагу до документальної основи, зокрема, у висвітленні козаччини в художньо-історичній повісті [3, с. 22]. Для історико-пригодницької повісті характерні «перипетії белетристично-пригодницького сюжету», а філософсько-історична повість вирізняється філософським трактуванням взаємин людської особистості з історією та суспільством, проблемами влади [3, с. 22].

Поєднавши класифікації К. Ганюкової та С. Андрусів, яка, у свою чергу, поділяє історичні твори на художньо-історичні, історико-художні та художньо-документальні [1, с. 16.], В. Разживін поділяє історичну прозу на історико-пригодницьку (вигадана історія втілена у вигаданих персонажах, які переживають наймовірну кількість пригод-авантюр), власне історичну (значна увага до документа, велике коло реальних історичних персонажів, однак заважають романтична манера зображення та авантюрний сюжет) та історико-біографічну [7].

Наявність кількох систем класифікацій, які значно відрізняються одна від одної, дає можливість стверджувати, що жанр історичної прози є в процесі розвитку, окремі його підвиди ще формуються. Взагалі, на думку В. Разживіна, «варто говорити про окремий жанровий різновид лише в тому разі, коли характерні для нього риси можуть бути віднайдені у творах різних письменників або

хоча б у кількох творах одного автора» [7]. Зважаючи на тематично-сюжетний підхід, фабульний розвиток подій у творі та художню структуру текстів, можемо стверджувати, що історико-пригодницька повість не являє собою єдиної жанрової цілісності. В її межах можна виділити такі модифікації, як соціально-психологічна, документальна, детективна історико-пригодницька повість.

Головною типологічною особливістю соціально-психологічної історико-пригодницької повісті є художня спрямованість на широке охоплення дійсності, глибоке її дослідження. Їй притаманні такі риси, як наявність значної кількості описів, підвищена увага до звичаїв, суспільно-побутового середовища, повсякденного побуту, поведінки та психології персонажів. Наприклад, А. Чайковський у повісті «На уходах» відтворює насамперед історичний колорит, зображуючи один із епізодів козаччини – утворення слобід у Наддніпрянщині селянами під час татарських нападів на південні степи України. М. Білоус-Гарасевич зазначає: «Жодна лекція про ухадників з точними історичними даними та висвітленням не дасть тієї живої уяви, що повість А. Чайковського «На уходах». Вона переносить читача в повне небезпеки й героїзму тодішнє життя в нашій країні, а при тому й його буднів» [2, с. 172].

Характери цього різновиду повісті – внутрішньостатичні. Незважаючи на те, що з ними відбуваються певні зовнішні зміни, однак вони не є наслідком розвитку чи еволюції і не суперечать стереотипам поведінки, сформованим суспільним прошарком або соціальною групою, до якої вони належать. Їх життя моделюється в усіх деталях і подробицях. Герой соціально-психологічного різновиду історико-пригодницької повісті (реальний або вигаданий) – самодостатня психологічна одиниця, якій притаманні саморух і саморозвиток.

Специфіка пригодницької літератури як літератури дії з найбільшою визначеністю проявляється саме у соціально-психологічній історико-пригодницькій повісті: її герой майже завжди перебуває в таких обставинах, коли все вирішує швидкість дії, миттєвість реакцій, коли ореол ризику надає значної цінності всім його якостям і діям. Тут пригода є домінантою в побудові образу і сюжету.

Документальна історико-пригодницька повість, на відміну від соціально-психологічної, характеризується переважним інтересом до однієї сфери життя, в якій розгортаються пригоди героїв. Синтез документальності і художності – одна з типологічних рис цього різновиду повісті. Більшість із них заснована на документальному матеріалі

(А. Чайковський «Перед зривом», І. Крип'якевич «Під прапори Хмельницького»).

Головним жанроутворюючим елементом у документальній історико-пригодницькій повісті є героїчна спрямованість. Категорія героїчного в ній зазнає своєрідної трансформації: героїзм тут – професійний ознака, свого роду норма поведінки. Повісті цього жанрового різновиду користуються особливим успіхом у підлітків, оскільки вони оповідають про реальні події, реальну героїку подвигу, про мужніх і шляхетних героїв, що володіють винятковою силою.

Ототожнювати детективну історико-пригодницьку повість із соціально-психологічною та документальною (як це робиться в деякій критичній літературі) неправомірно. Відмінності пов'язані зі змістовною сутністю кожного жанрового різновиду. Змістова сутність детективу поряд із пригодницьким розгортанням подій полягає в роздумі. Русійним механізмом детективної історико-пригодницької повісті є розмірковування, соціально-психологічної та документальної – сюжетна і психологічна дії. Ці два різновиди повісті переважно апелюють до почуттів, детективна – до розуму. Важливою особливістю сюжету детективу є його нормативність і жорсткість конструкції. Різняться ці жанрові різновиди і способом організації просторово-часових відносин: у детективній історико-пригодницькій повісті час ніби йде назад, йому притаманна зворотна хронологія подій. У двох попередніх – події відбуваються в хронологічному порядку. Тому в їх сюжеті закладена можливість продовження пригод героя: у них можлива значна кількість подій, що зображуються, оскільки їх виклад подається послідовно і можна довільно примножувати кількість перешкод, які доводиться долати герою. Головна ж структурна особливість детективу – обмеженість кількості подій і ситуацій, міра насиченості подіями. Зазначена властивість пов'язана з особливістю читацького сприйняття, його логічним мисленням: він може оперувати тільки порівняно невеликою кількістю фактів і подій, щоб не втратити основну нитку логічної розповіді, оскільки перевантаженість інформацією таїть у собі можливість втрати інтересу до оповіді. Детектив як жанрова форма історико-пригодницької повісті поглиблено проникає в діалектику типових характерів і обставин. У розвитку детективу момент динаміки відчувається значно сильніше, ніж статично.

Елемент таємниці відіграє значну роль в усіх трьох жанрових формах, однак його

жанроутворююча роль різна. Таємниця в детективі пов'язана з прихованим від читача ходом думки слідчого – це таємниця минулого, того, що вже відбулося (злочини завжди таємничі). Таємниця є основою оповідної структури детективної повісті, оскільки вона присвячена розслідуванню злочину, скоєного невідомо ким і невідомо, з яких причин, тощо. Розкриття таємниці відбувається поступово, поетапно і лише у фіналі розповіді (Семен Ордівський «Багрянний хрест», «Срібний череп», «Чорна ігуменя»).

Таємниця ж соціально-психологічної та документальної повістей є одним із елементів сюжету, елементом дії та виникає навколо події або героя. Вона може бути розкрита під час оповіді, але інтерес у читача не зникає, оскільки осередком сюжетного руху є пригода, а не таємниця.

Відрізняється і характер інтересу читача до героя – в соціально-психологічній та документальній історико-пригодницькій повістях герой цікавить читача як особистість активна, діюча, в детективній – як особистість аналітично мисляча, здатна розкрити загадки і основну таємницю.

Звичайно, українські детективні історико-пригодницькі повісті ми не можемо повною мірою віднести до історичного детективу. Найвні елементи цього жанру (таємниче вбивство, розслідування, несподівані зустрічі, непередбачувані події (втечі, переслідування), загадкові знаки та символи, розгадування численних «шарад»), які, як правило, є рушійною силою сюжету, у вітчиз-

няних детективних повістях поступаються місцем нагальнішим питанням щодо духовної єдності української нації, боротьби за державність України.

Висновки і пропозиції. Підсумовуючи, маємо можливість зробити висновки, що широке розмаїття жанрових різновидів в історичній прозі ХХ століття, про яке говорять укладачі сучасних типологічних класифікацій, у 20–30-ті роки в жанрі повісті ще не склалося. Звуження часових рамок розвитку жанру до двох десятиліть і проведений аналіз співвідношення історичної правди та авторської версії дають змогу виокремити жанрові різновиди, які широко продуковані історичними белетристами зазначеного періоду. Оскільки процес формування окремих жанрових різновидів не набув тоді остаточної завершеності, то доцільно говорити лише про ті різновиди, які вже були сформовані. На нашу думку, українська історико-пригодницька повість 20–30-х років ХХ століття представлена такими жанровими різновидами: соціально-психологічна, власне історико-пригодницька повість, детектив.

Головною типологічною особливістю соціально-психологічної історико-пригодницької повісті є художня спрямованість на широке охоплення дійсності, глибоке її дослідження, на відміну від власне історико-пригодницької з її першочерговим інтересом до однієї сфери життя, в якій розгортаються пригоди героїв, і детективу з його однобоким відображенням життя.

Список літератури:

1. Андрусів С. Мости між часами (про типологію історичної прози). *Українська мова і література в школі*. 1987. № 8. С. 16.
2. Білоус-Гарасевич М. Творчість Андрія Чайковського / М. Білоус-Гарасевич. *Ми не розлучались з тобою, Україно: Вибране (1952–1998)*. Детройт, США, 1998. 768 с.
3. Ганюкова К. Еволюція історичної повісті в українській літературі ХІХ – початку ХХ ст. : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Дніпропетровськ, 2004. 218 с.
4. Дзюба І. Несходимі стежки минувшини: Пригодницькі мотиви в історичній прозі. *Київ*. 1986. №10. С. 86–95.
5. Нитченко Д. Елементи теорії літератури і стилістики. Мельбурн : Ластівка, 1979. 137 с.
6. Подолинний А. Капітан дитячої літератури : До 80-річчя від дня народження М. Трублаїні. Київ : Знання, 1987. 47 с.
7. Разживін В. До проблеми жанрової диференціації в українській історичній повісті 20–30-х років ХХ століття. URL: <http://litzbirnyk.com.ua/wp-content/uploads/2013/11/19.4.7.pdf> (дата звернення: 10.04.2019).
8. Сиротюк М. Українська історична проза за 40 років. Київ : Радянський письменник, 1958. 335 с.
9. Слабошпицький М. Історична й історико-революційна проза. *Радянське літературознавство*. 1981. № 5. С. 22–30.
10. Тамарченко Н. «Капитанская дочка» и судьбы исторического романа в России. *Известия Академии наук. Серия литературы и языка*. 1999. Т. 58. № 2. С. 44–53.
11. Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства : підручник для студ. вузів з гуманітарних спеціальностей філологія, журналістика, літературна творчість. 2-е вид., виправл. і доповн. Київ : Київський університет, 2003. 448 с.

ЖАНРОВЫЕ МОДИФИКАЦИИ УКРАИНСКОЙ ИСТОРИКО-ПРИКЛЮЧЕНЧЕСКОЙ ПОВЕСТИ 1920–1930-Х ГГ.

В статье анализируем эволюцию историко-приключенческой прозы, в частности исследуем развитие украинской историко-приключенческой повести и пытаемся выделить ее жанровые модификации.

***Ключевые слова:** жанр, историческая проза, историко-приключенческая повесть, модификации.*

GENRE MODIFICATIONS OF THE UKRAINIAN HISTORICAL AND ADVENTURE STORY OF THE 1920–1930ES

In the article we analyze the evolution of historical and adventure prose, in particular, we research the development of the Ukrainian historical adventure story and try to identify its genre modifications.

***Key words:** genre, historical prose, historical and adventure story, modifications.*

Гольтер І. М.

Дніпровський державний технічний університет

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ У ЛІТЕРАТУРІ: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

У статті досліджено проблему мультикультурного фактору в літературознавчому аспекті, визначаються етапи формування поняття мультикультуралізму в художній свідомості й літературній творчості, узагальнюється дослідницький досвід у цьому напрямі, вивчаються можливості розвитку концепції мультикультуралізму як літературного, культурного та філософського феномена. Автор підкреслює, що в аспекті дослідження бачимо, що практично всі сучасні лінгвісти, філософи, культурологи розглядають мультикультурність як певну дуальність, яка допомагає розширенню власної культурної ментальності. Ідеться про здатність сприймати й відчувати водночас власні та «інші» культурно-естетичні парадигми й смисли, ототожнювати себе з традиціями рідної культури та розуміти й органічно вбирати традиції інших культур.

Ключові слова: літературознавство, мультикультуралізм, гуманітарні науки, глобалізація, діалог культур, культурна ідентичність, культурний плюралізм, культурний канон.

Постановка проблеми. Сьогодні, в епоху глобалізації світу, проблема множинності культурних традицій загалом і в літературі зокрема вийшла на перший план. Пояснюється це тим, що проблема мультикультуралізму безпосередньо пов'язана із сучасними культурно-цивілізаційними процесами. Їх взаємовідносини та взаємовплив оцінюються неоднозначно й тому потребують ретельного дослідження. Як зазначає М. Тлостанова, це «вельми суперечливе міждисциплінарний явище, що включає ідеологічні, філософські, художні аспекти й оперує у сферах антропології, соціології, політології, економіки, історіографії, педагогіки, нарешті, літературознавства і філософії» [26].

Тема мультикультуралізму та його прояву в літературі є дуже актуальною: вона допомагає побачити, наскільки змінилося наше сприйняття культури та її впливу на художні твори. Відомий дослідник П. Рікер уважає: «Людство розглядається як єдине ціле, вступає в еру загальнопланетарної цивілізації, що свідчить про колосальний прогрес у всіх сферах життя, але водночас ставить складне завдання адаптування культурної спадщини до цього нового стану і його збереження. Усі ми так чи інакше відчуваємо вантаж протиріччя між неминучістю цього зльоту і прогресу, з одного боку, і необхідністю врятувати успадковане культурне надбання – з іншого» [22, с. 316]. Його думка співвідноситься з точкою зору бага-

тьох літературознавців, які підкреслюють, що це явище характерне для тих країн, де спостерігається співіснування різних культур, які не пішли по шляху асиміляції, а зберегли і продовжують культивувати свою самобутність та унікальність, докорінно переглянуто всю усталену систему літературних норм і правил загалом. Багато практично невідомих або малопоширених культур показали світові свій особливий культурний простір, а в літературі етнічних меншин мультикультуральна парадигма призвела до створення своєї системи персонажів [9; 12; 13; 15; 17; 19; 29; 31].

Пояснюється цей факт тим, що література етнічних меншин кардинально змінила свої позиції в літературному мейнстрімі: її частка стала набагато вагомішою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретично мультикультуралізм і досі осмислений недостатньо, хоча має багату літературну практику. Певне узагальнення досліджень викладене в такому варіанті: «Мультикультуралізм – поняття, що означає факт культурного розмаїття тієї чи іншої країни, зумовлений етнічною, мовною та релігійною неоднорідністю її населення; практикою соціальної й політичної організації співіснування в умовах культурного різноманіття; ідеологією, спрямованою на заохочення культурного різноманіття» [16].

Сучасні лінгвістичні дослідження проблем мультикультуралізму включають культуроло-

гічний, філософсько-естетичний, філософсько-антропологічний, літературознавчий та інші аспекти, що їх розробляли й розробляють такі відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Т. Денисова, Н. Висоцька, Т. Михед, І. Козлик, В. Малахов, Г. Ганн, Х. Ікстадт, В. Кумлінська, Ч. Кукатас, М. Тлустанова, Р. Дхава, С. Карлборг, Б. Парекс та інші [8; 9; 12; 13; 15; 17; 19; 29; 30; 31].

У численних доробках розглядаються кілька аспектів цієї теми, зокрема досліджуються етапи формування поняття мультикультуралізму в художній свідомості й літературній творчості; окреслюються методологічна та теоретична рефлексія мультикультурного чинника в літературознавчому аспекті; розглядається проблема неоднозначних взаємин між постулатами класичної естетичної теорії й реаліями культурного розмаїття. Вивчається і творчість окремих етномовних письменників кінця ХХ століття, що, на думку дослідників, вписується в поле транскультури, під якою розуміють «стан віртуальної належності одного індивіда багатьом культурам» [28, с. 242–243] й естетика якої в епоху глобалізації в багатьох випадках замінює, на думку М. Тлустанової, колишню модель національної/світової літератури [25].

У більшості запропонованих досліджень прояв мультикультурності не зводиться до окремих проявів чи форм (інтертекстуальність, переклад, маргінальні явища, естетична спрямованість), а підкреслюється, що мультикультуралізм є важливим складником суспільно-культурного процесу, без чого художню словесність і літературознавчий дискурс ХХІ століття уявити неможливо.

Постановка завдання. З огляду на те що поняття «мультикультура» сьогодні домінує у спробах оцінювання сучасного культурного процесу, це поняття вимагає докладного вивчення. Тож мета дослідження полягає в окресленні проблемного поля, що співвідноситься з кількома аспектами погляду сучасних дослідників на все розмаїття мультикультурного комплексу: питаннями культурної ідентичності, зв'язком із літературознавством, когнітивістикою, естетикою, лінгвокультурологією тощо.

Програма аналізу даних включає такі елементи: визначення конкретного дослідницького простору; окреслення власного погляду на проблему, який дасть змогу в усій повноті намалювати чітку «онтологічну картину», що б відображала різноманітність різних підходів до питання мультикультуралізму, співвіднесення передусім мультикультуралізму та літературознавства.

Виклад основного матеріалу. Витоки мультикультуралізму містяться у філософських поглядах Ф. Ніцше, в його ідеї повалення традиційних цінностей (релігії, моралі тощо) і тим самим відмови від універсальної істини, яка призводить до культурного плюралізму [20]. Безпосередньо ж поява терміна «мультикультуралізм» пов'язана з роботами Чарльза Тейлора «Мультикультуралізм і політика визнання» [24] й Харольда Блума «Західний канон» [5], які опубліковані близько чверті століття тому. Багато хто з літературознавців не погоджувався з висунутими ідеями, що західні культурні й літературні ідеали та норми, які естетично формувалися й майстерно втілювалися в загальновідомих великих творах протягом тисячоліть, руйнуються і що їх варто захистити. Дослідники були проти висунутих постулатів, адже це сприяло побудові свідомо ієрархічної структури культур і літератур. Просто кажучи, поділу на літературу для всіх і для обраних, «домінантну» й «периферичну», елітарну й масову, високу й низьку.

Як зазначає В. С. Малахов, на протигагу концепції Х. Блума, мультикультуралізм стали трактувати як «теоретичну установку, яка стверджує рівноцінність різних культур, яка принципово відмовляється від побудови ієрархій між ними, а також розмиває межу між «високою» й «низькою» культурами» [16].

Інший підхід до проблеми знайшов Ю. Лотман. Теорію взаємодії культур він розглядав крізь призму проблем семіотики, висунувши ідею, що культура не може розвиватися тільки внутрішньо. Щоб вона відповідала часу й певній ситуації, необхідно постійне зовнішнє надходження текстів. Причому щодо культури під поняттям «ззовні» варто брати до уваги як тексти «чужої» культури, так і власну національно-культурну традицію. На думку вченого, розвиток культури – це акт певного обміну, який обов'язково включає «іншого» – партнера – в здійсненні цього [14, с. 116–117].

Важливий внесок у розвиток мультикультуралізму зробив концепцією діалогу культур М. Бахтін. Він окреслив поняття Іншого як співрозмовника і власного опонента. Визначаючи культуру як «форму самодетермінації індивіда в горизонті особистості, форму самодетермінації в нашому житті, свідомості, мислення» [3, с. 289], він доводив, що «діалогічні відносини – це майже універсальне явище, яке пронизує всю людську мову й усі відносини та прояви людського життя, взагалі все, що має сенс і значення» [2, с. 92].

Цю концепцію діалогу як взаємодії культур розвинув далі Л. Баткін на прикладі епохи

Відродження як «культури спілкування культур», де різні культурні коди «стикалися всередині себе» й через це набували внутрішньої та зовнішньої діалогічності як набуття, переосмислення і створення різноманітності цих кодів, тобто еклектичності [1, с. 188].

Ідея антропологічного мультикультуралізму як взаємодії культур і багатоголосся культурних наративів розроблена британськими лінгвістами Бхікху Парехом і Сейлою Бенхабіб. На думку Б. Пареха, діалог і взаємодія культур ґрунтуються на розумінні Іншого, на здатності культури, відсторонюючись, дивитися на саму себе збоку, вести діалог із собою. Кожна культура «реалізує обмежену кількість людських здібностей та емоцій і схоплює тільки частину тотальності людського існування» [21, с. 80]. І саме тому необхідний діалог між культурами, який «вимагає, щоб кожна з них відкривалася б впливу інших і бажала б у них учитися» [21, с. 82–83].

Продовженням концепції Б. Пареха стала теорія багатоголосся культурних наративів С. Бенхабіб. Авторка осмислює культуру як «мережу наративів», тобто різноманітну, розрізнену й суперечливу цілісність, і доходить висновку, що за неможливості обрати конкретну мережу, у якій народжується певна особистість, для неї цілком можливо з окремих наративів свого часу створити власні мережі. У праці «The Claims of Culture» («Вимоги культури») вона розглядає культуру як складний конгломерат дискурсів, які постійно модифікуються в часі, і стверджує, що, оскільки культури являють собою сукупність елементів людської діяльності щодо осмислення й репрезентації, організації та інтерпретації дійсності, що розколюється на частини, які конфліктують між собою, наративами, вони не мають чітких меж [4].

Для мистецтва й літератури «перехід на позиції мультикультуралізму означав проникнення до мейнстріму (серед усього й до канону) текстів та артефактів, творці яких виходили з інших естетичних принципів, ніж їхні західні колеги. Відбувається й фактичне розмивання меж між мейнстрімом і маргінесами. Такий розвиток подій ще посилив у гуманітарній спільноті породжене постмодернізмом відчуття розгубленості, ціннісної дезорієнтованості в новому культурному полі, а водночас й імпульс до ревізії сталих поглядів на мистецтво в напрямі розширення його змістових меж чи навіть докорінного перегляду його засад» [7, с. 113].

У ХХІ столітті, як зазначає І. Козлик, «комплекс проблем мультикультуралізму породжує два

важливі наслідки: по-перше, він спонукає літературознавство до виділення своєї предметної частини (сфери) в загальному комплексному об'єкті, тих ґносеологічно-евристичних рівнів, які відповідають компетенції науки про літературу; по-друге, послідовний облік напрацювань інших наук у вивченні мультикультуралізму передбачає взаємодію: знаходження певних методологічних обмежень, створення механізмів міжнаукового (міждисциплінарного) синтезу, неминучих трансформації, адаптації, коригування, редукції тощо у сфері літературознавства результатів інших наук» [11]. Дослідник вважає, що під час опису відносин між мультикультуралізмом, літературознавством і художньою літературою варто враховувати такі аспекти: поняття сучасності мистецтва не зводиться виключно до новітніх форм художньої діяльності, тому що дієво історична свідомість завжди має справу із цілісним художньою спадщиною; мультикультуралізм входить у мистецтво літератури тією мірою, якою він належить до матеріалу художньої творчості; будь-яка розвинена літературна традиція є спочатку синтетичною, а протиставлення традиції й новаторства має в мистецтві неабсолютний характер, коли новаторство постає способом живого існування та формою, актуальною реалізації традиції; національні літературні процеси, що функціонують у мультикультурних умовах, формуються всім векторним розмаїттям мультикультурних проявів із найширшою амплітудою відносин між ними, що інтегрують і диференціюють [11, с. 50–54].

Отже, до понятійної сфери мультикультуралізму включено різноманітні проблеми людського спілкування, культурної взаємодії, формування культурної ментальності, які розглядаються з художньо-естетичного погляду. Усе це багатоголосся зведене до спільного знаменника, що дало змогу виділити головне, той «взірець», який і відбився в літературній творчості. Як підкреслює М. Глостанова, «у сферу інтересів мультикультуралізму в найбільш різних його проявах потрапляють проблема єдності й різноманітності, взаємини «я» й «іншого», суб'єктно-об'єктна проблематика, питання релевантності пізнання, істини, полеміка з приводу релятивізму й універсалізму, політика і структура влади, нарешті, проблеми репрезентації та ідентифікації» [26, с. 5].

Як вважають Т. Денисова та Г. Стулов, мультикультуралізм «озвучив» тисячі різноманітних, неповторних живих голосів представників глобалізованого світу мистецтва [8; 23]. Подібної точки зору дотримується і ще один український дослід-

ник – Р. Жангожа, який зазначає, що сучасна наукова думка визначає культурну й національну ідентичність як «активний пошук «чужого», на тлі якого визначається «своє» [10, с. 141].

Сучасний мультикультуралізм, на думку французького мистецтвознавця та художнього критика Н. Бурріо, постає версією інтернаціоналізму і є своєрідним проявом західноцентризму: «Художній мультикультуралізм ... являє собою ідеологію, де універсальна мова Заходу домінує над національними культурами, які наділяються значимістю лише за умови, що вони виступають як типові, тобто такі, що несуть у собі «відміну», асимільовану цією міжнародною мовою» [6].

Як модель культури й тип ідеології мультикультуралізм співзвучний естетичним і філософським засадам постмодерна. Фрагментація й нелінійність організації тексту, на її думку, являє собою «вираження культурної калейдоскопічності переважно західноєвропейської цивілізації та не висвітлює реального стану справ в інших історико-культурних зонах. Дослідниця підкреслює, що «культура постмодерну, легітимізувавши множинність як субстантивний початок, визначила мультикультуралізм і як світоглядну позицію, в якій толерантність, терпимість щодо культурної «інакшості» є також вираженням особливого» [18].

Отже, у новому культурному контексті змінилося й розуміння поняття «культурна ідентичність». Якщо раніше воно відображало взаємозв'язок людини з навколишнім світом через її розуміння власного місця всередині певної культури й духовного зв'язку з певною культурною спільністю, традицією та цінностями, тепер стало зрозуміло, що культурна ідентичність формується як результат різноманітних культурних впливів на особистість. Тобто культурна й національна ідентичність людини не являє собою раз і назавжди встановлене «прокрустове ложе»; вона, навпаки, нестійка, мобільна та рухлива, перманентно змі-

нюється. Це відбувається тому, що в сучасному глобалізованому світі людина поліідентична. Вона входить до складу численних культурних груп, може ототожнювати себе за різними ознаками – національними, територіальними, культурними, політичними, економічними, соціальними. При цьому пріоритети можуть змінюватися з часом, люди залежно від певних обставин самі конструюють свої ідентичності [27].

Висновки і пропозиції. Отже, в аспекті дослідження бачимо, що практично всі сучасні лінгвісти, філософи, культурологи розглядають мультикультурність як певну дуальність, яка допомагає розширенню власної культурної ментальності. Мається на увазі здатність сприймати й відчувати водночас власні та «інші» культурно-естетичні парадигми і смисли, ототожнювати себе з традиціями рідної культури й розуміти та органічно вбирати цінності інших культур, тобто мати мультикультурну ідентичність, не втрачаючи при цьому власних культурних особливостей.

Щодо філософсько-естетичного розуміння проблеми мультикультурності визначається як якість художньої свідомості, що актуалізує мультикультурний контекст літератури як багатоконпонентну репрезентацію культурної ідентичності. Як важливий складник мультикультуралізму, художньої творчості література відіграє провідну роль у формуванні культурної та мультикультурної ідентичності.

Знання, розуміння і сприйняття кількох культурних традицій сприяють появі культурного багатоголосся та «змішаної» ментальності, що дає людині змогу мати широкий і гнучкий кругозір і чудову можливість переосмислювати ціннісні основи. Саме в цьому напрямі – можливість мультикультуралізму взаємозбагачувати світосприйняття людини, сприяти міжнаціональній і міжкультурній толерантності – й бачиться перспектива подальших досліджень.

Список літератури:

1. Баткин Л. М. Итальянское Возрождение: проблемы и люди. Москва, 1995. 448 с.
2. Бахтин М. М. Собр. соч.: в 7 т. Москва, 2002. Т. 6. 799 с.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва, 1979. 423 с.
4. Бенхабиб С. Притязания культуры. Равенство и разнообразие в глобальную эру. Москва, 2003. 350 с.
5. Блум Г. Західний канон: Книги на тлі епох. Київ, 2007. 720 с.
6. Буррио Н. Глобализация и апроприация. *Moscow art magazine*. URL: <http://moscowartmagazine.com/issue/33/article/613> (дата звернення: 01.06.2019).
7. Висоцька Н. Концепція мультикультуралізму і питання естетики. *Питання літературознавства*, 2009. Вип. 77. С. 110–121.
8. Денисова Т. Н. Історія американської літератури ХХ століття: навчальний посібник для вузів. Київ, 2002. 318 с.

9. Дзюба І. Глобалізація і майбутнє культури. *Слово і Час*. 2008. № 9. С. 23–30.
10. Жангожа Р. Мультикультуралізм: pro et contra. Київ, 2016. 208 с.
11. Козлик І. В. Мультикультуралізм и методологические проблемы литературоведения. *Вестник Томского государственного университета*. 2009. № 2 (6). С. 41–58.
12. Козлик І. В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства: монографія. Івано-Франківськ, 2007. 591 с.
13. Кукатас Ч. Теоретические основы мультикультурализма. *Библиотека Inliberty*. URL: <http://liberty-belarus.info/content/view/1628/56/> (дата звернення: 01.06.2019).
14. Лотман Ю. М. К построению теории взаимодействия культур (семиотический аспект). *Избранные статьи*: в 3 т. Таллинн, 1992. Т. 1: Статьи по семиотике и топологии культуры. С. 112–127.
15. Малахов В. Культурный плюрализм versus мультикультурализм. *Логос*. 2000. № 5–6. С. 159–166. URL: http://www.ruthenia.ru/logos/number/2000_5_6/2000_5-6_01.htm (дата звернення: 01.06.2019).
16. Малахов В. С. Мультикультурализм. *Культурология: энциклопедия*: в 2 т. / гл. ред. и авт. проекта С. Я. Левит; редкол.: Ж. М. Арутюнова, В. Н. Басилов, И. С. Вдовина, В. Д. Губин, П. С. Гуревич. Москва, 2007. Т. 1. С. 1381–1383.
17. Мамонова В.А. Глобализация в пространстве культуры: векторы развития. *Credo: теоретический журнал*. 2006. URL: <http://credonew.ru/content/view/534/31/> (дата звернення: 29.05.2019).
18. Мамонова В. А. Мультикультурализм: разнообразие и множество *CREDO NEW: теоретический журнал*. 2007. URL: <http://www.credonew.ru/content/view/606/32/> (дата звернення: 29.05.2019).
19. Мультикультурализм: pro et contra. URL: <http://www.archipelag> (дата звернення: 30.05.2019).
20. Ницше Ф. Воля к власти. Москва, 2017. 608 с.
21. Парех Б. Переосмысливая мультикультурализм: культурное разнообразие и политическая теория. *Современная политическая философия: либерализм, коммуитаризм, мультикультурализм: хрестоматия*. Екатеринбург, 2007. С. 80–92.
22. Рикёр П. История и истина / пер. с фр. Санкт-Петербург, 2002. 400 с.
23. Стулов Ю. В. Нужно ли пересматривать американский литературный канон? *Вісник Дніпропетровського ун-ту. Серія «Літературознавство. Журналістика»*. Дніпропетровськ, 2007. Вип. 1. С. 181–185.
24. Тейлор Ч. Мультикультуралізм і «політика визнання». Київ, 2004. 172 с.
25. Глостанова М. В. Постсоветская литература и эстетика транскультурации: Жить никогда, писать ниоткуда. Москва, 2004. 416 с.
26. Глостанова М. В. Проблема мультикультурализма и литература США конца XX века. Москва, 2000. 400 с.
27. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / пер. с англ. Москва, 2004. 635 с.
28. Эпштейн М. Н. Философия возможного. Санкт-Петербург, 2001. 334 с.
29. Gunn G. The Pragmatics of the Aesthetic. *Aesthetics in a Multicultural Age*. New-York, 2002. P. 61–77.
30. Ickstadt H. Toward a Pluralist Aesthetics. *Aesthetics in a Multicultural Age*. New-York, 2002. P. 263–278.
31. Kymlicka W. Multicultural Citizenship. New-York, 1996. 296 p.

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМ В ЛИТЕРАТУРЕ: СОВРЕМЕННЫЙ ВЗГЛЯД НА ПРОБЛЕМУ

В статье исследована проблема мультикультурного фактора в литературоведческом аспекте, определяются этапы формирования понятия мультикультурализма в художественном сознании и литературном творчестве, обобщается исследовательский опыт в данном направлении, изучаются возможности развития концепции мультикультурализма как литературного, культурного и философского феномена. Автор подчеркивает, что в аспекте исследования видим, что практически все современные лингвисты, философы, культурологи рассматривают мультикультурность как некую двойственность, которая помогает расширению собственной культурной ментальности. Речь идет о способности воспринимать и чувствовать одновременно собственные и «другие» культурно-эстетические парадигмы и смыслы, отождествлять себя с традициями родной культуры и понимать и органично впитывать традиции других культур.

Ключевые слова: литературоведение, мультикультурализм, гуманитарные науки, глобализация, диалог культур, культурная идентичность, культурный плюрализм, культурный канон.

MULTICULTURALISM IN LITERATURE: MODERN VIEW ON THE PROBLEM

The article deals with the problem of multicultural factor in the literary aspect, defines the stages of the concept of multiculturalism forming in artistic consciousness and literary work, generalizes the research experience in this direction, examines the possibilities of developing the concept of multiculturalism as a literary, cultural and philosophical phenomenon. The author emphasizes that in the aspect of the study it is clear that practically all modern linguists, philosophers, and culturologists understand multiculturalism as a certain duality, which helps to expand its own cultural mentality. This means the ability to perceive and feel at the same time their “own” and “other” cultural and aesthetic paradigms and meanings, to identify themselves with the traditions of native culture and to understand and organically absorb the values of other cultures. Thus, the concept of “cultural identity” has changed in the new cultural context. Previously, it reflected the relationship of man with the outside world through his understanding of his own place within a certain culture and spiritual connection with a certain cultural community, tradition and values. Now it became clear that cultural identity is formed as the result of various cultural influences on the person.

Key words: literary studies, multiculturalism, humanitarian sciences, globalization, dialogue of cultures, cultural identity, cultural pluralism, cultural canon.

Михед Т. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ІСТОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ: МІЖ КЕНОТИЧНИМ ЛАБІРИНТОМ ТА АВТАРКІЄЮ

Пам'яті Т. Н. Денисової

Стаття інспірована рефлексіями про вагомість багатогранного наукового доробку видатного вітчизняного філолога Т. Н. Денисової (1934–2015). Завдяки їй постала не тільки вітчизняна школа американістики, а й унікальна за обсягом охопленого матеріалу «Історія американської літератури» (2012). Об'єктом аналізу розвідки стали ті принципи, які Т. Н. Денисова вважала засадничими для будь-якої історії літератури: це специфічний жанр академічного літературознавства, що тримається на антологічності, міжгенераційному діалозі, утвердженні канону та його постійній ревізії тощо. Ці методологічні засади проф. Т. Н. Денисової інспірували потребу оновлення канону «історії літератури», зумовлену принциповою зміною природи Логосу та його впливу на реципієнта в постгутенбергову добу. Чи можна досі трактувати історію літератури як об'єктивно самодостатню, тобто автаркічну, адже вона є й розвивається за своїми законами, незворушна щодо реакції критиків та аналітичних рефлексій науковців, а чи це кенотичний лабіринт, звивами якого просуваються дослідники і студенти? У статті пропонуються нові стратегії формування й навчального процесу на нових засадах структурованих антологічних посібників з історії літератури. Серед іншого – включення культурального компонента в літературознавчі студії та формування цілісності сприйняття сучасної культури як синергетичної системи; розуміння літературної освіти як фільтру сприйняття дійсності і як засобу формування самостійної критичної оцінки; постійна зміна оптики прочитання класики, що передбачає рекурсивність навчальних курсів і програм, які щороку починаються й закінчуються та які щороку з початком нового кола кенотичного лабіринту придатні до модифікації з урахуванням нових реалій і викликів сучасності. Якщо історія літератури, як підручник і академічне дослідження, може собі дозволити стан автаркії, то навчальна програма потребує рекурсивного оновлення фільтрів та обраних для їх формування маркерів. Віднайти баланс між варіативністю і збереженням стабільності, поєднати постійно модельований лабіринт навчання з автаркією канонічного знання – головне завдання новітньої історії літератури.

Ключові слова: історія літератури, Т. Н. Денисова, логос, автаркія, кенотичний лабіринт, канон, рекурсивність.

Постановка проблеми. Історія літератури не тільки як специфічний жанр академічного літературознавства чи просто підручник, а і як феномен генераційного діалогічного взаєморозуміння – один із наскрізних векторів інтелектуальних рефлексій видатного вітчизняного філолога Т. Н. Денисової (1934–2015). Вона зробила неймовірну річ – самотужки написала історію ледь не всієї літератури США [1]. Так, головним для проф. Т. Н. Денисової було ХХ століття й новітня літературна сучасність, але поступово вона поверталася до витоків, до начал становлення нації та її літератури, а в розмовах говорила про наміри написати всеохопну історію американської літератури.

Постановка завдання. Стаття інспірована рефлексіями про вагомість багатогранного наукового доробку видатного вітчизняного філолога Т. Н. Денисової, що зумовлює вибір теми публікації.

Виклад основного матеріалу. Постійно поставало й обговорювалося питання: якою має бути сучасна історія літератури, і, звісно, не тільки американська? Т. Н. Денисова принагідно до своєї книги та її засад зазначила кілька позицій:

1. Покликаючись на Р. Спіллера, головного редактора канонічної сьогодні історії літератури США 1948 року, підставно стверджувала: «Кожне покоління має написати власну історію, визна-

чити її у власних термінах» [1, с. 7]. І йдеться не тільки про суб'єктивність селекції й «розуміння суті канону.

2. Покликаючись на Дж. Б. Габбела (J. В. Hubbel), який 1929 року серед фундаторів авторитетного часопису “American Literature” визначав його видавничу стратегію, що її тримаються й нині, – окреслення домінантних тенденцій розвитку національної літератури, тобто творення її цілокупної історії, і при цьому говорив про необхідність американістами інших країн, орієнтуючись на американські зразки, формувати «свій варіант історії літератури США <...> принагідно конкретних історико-культурних обставин» [1, с. 8].

3. І третя важлива грань діяльності Т. Н. Денисової, яка засвідчена її історією літератури та яка має братися до уваги творцями всіх «конкретних» історій: «Історія – основа навчального процесу; літературна історія – це протидія невігластву, вузькій спеціалізації, роздрібненості», адже одна з головних її функцій – «виховна» [1, с. 6].

І знову таки Т. Н. Денисова покликається на твердження М. Александера, автора історії англійської літератури 2002 року, що вкотре свідчить навіть не тільки про її безперечну ерудованість, а й про необмежене коло інтересів фахівця-гуманітарія, яким він в ідеалі й має бути. І ось тут на авансцену виходять кілька головних чинників, дещо відмінні від зазначених Т. Н. Денисовою, якій пощастило працювати в добу Гутенберга – коли слово писали, читали, викладали і слухали. Сьогодні аудіовізуально перейняте «покоління перемикачів каналів чи гаджетів» здебільшого слухає й дивиться, а проблеми структурування історії літератури та формування скороченої навчальної програми входять у суперечливе, навіть антагоністичне протиріччя, бо ніхто не хоче поступатися позиціями, що були окуповані й надійно освоєні століття тому. Тому така й назва цієї розвідки: з одного боку, самодостатня історія літератури, автаркічна, об'єктивно байдужа до кількості реципієнтів – вона є і розвивається за своїми законами, незворушна щодо реакції критиків та аналітичних рефлексій науковців, які потсфактум фіксують її черговий виток, а з іншого – це кенотичний лабиринт, химерними звивами якого поволі просуваються дослідники різного штибу, в тому числі й студенти, десь заходячи в глухий кут, десь оминаючи присутні сегменти, але так і не сформувавши в кінцевому результаті чітке розуміння вектору руху – чи то в центр темряви, до Мінотавра незнання, чи то до виходу – зі світлом здобутого знання.

Потрібні нові стратегії формування й навчального процесу, відповідно, на нових засадах структурованих антологічних посібників з історії літератури. Розуміючи всю марність цих розмов, усе ж хочу запропонувати кілька тез, які видаються актуальними. Почати треба з того, що заперечувала Т. Н. Денисова, – з включення культурального компонента в літературознавчі студії. Неможливо сьогодні повністю елімінувати літературний процес від культурного контексту. Цього, до слова, не робила й сама проф. Т. Н. Денисова, врядагоди покликаючись на якісь події, які просто не можна було оминати. Але для сучасності знаковим стало поняття синергетики, що наголошує на інваріантній взаємодії відкритих структур, якими є різні форми мистецтва та яким є повсякдення, що увійшло в культурний простір. Художня література, й акцент саме на «художності», тому що англійською маркується як *fiction*, тобто вигадка чи обман, формує відпочатково фікційний простір, що конвенційно і сприймається читачем як такий, у якому письменник спершу «вбиває», а потім наново конструює дійсність, анатомуючи як зовнішній світ, так і внутрішній, оперуючи обманом як скальпелем – для оголення істини. Оце, певно, і є головний педагогічний парадокс історії літератури як навчальної дисципліни – використання художньої вигадки для розуміння сутності реальності, що, ймовірно, є чи не визначальною ознакою *homo sapiens*. Ключовим у цій тезі знову ж таки є слово *fiction*, яке має стати засадничим під час викладання літератури. Чому? Тому що нинішня доба тотальної постграмотності створює ілюзію доступності будь-якого знання, а отже, й оманливу ілюзію легкості опанування ним. Але при цьому якимось не йдеться про ще один маркер сучасності – селекцію знання та інформації, що дозвано пропускається крізь різного типу й рівня фільтри влади. Ось це, як на мене, чи не найголовніше, чим має займатися літературна освіта, тим, чим вона займається від початку свого становлення: самій стати фільтром сприйняття дійсності, вчити розпізнавати будь-які інформативні фільтри й формувати навички самостійного критичного сприйняття і фільтрування знання. Яким би не було це знання чи якою б не була влада, все одно засобом їх реалізації залишається *Logos*, Слово, яке все ще рухає світ і рухається ним, а Слово – все ще медіум літератури. І реклами.

Перш ніж читач усвідомлює себе читачем, він уже брутально завойований як споживач – засобами того ж слова, захисту від різних форм консюмеристської агресії якого має вчити література

як навчальний предмет. І ще одне, про що, як мені здається, ми призабули. Студенти не читають, але вони й не пишуть. Тести аж ніяк не замінять твори, які спонукали хоч якось мислити. Тому викладання історії літератури має брати до уваги й те, що нинішньому поколінню студентів-читачів пропонується для вивчення не те, що далека їм художня реальність, яку не вони воліли б вибрати, а геть чужа й нецікава, яка залишає їх байдужими. З мого досвіду викладання історії англомовної літератури: класична історія Холдена Колфілда з його наївним бунтарством проти «липи» 2018 року «програла» поряд із боротьбою за виживання індійських підлітків у романах А. Адігі «Білий тигр» і В. Сварупа «Питання – відповідь».

Спостереження за чужим вигаданим життям і «проживання чужої реальності» має отримати мотивацію вміння не тільки «читати» життя, а й «писати» життя. Оскільки це, зрештою, доведеться робити наступним поколінням, то наступне завдання – не відкидання «липи» попереднього досвіду, а «ревізія» канону і класики, тобто кардинальна зміна оптики її бачення і прочитання. І це можливо робити вже, зваживши на рекурсивність навчальних курсів і програм, які щороку починаються й закінчуються та які щороку з початком нового кола кенотичного лабіринту придатні до модифікації з урахуванням нових реалій і викликів сучасності. Якщо історія літератури як підручник та академічне дослідження може собі дозволити стан автаркії, то навчальна програма потребує рекурсивного оновлення фільтрів та обраних для їх формування маркерів. Оце, ймовірно, найскладніше, варіативність зі збереженням стабільності, поєднання постійно модельованого лабіринту навчання й автаркії канонічного знання.

Оскільки як пресупозиція цієї рефлексії обрані тези «навчання-як-читання-як-писання життя крізь систему фільтрів», то необхідним, окрім ревізії канону, бачиться не тільки розширення кола читання (постає питання про те, що сьогодні вважати літературою?), а й неминуче включення дотичних до суто вербальних творів із суміжних мистецьких сфер. Питання не тільки в інтермедіальності, а й у цілісності сучасної культури як синергетичної системи. Як неможливо говорити про мистецтво модерну, не згадавши про Марселя Дюшана і його пісуар – реді-мейд, інскрипція якого – «від Марселя Дюшана» – засвідчила, що це не об'єкт, створений митцем, а ідея – висловлена митцем, так само неможливо, згадуючи Гертруду й Лео Стайнів, обмежитися мемом «втраче-

ної генерації». У нас досі говорять про модернізм, спокійно оминаючи непристойного чи якого там Дюшана, модернізм від цього не втрачає, втрачає читач, який потім не розуміє, чому Далі взявся до ілюстрацій Керроллової Аліси й до чого тут узагалі Рене Магрітт.

Чим далі, тим складнішим і динамічнішим стає світ, тому програма, як і підручник, не втрачаючи головного, має оперативно і гнучко впливати в єдине ціле, байдуже в якому порядку, але діалектично, враховуючи зацікавленість аудиторії й навчальні вимоги, Джона Донна, химерного англійського поета-метафізика XVII століття, який залишився в історії літератури кількома відомими фразами – починаючи від рефлексій Т. С. Еліота про налаштованість свідомості поета на роботу, за приклад чого йому править Дж. Донн, і назви роману Е. Гемінгвея «По кому подзвін» і закінчуючи відомою піснею *Beatles*, авторства Джорджа Харрісона, «Here Comes the Sun» (1969), що є алюзією на вірш Дж. Донна «The Sun Rising». Принагідно зауважу, що Дж. Донн, який свого часу шокував читача використанням геометричних форм для освідчення в коханні, сьогодні прочитується як предтеча фрактальної гіпотези, тобто іманентної лакунарності простору і знання, центральним постулатом якої проголошена геометрія краси [3]. Саме Джон Донн виявляється тим фокалізуючим фактором, що з'єднує дистанційовані в часі і просторі мистецькі явища, про які зобов'язаний знати й говорити історик літератури. Якщо Дж. Донн бачив у поезії евклідову геометрію, то, наприклад, сучасний класик Том Стоппард розуміє драму як вищу математику, включаючи в її простір архітектуру та закони термодинаміки, літературну критику й романтичний дискурс. Доречно звучать у цьому контексті слова Персі Біш Шеллі із «Захисту поезії», що саме поетова мова окреслює непомітні окові зв'язки.

Неймовірно важливого значення під час створення історії літератури набуває компаративний аспект, до якого тяжіла Т. Н. Денисова, котра присвятила компаративістиці присутній відтинок свого наукового життя. Це стосується передусім будь-якої інонаціональної історії літератури. І не лише в сенсі історії перекладу, завдяки викликам якого модифікується, збагачуючись, національний вокабуляр. Не тільки про переклади треба говорити – хто чи коли переклав, що, звісно, важливо, але в сенсі «зустрічі з Іншим», необхідне оте національне перепрочитання чужої історії літератури, про що писала проф. Т. Н. Денисова, цитуючи Адрієнну Річ: «Чим довше я живу, тим

більше історій я проживаю, тим більше поезій я прочитую і чую, тим більше я усвідомлюю саму складність і багатогранність нашого мистецтва, його абсолютну необхідність його часові й тим етичним та естетичним запитам, яким воно має відповідати».

Зайве говорити про те, що система культури, в яку входить і література як окрема, але не незалежна підсистема, аж ніяк є не сумою окремих явищ, а складним комплексом взаємозалежних і взаємореагуючих сутностей, що маркують одичне в химерному сплетенні спільних тенденцій. Ідентичність, формована та явлена в діалозі, виписана й закарбована в літературі різних народів, те, про що говорили Бахтін, Лотман, Поль де Ман, Дерріда й інші, ота, за Бахтіним, Самість як дарунок Іншого має визначити оптику національної рецепції чужої культури та її репрезентації. Неможливість гомогенного прочитання чужої літератури стає потужним фактором національної самоідентифікації, ґрунтованої на окремих геокультурних засадах.

Висновки і пропозиції. Компаративний погляд дасть змогу прокреслити вектори динамічного кроскультурного діалогічного співіснування літератур у процесі їх постійної деконструкції, реструктуризації й раміфікації. Імовірно, оце й буде найголовнішим у сучасному розумінні історії світової літератури за всієї окремихності національних літератур: неможливість їх адекватного прочитання без урахування того, що аргентинський семіотик Волтер Мігноло (Walter Mignolo) називає «бордерним мисленням» (border thinking) і про що згадувала Т. Н. Денисова. «Бордерна

гносеологія», за В. Мігноло, народжується саме в тому міжпросторі, на тій примарній межі, де зустрічаються західна епістемологія та не-західне емпіричне знання. Геоісторична локалізація визначає літературну топографію ідентичності – оце та константа, що, як видається, є засадничою як під час сучасного формування конкретної історії літератури, так і під час її викладання, що дасть можливість зберегти й утримати окремихній локус і ракурс національного в гетерогенній ризомі нинішньої розпростореної мультикультуральності. За таким принципом укладена історія американської літератури Ричарда Грея [2]. У передмові автор говорить про необхідність ревізії національної історії літератури, оскільки за останні 30 років кардинально змінився історико-культурний ландшафт нації: постійно з'являються нові спільноти, що модифікують і видозмінюють образ народу, а отже, по-новому конституують літературну історію США. Тому й мета дослідника – не тільки традиція й канонічні письменники та їхні головні твори, а й те, що вирізняє саме американську традицію і свідчить про її унікальну плюралістичність [2, р. IX]. І навіть у назвах розділів акцент зроблено на ідентичних аспектах становлення літератури: розділ 4, Література 1900–1945, Зміна національної ідентичності, або розділ 5, Література після 1945 року, До транснаціональної нації, що завершується підрозділом «Створюючи нові Америки». Як видається, сучасна історія літератури постає чимось на кшталт гетеротопії, що уможливує конструювання неможливого в реальності, уповні користаючись потенціями своєї фікційної природи.

Список літератури:

1. Денисова Т. Н. Історія американської літератури / НАН України, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2012. 487 с.
2. Gray R. J. A Brief History of American Literature. A John Wiley & Sons, Ltd., Publication, 2011. X, 417 p.
3. Smitherman S. Chaos and Complexity Theories: A Conversation. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.120.8402&rep=rep1&type=pdf>.

ИСТОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ: МЕЖДУ КЕНОТИЧЕСКИМ ЛАБИРИНТОМ И АВТАРКИЕЙ

Статья во многом инспирирована рефлексиями о значимости научных изысканий выдающегося украинского филолога Т. Н. Денисовой (1934–2015). Результатом ее деятельности стала не только отечественная школа американистики, но и уникальная по объему материала «История американской литературы» (2012). Объектом анализа в статье являются те принципы, которые Т. Н. Денисова считала основополагающими для истории литературы как таковой: это специфический жанр академического литературоведения, который опирается на антологичность, диалог поколений, утверждение канона при его постоянной ревизии и т. п. Эти методологические принципы проф. Т. Н. Денисовой инициировали необходимость обновления канона «истории литературы», что вызвано кардинальным изменением природы Логоса и его воздействия на реципиента в постгутенберговскую эру. Приемлемо ли и сегодня понимание истории литературы как объективно самодостаточной, т. е. автаркической,

ибо она существует и развивается по своим законам, независимо от реакции критиков и изысканий мыслителей, или же она – кенотический лабиринт, в коридорах которого блуждают исследователи и студенты? В статье предлагаются новые стратегии формирования учебного процесса и создания новых, антологических пособий по истории литературы. В их числе – включение культурологического компонента в литературоведческие изыскания и формирование целостности восприятия современной культуры как синергетической системы; понимание литературного образования как фильтра восприятия действительности и как способа ее самостоятельной критической оценки; постоянная смена оптики прочтения классики, чему способствует рекурсивность учебных курсов и программ, которые каждый год начинаются и заканчиваются и которые каждый год с началом нового круга кенотического лабиринта открыты для модификаций с учетом новых реалий и вызовов современности. Если история литературы, как учебник и академическое исследование, может себе позволить состояние автаркии, то учебная программа требует рекурсивного обновления фильтров и выбранных для их формирования маркеров. Найти баланс между вариативностью и сохранением стабильности, сочетать постоянно моделируемый лабиринт обучения с автаркией канонического знания – главное задание новейшей истории литературы.

Ключевые слова: история литературы, Т. Н. Денисова, логос, автаркия, кенотический лабиринт, канон, рекурсивность.

HISTORY OF LITERATURE: BETWEEN THE KENOTIC LABYRINTH AND AUTARKY

This article is largely inspired by reflections on the importance of scholarly research of the outstanding Ukrainian philologist, prof. Tamara Denysova (1934–2015). The result of her activities was not only the national school of American studies, but also unique in coverage of the material “History of American Literature” (2012). This article dwells on the principles that Tamara Denysova considered fundamental for literary history as such: it is a specific genre of academic literature, which is based on anthologicity, the dialogue of generations, the statement of the canon in the process of its constant revision, etc. These methodological principles of prof. Denysova initiated the need to update the canon of the “history of literature”, which was caused by a fundamental change in the nature of Logos and its impact on the recipient in the post-Gutenberg era. Is the understanding of literary history as objectively self-sufficient, that is, autarkic, acceptable today, because it exists and develops according to its laws, regardless of the reaction of critics and scholars, or is it a kenotic labyrinth in the corridors of which researchers and students wander? The article proposes new strategies for the formation of the educational process and the creation of new anthological textbooks on the history of literature. Among them: the inclusion of the cultural component in the literary studies and the formation of the integrity of the perception of modern culture as a synergistic system; understanding of literary education as a filter of perception of reality and as a way of its independent critical assessment; the changing optics of reading the classics, which is facilitated by the recursiveness of courses and programs that begin and end every year, and which every year, with the beginning of a new circle of the kenotic labyrinth, are open to modifications – taking into account new realities and challenges of modernity. If literary history, as a textbook and academic research, can afford autarkic status, the curriculum requires a recursive update of the filters and markers chosen for their formation. Finding a balance between variability and preservation of stability, combining a constantly modeled labyrinth of learning with the autarky of canonical knowledge is the main task of the most up-to-date literary history.

Key words: history of literature, Tamara Denysova, logos, autarky, kenotic labyrinth, canon, recursiveness.

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УДК 821.161.2.09«19»

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.2-2/15>

Лук'янова О. С.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ПОЕТИЧНІ ЗБІРКИ РОБЕРТА ТРЕТЬЯКОВА 1960-Х РОКІВ І СОЦРЕАЛІЗМ

Стаття присвячена аналізу поетичних збірок Р. Третякова, виданих у 1960-х роках, у контексті соцреалізму як основного методу радянської літератури. Для соцреалістичних творів характерні регламентація й нормативність і матеріалу, і його інтерпретації, і художніх засобів. Риторика лірики Р. Третякова часто залишається в полоні радянських ідеологічних штампів. Проте в його творчості відбилися позитивні тенденції, пов'язані з явищем «шістдесятництва». Поет послідовно обстоює ідеал діяльної, соціально активної людини, апелює до загальнолюдських універсальних цінностей.

Ключові слова: соцреалізм, історичний оптимізм, тема війни, антиміщанський пафос, гуманізація.

Постановка проблеми. Роберт Третяков – один із чільних представників харківського поетичного шістдесятництва, «дуже культурний поет» (за визначенням І. Кошелівця), чия творчість хоча свого часу й привернула увагу літературознавців, проте не стала об'єктом комплексного дослідження.

Нагальна потреба поліфонічної інтерпретації української літератури ХХ століття, зокрема й включення до актуальної історії української літератури творів так званих письменників «другого ряду», зумовила появу монографії, присвяченої художній спадщині Р. Третякова [10]. У розвідці ми розглядаємо творчість поета в контексті концептуальних засад шістдесятництва, артикуючи їх близькість до західного екзистенціалізму. Однак поза належною увагою залишилися стильові домінанти поезії Р. Третякова, визначення яких є метою пропонованої статті (у фокусі – збірки, датовані 1960-ми роками).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Власне, питання стильової належності шістдесятників стало предметом дискусії у фаховому середовищі. Так, О. Пахльовська говорить «про поновлення ... конституюючих рис українського модернізму» [13, с. 75] у культурі 1960-х років. Більш стриманим у своїх оцінках є В. Єшкілев:

«В УРСР перші ознаки маніфестально-опозиційної модерності прослідковуються у найкращих зразках літературного «шістдесятництва», але саме явище «шістдесятництва» ... перебувало у просторах самоусвідомлення, далеких від світових модерністських практик» [14]. Т. Гундорова схильна вважати шістдесятників «соборниками, а точніше – народниками». Вона зазначає: «Та модель світогляду і той тип культури, які стали ідеальними для шістдесятників, визначалися на шляхах синтезу народної культури з культурою модерною. Це, так би мовити, поміркований модернізм, філософію культури якого визначало не творення нової культури, заданої Ідеальною Формою, як це бачимо у «високому» модернізмі західного типу, а швидше – інтеграцію модерної форми з національно-народною традицією» [1, с. 161].

Утім варто не забувати, що основним (і єдиним) методом радянської літератури був соціалістичний реалізм. Уже з кінця 1920-х років відчувається різке повернення до традиційних художніх прийомів ХІХ століття, зокрема образно-міметичного підходу до реальності. Чимало літературознавців (І. Кошелівець, С. Павличко, М. Моклиця, В. Пахаренко) вважають соцреалізм видозміненою народництвом в радянський період. «Головну

спільну рису пролетарських теоретиків і «старих» народників становила ідея про утилітаризм мистецтва, яке служить народові, класові чи партії. [...] Поступово в радянській (неонародницькій) літературі місце «народу» зайняли пролетаріат і партія» [12, с. 206]. Отже, на нашу думку, творчість Р. Третякова доречно розглядати в контексті саме соцреалізму.

Постановка завдання. Поза належною увагою залишилися стильові доміанти поезії Р. Третякова, визначення яких є метою пропонованої статті (у фокусі – збірки, датовані 1960-ми роками).

Виклад основного матеріалу. Своє завершене формулювання соціалістичний реалізм отримав у серпні 1934 року на Першому всесоюзному з'їзді радянських письменників у виступі А. Жданова. Народність, класовість та ідейність (партійність) як суворі відповідності ідеології комуністичної партії стали принципами оцінювання художнього твору.

Соцреалізм пропонують розглядати як канонічне (нормативне, догматичне) мистецтво [19] з огляду на жорстку орієнтацію на визначені норми й правила. Регламентация стосувалася всіх аспектів творчості: тематики (оспівування «соціалістичного будівництва», «радісного життя», «щасливого дитинства», «дружби народів», «вождя світового пролетаріату» тощо), інтерпретації (революційна романтика, історичний оптимізм, подолання будь-яких труднощів, оспівування високих моральних якостей, героїзму радянських людей, позитивний герой, образ «ворога» тощо), художніх засобів (простота і зрозумілість, орієнтація на описовість у прозі й мелодійність у поезії, ворожість до умовних форм). Хоча в цьому контексті сам «реалізм» є досить умовним, адже, як зазначає Є. Добренко, «заявляючи про те, що «прекрасне – це наше життя», соцреалізм зрівнює «ідеал» і реальність. Вони не просто зростаються, але, у міру посилення «ідеалізації» реальності, відбувається «матеріалізація» ідеалу, а з тим – і його одночасна «дереалізація» [2].

Слідування соцреалістичному канону можна побачити й у творчості Р. Третякова, хоча, існує думка, від смерті Сталіна починається «фаза деканонізації» (Г. Гюнтер).

Хрущовську «відлигу» визначають як явище суто більшовицьке, таке, що відбувалося в межах системи; це «час напівправди і камуфляжу сталінщини і творення нових радянських міфів»: очищення від сталінізму, повернення до Леніна, ефективність марксизму та соціалізму, віра у

феномен «кубинської революції», романтика польотів у космос тощо. Цей ідеологічний наступ проходив у рамках тих самих ідей революції та абсолютної справедливості, які становили ідеологічну основу системи; базисні елементи марксистсько-ленінської ідеології під сумнів не бралися [4, с. 120–122].

Дебютна книжка Р. Третякова – поетична збірка «Зоряність» – вийшла 1961 року. Її загальний настрій суголосний атмосфері, яку породжував динамічний і неспокійний час: атмосфері соціального оптимізму, впевненості у справедливості й непереможності справи побудови комунізму.

Бувають дні, що поруч із віками
В історії стоять в однім ряду.

Бувають...

Ну, а як же быть з роками,
Коли ми просто плавили руду,
Коли ми просто цілину орали,
Робили шлакоблоки для квартир
І в місті запланованім пустир
Майданом Комунізму називали?..
«Величні, неповторні, незабутні» –
Чи скажуть саме так про наші дні?
Можливо – ні.

Та просте слово «будні»
За змістом прирівняють до борні.
У цьому буде аромат і подих
Усіх цих звучних і високих слів,
І простота, з якою вічний подвиг
уміли ми творити на землі.

І наш історик – молоденький хлопець,
Якому ще далеко до сивин,
В майбутньому складе про нас літопис,
Літопис справжніх Зоряних Годин [16, с. 3–4].

Провідні мотиви віршів «Будні», «Війна озубає не в тувельки модні», «Землепроходці», «Зоряність» – активізм, радість щоденної праці, енергія перетворення. Ліричний герой – людина молода, діяльна, соціально активна («Я вірю в щастя боротьби і творчості» [16, с. 11]), «творець історії», ідеаліст. За словами М. Ільницького, «нове в поезії, починаючи з середини 50-х років, виявилось передусім у посиленні в літературі начала особистісного – не як зосередження на тісному світі індивідуальних переживань і настроїв, а як відчуття причетності до свого часу, до високих соціальних ідеалів доби, як особиста відповідальність за справу прогресу, перебудову світу на комуністичних засадах» [6, с. 5].

Проте не меншу частину збірки становлять поезії про кохання, чудові ліричні мініатюри («Теплий вітер горнеться до щік...», «Спогад»,

«Прощання», «Вуста шепочуть...» тощо), що також варто розглядати як розширення меж соцреалізму, бо «у концепції цієї методи чиста лірика вважається зовсім безплідною, визнається лише функціональна лірика» [8, с. 287].

Наступні збірки Р. Третякова, видані в 60-х роках, – «Палітра» (1965) і «Портрети» (1967) – містять чимало віршів («Я прагну в світ...», «Я – рядовий», «Слова» тощо), дали змогу тогочасним критикам говорити про «несхибність ідейно-принципових партійних позицій» (Вітчизна. 1968. № 5) автора тощо. Однак домінантою поезії Р. Третякова, як і шістдесятників загалом, є щирість, що примиряє з деякою декларативністю окремих рядків.

У передньому слові до самвидавівської збірки віршів В. Симоненка Іван Світличний писав: «У багатьох з нас одразу після ХХ з'їзду було багато наївного рожевощого оптимізму, телячого ентузіазму, багато було ілюзій, побудованих на піску; багатьом здавалося, що всі проблеми народного життя вирішуються одним махом, і нам нічого не лишається, як з високо піднятими прапорами урочисто марширувати до комунізму» [15]. Пафос історичного оптимізму – свідчення прогресивності радянської цивілізації – виявляється в темі часу («у наш кібернетичний час» [18, с. 38]), епохи, що виразно звучить у поезіях Р. Третякова «Слова є різні...», «Совість», «Шукає вад у молодості старість...» і багатьох інших:

Коли своїх первістків ЕПОХА народжує, –
Біля космічної брами
Цілий народ чекає стривожено
Під зорями-ліхтарями [17, с. 31].

(«Коли народжується дитина...»)

На ХХ з'їзді КПРС М. Хрущов розвінчав «культ особи» І. Сталіна. У суспільній свідомості поширюється думка, що сталінський режим демонтується, що починає відновлюватися справедливість шляхом очищення ідеального, вистражданого, омріяного й науково обгрунтованого В. Леніним типу соціально справедливої держави. Розпочався процес десталінізації шляхом посиленої ленінізації режиму [3, с. 146]. Ці процеси (засудження репресій і «повернення» до В. Леніна) відображено у творчості Р. Третякова, зокрема в поемі «Оборона пам'яті» й вірші «Біля Мавзолею Леніна». Згадка про сталінські репресії з'являється в другій редакції «Поєми про любов» (уперше надрукована в книжці «Зоряність» під назвою «Сіль щастя»), показово, що вже в наступному виданні поеми в збірці вибраного 1971 року вона зникає з тексту.

Міфологема справедливого комуністичного суспільства відроджується; можна сказати, що для ліричного героя поезії Р. Третякова це дуже особистісне переживання:

Коли б раптом любові не стало на світі,
Я не зміг би повірити у комунізм.
Я не міг би боротись і бути убитим,
Коли б знав, що оті, задля кого я жив,
Тільки їстимуть добре
Й не зможуть любити

Так, як досі ніхто не любив [17, с. 53].

(Що цікаво, шістдесятник Р. Третяков ставить поруч комунізм і любов, приблизно в цей самий час в Америці гіпі обирають своїм гаслом *all you need is love.*)

Гуманістичний пафос поезії в Україні в 1960-і роки, опертий на соціалістичний світогляд, утверджував ідею загальнолюдського щастя, можливостей для всебічного розвитку особистості, ідею єдності чесних людей світу як протидію силам реакції, людиноненавистництва, расизму, колоніалізму [6, с. 14]. Точну метафору використовує з властивою йому іронією М. Кундера: йдеться про танець коло, що має продемонструвати ідеальну гармонію соціалістичного світу, яка, проте, триває лише доти, доки ти є частиною цієї спільноти й танцюєш разом з усіма з «усмішкою щастя» на обличчі: «Я тоді вперше усвідомив магічне значення кола. Якщо ви вийдете з ряду, ви знову можете у нього встати. Ряд – це відкрите утворення. Але коло замикається, і до нього немає повернення» [9, с. 101]. Для радянської людини таке «випадання» з цілісності загального кола мало вельми серйозні наслідки.

Визначаючи провідні теми й мотиви поезії Р. Третякова, варто зупинитися на темі війни, яка «червоною ниткою» проходить крізь усю його творчість. Уже в перших трьох збірках можна виділити основні її аспекти: мотив вкраденого війною дитинства («Балада про поцілунок», «Київ»); жертвність «батьків» як приклад для наслідування, мірило для сьогодення, звучить мотив відповідальності й обов'язку молоді перед пам'яттю батьків («Зелене», «У мого батька давня рана», «Безвісти», «Шефський концерт» тощо).

Покоління шістдесятників «перейнялося духом батьків» (Є. Сверстюк); утративши батьків, які не повернулися з Другої світової війни, вони «жили бажанням *мати батька*» (Т. Гундорова); у поезії Р. Третякова образ батька стає духовним орієнтиром (символічна «висота»): бути, як він, чесно нести далі ім'я роду. І. Михайлин переконаний, що війна для Р. Третякова – «моральна вершина,

час і простір ідеальних людей, які не вмiли брехати, лихословити, зраджувати, вiрно любили свою Батькiвщину й коханих, iшли на смерть в iм'я високого обов'язку» [11, с. 146]. Поет пише про спадкоємнiсть поколiнь:

Та тi, що сьогоднi на змiну приходять,
Хоча i змiнили вiйськову форму, –
Тi самi – за змiстом.
Так само – в походi [16, с. 10].

Сучаснi дослiдники соцреалiзму [5], говорячи про художнє зображення вiйни в контекстi радянського iдеологiчного наратива, визначають базовi категорiї, з яких складався її офiцiйний образ: героїзму, подвигу в iм'я Вiтчизни, самопожертви заради iдеї. Життя окремого iндивiда знецiнювалося перед потребами колективного характеру.

Цей шлях (революцiї, побудови комунiзму) взагалi вимагає жертв («А ми нiколи не цурались кровi, / Пролитої на наші прапори» [17, с. 7]). У поезiї Р. Третякова повсякчас наявнi милiтарнi проєкцiї, апеляцiя до досвiду недавньої вiйни. Для лiричного героя вiйна триває («Йде завжди вiчний бiй» [17, с. 5]), i семiосферу ворожого становить передусiм буржуазний свiт, Захiд, уявлення про який сформованi виключно радянською пропагандою. Офiцiйнi iдеологiчнi мiфи трактують Захiд як осередок ворожої мiщанської, буржуазної культури, вiдповiдно, у поезiї Р. Третякова знаходимо засудження його цiнностей, презирство до захiдного способу життя (як його собi уявляє громадянин СРСР, перебуваючи по цей бiк «залiзної завіси»), впевненiсть у моральнiй вищостi радянської людини.

Автор фактично ставить знак рiвностi мiж фашизмом i мiщанством:

Всесвітнє мiщанство лежить на перинi –
Таке благодушнє, спокiйнє, солiдне,
Воно позашлюбним фашизмом вагiтнє
[17, с. 16]!

(«Три наступи на спокiй»)

Протиставлення «ми – вони» експлiкується через бiнарну опозицiю «боротьби – спокою». Для людини з активним i діяльним свiтобаченням «спокiй» має самi лише негативнi конотацiї: так, наприклад, любов оживає в серцi лiричного героя, «проклявши плин спокiйних дат» [18, с. 51], або

Втечу вiд злагоди i миру,
Сiмейних чвар i пирогiв,
Вiд установленої мiри
Своїх думок i почуттiв [18, с. 50].

(«Втечу в краiну землетрусiв...»)

Поетовi iнвективи спрямованi й на «ворога» внутрiшнього – зрадникiв, пiдлабузникiв, присто-

суванцiв, прагматичних обивателiв. У творчостi Р. Третякова з перших збiрок (вiршi «Пристованцям», «Три наступи на спокiй», «В готелi «Украiна», поемi «Сiль щастя» тощо) психологiя мiщанина, що виявляється в егоїзми, зневази до працi, залежностi вiд побутового комфорту, снобiзми, конформiзми («обережностi у вчинках, i обережностi ходи» [17, с. 41]) тощо, пiддається безкомпромiсному оцiнюванню й викриттю.

Антимiщанський пафос звучить у багатьох творах поетiв-шiстдесятникiв. Аналізуючи це явище, О. Ковалевський зауважить: «Так одразу акцент змiщується не на тих, хто вбиває свободу, хто зводить людей до рiвня «гвинтикiв» i рабiв, а на «хлопчика для побиття» – обивателя, який бiльше становив збiрне маловиразне поняття, таку собi зручну для боротьби iдеологему, аниж реальну, дійсно небезпечну й смертельну для краiни силу» [7, с. 31]. Але все ж автор цих слiв дiйде висновку, що в таких поезiях «прочитувався екзистенцiйний бунт проти засилля матерiальних цiнностей i нехтування душею» [7, с. 33].

Загалом 1960-ї роки засвiдчили етизацiю суспiльної свiдомостi (хоча дидактичний складник завжди був наявний у радянському творчому методi): шiстдесятники актуалiзували особистiснiсть, чеснiсть, моральнiсть людини. Особливо виразного звучання в поезiї Р. Третякова набуває категорiя сумлiння: совiсть «тривожить ночами», стоїть поряд «скромним секундантом» («Будильник», «Сни», «Совiсть», «Дуель» тощо). Також через усi шукання Р. Третякова проходить образ серця як осередку духовного життя людини («Меридiани крiзь серце», «Матерi», «Вдень – ще нiчого...», «Я хочу вам сказати про любов...» тощо), продовжуючи кордоцентричну лiнiю в нацiональнiй лiтературнiй, етико-фiлософськiй традицiї. Жити за велiнням свого серця в злагодi з сумлiнням – цей моральний iмператив поет доповнює ще однiєю категорiєю – категорiєю любовi, у такий спiсiб апелюючи до загальнолюдських унiверсальних цiнностей.

Висновки i пропозицiї. Як пiдсумок, варто зазначити, що на рiвнi риторики лiрика Р. Третякова цих рокiв часто залишається в полонi радянських iдеологiчних штампiв, що виявилися дуже стiйкими: образи, виробництвом яких займався весь радянський медiум, через роки для нових поколiнь стають «правдою»: люди вже бачать свiт таким. Поетика вiршiв Р. Третякова є переважно традицiйною: яснiсть образiв, простота форми, конкретнiсть i лаконiчнiсть поетичного вислову (формальнi експерименти з'являються значно пiз-

ніше). Однак із появою покоління шістдесятників у літературу привнесено «дух гуманізації»: література стає моральною й персоналізується, повертається «психологічне самокопання» й ліризм як естетична домінанта; починається поступовий розпад соцреалістичного канону.

Список літератури:

1. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн. Київ: Критика, 2005. 258 с.
2. Добренко Є. Політекономія соцреалізму. Москва: Новий літературний огляд, 2007. 592 с. URL: <http://ua.pp.ua/politekonomiya-sotsrealizma-novoe-literaturnoe.html> (дата звернення: 25.04.2019).
3. Жулинський М. Люди, що вирвалися із обмежень звичності. *Слобожанщина*. 1996. № 3. С. 145–185.
4. Зарецький О. Українські шістдесятники і хрущовська відлига в етнокультурному просторі СРСР. *Сучасність*. 1995. № 4. С. 113–125.
5. Захарчук І. Війна і слово: Мілітарна парадигма літератури соціалістичного реалізму. Луцьк: Твердиня, 2008. 408 с.
6. Ільницький М. Поезія останніх десятиріч: Традиції і новаторство. *Радянське літературознавство*. 1983. № 2. С. 3–17.
7. Ковалевський О. Ліна Костенко: філософія бунту й філософія «серця». Харків: Прапор, 2001. 175 с.
8. Кошелівець І. Сучасна література в УРСР. Нью-Йорк: Пролог, 1964. 379 с.
9. Кундера М. Книга смеха и забвения. Санкт-Петербург: Азбука-классика, 2014. 336 с.
10. Лук'янова О. Роберт Третьяков: Літературний портрет. Харків: Майдан, 2011. 112 с.
11. Михайлин І. Літературна Харківщина. Поезія. Харків: Майдан, 2007. 296 с.
12. Павличко С. Теорія літератури. 2-е вид. Київ: Основи, 2009. 679 с.
13. Пахльовська О. Українські шістдесятники: філософія бунту. *Сучасність*. 2000. № 4. С. 65–84.
14. Плерома 3'98: Мала українська енциклопедія актуальної літератури. Івано-Франківськ, 1998. URL: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/pleroma/zmist.htm> (дата звернення: 25.04.2019).
15. Світличний І. Слово про поета. URL: <https://vasylsymonenko.org/statti/slovo-pro-poeta-ivan-svitlychnyj/> (дата звернення: 25.04.2019).
16. Третьяков Р. Зоряність. Харків: Харківське книжкове видавництво, 1961. 51 с.
17. Третьяков Р. Палітра. Харків: Прапор, 1965. 99 с.
18. Третьяков Р. Портрети. Харків: Прапор, 1967. 99 с.
19. Хархун В. Соцреалізм як канонічне мистецтво. *Слово і Час*. 2010. № 9. С. 3–14.

ПОЭТИЧЕСКИЕ СБОРНИКИ РОБЕРТА ТРЕТЬЯКОВА 1960-Х ГОДОВ И СОЦРЕАЛИЗМ

Стаття посвячена аналізу поетических зборників Р. Третьякова, изданных в 1960-х годах, в контексте соцреализма как основного метода советской литературы. Для соцреалистических произведений характерны регламентация и нормативность и материала, и его интерпретации, и художественных средств. Риторика лирики Р. Третьякова часто остается в плену советских идеологических штампов. Однако в его творчестве отразились положительные тенденции, связанные с явлением «шестидесятничества». Поэт последовательно отстаивает идеал деятельного, социально активного человека, апеллирует к общечеловеческим универсальным ценностям.

Ключевые слова: соцреализм, оптимизм, тема войны, антимещанский пафос, гуманизация.

ROBERT TRETIKOV'S POETIC COLLECTIONS OF THE SIXTIES AND SOCIALIST REALISM

The article is devoted to the analysis of R. Tretiakov's poetic collections published in the 1960's in the context of socialist realism as the main method of Soviet literature. For socialist realist works, the regulation and normativity of the material, its interpretation, and artistic devices are typical. Rhetoric of R. Tretiakov's lyric often remains in captivity of Soviet ideological cliches, but in his work positive trends associated with the phenomenon of the Sixties' movement was reflected. The poet consistently advocates the ideal of a socially active person, appeals to panhuman universal values.

Key words: Socialist Realism, Historical Optimism, the Theme of the War, Anti-philistine Pathos, Humanization.

Циганенко В. Л.

Харківський національний університет радіоелектроніки

ХУДОЖНІ ОБРАЗИ КИРИЛА Й МЕФОДІЯ НА СТОРІНКАХ «ПАЛІНОДІЇ» ЗАХАРІЇ КОПИСТЕНСЬКОГО

Стаття присвячена образам братів Кирила й Мефодія. Під час змалювання постатей автор використав історичну й теологічну літературу. Саме рівноапостольні святі Кирило та Мефодій були авторами першої слов'янської абетки, з ними пов'язаний переклад церковнослов'янських книг слов'янською мовою. Просвітителі також сприяли поширенню християнської віри на Русі. Зважаючи на неоціненний внесок рівноапостольних братів, Захарія Копистенський створив позитивні образи християнських мислителів за допомогою різних художніх засобів.

Ключові слова: образ, брати Кирило й Мефодій, Захарія Копистенський, «Палінодія», християнство, художня мова.

Постановка проблеми. В українській літературній православній думці особливе місце належить постатям Кирила й Мефодія. Саме з ними пов'язане виникнення слов'янської абетки та поширення християнської віри. Їхня заслуга спонукала багатьох дослідників, художників до осмислення цих постатей. Одним із таких мислителів був Захарія Копистенський.

Захарія (чернече ім'я) Копистенський (бл. 1590–1627) – релігійний і культурний діяч, письменник-полеміст, богослов. Біографічних відомостей про Захарію Копистенського зовсім небагато. Припускають, що народився він у Галичині, вчився в школі Львівського братства. Про подальше навчання відомостей немає. З 1616 р. перебував у Київському братстві. У 1617 р. відкрив типографію, де видає Часослов (1617) із двома передмовами, брав участь у виданні «Анфологіону» й «Бесід Іоана Златоуста на послання апостола Павла». З 1624 р. став архимандритом Печерського монастиря.

Прославився великою ерудицією, був перекладачем, редактором, автор полемічних трактатів, проповідей, передмов. Написав «Книгу про віру єдину, святу» (1619, або 1620–1621) (видав під псевдонімом Азарія), «Книгу про правдиву єдність православних християн» (1625), «Палінодію» (1619–1622), «Панегірик князеві Острозькому». У його творах кожне твердження підкріплюється документами й посиланнями на багатьох авторів. Це свідчить про великі знання Захарії Копистенського не тільки богословської літератури, а і юридичної та історичної.

У XVI–XVII ст. в українській літературі поширилася полемічна література. Українські письменники-полемісти за допомогою слова боролися з католицькою церквою за релігію, права, мову українського народу. Католики намагалися залучити на свій бік вище православне духовенство й зробити його своїм зрядям у боротьбі за політизацію українського населення [6, с. 3].

Полеміка між православними й католицькими літераторами велася стосовно розходжень у віровченні, а також навколо громадського й культурного життя. Твір «Палінодія» з'явився як відповідь на трактат Лева Кревзи «Оборона церковної єдності» й має таку саму структуру.

«Палінодія» присвячена багатьом питанням, що пов'язані з християнством, у тому числі розглядаються постаті Кирила й Мефодія.

У статті ми розглянемо, як Захарія Копистенський змалював образи відомих християнських мислителів Кирила й Мефодія на сторінках «Палінодії».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження В. Завитневича присвячене саме «Палінодії» Захарії Копистенського та її місцю в історії західноруської полеміки XVI–XVII ст. [5]. У роботі дослідник аналізує всю західноруську полемічну літературу, особливу увагу звертає на причини виникнення полемічної літератури. В. Завитневич говорить, що боротьба між католиками й православними почалася ще від перших місіонерів, які принесли православну віру на територію Русі й Польщі [5, с. 8]. Пізніше західні (католики – В. Ц.) місіонери для розповсюдження

своєї віри вилучали «плоди першої православної місії» [5, с. 9]. Не обійшов В. Завитневич і вчену діяльність Захарії Копистенського, зокрема автор дослідження ставить питання про роль Львівського братства в житті полеміста.

Вивченням діяльності Захарії Копистенського й, зокрема, його «Палінодії» займався П. Загайко. Він проаналізував історію написання твору та коротко охарактеризував його. Постаті християнських просвітителів Кирила й Мефодія дослідник не вивчав [6].

Не обійшов увагою твір «Палінодія» Захарії Копистенського й О. Неменський, а саме автор досліджував біографію полеміста, його твори. Вивчаючи «Палінодію», дослідник звертає свою увагу на форму викладу і зміст аргументів, якими апелює Захарія Копистенський у полеміці з католиками [11].

На відміну від попередніх дослідників, О. Неменський згадує діяльність Кирила й Мефодія. Відзначається, що Захарія Копистенський багато уваги приділяє духовній єдності слов'янських народів: «Моравы, Чехъ, Угровъ и Ляховъ, хто бы их окрестилъ и научилъ вѣры отъ початку, повѣдаю, же были окрещены отъ епископовъ Грецкихъ и вѣры научены не иншей, ено той, которую и нынѣ церковъ всходняя визнаваесть» [7, с. 987]. Саме завдяки діянням рівноапостольних Кирила й Мефодія слов'яни прийняли християнство від Константинополя [11].

М. Брайчевський приділив значну увагу утвердженню християнства на Русі. Досліджуючи цю проблему, науковець звернув увагу й постаті Кирила та Мефодія. Зокрема, автор стверджує, що рівноапостольні брати ходили з місією в Болгарію, Хозарію та Моравію, де створили азбуку і принесли християнство. Під час хозарської місії братів Київська Русь уже була християнською державою [1].

Розглядаючи питання просвітницької місії святих Кирила та Мефодія, С. Шумило стверджує, що брати брали безпосередню участь у хрещенні Русі. Тут же була створена слов'янська азбука. Художні образи дослідник не розглядав [17].

Т. Юречко, вивчаючи місію рівноапостольних братів Кирила та Мефодія, приділив значну увагу хазарській місії просвітителів. Автор говорить, що Кирило та Мефодій безпосередньо пов'язані з хрещенням росів, у 861 р. в Києві відбулося хрещення киян [18, с. 4].

Крім згадуваних дослідників, життя і творчість Захарії Копистенського, не оминаючи увагою «Палінодію», розглядали І. Франко, М. Грушев-

ський, С. Єфремов, Д. Чижевський, М. Грицай, В. Микитась, В. Кречотень, Є. Пшеничний, І. Шевченко, Н. Яковенко, П. Степенькіна, Ю. Ларін та ін. Але образи рівноапостольних Кирила й Мефодія вони не аналізували [2; 3; 4; 8; 9; 10; 12; 13; 14; 15; 16; 19; 20].

Отже, дослідники «Палінодії» Захарії Копистенського практично не аналізували образи Кирила й Мефодія, а акцентували увагу на їхній історичній місії. Художні образи під час змальовання рівноапостольних братів також не розглядали.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити, як змальовано образи відомих християнських мислителів Кирила й Мефодія на сторінках «Палінодії» Захарії Копистенського.

Виклад основного матеріалу. «Палінодія» складається з чотирьох частин. Образи Кирила й Мефодія змальовані в третій частині розділу першого артикулу другого, що має назву «Мефодія и Кириль отъ патріархи Константинопольского и отъ царя Михаила Порфирогенета посланы были до Словенскихъ народовъ, при которыхъ тогожь языка народове – Чехове, Моравяне, Ляхове и Угрове не отъ костела Латинского, але отъ столицы апостолской Константинопольской вѣру христіанскую первогне и съ початку приняли» [7, с. 986–999]. Це вже підкреслює важливість постатей Кирила й Мефодія в установленні християнства. Тож проаналізуємо ці образи.

Починається ця частина повідомленням про причину приходу Кирила й Мефодія до слов'янських народів – наvertати їх на «вѣру христіанскую». Були просвітителі родом із «Фессалоники», і послав їх константинопольський цар Михайло Порфирогенет. Далі описується шлях братів до слов'янських народів – «зъ Болгаріи и Сербіи до Угоръ», потім прийшли до моравів і чехів. Пізніше саме тут і були написані Житія Кирила й Мефодія.

Захарія Копистенський намагається визначити час, коли брати Кирило й Мефодій прийшли на слов'янську землю. Для цього він звертається до різних джерел: праць Мартина Баронія, Іоанна Зонари та ін. Проаналізувавши ці дані, полеміст стверджує, що «сотвориже сей Константинъ Славенская писмена и книги зъ Греческаго на Словенскій языкъ преведе, во время Михаила, царя Греческаго, и Бориса, князя Болгарского, отъ создания міра 6363» [7, с. 987]. Говорячи це, автор «Палінодії» наголошує, що слов'янську мову всі сприйняли належно, навіть церковна служба велася цією мовою [7, с. 988].

Кирило й Мефодій узяли безпосередню участь у хрещенні «Моравы, Чехъ, Угровъ и Ляховъ», і тут Божа служба стала відбуватися слов'янською мовою [7, с. 989]. На питання, чим же керувалися Кирило й Мефодій під час створення слов'янської азбуки, Захарія Копистенський дає відповідь: «сотворяже по подобію и по образу Греческихъ писмень буквъ 24, Словенскихъ же надъ-то буквъ 14, и собра всѣхъ писмень со дифтонгами 38, и сице сотворъ Словенская писмена, книги зъ Греческого на Словенскій переводе языкъ» [7, с. 990].

На закінчення розповіді про Кирила й Мефодія полеміст ще раз наголошує на діях рівноапостольних: «Зложилъ Словяномъ алфавитъ на кшталтъ лѣтеръ алфавиту Грецкогo, и книги зъ Грецкогo тымижъ литерами на языкъ Славенскій переложилъ» [7, с. 999]. Навіть Папа Римський підтримав діяннн Кирила й Мефодія.

Під час змалювання образів Кирила й Мефодія Захарія Копистенський використовує різноманітні художні засоби, а саме: епітети (*праведнѣйшая церква; далъ хвалу Богу*); метафори (*слова Божого съяти; христіанскую вѣру до домовъ своихъ приносили; права вѣра;*

увѣрилъ отъ церкве Константинопольской; на око видѣти дается; отъ Грековъ приняли вѣру; вѣра ... вцеплена была); порівняння (*куколь ... розсѣваючи, якъ оный врагъ чловѣкъ спячимъ чловѣкомъ звиклъ чинити*); інверсії (*вѣра христіанская; писма Россіе; Мефодія святого*); емоційні слова (*выродкове броятъ; за дивъ собѣ почиталъ; похвалилъ*); звертання (*кождый чителнику православный; правовѣрный христіанине*); рефрени (*переложилъ и перевелъ; алфавитъ ... написалъ былъ и зложилъ; какой абовѣмъ сами были вѣри, какой и иншихъ научали..., какой были тыи, отъ которыхъ на тоей вѣры проповѣдь были посланіи*); антитези (*Латинская вѣра – вѣра христіанская, Константинопольская; алфавитъ Латинскій – алфавитъ Грецкій, Словенскій*) тощо.

Висновки і пропозиції. Отже, Захарія Копистенський у «Палинодії» змалював образи відомих християнських мислителів Кирила й Мефодія як осіб, які створили слов'янську азбуку й запровадили християнство на слов'янських землях. Під час зображення просвітителів полеміст використовував різноманітні художні засоби для підкреслення важливості місії рівноапостольних братів.

Список літератури:

1. Браичевський М. Ю. Утвердження християнства на Русі: монографія. Київ: Наук. думка, 1988. 260 с.
2. Грицай М. С. Давня українська література. Київ: Вища шк., 1989. 413 с.
3. Грушевський М. С. Історія української літератури: в 6 т.; 9 кн. Київ: Обереги, 1995. Т. 6. Кн. 1. 708 с.
4. Сфремов С. Історія українського письменства Київ: Феміна, 1995. 678 с.
5. Завитневич В. З. «Палинодия» Захарии Копыстенского и ее место в истории западнорусской полемики XVI и XVII вв. Варшава, 1883. LXXV, 400 с.
6. Загайко П. К. Українські письменники-полемісти кінця XVI – початку XVII ст. в боротьбі проти Ватикану і унії. Київ: АН УРСР, 1957. 85 с.
7. Копистенський З. Палинодия. *Русская историческая библиотека*. Санкт-Петербург, 1876. Т. 3. С. 313–1190.
8. Кречотень В. І. Вступ. *Українська література XVII ст.* Київ: Наук. думка, 1987. С. 8–10.
9. Ларін Ю. В. Рецепція творчості Захарії Копистенського в літературознавчій науці. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. № 190. Вип. 60. Част. II. С. 61–69.
10. Микитась В. Л. Українська література в боротьбі проти унії: дослідження. Київ: Дніпро, 1984. 242 с.
11. Неменский О. Б. Представление о славянской общности в «Палинодии» Захарии (Копыстенского). *Славянский мир в 3-м тысячелетии: славянская идентичность – новые факторы консолидации*. Москва: Институт славяноведения РАН, 2008. С. 120–127.
12. Пшеничний Є. Захарія Копистенський і культурно-просвітницький гурток Єлисея Плетенецького. *Українське бароко: матеріали I конгресу Міжнародної асоціації українців (Київ, 27 серпня – 3 вересня 1990 р.)*. Київ, 1993. С. 144–153.
13. Степенькіна П. Захарія Копистенський. *Українська біографістика: зб. наук. праць / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т біографічних досліджень; редкол.: В. І. Поник (відпов. ред.) та ін.* Київ, 2008. Вип. 4. С. 67–81.
14. Франко І. Я. Нарис історії українсько-руської літератури. Львів, 1910. 444 с.
15. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / худож. оформл. В. М. Штогриня. Тернопіль: Презент за участю ТОВ «Феміна», 1994. 480 с.
16. Шевченко І. Україна між Сходом та Заходом: Нариси з історії культури до поч. XVIII ст. Львів: Інститут історії церкви Львівської богословської академії, 2001. 250 с.

17. Шумило С. До питання просвітницької місії святих Кирила і Мефодія, винайдення слов'янської писемності і початкової християнізації Русі в IX ст. *Сіверянський літопис*. 2016. № 1 (127). С. 3–17.
18. Юречко Т. І. Місія святих рівноапостольних Кирила та Мефодія серед слов'ян. URL: <https://krpa.edu.ua/statti/1237-misiia-sviatykh-rivnoapostolnykh-brativ-kyryla-ta-mefodiiia-sered-slov-ian.html>.
19. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. Київ: Критика, 2002. 416 с.
20. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. Київ: Критика, 2005. 581 с.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОБРАЗЫ КИРИЛЛА И МЕФОДИЯ НА СТРАНИЦАХ «ПАЛИНОДИИ» ЗАХАРИИ КОПЫСТЕНСКОГО

Статья посвящена образам Кирилла и Мефодия. При их описании автор использовал историческую и теологическую литературу. Именно равноапостольные святые Кирилл и Мефодий были авторами первой славянской азбуки, им приписывают перевод церковнославянских книг на славянский язык. Просветители способствовали распространению христианской веры на Руси. Их вклад неоценимый. Именно поэтому Захария Копыстенский изобразил братьев положительно с помощью разных художественных средств.

Ключевые слова: образ, братья Кирилл и Мефодий, Захария Копыстенский, «Палинодия», христианство, художественная речь.

ARTISTIC IMAGES OF KYRYLO AND METHODIUS ON “PALINODIYA” PAGES BY ZACHARY KOPYSTENSKY

The article is dedicated to the images of Equal to the Apostles brothers Kyrylo and Methodius Zachary Kopystensky described on the pages of polemical treatise “Palinodiya”. Kyrylo and Methodius made invaluable contribution to enlightenment public education and spreading Christianity among Slav. The literature language of the work had the same aim, that is epithets, comparisons, metaphors, inversions, emotional words, addresses, refrains, antitheses etc which emphasized the importance of their mission for Slav. While describing the historical events connected with the activities of the enlighteners Kyrylo and Methodius, Zachary Kopystensky used both historical and theological literature. Polemist emphasizes it is due to the activities of the brothers divine service was held in the Slavonic language and Christianity spread.

Key words: image, brothers Kyrylo and Methodius, Zachary Kopystensky, “Palinodiya”, Christianity, literature language.

ЛІТЕРАТУРА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

УДК 378.21. м54: 811.1

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.2-2/17>

Ковальова Я. В.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

КОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ САМОРЕПРЕЗЕНТАЦІЙ НА СТОРІНКАХ АВТОБІОГРАФІЧНОГО ТВОРУ

У статті досліджується специфіка організуючого початку художнього тексту в автобіографічних спогадах. Питання авторської свідомості вивчається в контексті когнітології. Застосування когнітивного методу уможливорює усвідомлення багатошарового масиву ментальних репрезентацій світу, що не тільки є комплексними, а й мають внутрішню організацію. На різних системних рівнях принципи побудови й утілення авторського «я» відображають знання автора, що об'єднуються його розумом і досвідом, формують його судження та висновки, задають ціле-спрямоване розгортання мнемонічної площини спогадів. Цілісність задуму твору відтворюється через призму авторської інстанції з властивим їй імперативом досягнення знання.

Ключові слова: авторська свідомість, когніція, техніка зображення, організаційні принципи, комплексний підхід.

Постановка проблеми. Дослідницький інтерес до вивчення авторської свідомості поетичного чи прозаїчного тексту зумовлений актуальними для сьогодення спробами висвітлити специфіку конструювання мислення автора, інтерактивного характеру мовної когніції, що визначається активністю, креативністю сприймаючої й формуючої свідомості.

Застосування когнітивного методу під час вивчення тексту, зокрема художнього, спрямовано на вивчення організуючого начала будь-якого тексту, чим і є авторська свідомість, яка вбирає в собі та упорядковує внутрішньо «гомоморфні одна одній інформаційно-сміслову, семіотичну, комунікативну та емотивну системи, репрезентовані в тексті» [1, с. 16]. Вербалізація й у такий спосіб здійснена об'єктивація знань, суджень, почуттів структуруються в матерії тексту як смислова та емоційна площини й репрезентують різні рівні феномена свідомості автора, що моделюється. Отже, модель світу автора у світлі когнітивного аналізу має бути визначена як результат моделювання свідомості, що унаочнює зміст когнітивних процесів його творця та корелює з відносно стабільним станом його когнітивно-концептуальної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Застосування когнітивних методів у літературознавстві розпочинається в 50-х роках минулого століття. Попри певні складнощі їх інтеграції в площину літературознавчого аналізу: занепокоєння науковців стосуються ризику трансформації об'єкта дослідження щодо його звичного прочитання, набули світового значення праці зарубіжних науковців, серед яких варто відзначити роботи М. Тернера (когнітивна риторика), Р. Цура (когнітивна поетика), П. К. Хогана (літературні універсалії), Е. Лозинську (методи когнітивного літературознавства), Д. Ахапкіна (когнітивний підхід у сучасних дослідженнях художніх текстів), які сприяли встановленню теоретичних засад дослідження.

Постановка завдання. У статті робиться спроба пояснити сутність і засоби створення цілісної моделі світу автора як результату моделювання авторської свідомості на сторінках автобіографічних спогадів. Стрімкий злет автобіографічного жанру в сучасному літературному процесі супроводжується бурхливим продукуванням теоретичної думки. Сучасний стан науки про мемуарні спогади визначається своєрідною пара-

доксальністю, що, як вважає один із провідних сучасних теоретиків М. Гольденрід, зумовлено «недостатньою відповідністю теоретичної рефлексії до невичерпного потенціалу інноваційних форм літературних спогадів останніх десятиріч» [10, с. 37].

Виклад основного матеріалу. У багатій автобіографічній практиці відомі різні форми експлікації власного «я» в іпостасі оповідача: від програмного дистанціювання до повного злиття. Звертаючись до категорії автора, цікаво приділити увагу не тільки тій його іпостасі, яка накопичує переживання та відчуття й так генерує власний досвід, а й виважує концептуальну інтелектуально-художню іпостась оповідача.

Наукові дослідження навколо мемуарної спадщини людства започатковані на початку ХХ століття, але репрезентують широкий діапазон теоретичних перспектив – від герменевтичної, історичної щодо розвитку свідомості людства, соціально-психологічної до структуралістичної, постструктуралістичної та феміністичної, фікціоально-теоретичної.

Автобіографія як жанр відмежовується від мемуарного письма понад сто років тому в умовах нового витку в процесі самоусвідомлення людини. Як зазначає сучасний філософ І. Голубович, зацікавленість людини своєю «ситуацією» здійснювалася у зв'язку з переосмисленням суттєво автобіографічного питання – пізнання людиною світу й себе. Через недовіру на зламі століть до раціонального способу осягнення людського буття та завдяки популяризації ірраціональних теорій Шопенгауера, Ніцше, Бергсона відбувається піднесення феномена «інтерпретації» до «способу буття, буття людини, яка інтерпретує, конститує змісти й тим самим конструє свій соціально-культурний світ» [7, с. 232]. Відомий німецький філософ і культуролог В. Дильтей розглядав процес відбудови власного життя на письмі, тобто коли «з потоку повсякденності вибираються окремі факти й витоплюються до змістової єдності вже прожитого життя», «парадигмою» історичної герменевтики, «джерелом для історії людського духу в її естетичному оформленні» [10, с. 16].

Визнаний класик у галузі історії автобіографічного жанру, німецький учений Георг Міш у рамках історичної науки про розвиток людського духу розробляє герменевтичну концепцію метафізичної цілісності (Ganzheit) автобіографічного твору. «Той, хто береться писати історію свого життя, має його перед собою як цілісність, яка

визначена власним значенням» [12, с. 41]. Єдиному змісту історії життя людини підпорядковані, за Г. Мішем, «усі факти й почуття, вчинки й реакції». Недотримання правді ретельно викладеного життєвого матеріалу виправдовується метою автобіографічного письма – «розуміння свого життя через надання йому значення» [12, с. 42], тоді як сам жанр автобіографії не обмежується тільки рамками літературної форми, а сягає вищого свого призначення – «бути формою особистої репрезентації та самоствердження» [12, с. 54].

Класичним зразком ідеалістичної традиції в автобіографії видається «Поезія та правда» Гете, історія життя якого співвіднесена з поняттям «Telos». Німецький письменник організує послідовність подій, які відтворюють «надзвичайну мету», що робить можливим розроблення плану самоідентифікації «я». Теоретики жанру Р. Паскаль, Ж. Гюсдорф вважають наявність телеологічної організації автобіографічного тексту класичною стратегією цього жанру.

Автобіограф Монтьєн «навмисно фрагментарний», він «постійно змінює масштаби, кути зору», щоб «із різних перспектив пізнати предмети» [10, с. 197]. Дистанція між автором і героєм визначає характер прагматичного опосередкування в спогадах М. Пруста, де «прагматичну родзинку становить проміжок» між означеними категоріями мемуарного тексту [9, с. 240]. Тяжінням до інтелектуальної традиції самопізнання відзначається автобіографічна трилогія австрійського письменника, лауреата Нобелівської премії Е. Канетті, для якого важливим є одночасне створення цілісності авторського простору, де відкритість межує з інтеграцією, тобто збережені в пам'яті переживання й відчуття поетично трансформуються в сукупність авторського досвіду, перетворюються та накопичуються в рамках тривалого темпорального ряду, і тільки згодом, уже будучи інтегрованим, цей досвід визначається як принципово не завершуваний. Мемуарист Е. Канетті, відповідно до ідейно-художніх завдань, реалізує спрямований темпоральний вектор становлення особистості свого оповідача, він розвиває тим самим цілісність і послідовність викладення біографічного матеріалу, охопленого безліччю нашарованих єднальних смислових площин.

В автобіографіях сучасних авторів: Т. Бернгарда, П. Гандке, Г.-А. Гольдшмідт – історія власного життя, навпаки, вибудовується завдяки тому, що автори уникають будь-якої єднальної перспективи, вбачають у ній «спокусу піддатися огарнюванню» дійсності, правди [5, с. 53].

Загалом сучасне автобіографічне письмо визначається іншими перспективами самоусвідомлення людиною себе і свого світу, які відбивають сумнів щодо можливості особистого самопізнання, а це поєднується з порушенням принципу відтворення «минулого, що актуалізується з майбутнього як «осмислення життєвого руху» [6, с. 20], і перевагою «фрагментарного характеру бачення власної персони». Репрезентовані історії життя Т. Бернхарда, П. Гандке, К. Вольф, П. Вайса, Дьобліна та інших відбуваються згідно з новими письменницькими інтенціями, які заперечують авторську сповідь, але, як запевняє метр сучасних наукових пошуків в аспекті автобіографічного жанру Ф. Лежен, вони, кінець кінцем, продиктовані особливою потребою, наявною в кожній людині, яка згадує, «реконструювати сакральне в повсякденні», відтворити в акті автобіографічного письма щось на кшталт «релігійної сповіді» [8, с. 118]. Психологічні дотики Ф. Лежена перекликаються з переконливою думкою філософа І. Голубовича про «установку на сакральність/сповідь» як гарант для автобіографічної історії бути «формою справжнього мистецтва» [7, с. 240].

Отже, автобіографія в аспекті самопізнання щільно корелює з питанням жанрової типології, яка ще й досі зафіксована в німецькомовному лексиконі сучасної літератури з визначенням «нефікційної розповіді про факти із життя автора», осмислюється вченими передусім з погляду її «фікційності», коли питання «символічності» та «стилю» превалює над фактичною правдою [12, с. 169]. Підпорядкованість автобіографічного тексту суб'єктивній категорії стилю, тобто куту, під яким проектується особливе бачення автором зображуваних ним подій, наближає цей жанр до інших літературних жанрів. Безліч індивідуальних варіантів життя й можливих форм його зображення не лише зумовлюють відкритість і текучість меж жанру, а й пояснюють відсутність інваріанта.

Скажімо, серед сучасних позицій відзначаються такі незвичні, а інколи незвичайні, як відсторонення від біографічного «жесту» (в романістиці М. Юрсенар), прагматична маска й відмова оповідача від «я» на користь «він/вона» чи «ти» (К. Вольф), автобіографічна стилізація (М. Фріш), псевдоавтобіографія (М. Дюра), навіть антимемуари (А. Мальро). Притому, згідно з К. Віолле, «в усіх варіаціях очевидним є бажання автора приховати своє лице» [4, с. 60].

Звернення до окремого мемуарного твору цінне, на нашу думку, відкриттями нових гори-

зонтів у зв'язку з пошуками щодо вираження все більш ускладнених форм самоідентифікації людини. За умов загострення проблеми самопізнання сповіді в душі Руссо відступають на другий план. Учені все більше приділяють увагу вивченню змістовно-формальних елементів текстової організації автобіографії, що наближує їхні дослідження до когнітивістських, відповідно до яких предметом вивчення стають механізми процесу «пізнання» та кінцевий продукт взаємодії елементів когніції, що є «знанням» про навколишнє й самого себе. Вони беруть участь у побудові образу світу, внаслідок чого людина отримує «розум і досвід», на основі яких можна робити «судження та висновки», що забезпечують «цілеспрямовану поведінку» [3, с. 60].

Зім'ям Роя Паскаля асоціюються студії навколо проблем естетичного співіснування «подій, роздумів, стилю, характеру» автобіографічного тексту [13, с. 154]. Найважливіше місце в пошуках Р. Паскаля посідає питання характеру авторської дистанції-позиції щодо викладеного фактичного матеріалу. Поняття «характер» виявляється складним через поєднання в ньому уявлень про «звісну інтерпретаційну модель» автора щодо самого себе, «відплиття картинок» минулого, які зникли з пам'яті, прийняття людини як «безмежного феномена» щодо відтворення множини випадків «усередині закономірностей минулого розквіту», переосмислення минулого досвіду, серед моментів якого можуть бути «дискваліфіковані», які колись «мали цінність» [13, с. 155].

Теоретичні розробки останніх десятиріч у галузі автобіографічного письма значно збагатили наш досвід щодо можливостей модулювання текстової організації автобіографії. Досить сталим залишається принцип «фікціоналізації» у світі автобіографічної амбівалентності. В арсеналі сучасних автобіографів зберігаються традиційні техніки літературного оформлення: стилізація, викривлення факту, пропускання в спогадах, умовчання або дезінформація. Але автобіографія залишається жанром, зв'язок якого з фактичною дійсністю не може бути порушеним. Через подібні дисоціації, які не обмежуються опозицією «нарратив – фактичність», учені дискутують навколо так званих «полів напруження», що виникають у сучасних творах, наприклад, як «розповідна дистанція між *суб'єктом та об'єктом*» замість традиційної суб'єктивної перспективи оповідача. Варіативний, флексибільний «Я-оповідач», констатує М. Гольденрід, може бути репрезентованим як «самостійна фігура» «в чітко визначених

контурах», а також «у ліричній іпостасі» одного з безперервного потоку «суб'єктивних відчужень» [10, с. 46].

Поряд із мінливою нарративною технікою в сучасних автобіографічних творах відбувається метаморфоза в рамках хронологічно-просторового континууму. Значення все більше набувають топоси, тобто осмислення оповідачем місця події, яке пов'язане з його найважливішими життєвими переживаннями. Вони превалюють над хронологією, що викликає потребу реформувати текстову організацію та підпорядкувати автобіографічний матеріал просторовим вимірам.

У полі сучасного наукового інтересу знаходимо питання комплексного феномена індивідуальної репрезентації, який складається з *метанаративного* й *субнарративного* рівнів. Спостереження за опрацюванням з боку автора особливостей жанрової іронії, інтертекстуальних алюзій, рефлексій самої письмової діяльності, процесу спогадів і мови, коментар і, відповідно, більш психологічні моменти: пропускання, обривання, протиставлення, стрибки щодо думок – надають багатий і різноманітний матеріал для уявлення здійснених в автобіографії змін структурного характеру.

Серед нових тенденцій в аспекті розвитку автобіографічної організації тексту насамперед теоретики жанру вказують на фрагментарність у репрезентації власного життя, що зумовлює втрату цілісної перспективи та відсутність перспективи в теорії власного самопізнання. У сучасній автобіографії відбувається девальвація ідеалістичної традиції з її феноменом «цілісність», якій протистоїть «стилізація», але не та, що виходить із «основ саморепрезентації», а її двійник, який з метою «естетичної автономізації» реалізується «через акт письмового мовлення» й тому свідчить про історично мінливу парадигму індивідуальності.

Літературознавчі дослідження сучасної французької школи значно поглибили знання про новітні трансформації класичних канонів, зафіксували саме національні та наднаціональні перспективи розвитку автобіографічних творів. Зміни, які відбуваються в процесі самоусвідом-

лення сучасною людиною себе, вимагають від творів популярного сьогодні жанру відмови від поняття цілісності як «естетичної завершеності» на користь «цілісності» в розумінні «усвідомленої незавершеності». На думку вчених, автобіографічне письмо через спогади може констатувати лише «екзистенційну присутність автобіографа в момент писання». Обраній перспективі спогадів підпорядковуються новітні техніки зображення. Якщо традиційна ретроспектива висвітлювала факт у плані надання йому статусу «досвіду», то в «екзистенційно рефлектуючій автобіографії» авторська позиція визначається як позиція «спостерігача», а фокус його спостережень зосереджується на *рефлексуванні* автобіографом факту, що термінологічно подається як «тематизація генези самоусвідомлення». Відтепер метою автобіографії, вважає французька школа, є постановка питань і через те незаспокоєність суб'єкта автобіографії в нескінченному життєвому просторі [8, с. 112].

Стислий огляд наукових студій щодо автобіографічного жанру демонструє кардинальні зміщення на рівні символічної інтерпретації феномена «індивідуального життя», що призводить до переосмислення структурних елементів, які визнані жанровими канонами. Їх модифікування в безмежному просторі форм власної репрезентації передбачає вільний рух в автобіографічному полі організаційних принципів і ще більші шанси на безліч новаторських рішень.

Висновки і пропозиції. Стислий огляд наукових студій щодо автобіографічного жанру демонструє кардинальні зміщення на рівні символічної інтерпретації феномена «індивідуального життя», що призводить до переосмислення структурних елементів, які визнані жанровими канонами, та відбиває унікальність і розмаїття пізнавальних можливостей людини. Їх модифікування в безмежному просторі форм власної репрезентації передбачає вільний рух в автобіографічному полі організаційних принципів і ще більші шанси на безліч новаторських рішень щодо когнітивних моделей пізнання світу й себе у світі.

Список літератури:

1. Андрейчук Н. І. Мовна когніція як складова процесу творення життєвого світу людини. *Наукові записки. Серія «Філологічна»* / Нац. ун-т «Остроз. акад.». Острог, 2009. Вип. 11. С. 3–10.
2. Бутакова Л. О. Образ мира в сознании носителей языка (когнитивно-ментальный анализ авторского сознания по тексту). *Житниковские чтения. Межкультурные коммуникации в когнитивном аспекте*. Челябинск, 2001. Вып. 5. С. 12–21.
3. Венжинович Н. Ф. Когнитивизм, когніція та їхня термінологічна база. *Нова філологія: зб. наук. праць*. Запоріжжя: ЗНУ, 2006. № 24. С. 56–64.

4. Виолле К. Малая космогония автобиографических произведений. *Известия РАН. Серия литературы и языка*. Москва, 2004. Том 64. № 2. С. 57–61.
5. Гаврилів Т. «Уламки мого дитинства і юності, не більше»: концепція наративу в автобіографічній пенталогії Томаса Бернхарда. *Слово і час*. 2005. № 10 (538). С. 52–57.
6. Гаспаров Б. М. Язык, память, образ: лингвистика языкового существования Москва: Новое литературное обозрение, 1996. С. 352.
7. Голубович И. В. «Третье пространство» автобиографии: между философией и литературой. *Sententiae*. Вінниця: Універсум, 2006. № 1. С. 231–242.
8. Лежен Ф. В защиту автобиографии. *Иностранная литература*. 2000. № 4. С. 109–120.
9. Руднев В. Энциклопедический словарь культуры XX века: Ключевые понятия и тексты. Москва: Аграф, 2003. С. 608.
10. Goldenried M. *Autobiographie*. Stuttgart: Philipp Reclam, 2000. S. 299.
11. Gusdorf G. *Conditions et limites de l'autobiographie. Formen der Darstellung*. Berlin: Duncker&Humblot, 2006. S. 105–123.
12. Misch G. Begriff und Ursprung der Autobiographie. *Die Autobiographie: Zu Form und Geschichte einer literarischen Gattung*. Darmstadt: Wissenschaft. Buchgesellschaft, 1989. S. 33–54.
13. Pascal R. Die Autobiographie als Kunstform. *Die Autobiographie. Zu Form und Geschichte einer literarischen Gattung*. Darmstadt: Wissenschaft. Buchgesellschaft, 1989. S. 148–157.

КОГНИТИВНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ САМОРЕПРЕЗЕНТАЦИЙ НА СТРАНИЦАХ АВТОБИОГРАФИЧЕСКИХ ВОСПОМИНАНИЙ

В статье в контексте когнитологии изучается специфика организующего начала художественного текста автобиографических воспоминаний. На разных системных уровнях принципы построения и воплощения авторского «я» отражают знания автора, объединяющие его ум и опыт, формирующие его суждения и выводы, задающие целенаправленное развертывание мнемонической плоскости воспоминаний. Целостность замысла произведения формируется через призму авторской инстанции с присущим ей императивом достижения знания и их репрезентации в эстетической форме художественного произведения.

Ключевые слова: авторское сознание, когниция, техника изображения, организационные принципы, комплексный подход.

COGNITIVE MODELING OF SELF-REPRESENTATIONS ON THE PAGES OF AUTOBIOGRAPHIC MEMORIES

In the context of cognitive science the specifics of the organizing principle of the literary text of autobiographical memories are studied. At different system levels the principles of construction and implementation of the author's «I» reflect his knowledge combining his mental ability and experience, forming his judgments and conclusions, setting a targeted deployment of the mnemonic plane in his memories. The integrity of the literary work concept is formed through the prism of the author's instance with its inherent imperative to achieve knowledge and its representation in aesthetic form of the literary text.

Key words: author's consciousness, cognition, image technique, organizational principles, integrated approach.

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.111.091:821.161.2.091

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.2-2/18>**Гончарова О. А.**

Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды

«МЫ ТРИ СЕСТРЫ» Б. МОРРИСОНА КАК ИНТЕРТЕКСТ: ИСТОРИЯ СЕМЬИ БРОНТЕ СКВОЗЬ ПРИЗМУ ЧЕХОВСКОЙ ПЬЕСЫ

В статье рассматриваются интертекстуальные связи пьесы Б. Моррисона “We are Three Sisters”, действующими лицами которой являются сестры Бронте и их окружение, и драмы А. П. Чехова «Три сестры». В ходе сопоставительного анализа установлено структурное и идейно-смысловое соответствие текстов. Показано, что автор сохранил чеховский сюжет, мотивы и приемы. Также показано, что одним из доминантных принципов для английского драматурга был принцип историзма. Раскрыты особенности взаимодействия художественного вымысла и фактов биографии в английской пьесе.

Ключевые слова: А. П. Чехов, «Три сестры», сестры Бронте, Б. Моррисон, текст, интертекст, интертекстуальность, пьеса, персонаж.

Постановка проблемы. Драматургия А. П. Чехова продолжает оставаться необычайно популярной и востребованной в мировом культурном пространстве XXI века. Современные авторы смело экспериментируют с произведениями русского классика, «дописывают» и «переписывают» их, предлагают неожиданные интерпретации, с помощью интертекстуальности создают новые художественные тексты, «вторичные» по своей природе. Ярким примером такого интертекста является пьеса английского поэта и драматурга Блэйка Моррисона “We are Three Sisters” («Мы три сестры», 2011), в которой предпринята попытка соединить различающиеся семиотически дискурсы и формы культуры – биографию и драму. Автор выводит семью английских писательниц Бронте и их окружение в качестве действующих лиц «Трех сестер» А. П. Чехова. Уже само название английской пьесы носит амбивалентный, интертекстуальный характер, так как является прямой цитатой из письма Ш. Бронте к своему издателю Уильяму С. Уильямсу [5, с. 665] и в то же время включает в себя название чеховской пьесы. Кроме того, по утверждению самого автора, его текст насыщен цитатами из писем и записных книжек сестер, их романов и стихотворений, а также материалами из жизнеописания

Ш. Бронте пера Э. Гаскелл (1857) и современного фундаментального биографического труда Дж. Баркер “The Brontes” (2014).

Анализ последних исследований и публикаций. Театральная премьера и издание пьесы отдельной книгой сопровождались большим количеством рецензий в периодических изданиях, основное внимание которых было сосредоточено на поиске точек пересечения йоркширских писательниц и «русского Шекспира» [3]. Б. Моррисон, будучи профессором Лондонского университета, выступил на Международной научной конференции “Re-Imagining the Brontes” (Лондонский университет, 2011) с докладом “We Are Three Sisters”: The Lives of the Brontes as a Chekhovian Play” («Мы три сестры»: жизнь Бронте как чеховская пьеса»). Ссылаясь на британского исследователя творчества А. П. Чехова Д. Рейфилда, автор пьесы утверждает, что русский писатель вполне мог заимствовать бронтевский сюжет для своего произведения. В подобном русле состоялась научная дискуссия между Б. Моррисоном и доктором Р. Брауном на конференции “Re-Visioning the Brontes” (Лидский университет, 2013), которая позже была опубликована [6]. К этому же времени относятся выступления автора статьи на Международных научных конференциях (Харьков, 2013; Ялта,

2013), в которых также рассматривались полемические вопросы литературных связей и влияний [2; 3]. Таким образом, художественный текст пьесы как интертекст пока еще не становился предметом специального изучения.

Постановка задания. Цель статьи – установить межтекстовые связи пьесы «Мы три сестры» с прецедентным текстом, выявить особенности взаимодействия художественного вымысла и реальности в тексте, определить границы «своего» и «чужого» слова (М. М. Бахтин).

Изложение основного материала. Как уже отмечено выше, английский драматург взял за основу драму А. П. Чехова «Три сестры» (1901), так как она, на его взгляд, всецело подходит для воссоздания определенного периода жизни сестер Бронте. Действие пьесы переносится в йоркширскую деревню Хауорт в начало 1848 года в дом приходского священника Патрика Бронте, в котором, кроме него, проживают три дочери Шарлотта (Ольга), Эмили (Маша), Энн (Ирина) и единственный сын Брануэлл (Андрей), и охватывает всего несколько недель. Историческим прототипам Б. Моррисона исполнилось к этому времени 32 (Шарлотта), 31 (Брануэлл), 30 (Эмили) и 28 (Энн) лет, их возраст почти совпадает с возрастом чеховских героев, с которыми читатель (зритель) «проживает» несколько лет. Автор выбрал не случайно 1848 год: к этому времени все знаковые события, которые описываются в пьесе, в том числе знаменательная поездка Шарлотты и младшей сестры в Лондон на встречу с издателями (июль 1848 года), выход из печати романов сестер, любовная связь Брануэлла с женой своего работодателя, уже произошли (или произойдут в ближайшем будущем). Как известно, в сентябре 1848 года умрет Брануэлл, в декабре – Энн, еще через пять месяцев – Эмили. Чтобы уложиться в чеховскую модель, британскому автору пришлось нарушить хронологию событий, сжать время.

Драма состоит из пяти действий, действие четвертое, в котором героини делятся впечатлениями после посещения столицы, отсутствует в чеховском произведении. Также различается и количество действующих лиц: у Чехова их 14, в пьесе Б. Моррисона всего 10 – Патрик и его четверо детей, доктор, учитель, «влюбленный» викарий, Лидия Робинсон (Наташа), служанка Тэбби. У Чехова есть еще закулисный персонаж Протопопов, в английской пьесе эта роль досталась мужу Лидии Робинсон – мистеру Робинсону. Мы также знаем, что отец Прозоровых умер, в отличие от своего «литературного прототипа»,

Патрик Бронте пережил всех своих детей. Прообразами доктора, учителя, викария и прислуги (няни) были реальные люди из окружения Бронте, в разное время проживавшие в Хауорте. Б. Моррисон предупреждает, что использовал только их имена, а характеры, поступки и реплики являются вымышленными (уточним: заимствованными у Чехова). Роли Тузенбаха, Соленого, подпоручиков Родэ и Федотика опущены вовсе, так как в Хауорте никогда не квартировали военные. Чтобы компенсировать разницу в количестве действующих лиц и не исказить замысел русского драматурга, Б. Моррисон наделяет некоторых своих героев чертами двух (а то и трех) чеховских персонажей. Так, в образе Патрика соединились черты самого священника, а также Тузенбаха и Соленого; доктору достались реплики и обобщенные черты Чебутыкина, Тузенбаха и Соленого, Тэбби – Анфисы и Ферапонта. Тем не менее, чтобы сохранить связь с армейской темой, в пьесе упоминаются солдаты:

ANNE: This house was once full of soldiers, you know [7, с. 15].

ЭНН: Когда-то в этом доме было полным-полно солдат (перевод здесь и далее наш – О. Г.)

Однако ниже мы узнаем, что речь идет всего лишь о трех наборах игрушечных солдатиков, подаренных Патриком Брануэллу на день рождения, когда тот был еще ребенком. Отсутствие уменьшительно-ласкательного суффикса в английском языке делает свое дело: дом священника наполняется солдат(-ик)ами. Кроме того, у Патрика есть пистолет, из которого он любил палить на заднем дворе. Энн иронизирует по этому поводу:

ANNE: You missed your vocation. You should have been a Cossack in the Russian army [7, с. 7].

ЭНН: Вы выбрали себе не ту дорогу. Вам стоило бы стать казаком в русской армии.

Также хозяйка и гости дома говорят о дуэлях, о которых пишут в газетах. Патрик осуждает участие в такой форме убийства, говорит об этом в проповедях, но при этом с настороженностью относится к бунтующим луддитам и чартистам, от которых готов защищаться в том числе и с помощью оружия. Солдатики, пистолет, привычка Патрика тренироваться в стрельбе, заметки о дуэлях, проповедь, чартисты – все это действительно имело место в жизни Бронте [1; 5].

Пьеса начинается в день рождения Энн, т. е., согласно биографическим данным, 17 января. Сравним реплики чеховской Ольги (как исходного текста) и Шарлотты:

ОЛЬГА: Отец умер ровно год назад, как раз в этот день, пятого мая, в твои именины, Ирина. Было очень холодно, тогда шел снег. Мне казалось, я не переживу, ты лежала в обмороке, как мертвая. Но вот прошел год, и мы вспоминаем об этом легко, ты уже в белом платье, лицо твое сияет. (Часы бьют двенадцать.) И тогда также били часы. (Пауза.)

Помню, когда отца несли, то играла музыка, на кладбище стреляли. Он был генерал, командовал бригадой, между тем народу шло мало. Впрочем, был дождь тогда. Сильный дождь и снег [4, с. 119].

CHARLOTTE: Mother died on a day like this. It was September, not your birthday, Ann. But a wind was blowing from the tops. You were a baby, Emily was three and I was five. I remember wondering what would become of us – if you'd ever survive. Now look at you. I remember them carrying the coffin out and the organ swirling from the church and a handful of mourners, black as crows [7, с. 5].

ШАРЛОТТА: Мама умерла в такой же день. Только в сентябре, а не в твой день рождения, Энн. Дул сильный ветер. Ты была еще крохой, Эмили было три года, а мне всего пять. Помню, как я переживала о том, что будет с нами, если ты, конечно, выживешь. А теперь посмотри на себя. Помню, когда несли гроб, из церкви доносился орган, народу шло мало, и все были в черном, как вороны.

Этот пример показывает, насколько важным было для Б. Моррисона соответствовать художественной структуре чеховской пьесы и в то же время сохранять верность исторической действительности. Будучи не только писателем, но и профессором литературы, он скрупулезно прорабатывает каждую деталь и филигранно «вписывает» факты биографии героев в чеховский текст. Здесь и схожесть событий, и те же описания природы, чувств, нахлынувших воспоминаний. Однако, как можно заметить, в английском тексте отсутствует ремарка про бой часов: мотив неудержимо уходящего времени, бесстрастного свидетеля несбывшихся надежд сестер Прозоровых оказался лишним в истории об английских писательницах, сумевших за свою короткую жизнь сполна реализовать себя. Они не были несчастливими в прозоровском смысле: Шарлотта, Эмили и Энн познали радость вдохновения, они были одержимы литературой и писательством, и им посчастливилось в короткий срок издать свои романы. Более важным и значительным для повествования о жизни Бронте оказался мотив болезни, который Б. Моррисон

вводит взамен мотива времени. На протяжении всей пьесы сестры беспокоятся о здоровье друг друга и брата, вместо звуков часов, раздаются кашель больных туберкулезом детей Патрика. Поэтому в символической сцене третьего действия, в которой Чебутыкин разбивает часы покойной матери Прозоровых, что означает остановку времени, крушение всех надежд, Б. Моррисон делает подмену: его доктор разбивает украшение («ornament»), которое когда-то принадлежало жене Патрика, что само по себе не несет никакой дополнительной символической нагрузки.

Из разговора сестер мы узнаем, что они мечтают побывать в Лондоне, посетить музеи и театры. И только Эмили не прельщает эта идея: она любит в одиночестве бродить по вересковым пустошам и жить в мире своих фантазий (ср.: Маша тоже не озвучивала желания уехать в Москву с сестрами, т. к. была замужем). Время от времени Эмили, глубоко задумавшись, читает свои стихотворения. В отличие от Маши, навязчиво повторяющей одни и те же пушкинские строки («У лукоморья дуб зеленый...»), Эмили каждый раз читает новые стихи. (Также в пьесе свои стихотворения декламирует и Энн.) Отлучившийся с таинственным видом доктор возвращается с подарком для Энн – огромным хрустальным графином (вместо самовара, преподнесенного Чебутыкиным). Сестры упрекают его в расточительности.

В этот же день в доме священника появляется новое лицо – «влюбленный» викарий, который «слишком много говорит», и у него есть «сестра полоумная, часто покушается на самоубийство, чтобы насолить ему» (так Патрик охарактеризовал своего нового помощника домочадцам). Викарий рассказывает сестрам о Лондоне, в котором бывал не раз, все вместе они обсуждают вопросы литературы, науки, размышляют о том, как люди будут жить через сто-двести лет. В уста сестер писатель вложил их истинные мысли и высказывания, пересказанные Э. Гаскелл, найденные в архивных документах Дж. Баркер, извлеченные из писем и дневников.

Раздаются звуки флейты. «Это играет Брануэлл», – объясняет гостю Энн и показывает ему написанный братом портрет, на котором изображены три сестры и имеется затертое место, где Брануэлл первоначально нарисовал и себя (и то и другое – фактический материал. Ср.: Андрей играет на скрипке и умело выпиливает рамочки). Приходит учитель. Его реплики, в том числе и высказывания на латинском языке, заимствованы из русской пьесы почти в неизменном виде.

Учитель преподносит Энн точно такой подарок, как и Кулыгин Ирине (историю гимназии, «составленную собственноручно»).

Первое действие заканчивается неожиданным появлением в доме Патрика Лидии Робинсон, любовницы Брануэлла и в жизни, и в пьесе, которая остановилась в Хаурте проездом. Событие, совершенно фантастическое для Англии XIX века, включено автором в текст для реализации сюжетной линии, связанной с Наташей. Кроме самого приезда Лидии, все, о чем упоминается в пьесе касательно ее жизни и поступков, соответствует биографическим сведениям.

Действие второе начинается с разговора миссис Робинсон и Брануэлла о том, чтобы она переехала с постоянного двора в дом Бронте:

LYDIA: <...> The inn is so grubby and the bed is so cold. I was thinking... Couldn't Ann and Charlotte share, then I'd have a bedroom here, close to yours? Just for a night or two. Will you ask them [7, с. 23]?

ЛИДИЯ: <...> В гостинице так грязно и холодно. Я вот думала... Может, Энн переберется пока к Шарлотте, а я поживу здесь, рядом с тобой? Всего на пару дней, хорошо?

Подобный диалог мы встречаем и у Чехова между Наташей и Андреем, только в чеховской пьесе Наташа хочет освободить комнату для сына Бобика. Интересно, что дети упоминаются и в английской пьесе, поскольку у четы Робинсон было две дочери и сын, а Брануэлл и Энн некоторое время работали в их семье домашними учителями.

Лидия приглашает в дом Бронте музыкантов, чтобы устроить вечер. Брануэлл в замешательстве, сестры против, так как отец рано ложится спать, а они предпочитают чтение любым другим развлечениям (ср.: у Чехова сестры приглашают ряженых, а Наташа их прогоняет, т. к. ей кажется, что Бобик не здоров). Приходит незнакомец с долговой распиской, по которой Брануэлл должен ему крупную сумму денег, проигранную в карты накануне (как и Андрей Прозоров). Лидия уплачивает долг (согласно биографическим источникам, Лидия Робинсон часто одаривала Брануэлла деньгами).

Эмили и «влюбленный» викарий обсуждают общественные вопросы, говорят о том, что в деревне отсутствует канализация, у населения нет доступа к чистой воде, люди вынуждены брать воду из ручья, который берет начало в болоте и течет через кладбище. Эмили замечает, что Патрик уже несколько лет обращался с этой проблемой к властям, но так ничего и не добился

[5, с. 110]. Викарий говорит о важности санитарии, о расширении избирательных прав. Потом добавляет: «Я сегодня не в духе. По правде говоря, моя сестра больна. Не успели мы приехать сюда, как она уже хочет ехать в другое место. Мы из-за этого поругались, и я ушел. У нее не в порядке рассудок. Боюсь, она может себе что-то сделать. Я никому об этом не говорю и жалею только вам одной. (Берет ее за руку.) Вы не сердитесь на меня?» [7, с. 27]. (Эти слова взяты из реплик Вершинина.) Как и в прецедентном тексте, далее следуют звуки, наводящие на присутствующих мистический ужас (у А. П. Чехова – гул в трубе, у Б. Моррисона – звуки, издаваемые каменщиком, обтачивающим очередное надгробие). Заканчивается сцена признанием в любви, подобным тому, что произошло между Вершининым и Машей.

Появляется Энн. Целый день они ездили с Шарлоттой по окрестностям в поисках помещения для своей школы (факт), и теперь она была утомлена и разочарована. Доктор любит ее, в его словах и действиях проявляется нежность и заботливость (Ирина и Тузенбах). Все ждут чай, викарий предлагает пофилософствовать. Доктор словами Тузенбаха размышляет о том, как люди будут жить через двести лет. Викарий воодушевленно говорит о чартистах, революциях в Европе, о том, как изменится жизнь, если люди не будут равнодушно стоять в стороне. Свой монолог викарий заканчивает словами, перекликающимися со словами Вершинина: «Это должно стать смыслом существования – сделать жизнь лучше для наших потомков, если не для детей, то для детей наших детей. А наше счастье не в счет» [7, с. 30]. Горькая ирония этих слов заключается в том, что, кроме Вершинина, больше ни у кого из главных героев не было детей – ни у сестер Прозоровых, ни у сестер Бронте, а те дети, которые упоминаются в пьесах (Бобик и Софочка, дети Лидии Робинсон), уже с детства выпитывают с молоком матери ложь, лицемерие, цинизм, мещанские ценности.

Доктор читает газету, подобно Чебутыкину, и между прочим замечает, что всем надо трудиться, что он мечтает о большом, всепоглощающем труде (реплики Тузенбаха). Викарию приносят записку от сестры с новыми угрозами, и он быстро уходит. Лидия гневается на Тэбби из-за ее неловкости.

Б. Моррисон старается не пропустить ни одной чеховской детали, ни одного приема, ни одного мотива. Он переносит юмористическую игру слов чепуха – реникса (Кулыгин) на омонимы слова 'tripe' (чепуха – потроха):

EMILY: The thing about you, doctor, is that you talk tripe.

DOCTOR: Ooh, I fancy some tripe. Tripe and onions <...> [7, с. 34].

ЭМИЛИ: А дело в том, доктор, что все, что вы говорите – чепуха.

Доктор: Ммм... потроха... Я ел жаркое с потрохами и луком. <...>

Спор между Чебутыкиным и Соленым про чехартму – черемшу драматург передает с помощью паронимов poteen («ирландский самогон»), potato («картошка») и pot («горшок»):

DOCTOR: Ah, yes, poteen. They make it from barley.

PATRICK: Not barley, potatoes.

DOCTOR: You can't make whisky from spuds.

PATRICK: It's there in the root of the word, poteen, from potatoes.

DOCTOR: Poteen from pot – they distil it in pots <...> [7, с. 35].

Таким же образом передается и спор об университете в Москве (Соленый: «В Москве два университета»), только в английской пьесе говорят о Королевской академии художеств, куда мечтал поступить Брануэлл.

Действие заканчивается сценой признания доктора в любви Энн (Соленый и Ирина) и стремлением двух сестер – старшей и младшей – поехать в Лондон на встречу с издателями.

В третьем действии происходит наводнение (у Чехова – пожар), в деревне суматоха (стихийное бедствие действительно имело место 2 сентября 1824 года [5, с. 150–154]). Доктор предлагает устроить благотворительный концерт (Тузенбах). Лидия уже полностью освоилась в доме и позволяет себе ходить полураздетой, не стесняясь никого, открыто заходит в комнату к Брануэллу. «Влюбленный» викарий открывает свои чувства Энн, позже сестры его разоблачают, т. к. он уже каждой из них признался в любви. Пьяный доктор осуждает Брануэлла и Лидию (ср.: Чебутыкин о Наташе и Протопопове), сетует о том, что из-за него умерла больная женщина. Заканчивается действие отъездом Лидии, которая перед этим дает наставления Энн украсить комнату, добавив розовый цвет, поставить в вазу цветы и вообще сменить серое платье на зеленое в цветочек (ср.: Наташа в четвертом действии). Следует отметить, что чеховский мотив хищнического захвата Наташей дома Прозоровых и ее полной победы в финале произведения значительно ослаблен в английской пьесе: пребывание Лидии в доме Патрика было недолгим и не имело катастрофических последствий для семьи.

Как уже указано выше, четвертое действие (самое короткое в пьесе Б. Моррисона) построено полностью на фактах биографии сестер Бронте. В нем Шарлотта и Энн рассказывают Эмили о том, как прошла встреча с издателями в Лондоне. Отдельные реплики и целые диалоги заимствованы из писем сестер, процитированных Э. Гаскелл, а также из личных воспоминаний автора жизнеописания Шарлотты Бронте [1, с. 356–363], которые получили подтверждение и некоторые уточнения в новейшем биографическом труде Дж. Баркер [5, с. 657–665].

Заканчивается английская пьеса одновременным отъездом из Хаурта учителя, который открывает школу в соседнем городке, и викария в связи с переводом в другой приход (у Чехова уходят военные, и город в одночасье пустеет). Брануэлл деградирует все больше и больше: к постоянным долгам добавилось пристрастие к алкоголю и опиуму (факт). Раздается выстрел (или так показалось героям), который никого не убил. Но смерть все равно пришла: Брануэлл теряет на улице сознание, отец переносит его домой, и вскоре он умирает (как и Тузенбах, убитый на дуэли Соленым).

Финальные слова сестер в контексте их реальных судеб имеют трагическое звучание. В их репликах преобладает перфектное время («мы читали, писали, мечтали, собирали чернику и цветы, гуляли по полям в теплую погоду и в стужу», «мы были счастливы», «мы страдали» [7, с. 83]) и неопределенное будущее время («Мы узнаем, зачем живем. В следующей жизни» [7, с. 83]). Таким образом, даже на грамматическом уровне автор, в отличие от русского классика, пресекает малейшие надежды на что-то хорошее в будущем сестер и вообще на само будущее.

В чеховском же финале неизвестность сочетается со сдержанным оптимизмом:

ОЛЬГА: О, милые сестры, жизнь наша еще не кончена. Будем жить! Музыка играет так весело, так радостно, и, кажется, еще немного, и мы узнаем, зачем мы живем, зачем страдаем... Если бы знать, если бы знать! [4, с. 188].

Однако в контексте истории Российской империи эти слова звучат не менее драматично: на век Прозоровых выпадет и Первая мировая война, и большевистская революция, беспощадная к потомкам генералов царской армии. Конечно, А. П. Чехов не мог этого знать, но он мог это предвидеть чутьем гениального художника.

Выводы и предложения. В произведении Б. Моррисона присутствуют все аспекты интертекста (М. В. Тростников): прямое заимствование

и цитирование; заимствование образов и образной системы в целом; заимствование идеи, способа и принципа отражения мира. Писатель и филолог, Б. Моррисон при создании своего текста проявил предельно бережное отношение к русской пьесе, сохранив ее сюжет, мотивы (кроме мотива уходящего времени), художественные приемы и детали. Семья Бронте, Лидия Робинсон, «влюбленный» викарий, учитель, экономка Тэбби органично вписались в структуру «Трех сестер» и «заговорили» чеховским языком. Менее удачным получился образ доктора, в котором автор попытался соединить несоединимое: молодость, жизнелюбие и жажду труда Тузенбаха, старость, равнодушие и алкоголизм Чебутыкина, «байронизм» Соленого.

Следуя принципу историзма, Б. Моррисон наполнил текст биографическими сведениями о знаменитой семье из Йоркшира, прямыми и скрытыми цитатами из документальных источников и литературных произведений, что в совокупности составило богатое историографическое полотно произведения. Чтобы не нарушать целостность исходного текста, изменена последовательность некоторых исторических событий, а также сжато время.

В целом автору удалось создать интереснейший интертекст, увлекающий читателя игрой по обнаружению «чеховского» и «бронтевского» в пьесе, распознаванию фактического материала и художественного вымысла.

Список литературы:

1. Гаскелл Э. Жизнь Шарлотты Бронте. Москва: Азбука-Аттикус, 2016. 608 с.
2. Гончарова О. А. «Мы три сестры» Блейка Моррисона: Прозоровы – Бронте, или новая адаптация пьесы А. П. Чехова. XVIII Міжнародні читання молодих учених пам'яті Л. Я. Лівшиця. Харків: ХНПУ, 2013. С. 40–41.
3. Гончарова О. А. Три сестры ... Бронте, или «В Лондон! В Лондон!» (К вопросу о прототипах «Трех сестер» А. П. Чехова). Мир Чехова: семья, общество, государство: сб. науч. тр. Вып. 19. Симферополь: Максима, 2014. С. 223–227.
4. Чехов А. П. Три сестры: драма в четырех действиях. Чехов А. П. Полное собрание сочинений и писем: в 30 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. Москва: Наука, 1974–1982. Т. 13. Пьесы. 1895–1904. С. 117–188.
5. Barker J. The Brontes. London: Abacus, 2014. 1158 p.
6. Brown R., Morrison B. The Brontes and Chekhov in Blake Morrison's *We are Three Sisters* (2011). *Bronte Studies*. Volume 39. 2014. Issue 1. URL: <https://doi.org/10.1179/1474893213Z.00000000093>.
7. Morrison B. *We are Three Sisters*. London: Nick Hern Books, 2011. 83 p.

«МИ ТРИ СЕСТРИ» Б. МОРРИСОНА ЯК ІНТЕРТЕКСТ: ІСТОРІЯ СІМ'Ї БРОНТЕ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЧЕХОВСЬКОЇ П'ЄСИ

У статті розглядаються інтертекстуальні зв'язки п'єси Б. Моррісона *"We are Three Sisters"*, дійовими особами якої є сестри Бронте та їхнє оточення, і драми А. П. Чехова *«Три сестри»*. У ході порівняльного аналізу встановлено структурну й ідейно-сміслову відповідність текстів. Показано, що автор зберіг чеховський сюжет, мотиви та прийоми. Також показано, що одним із домінуючих принципів для англійського драматурга був принцип історизму. Розкрито особливості взаємодії художнього вимислу й біографічних фактів в англійській п'єсі.

Ключові слова: А. П. Чехов, *«Три сестри»*, сестри Бронте, Б. Моррісон, текст, інтертекст, інтертекстуальність, п'єса, персонаж.

“WE ARE THREE SISTERS” BY B. MORRISON AS INTERTEXT: THE BRONTE FAMILY THROUGH THE PRISM OF CHEKHOV'S PLAY

The article reveals the intertextual links of the play by B. Morrison *We are Three Sisters*, whose characters are the Bronte sisters and their relatives and acquaintances, and Anton Chekhov's *Three Sisters*. In the course of comparative analysis, the structural and ideological-semantic correspondence of the texts was established. It is proved that the author has preserved the Chekhov's plot, motifs and techniques. It is also shown that the principle of historicism was among the dominant ones for the English playwright. The work exposes the peculiarities of the interaction of fiction and biographical facts in the play.

Key words: Chekhov, *Three Sisters*, Bronte Sisters, B. Morrison, text, intertext, intertextuality, play, character.

Кобзан Л. А.

Івано-Франківський національний медичний університет,

Івано-Франківський національний університет імені Василя Стефаника

«НОМО NOVUS» У НЕОРОМАНТИЧНІЙ КАРТИНІ СВІТУ ДЖ. КОНРАДА ТА О. ГРІНА

Стаття присвячена дослідженню своєрідності образу героя в неоромантичній картині світу Дж. Конрада й О. Гріна. Увага акцентується на своєрідності перехідної доби межі XIX – XX століть. Картина світу цього перехідного періоду характеризується нестабільністю, багатовекторністю літературного розвитку, множинністю течій і шкіл. Це явище мало закономірний характер загальноєвропейського історико-літературного процесу. Неоромантизм як стильова система формувався на «перехресті» двох потужних протилежних напрямів – реалізму та модернізму, що й визначило своєрідність цієї модерністської течії, яка характеризується поєднанням різних нарративних стратегій, свідомого й несвідомого, культури і природи, західного і східного. У статті розглядаються закономірності формування нового типу героя у творчості англійського та російського письменників. Неоромантизм як нова форма художньої свідомості формує оригінальні риси характерів героїв, генетична «пам'ять» яких зумовлена романтизмом початку XIX століття, проте нові соціально-історичні умови сформували й новий характер героя, який відрізняється прагматичністю, переоцінкою сталих цінностей, новим ставленням до світу і людини. В основі світосприйняття особистості «нового героя», його картини світу, як і в «класичному» романтизмі, лежить протиставлення світу реального й уявленню про цей світ – двосвіття – трагічного незбігу ідеалу та дійсності. Порівняльна характеристика героїв обох письменників свідчить про їх типологічну подібність. Персонажі письменників були новими для національних літератур. Це не виключні особистості романтичної літератури, а звичайні, прості люди, які в екстремальних ситуаціях проявляли мужність, героїзм, відповідальність за свої дії, люди, які здатні на подвиг. Так звані «роззублені» персонажі, важливою рисою яких є детермінованість загальнолюдськими цінностями й усвідомлення цінності власної індивідуальності, статус високої духовності, який неможливо реалізувати в конкретному часі загальної нестабільності», досліджено в статті. Реалізований у творчості Дж. Конрада й О. Гріна «новий» романтизм межі століть дав нове уявлення про героя-мрійника. Це не загадковий герой, а проста людина, що змогла протиставити свою життєву позицію сірим будням дійсності, людина, яка перестала бути рабом обставин, яка творить власне життя. Його орієнтирами стають завоювання нових світів та освоєння екзотичних просторів. Спосіб зображення морального пробудження особистості у творах письменників відбувається через муки совісті, протиборство з обставинами й чужими моральними постулатами. Новий герой указує на варіанти виходу з ідеологічного кута та багатовекторність пошуків отриманих результатів. Активна позиція, яку демонструють герої романів у різних обставинах, примушує бачити в них людей.

Ключові слова: неоромантизм, перехідна доба, реалізм, модернізм, «новий герой», художнє мислення, картина світу, образ, цінності, нарративна стратегія.

Постановка проблеми. Кінець XIX – початок XX століття в європейській літературі яскраво продемонстрував тенденцію культурного зсуву, рух до культури постреалістичного типу, в основі якої лежить відображення зміни парадигм, світоглядних, ціннісних і художніх орієнтирів, функціонування різних художніх тенденцій і водночас пошуки інноваційних художніх форм. Ігрова концепція, поєднання різних нарративних стратегій,

авторських і літературних масок, свідомого й несвідомого, культури і природи, аполоністичного й діонісійського, західного і східного стали об'єктом пильної уваги як письменників, так і критиків. Картина світу кінця цього перехідного періоду демонструє свою нестабільність, що відображено у строкатості літературного життя, множинності напрямів, течій, шкіл, відсутності магістрального напрямку. Це явище має закономірний характер

розвитку європейського історико-літературного процесу. У неоромантичній картині світу важливе місце належить «новому» літературному герою, крізь призму характеру якого стає зрозумілою своєрідність самого неоромантизму як модерністської течії. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю виявити типологічно подібні риси героя «нового романтизму», образом і поведінкою якого письменники демонструють варіанти виходу з ідеологічного кута, в якому опинилося європейська цивілізація.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує доволі успішне поширення досліджень вітчизняних і зарубіжних учених проблем неоромантизму як стильової течії модернізму (Д. Наливайко, М. Урнов, Н. Лейдерман, Є. Себежко, Л. Дербеньова), неоромантизму в аспекті синергетики, моделей перехідності (В. Сілантьєва, І. Попуша, В. Гусєв, Н. Долгая, О. Клінг, Є. Князева), своєрідності англійського неоромантизму і творчості Дж. Конрада (Є. Ковтун, Н. Дьяконова, С. Baker, S. Donaldson, L. Gurko, M. Reynolds), творчості О. Гріна (Н. Кобзев, В. Ковський, Є. Логвин, А. Лапуха, Г. Шевцова).

Постановка завдання. Мета статті – дослідити типологічно подібні риси в зображенні нового типу героя в прозі Дж. Конрада й О. Гріна. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань:

- 1) дати характеристику неоромантизму як модерністській течії;
- 2) визначити характерні риси неромантичного героя, на відміну від героя романтизму початку ХІХ століття;
- 3) з'ясувати типологічно подібні риси характеристики героя в прозі Дж. Конрада й О. Гріна.

Виклад основного матеріалу. Симптомом культурологічного зсуву став неоромантизм із його сублимацією традиційних рис романтизму з новими літературними тенденціями перехідного періоду межі ХІХ–ХХ століть. Це період становлення двох провідних методологічних систем, що протистояли одна одній – модернізму й реалізму ХХ століття. «Неоромантизм опинився на «перехресті» цих систем, що й визначило своєрідність і складність дослідження цього феномена» (Л. Дербеньова) [2, с. 21].

Неоромантизм утверджує тип «нового героя» – «*homo novus*», для картини світу якого притаманні яскраво виражені опозиції хаосу й порядку в їх багатовекторній різноманітності [6], бажання вирватися із сірої буденності безідейного часу з його мрією про пригоди, екзотичні країни, можли-

вістю власного самоствердження, пошуку «себе» в сірій буденності.

В основі світосприйняття особистості «нового героя», його картини світу, як і в «класичному» романтизмі, лежить протиставлення світу реального й уявлення про цей світ – двосвіття – трагічного незбігу ідеалу й дійсності. «Двосвіття» романтиків – світ дійсності та світ ідеалу, мрії, фантазії – протиставлене, перебуває в різних сферах людського існування, «двосвіття» неоромантиків – односферичне. Герой – конкретна людина в її реальних відношеннях зі світом, людина з її суттєвими сталими індивідуальними рисами. Об'єктивний світ дійсності відображається у внутрішньому світі особистості, а в образній характеристиці неоромантичного героя перевага як у моральній, так і соціальній сферах буття надається суб'єктивним формам вираження. Розуміння своєї повної залежності від великого світу, усвідомлення кризової течії життя в поєднанні з напруженим очікуванням змін – риси внутрішнього світу героїв багатьох творів цього періоду. В. Толмачов указує, що людина перехідної доби сприймала себе і свій час у двох планах: як певний «кінець» і певний «початок». На межі епох це відчуття є головним у внутрішній організації особистості [6, с. 13]. Однією з форм художньої реакції на таке «двосвіття», на складне, внутрішньо драматичне становище людини була актуалізація романтичних тенденцій у європейській літературі перехідної доби з її відчуттям кризи, хаосу, множинних експериментів виживання й переорієнтації.

Література перехідного періоду відображає різні варіанти «розгубленої» людини, але шукає й позитивний приклад для наслідування. Як підкреслює Н. Долга, важливою рисою такого персонажу є його детермінованість загальнолюдськими цінностями й усвідомлення цінності власної індивідуальності: «Він прагне зберегти в собі комплекс природної гармонії й усвідомлює статус високої духовності, який неможливо реалізувати в конкретному часі загальної нестабільності» [4, с. 225].

Під час переходу з однієї системи цінностей в іншу, як підкреслює Є. Князева, людина отримує «нові знання», «непередбачені» й відносно «необумовлені», що не виводяться з наявних знань. Випадковість є рисою будь-якої практики [5, с. 193]. «Новий герой» неоромантиків далекий від ідеалу, вмів використовувати свій досвід і знання в будь-яких ситуаціях, умів протистояти обставинам, готовий до боротьби за свої переконання або матеріальні блага, на відміну від героїв-

романтиків початку XIX століття, не претендує на виключність, не відмовляється від соціуму, він незалежний, мотивований і прагматичний. Явище має типологічний характер, про що свідчить творчість таких яскравих письменників-неоромантиків, як Дж. Конрад та О. Грін, – представників різних національних, культурних, літературних традицій, але близьких за своїми етичними поглядами, наративними стратегіями, жанрово-стильовими особливостями, типологією героїв. Сьогодні очевидно, що їхня творчість розвивалася не тільки як продовження традицій класичного романтизму, вона репрезентує нові поетикальні форми, характерні для рубіжного періоду літератури, дає підстави констатувати схожі закономірності розвитку національних літератур у загальному річищі європейської культури, є оригінальним явищем у літературному процесі кінця XIX – початку XX ст.

Характерний для західноєвропейського неоромантизму образ героїчної особистості у творчості Дж. Конрада й О. Гріна замінюється образом «непомітного героя», здатного до боротьби, якого автор ставить у залежність від обставин. Так, наприклад, у творчості обох письменників образ моря часто зображується як фатум або тяжке випробування, проте складні природні обставини не тільки не пригнічують героя, а, навпаки, дають йому змогу повніше розкритися. Природа і стихійний початок у творчості письменників не існують самі по собі, а є своєрідним продовженням людини обставинами, які зіштовхують людину особистість не стільки із зовнішнім світом, скільки із самим собою. У боротьбі із зовнішнім злом (буря, бунт, зрада, спокуса багатством) відбувається становлення людини через безжалісне викриття псевдоцінностей. Головна тенденція творчості – поетизація самовизначення особистості, де особливу роль відіграє ідея моральної відповідальності людини за все, що відбувається навколо (Марлоу, Самбір у Дж. Конрада; Грей, Гарвей в О. Гріна). Цей моральний імператив притаманний самим письменникам. О. Грін пише: «Мої книги – це я, перевтілений у своїх героях від найбільш значущого й до дрібниць, від оман і прозрінь, загострено-ліричного сприйняття світу до біографічних, навіть фантастично видозмінених, але дуже особистих рис і подробиць» [1, с. 13]. Прикметно, що Дж. Конрад та О. Грін передавали власний внутрішній світ словами своїх героїв, їхніми роздумами, переконаннями, думками про складність взаємодії внутрішнього й зовнішнього, свідомого та ірреального. Герої промовляли їхнім голосом. Моральна позиція пись-

менників визначена їхнім гуманістичним кредо і представлена читачеві не у формі авторської оповіді, а через зіткнення точок зору в діалогічній або полілогічній формах.

Спосіб зображення морального пробудження особистості у творах письменників відбувається через муки совісті, протиборство з обставинами й чужими моральними постулатами, з просвітленням і моральним переворотом, що призводить до розриву з попереднім життям. У художній структурі роману Дж. Конрада «Лорд Джим» відображено саме такий духовний процес. Панорама подій, яка об'єднує різномірні життєві обставини, «втягування» в оповідь нових персонажів сприяють становленню протагоністів і корегуються автором зображенням людської свідомості.

У різних жанрах і темах прози Дж. Конрада («Негр з Нарцису», «Ностромо», «Каприз Олмейера», «Серце півми», «Тайфун») та О. Гріна («Алые паруса», «Блистающий мир», «Бегущая по волнам») головним залишається конфлікт між двома аспектами буття особистості, які втілено в героях письменників: трагічною самотністю індивіда у світі жорстокості, серед дефіциту справжніх цінностей і прагненням людини до солідарності, що вимагає готовності до самопожертви, відчуття соціальної відповідальності й мужності. Художнє вираження цього конфлікту вимагало від письменників внутрішнього, психологічного дослідження людини, динаміки її характеру. Це завдання розв'язувалося в ситуації найбільшого напруження всіх душевних сил героїв, обидва письменники ставили їх перед розв'язанням складного морального завдання у виключних обставинах. Соціальне середовище, духовна атмосфера, що визначали розвиток особистості, відтворювалися, як правило, в художньому просторі екзотичних островів і морів колоніальних країн (у Дж. Конрада), вигаданих міст і держав (в О. Гріна).

Індивідуальна свідомість героя-європейця співвіднесена з культурою і «природною» мораллю простих людей, свідомість яких незаплямована псевдоцінностями «цивілізації» (Ассоль, Гарвей, Самбір, Мак-Вір). Обидва письменники змальовують переважно не типового представника маси, а яскраву, неповторну індивідуальність, що вирізняється з маси. «Непомітні герої» Дж. Конрада й О. Гріна борються із зовнішнім злом, сірістю, повсякденністю.

У літературі на межі століть особливо актуалізується проблема зла, його природа й витоки. Якщо в літературі XIX століття зло трактувалося

як складник життя, який треба усвідомити й тим самим викрити, то в Дж. Конрада зло, темрява і морок – лейтмотиви повісті, зло не можливо збагнути й тому побороти. Зло в Дж. Конрада зосереджено в «серці темряви»: поступово сутність назви повісті розкривається як осягнення глибин серця чорної Африки, як розуміння зла в людській природі. Однозначної відповіді на питання про те, що є зло й де його витoki, автор не дає. Є в повісті й соціальні мотиви, викриття хижацької експлуатації колоній, є антирасистські мотиви; зло розлите й у природі: африканська природа ворожа і згубна для європейців, але головне зло, мабуть, лежить у людській душі. Зло в Дж. Конрада вираджується в шати добра. Марлоу складає собі звіт, що його вірність гуманізму, з чим пов'язані проблски оптимізму в повісті, йде наперекір його досвіду, підказує, що у світі немає ні правди, ні справедливості, є тільки дурість ідеалізму, частіше підступність холодного егоїзму, користолюбство, фанатизм. У подібному ракурсі подачі пригодницька за сюжетом повість набуває філософського змісту.

Порівнюючи героїв Дж. Конрада й О. Гріна, їхні образи, можемо виділити такі характеристики: 1) це герої «дивні», «не такі, як усі», «інші», проте зрозумілі для всіх; 2) активні, практичні, які добре знають свою справу; 3) характеризуються внутрішнім аристократизмом, бажанням жити за критеріями ідеалу, а не буднів.

Головна філософська тенденція прози Дж. Конрада й О. Гріна – поетизація самовизначення людини з її моральною відповідальністю за все, що відбувається навколо.

Висновки і пропозиції. Отже, головною особливістю неоромантичної картини світу можна вважати її роздробленість, неоднозначність, множинність варіантів сприйняття. Причини появи нового героя й можливі варіанти його поведінки зумовлені своєрідністю перехідної доби. Дослідження текстів Дж. Конрада й О. Гріна свідчить, що проблема самоорганізації героїв розв'язується через власний вибір певної програми поведінки на основі права вільного вибору системи цінностей, у результаті чого формується особистість героя.

Реалізований у творчості письменників романтизм перехідної доби дав нове уявлення про людину-мрійника. Це вже не виключна особистість, а звичайна людина, яка вміє протиставити свою життєву позицію сірій буденності. Її орієнтирами стають завоювання нових світів та освоєння екзотичних просторів. Через цей новий образ героя письменникам удалося показати варіанти виходу з ідеологічного кута й багатовекторність пошуків та отриманих результатів. Активна позиція, яку демонструють герої романів у різних обставинах, примушує бачити в них людей.

Список літератури:

1. Грин А. С. Фанданго. Симферополь: Крым, 1966. 541 с.
2. Дербенёва Л. В. Неоромантизм как художественная система и научно-исследовательская проблема. *Південний архів. Серія «Філологічні науки»* : зб-к наук. праць. Вип. XLVI. Херсон, 2009. С. 21–27.
3. Долгая Н. Н. Неоромантический герой в контексте теории переходности (новеллы Р. Л. Стивенсона, Р. Киплинга, Дж. Конрада). *Вектори сучасного літературного процесу*: зб-к наук. праць. Одеса: Астропринт, 2011. С. 223–230.
4. Князева Е. Н. Синергетика: Нелинейность времени и ландшафты коэволюции. Москва: КомКнига, 2007. 272 с.
5. Конрад Дж. Избранное. Москва: Художественная литература, 1989. 677 с.
6. Толмачёв В. М. Неоромантизм и английская литература начала XX века. Зарубежная литература конца XIX – начала XX века: учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва: Академия, 2003. 496 с.

«НОМО NOVUS» В НЕОРОМАНТИЧЕСКОЙ КАРТИНЕ МИРА ДЖ. КОНРАДА И А. ГРИНА

Статья посвящена исследованию особенности образа героя в неоромантической картине мира Дж. Конрада и А. Грина. Внимание акцентируется на своеобразии переходного периода на рубеже XIX – XX веков. Картина мира этого переходного периода характеризуется нестабильностью, многовекторностью литературного развития, множественностью течений и школ. Это явление имело закономерный характер общеевропейского историко-литературного процесса. Неоромантизм как стилевая система формировался на «перекрестке» двух противоположных направлений – реализма и модернизма, что и определило своеобразие этого модернистского течения, которое характеризуется сочетанием различных нарративных стратегий, сознательного и бессознательного, культуры и природы, западного и восточного. В статье рассматриваются закономерности формирования нового типа героя в творчестве английского и русского писателей. Неоромантизм как новая форма художественного созна-

ния формирует оригинальные черты характеров героев, генетическая «память» которых обусловлена романтизмом начала XIX века, однако новые социально-исторические условия сформировали и новый характер героя, который отличается прагматичностью, переоценкой постоянных ценностей, новым отношением к миру и человека. В основе мировосприятия личности «нового героя», его картины мира, как и в «классическом» романтизме, лежит противопоставление мира реального с представлениям об этом мире – двух миров – трагического несовпадения идеала и действительности. Сравнительная характеристика героев обоих писателей свидетельствует об их типологическом сходстве. Персонажи писателей были новыми для национальных литератур. Это не исключительные личности романтической литературы, а обычные, простые люди, которые в экстремальных ситуациях проявляли мужество, героизм, ответственность за свои действия, люди, способные на подвиг. Так называемые «растерянные» персонажи, важной чертой которых является детерминированность общечеловеческими ценностями, осознание ценности собственной индивидуальности, статус высокой духовности, который невозможно реализовать в конкретном времени общей нестабильности, исследованы в статье. Реализованный в творчестве Дж. Конрада и А. Грина «новый» романтизм на рубеже веков дал новое представление о герое-мечтателе. Это не загадочный герой, а простой человек, который смог противопоставить свою жизненную позицию серым будням действительности, человек, который перестал быть рабом обстоятельств и творит собственную жизнь. Его ориентирами становятся завоевание новых миров и освоение экзотических пространств. Способ изображения нравственного пробуждения личности в произведениях писателей происходит через муки совести, противоборство с обстоятельствами и чужими моральными постулатами. Новый герой указывает на варианты выхода из идеологического угла и многовекторность поисков полученных результатов. Активная позиция, которую демонстрируют герои романов в разных обстоятельствах, заставляет видеть в них людей.

Ключевые слова: неоромантизм, переходная эпоха, реализм, модернизм, «новый герой», художественное мышление, картина мира, образ, ценности, нарративная стратегия.

“HOMO NOVUS” IN THE NEO-ROMANTIC VIEW OF THE WORLD IN THE WORKS OF J. CONRAD AND O. GRIN

Article highlights the traits of character of the hero in the Neo-Romantic world view in works of J. Conrad and O. Grin. Attention is paid to the peculiarity of the transitional epoch of the XIX – XXth centuries. View of the world of this transitional period is characterized by instability, multidirectional literary development, diverse schools and thoughts. This phenomenon was characteristic to the European, historical and literary process. Neo-Romanticism as a stylistic system was formed at the “crossroad” of two powerful and opposing schools – realism and modernism – having identified characteristic features of this modernist trend, characterized by combination of different narrative strategies, conscious and unconscious, culture and nature, East and West. Formation of the new type of the hero in the works of the English and Russian writers is considered in the article. Neo-Romanticism as a new form of the artistic consciousness, forms original traits of the heroes' characters, whose genetic «memory» is stipulated by Romanticism of the early XIX century, however, new social and historical conditions formed new character of the hero, who differs by his pragmatism, overestimation of values, new attitude to the world and people. World perception of the “new hero's” personality, his world view, as in the classical “romanticism” is based on opposition of the real world to its perception of this world – ambiguity – tragic inconsistency of the ideal to the reality. Comparative characteristics of the heroes of both writers prove their typological similarity. Writers' protagonists were new for the national literatures. They do not represent exceptional personalities of the romantic literature, they are ordinary people, who demonstrated courage, heroism, responsibility for their actions in extreme situations, and these people were capable of endeavor. The so-called “embarrassed” personalities, characterized by determination to human values and awareness of the personal individuality, status of high spirituality, which is impossible to be realized in certain time of general instability are studied in the article. New Romanism, manifested in the works of J. Conrad and O. Grin, gave new idea about the hero-dreamer. This is not a mysterious hero, but an ordinary person, able to oppose his life position to the routine reality, the person, who stopped to be the slave of the circumstances and created his own life. He is guided by the ideas of conquering new worlds and exotic areas. Moral revival of the personalities in the works of the writers is realized through sufferings of conscience, confrontation of the circumstances with strangers' moral postulates. New hero points to the solutions from the ideological angle and multi-vector search for the results. The heroes of the novels demonstrate active attitude towards life in different circumstances, which makes people see themselves in these characters.

Key words: Neo-Romanticism, transitional epoch, realism, modernism, “new hero”, artistic thinking, view of the world, character, values, narrative strategy.

Колінько О. П.

Бердянський державний педагогічний університет

СУЧАСНА НОВЕЛА: КОНСТАНТИ І ТРАНСФОРМАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ МАЛОЇ ПРОЗИ УКРАЇНСЬКИХ І РОСІЙСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.)

У статті простежується чутливість новелістичного жанру до постмодерних віянь, його здатність до структурної мобільності, зазначаються зміни, що відрізняють його від традиційної форми, з'ясовується вплив трансформаційних процесів на генологічні особливості сучасної новели. Теоретичні роздуми підтверджуються текстами новел українських і російських письменників кінця ХХ – початку ХХІ ст., які демонструють, попри збереження канонічних рис жанру, різні форми генологічних трансформацій.

Ключові слова: новела, канон, трансформація, іронія, гра як художній прийом.

Постановка проблеми. У контексті полеміки про пошуки нових шляхів розвитку сучасної літератури все частіше звучить підтримувана й дослідниками, і письменниками думка, що найбільш продуктивною та потужною в мистецтві слова є сфера новелістики. Так, Є. Баран, М. Слабошпицький, В. Шевчук, Г. Штонь та ін. хоч і надають перевагу роману як одному з домінуючих жанрів, однак і не відкидають успіхів сучасної новелістики. Володимир Даниленко характеризує цю ситуацію так: в українській літературі завжди була криза роману «через відсутність національного суспільства (головного формотворчого чинника, замовника і споживача роману)», тоді як «новела, найбільш наближена до внутрішнього світу людини і значно менше залежна від сформованості суспільства, таких проблем не мала», і «кризи малого жанру в українській прозі ніколи не відмічалось, була криза упорядників, криза критики, криза канону ...» [12]. Василь Габор зізнається, що фанатично любить новелу, вона – «його перше й останнє кохання, від якого не втечеш, хоч як би того прагнув» [16, с. 8]. Письменник уважає, що «зрадити новелу – це як зрадити дружину, найближчу людину у своєму житті», і додає: «Добру новелу написати дуже важко. Врешті, доброю новелою треба навіть жити роками, та вона, на превеликий жаль, не може принести письменникові великого успіху. Адже макову зернинку важко зауважити, навіть якщо вона й золота» [3]. Володимир Діброва також мотивує написання малої прози: «<...> завдання письменника – сказати все, що треба, не привертаючи до себе уваги та вико-

ристовуючи якомога менше слів. Існує й друга причина того, що сучасна література змушена бути лаконічною. Ми живемо в інформаційному світі, нас з усіх боків бомбардують різними, як правило, зайвими відомостями про речі, які створюють спотворену картину світу і відволікають від сутності життя» [10].

Висловлювання науковців і митців досить переконливі щодо поширеності малих літературних форм, спроб і прагнення письменників бути лаконічними, отже, і «почутими» читачем у добу Інтернету й перенасичення інформаційного простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Новела як жанр достатньо досліджена в літературознавстві, вона була предметом наукових інтересів і вітчизняних, і зарубіжних учених (І. Денисюка, Ю. Мартича, Е. Мелетинського, Л. Наумовича, В. Фащенко, В. Гречнева, Л. Долгополова), сучасних науковців (О. Колінько, Л. Реви, Н. Мельник, О. Соловей, О. Калініченко, О. Лихачова, Н. Науменко, О. Юрчук, В. Сірук, І. Немченко, М. Пашенко, О. Бровко та ін.), однак про сучасну новелу є лише спорадичні розвідки, а в компаративному аспекті вона є ще практично не дослідженим явищем. Прагнення заповнити цю прогалину визначає актуальність і наукову необхідність пропонованої роботи.

Постановка завдання. Метою статті є спроба аналізу трансформаційних процесів у сучасній українській і російській новелі крізь призму збереження чи руйнування її канонічних рис.

Виклад основного матеріалу. Сьогоднішня ситуація з новелою чи не повторюється з тією, що

склалася на рубежі XIX – XX ст., коли І. Франко писав про цей жанр як «найбільш універсальний і свобідний рід літератури, найвідповідніший нашому нервовому часові, тому поколінню, що вічно спішиться і не має ані часу, ані спокою душевного, щоб читати многотомові повісті» [18, с. 524]. Здається, цей вислів залишається актуальним і сьогодні: у сучасного читача на розлогі, об'ємні твори також не вистачає ні часу, ні терпіння, тож новелістика з її лаконічними жанрами, оригінальними художніми рішеннями не може не захопити й не привернути увагу читачів. Щоправда, як зазначає Тетяна Синьок, «читання коротких текстів – це ще й додаткова читацька робота над собою, адже мала проза часто лишає читача напризволяще з несподіваними істинами, що б'ють під дих, коли перегортаєш останню сторінку. І не варто сподіватися на автора – він не підкаже на берегах, що хотів усім цим сказати. Він покаже людей у якихось специфічних ситуаціях – а далі, читачу, мудруй, як це розуміти і що це може означати для твого життя» [15].

Жанром, націленим на синтез, орієнтованим на нове, у період змін і естетичних переорієнтацій, постає саме новела, наново осмислена, вдосконалена й дуже популярна в українській і російській літературах, позаяк «новелістичним жанром <...> започатковується кожний новий стиль мислення в художній прозі, та й семантика назви цього жанру свідчить про орієнтацію на нове» [8, с. 36]. Лаконізм зробив новелу мобільним жанром, а чітка внутрішня організація дала можливість оперативного осмислення злободенної ситуації. Жанр новели еволюціонував і проходив певний період адаптації в різних літературах, остаточно визначившись у другій половині XIX ст. Та в історії його розвитку найвиразніше демонструється тяглість до анекдоту з його гумористичним чи сатиричним спрямуванням, до аполога, визначальною ознакою якого є підтекст та інакомовність. Тож не випадково в час постмодерних віянь, коли глобальне питання «у чому сенс життя» не сходить із порядку денного, а «верхівка айсберга» маскує різні проблеми, пов'язані з деструктивним світовідчуттям людини початку ХХІ ст., що суголосне з міфопоетичними моделями есхатології та апокаліпсису, новела відкриває перед письменниками нові перспективи й можливості в організації форми і змісту. Залишаючись експериментаторським жанром, новела рубежу ХХ–ХХІ ст. стає своєрідною ареною для апробації нових ідей і художніх принципів, жонглюючи алюзією, символікою,

прямими та непрямими цитатами, шокуючи різними смисловими нашаруваннями.

Отримавши потужний імпульс до розвитку, сучасна новела українських і російських письменників, творчість яких тяжіє до синтетичного письма й поєднує форми реалізму, модернізму, екзистенціалізму, постмодернізму, зазнає упродовж останніх десятиліть особливо значних змін, переживає переформатування художнього канону та не вкладається в «прокрустове ложе» традиційних жанрових позначок: відбуваються зміни на рівні тематики і проблематики (їх диктує час), розширюються зв'язки літератури з наукою, публіцистикою, різними видами мистецтв, з'являються нові генологічні теорії тощо.

Закономірним постає питання про сучасну новелу: зберегла вона канонічні риси чи настільки змінилася, що втратила значення канону й набула зовсім нових ознак, не схожих із усталеними і традиційними? Відповісти на ці питання бодай частково можна буде, проаналізувавши новелістичні жанри, представлені майстерними творами письменників, які експериментують у формі та змісті, додаючи до вже відомих літературних технік «потоків свідомості», «автоматичного письма», «підсвічування» зв'язків між речами та їх смислами «вільне «слідування пензлю», чи пак – асоціативне письмо» (Василь Ґабор «Про що думає людина»); польові дослідження в гоповіданнях (Павло Коробчук «Священна книга гоповідань»); конструктивне віддалення та щоденникове наближення до оповідача (Іван Рябчій «Ліліт», «Комашиння»); іронічні «маркери» прозописьма (Володимир Даниленко «Місто Тіровиван», «Сон із дзьоба стрижа»); «рентгенограму збудженої психіки» (Олег Лишега «Квіти в темній кімнаті»); суб'єктивізм, автобіографічність, інтеграцію свідомих конструкцій із несвідомими імпульсами та бажаннями (за Н. Зборовською) (Галина Пагутяк «Ранок без вечора», «Потрапити в сад», «Душа метелика»), інтелектуалізацію письма, фрагментарний дискурс (В'ячеслав Медвідь «Спомини навиворіт», «Чотири інші новели», «HORROR Васи» («Жах порожнечі»), «Реставрація церков» тощо), метод художньої проєкції (Євгенія Кононенко «Без мужика», «Повії теж виходять заміж», «Новели для нецілованих дівчат», «Книгарня «ШОК»), реалістичне письмо (Володимир Діброва «Правдиві історії») та багато ін.

Так, збірка малої прози Василя Ґабора «Книга екзотичних снів та реальних подій» (1999) – не традиційне письмо, а «записи тривожних передчуттів приходу ще не з'ясованого стану буття, що

може виявитися лише втраченим простором, зануреним у пустку» [19, с. 212]. У процесі трансформаційних змін на фоні класичних новел та етюдів з'являються новели з екзистенційними мотивами (втрата сутності, відчуття порожнечі, психічної безпритульності, всенаявний страх перед майбутнім тощо): «Половання у втраченому просторі», «Ми приречені, кохана», «Вакуум», «У кнайпі пані Рузі», «Сходи вгору і вниз», «Втрата сутності» тощо. Вони злободенні й торкаються всіх струн людської душі, тривожать «повсюдністю вакууму як наскрізної фатальної антисубстанції» [11, с. 131].

Прозові твори, що ввійшли до книги Василя Габора «Про що думає людина» (2012), також не піддаються звичним жанровим класифікаціям. У «Слові до читача» письменник зізнається, що йому «стало нецікаво писати оповідання чи новели, строго дотримуючись вимог жанру та вигадуючи нових героїв» [4, с. 7]. Тому новела в цій книзі, не втрачаючи основних рис («новела є здійснена нечувана подія» [6, с. 137]), трансформувалася в новелу-візію, що є спорідненою японському жанру дзуйхіцу (Дзуйхіцу (яп. 随筆, すいひつ, «слідом за пензлем»)) – жанру японської прози, у якому автор у довільній формі записує все, що йому заманеться: власні переживання, досвід, чутки тощо. Часто перекладається як «есе» або «записки» [9]. Авторська дефініція жанру – це не модна й оригінальна вивіска, що рекламує жанрові властивості твору, це насамперед концептуальний елемент, специфічний код порозуміння письменника з читачем [17, с. 20], своєрідна підказка до розшифрування прихованих чи символічних змістів, адже Василь Габор свідомо дотримується такої композиційної домінанти, як фрагментарність та асоціативність зчеплення окремих епізодів, сцен, що демонструють схильність до ускладненої й насиченої думкою побудови, яка вимагає прискіпливої уваги й інтелекту читача. Автор пригадує: «Під час роботи над новелами у мене було таке враження, що їх пишу не я. Було відчуття розчинення у цьому житті. Це закономірний процес. Може, тому книга і вийшла така, над якою треба подумати» [3].

У малій прозі Володимира Даниленка домінує жанр гротескно-іронічної новели («Кімната з цикламенами», «Сливова кісточка», «Свято гарбузової княгині», «Монолог самотнього каменя», «Віолетта з драндулета», «Тір-лір-лі», «Дзеньки-бреньки», «Поцілунок Анжели», «Розбуди мене до Парипсів», «Людина громів», «Далекий голос саксофона», «Знімок з лемуrom» тощо) з такими

маркерами іронічного письма, як синтез трагічного і комічного (трагіфарс), ірреальність, «чорний» і суб'єктивний гумор, гра як художній прийом, умовні форми тощо [21, с. 327].

Новели Олега Лишеги зберігають основні властивості жанру новели, насамперед внутрішнє напруження, яке перетворюється на своєрідну рентгенограму збудженої психіки, витворюючи образки людської драми – драми роз'єднаності, нездатності зберегти колишню взаємоналежність, драму очужіння та непевні й безуспішні спроби її подолання.

Психоаналітична інтерпретація новели «Квіти в темній кімнаті» (пізніша назва «Море») К. Девдерою через зіставлення з ритуальним символом мандали дала змогу дослідниці трактувати новелу як мистецький твір, що об'єднує протилежності людського несвідомого й допомагає оповідачу, а почасти авторові та читачеві осягнути Самість. Остання передбачає об'єднання добра і зла, верху і низу, Персони і Тіні, позитивних і негативних аспектів того чи іншого архетипу (зокрема архетипу Великої Матері, який у творі виражено через пару «байдужа дружина»/«улюблена донька») [7, с. 15]. Такий аналіз скеровує до тлумачення новелістики Олега Лишеги як міфологічної, психологічної, філософської.

Під пером В'ячеслава Медведя, який постулює себе як постсоцреаліст [20], новели перетворюються на новелу-есе («Новела», «HORROR Vacu» («Жах порожнечі»); «Спомини навиворіт» – на «потік свідомості», у «Чотирьох інших новелах», здавалося б, усталені принципи організації художнього матеріалу загублені, і безсюжетний текст перетворюється на «рухомий мозаїчний набір, колаж цитат і фрагментів» (В. Сірук), у новелі «Реставрація церков» багато натяків, недомовленостей. Та це закономірно, природньо, це оприявлення трансформаційних процесів, що відбуваються в сучасній новелі.

Як зазначає Т. Бовсунівська, «самі по собі жанрові трансформації – властивість будь-якого жанру, навіть з усталеним каноном, як то маємо в класицизмі. Трансформації забезпечують коливання жанру, але не обов'язково його переродження на нову модифікацію чи зовсім інший жанр. Наявність трансформацій є швидше свідомством життєспроможності жанру, ніж тенденцією до нових жанрових утворень. <...> Трансформація є першою вказівкою на функціональність жанру, але не свідченням нового жанрового утворення» [1].

Ніна Герасименко, взявши за основу класифікацію новел В. Фащенко, досліджує трансформа-

ції реалістично-аналітичної новели, виділяючи імпресивно-психологічну, представлену в жіночій прозі текстами Є. Кононенко, Л. Тарнашинської та ін., і соціально-психологічну, репрезентовану творами В. Мастерової, С. Йовенко [5].

Сучасна російська новелістика також вражає стильовим еkleктизмом, розмаїттям нарративних технік, переплетінням реального й умовного, співіснуванням міфологічності, фантастики, алегорії та ще багатьма внутрішніми процесами, що призводять до значних генологічних зрушень у жанровій системі.

Так, новели російського письменника Володимира Хотілова («Ангел широкоплечий», «Бонсай», «Анфимыч», «Мона Люська», «Про шута и королеву», «Сновидения», «Чертовщина», «Любимчик Роман») позначені мозаїчністю, панорамністю, що вибудовується з прозаїзованих буднів та аморфного повсякдення пострадянського маргінала, який часто опиняється в ситуації екзистенційної безвиході, неприхищеності й самоти, що борсається у своїх проблемах та усвідомлює їх нерозв'язаність. Для новелістичного тексту В. Хотілова характерна іронія, вона «актуалізує алегоричні образи, спрямовані на осмислення абсурдності буття не тільки окремої людини, неспроможної подолати екзистенційну безпросвітність існування, а також і проти пануючої системи влади, усіх її інституцій з такими найпоширенішими вадами, як корупція, злочинність, алкоголізм, бідність, байдужість тощо» [13, с. 189]. Усе це виразняє онтологічне звучання новел Володимира Хотілова і споріднює їх з іронічною й філософською прозою Володимира Даниленка, Олега Лишеги.

Короткі оповідання багатьох сучасних російських письменників (Ольга Александрович («Драма в купальскую ночь», «Дом с китайским колокольчиком», «Ах, какие белые на синем»); Муса Мураталієв («Как дела, малыш?»), Руслан Белов («Снова завывал ветер»); Елена Васильева («Три новеллы из жизни ангелов»); Светлана Демченко («Котлеты с макаронами»); Сергей Кузичкин («Три имени любви»); Александр Кузнецов-Тулянин («Три новеллы о неразделенной любви» («Воздухоплаватели», «Взмах ресниц», «Дизельная новелла»); Микита Кривошейн («Проснулись утром Игорь и Антон...»); Людмила Тимофеева («Корыто корысти», «Зато искренне»); Александр Сороковик («Маэстро и Муза», «Принцесса со скрипкой», «Рыжая кошка», «Полнолуние», «Новогодняя квартира», «Вероника»); Игорь Філатов («Бессмертный», «Павлиний

глаз»); Игорь Белкин-Ханадеев («В дверях», «Имена сына», «Красные доспехи»); Софія Нікітіна («Или, всё же, Кафка?», «Круговорот», «Осенний блюз», «Талисман», «Бухгалтерия обаяния»); Василь Колотинський («Этого города никогда не будет», «Принять данность»); Ніна Шевцова («Урок музыки», «Нелётная погода», «Деревенька Сивый Борок», «Приехали...», «Пожар подходит...», «Ангел мой», «Все мы рыжие...»); Євген Федоров («Рождественская быль»); Галина Туз («Мой папа – сойка, а мама – голос из холодильника. Г А Л Ю цинация No. 2», «Мы будем пить вино из разноцветных чашек. Г А Л Ю цинация No. 3» тощо) хоч і мають стійкі жанрові ознаки новели (незвичайність події, ситуації, новизна теми (проблеми), лаконічність, «малогобаритність композиції» (П. Гейзе), «динамічна вершина» (В. Фащенко), абруптивний початок і парадоксальний фінал, фрагментарність сюжету), але не завжди їх можна «вписати» в генологічні рамки традиційної новели. Вони позначені постмодерними процесами дифузії, взаємобміну жанрових різновидів і виникненням перехідних форм.

Експериментаторство й пошуки нових засобів художнього відтворення «уламків» життя (саме так, «уламків», бо їх не можна назвати подіями, це радше фрагменти, неординарні моменти, уривки, «кадри» тощо) призводять до посилення в сучасній новелі функції снів, марень, галюцинацій, які оприявнюють те, що приховане в глибинах несвідомого: ці вияви нелогічні, ірраціональні, ірреальні. Вони огортають твори алегоричним підтекстом, містикою, багатозначним змістом. Це потверджує мала проза Руслана Белова («Снова завывал ветер»), Ольги Александрович («Драма в купальскую ночь», «Дом с китайским колокольчиком», «Ах, какие белые на синем» тощо), у якій усе незвичне й неординарне, в ній переплітаються сон і реальність, дійсне й вигадане: це коли «дождь, ветер и кем-то подчеркнутые строки» є персонажами твору; це коли пара білих лебедів рятує дитину, викинуту матір'ю з високого моста, а музикант шукає мелодію в журчанні води; коли чоловіки щезають у башті маяка, заморожені тихим і ніжним співом жінки-привида; коли трагічне кохання молодого монаха до дівчини-красуні, чаклунки, яку односельці в купальську ніч топлять у річці, а він не встигає її врятувати, зневірюється в Богові і пропадає із селища назавжди.

Прикметною ознакою новел Людмили Тимофеевої («Корыто корысти», «Зато искренне») є принцип гри, зокрема гри із чужими формами письма, гри словами, що робить її твори

інтертекстуальними. Цитати з віршів російського поета Генадія Шпаликова «Бывает всё на свете хорошо...», які були популярною піснею, уривки з віршів і казок О. Пушкіна, біблійні, міфологічні, фольклорні ремінісценції й мотиви – увесь цей інтертекстуальний матеріал витворює постмодерністичну гру з традиційними образами, загальновідомими текстами не тільки задля семантичного збагачення тексту, а й з метою експресивного зображення пожежі в Москві 2010 року («Корыто корысти»). Як зазначає В. Будний, «різні структурні видозміни цитати є не лише відлунням чужої думки чи позитивним/негативним відгуком на неї, а й будівельним матеріалом чи навіть генератором нових ідей» [2, с. 253].

Трансформація жанрових структур новели на формальному і змістовому рівнях простежується в тексті «невизначеного жанру» (так сама Людмила Тимофєєва характеризує особливості твору «Зато искренне»), де авторка репрезентує специфічне художнє осмислення теми натовпу («толпизму»). Його постмодерністську належність потверджують такі ознаки, як інтертекстуальність, монтаж, фрагментарність, нестандартність персонажів («визгливая тетка», «мордастый дядька», «дядька с бородкой козлиной»), які бунтують, одержимі масовим зомбуванням, алогічність їхніх вчинків і висловлювань, супроводжувана потоком не менш алогічних думок наратора тощо, – і все це в ірреальній площині світосприйняття. Інтертекст новел Людмили Тимофєєвої цікавий не сам по собі, а як засіб реконструкції й опису «генеративного процесу» (І. Смирнов), що сприяє створенню нової художньої структури тексту, вкотре потверджуючи здатність сучасної новели до змін і трансформацій.

Галина Туз у лаконічних текстах демонструє досить повне і глибоке розкриття життя сучасної мистецької богеми, вдаючись до умовних форм його зображення через галюцинації, через сплутаний, із перепадами й перескоками, плин свідомості/несвідомості з незвичною символікою, асоціаціями, сюрреалістичними образами: знайоме, але невпізнаване місто, будинки-примари, людські істоти з ознаками виродження і примарності («Мой папа – сойка, а мама – голос из холодильника. Г А Л Ю цинация No. 2»), «Мы будем пить вино из разноцветных чашек. Г А Л Ю цинация No. 3»).

Таке співіснування реального й ірреального світів спричиняє розщеплення сюжетно-композиційного та змістового рівнів твору, де, здається, нічого не відбувається, але несподівані повороти думки, образна насиченість, емоційність інтонацій, інтертекстуальність, що приховує глибокі смисли в такому лаконічному тексті, репрезентують яскравий зразок жанру сучасної новели.

Висновки і пропозиції. Отже, попри динамічність і здатність до активних трансформацій, попри постійні оновлення і «зсуви», сучасна новела зберігає канонічні композиційні форми, її структура залишається канонічною. Авторка статті цілком поділяє думку Ю. Подлубнової, що в основі кожного жанру лежить жанровий архетип, сформований, як правило, в архаїці, він стійко проявляє себе в літературних системах різних епох. Жанр живе за рахунок жанрової пам'яті, за рахунок літературної конвенції [14].

Отже, сучасна новела в українській і російській літературах демонструє надзвичайну чутливість до естетичних втручань, здатність піддаватися різноманітним деформаціям і трансформаціям. Найбільшу кількість її трансформацій представив саме наш час, який ніби прискорив свій рух, суттєво змінивши світ і людину в ньому. Під пером сучасних авторів новела виходить за межі, накреслені жанровою матрицею, модернізується, набуває специфічних художніх якостей. Та, попри жанрові експерименти й новації, різні трансформаційні процеси, новела кінця ХХ – перших десятиліть ХХІ ст. зберігає риси традиційної норми, кристалізує, концентрує свої жанрові ознаки, всотуючи сучасні мистецькі віяння, й утверджується у формах іронічної, філософської, психологічної, онтологічної прози, репрезентуючи нові різновиди (новела-есе, новела-візія, новела-галюцинація тощо) і стильові варіації (модерністська, постреалістична, постмодерністська), що є яскравим унаочненням і доказом динамічності й інноваційної оригінальності жанру.

Названі в розвідці форми жанрових трансформацій новели не вичерпують сучасний стан її видозмін, відкриваючи широкі перспективи в дослідженні популярних і найбільш читабельних малих форм письма кінця ХХ – перших десятиліть ХХІ ст. і вибудовуванні сучасним літературознавством генологічної парадигми нової доби.

Список літератури:

1. Бовсунівська Т. Теоретичний зріз проблеми жанрових модифікацій. URL: philology.knu.ua/files/library/lit_st/40-1/12.pdf.
2. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство. Київ: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2008. 430 с.

3. Габор В. Зрадити новелу – це як зрадити дружину. URL: <http://wz.lviv.ua/life/120693>.
4. Габор В. Про що думає людина: Візії та невігадані історії. Львів: ЛА «Піраміда», 2012. 132 с.
5. Герасименко Н. Мала проза Є. Кононенка як реалістична художня модель українського суспільства межі ХХ – ХХІ ст. URL: <https://docplayer.net/71096992>.
6. Гете И. В. Собрание сочинений: в 10 т. Москва: Худ. лит., 1978. Т. 6. С. 135–139.
7. Девдера К. М. Літературна творчість Олега Лишеги: інтерпретація, контекст, рецепція: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2018. 20 с.
8. Денисюк І. Розвиток української малої прози ХІХ – початку ХХ століття. Київ: Вища школа, 1981. 214 с.
9. Дзуйхіцу. *Вікіпедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
10. Діброва В. Про малу прозу. URL: https://ukrainian.voanews.com/a/dibrova_11_01_201113292949/237921.html.
11. Карвацький В. Двоє з-під сузір'я риб і два стрільці. *Дзвін*. 2002. № 4. С. 131.
12. Квіти в темній кімнаті: сучасна українська новела: найяскравіші зразки української новелістики за останні п'ятнадцять років / упоряд., передм., літ. ред. В. Даниленка. Київ: Генеза, 1997. 432 с. URL: <http://litgazeta.com.ua/articles/inshyj-format-oleg-lyshega-3>.
13. Колінко О. П. Іронія як засіб моделювання світу в сучасній українській і російській новелі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Філологія»*. Одеса, 2018. Вип. 32. Т. 1. С. 186–190.
14. Подлубнова Ю. Жанр и метажанр: к проблеме разграничения. *Литературные жанры: теоретические подходы в прошлом и настоящем. VII Поспеловские чтения* / Москва, МГУ им. М. В. Ломоносова, 22–23 декабря 2005 г. URL: <http://www.litera.ru/slova/podlubnova/meta.html>.
15. Синьоок Т. Мала проза – велике задоволення. 10 українських та перекладних новинок. URL: <https://starylev.com.ua/news/mala-proza-velyke-zadovolennya-10-ukrayinskyh-ta-perekladnyh-novynok>.
16. Слободян Н. Класична новела Василя Габора. *Поступ*. 1999. Ч. 108. С. 8.
17. Тодоров Ц. Поняття літератури та інші есе / пер. з фр. Є. Марічев. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 162 с.
18. Франко І. З остатніх десятиліть ХІХ віку. *І. Франко. Зібрання творів: у 50 т.* Київ: Наукова думка, 1984. Т. 41. С. 471–529.
19. Хланта І., Лазоришин І. Екзотичні сни та реальні події у прозі Василя Габора. *Кур'єр Кривбасу*. 2001. № 10. С. 212.
20. Югов В. Що нам, українцям, впало зробити... (Розмова з українським прозаїком В. Медведом). *Голос України*. 2005. 12 березня. С. 11.
21. Яблонська Н. М. Жанр іронічної новели у творчості Володимира Даниленка. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Серія «Філологічні науки (літературознавство)»*. 2015. № 2 (16). С. 325–329.

СОВРЕМЕННАЯ НОВЕЛЛА: КОНСТАНТЫ И ТРАНСФОРМАЦИИ (НА МАТЕРИАЛЕ МАЛОЙ ПРОЗЫ УКРАИНСКИХ И РУССКИХ ПИСАТЕЛЕЙ КОНЦА ХХ – НАЧАЛА ХХІ В.)

В статье прослеживается чувствительность новеллистического жанра к постмодерным веяниям, способность к структурной мобильности, отмечаются изменения, которые отличают его от традиционной формы, выясняется влияние трансформационных процессов на генеалогические особенности современной новеллы. Теоретические рассуждения подтверждаются текстами новелл украинских и русских писателей конца ХХ – начала ХХІ в., которые демонстрируют при сохранении канонических черт жанра разные формы генеалогических трансформаций.

Ключевые слова: новелла, канон, трансформация, ирония, игра как художественный приём.

CONTEMPORARY NOVELLA: CONSTANTS AND TRANSFORMATIONS (ON THE MATERIAL OF THE UKRAINIAN AND RUSSIAN WRITERS' SMALL PROSE FROM THE XXTH CENTURY TO THE BEGINNING OF THE XXIST CENTURY)

The article inquires into a question of the sensibility of a novella as a genre to postmodern trends and its ability to structural mobility; the changes distinguishing it from the traditional form are noted; the influence of transformational processes on the genealogical features of the modern narrative is revealed. Theoretical cognitions are confirmed by the texts of the Ukrainian and Russian writers' short stories in the end of the XXth and the beginning of the XXist centuries, which, despite the preservation of the canonical features of the genre, demonstrate various forms of genealogical transformations.

Key words: novella, canon, transformation, irony, game as an artistic technique.

Науменко Н. В.

Національний університет харчових технологій

ВНУТРІШНЯ ФОРМА ПИСЬМЕННИЦЬКОГО ІМЕНІ В СИСТЕМІ ОБРАЗІВ ЛІРИЧНОГО ТВОРУ

У статті проведено порівняльне дослідження поезій «О, достоевскиймо бегущей тучи...» Велемира Хлебникова (1914) та «Метемфісис» Майка Йогансена (1925), на основі яких показано способи інтерпретування внутрішньої форми письменницьких імен у контексті віршового твору початку ХХ століття. Такими способами є передусім індивідуально-авторські новотвори, пейзажні елементи та їх антропоморфізація. Утверджено, що Ім'я, зокрема письменницьке, будучи дослідженим як прозивне поняття (іменник або прикметник), є запозиченим із природи образом і тому відіграє визначальну роль у становленні поетичного макрокосмосу довкілля, відкритого для подальших інтерпретацій.

Ключові слова: російська та українська література ХХ століття, поезія, слово, ім'я, внутрішня форма, природа, образ.

Постановка проблеми. Слово як Ім'я є одним із найважливіших символів пізнання Людини – як персонажа, так й автора художнього твору, її унікального внутрішнього світу. Уводячи в текст антропоніми, зокрема імена видатних письменників різних часів і країн, автор прилучається до творення нових концептів національної та світової культури, вибудовуючи новітню картину культурного часопростору.

Імена письменників, внутрішня форма цих імен стають інтертекстуальними мотивами й, отже, набувають особливості естетичної наповненості в поезії початку ХХ століття. Тут вони є не лише об'єктом індивідуально-авторських філологічних експериментів, а й вагомим смислотворювальним чинником вірша. Особливо ж якщо в ліричній канві твору імена власні волею поета перетворюються на прозивні, первозданні слова – іменники та прикметники, а потому об'єднуються в неологізми. У цьому розрізі цікавим видається зіставлення поезій двох митців доби зрілого модернізму: Велемира Хлебникова «О, достоевскиймо бегущей тучи...» (1914) та Майка Йогансена «Метемфісис» (1925).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поезію В. Хлебникова під кутом зору індивідуально-авторського словотворення розглядали В. Григор'єв, Р. Дуганов, М. Епштейн, Ю. Мінералов, І. Мойсеїв, Р. Якобсон; із зарубіжних фахівців – шведський літературний критик Барбара Леннkvіст. «Неологізм – це свого роду художній універсум, згущений до точки в синтагмі», – твер-

дить Ю. Мінералов [8, с. 307]. На час свого виникнення неологізм являє собою втілення індивідуального творчого акту. У художньому творі він є своєрідною «згорнутою метафорою», заміником синтаксичної конструкції більшого масштабу. Створюючи неологізми, автори ставлять перед собою такі цілі:

- знайти свіже, незнане раніше слово;
- здійснити витончену гру слів у поетичному тексті;
- «воскресити» первісну єдність змісту й форми (зовнішньої та внутрішньої);
- висловити думку якомога лаконічніше [12, с. 298].

Р. Дуганов застосовує згадану вище тезу Ю. Мінералова до поетики неологізмів В. Хлебникова, на яких ґрунтується мікросвіт вірша «О, достоевскиймо...»¹:

«Проблема космосу в його естетичному аспекті... отримує розв'язок у міфопоетичному слові, (основаному – Н. Н.) на художній тотожності мікрокосмосу вірша, космосу поезії та макрокосмосу природи» [3, с. 106]. Загалом дослідники зазначеного твору доходять спільної думки в тому, що це – «антропоморфний пейзаж», побачений крізь призму письменницьких імен.

Подібне явище спостерігається й в українській поезії 20-х років, насамперед в утопічній поемі «Комуна» М. Йогансена, частиною якої й є

¹ Першотвір В. Хлебникова, який не має заголовка, Р. Дуганов у дослідженні умовно називає «Заклятие именем» (за аналогією із «Заклятие смехом»).

«Метемфісис». По-різному її розглядали й сучасники поета – О. Корж, В. Коряк, С. Крижанівський, О. Лейтес, І. Мацинський, Л. Старинович, М. Хвильовий, В. Цебенко, й дослідники новітньої доби – Ю. Ковалів, Ю. Лаврінченко, Р. Мельників, М. Неврлий, Яр Славутич, Галина Хоменко.

Найбільш ґрунтовний аналіз «Метемфісиса» належить Р. Мельникову, який, залучаючи міфологічні концепти (образ Дерева життя, створення світу з частин тіла першолюдини, «першохоробрість» і «прометеїзм»), визначає поезію М. Йогансена «своєрідним відображенням світоглядних засад як автора, так і покоління «перших хоробрих» (засновників нової поезії – Н. Н.) у цілому» [7, с. 100].

Постановка завдання. Як із прочитання першотворів, так і з вивчення їх наукових інтерпретацій впливає значна кількість спільних рис і на мовному, і на філософсько-світоглядному рівнях. Порівняльне дослідження зазначених поезій дасть змогу не лише утвердити ці спільні риси, а й визначити нові шляхи осмислення функцій письменницьких імен у контексті віршового твору. Це й є метою статті.

Виклад основного матеріалу. У поетичному творі пейзаж є засобом проєкції реалій зовнішнього довкілля на внутрішній світ ліричного героя, що є однією з прикметних особливостей літературного процесу 20-х рр. ХХ століття [10, с. 157]. До вищого рівня поетичного осягнення макрокосмосу природи митці підносяться, перетворюючи знакові для своїх літератур імена на елементи пейзажу. Особливою рисою поезики низки подібних віршів є створення неологізмів на основі імен. Так це робить Велемир Хлебников:

*О, достоевскиймо бегущей тучи,
О, пушкиноты млеющего полдня!
Ночь смотрится, как Тютчев,
Безмерное замирным поля* [19, с. 54].

Етимологічні шукання поета, намагання знайти «самовите» слово допомагають йому метафоризувати не лише семантичні поля слів-явищ (у нашому випадку – імен), а і їх «далеко-асоціативні крила, фонетико-звукові образи, коренево-підсвідомі тіні», іншими словами, «ауру», давно забуту внутрішню форму кожного слова [9, с. 171–172]. У творчості В. Хлебникова природа включає прообрази всіх цивілізацій, технічних та архітектурних форм, а тому стає джерелом тропів, які проводять паралель між природою й культурою, зокрема мистецтвом слова.

Так, імена письменників стають підґрунтям для створення «міфонеологізмів» (визначення

В. Григор'єва). «Достоевскиймо», за Р. Дугановим, є синтезом понять «Достоевский» і «письмо»; «пушкиноты» – понять «Пушкин» і «красота» [3, с. 97]. Утім читач може провадити й власні асоціації, відповідно до свого естетичного досвіду. Зокрема, автор статті для віртуального перекладу вірша англійською мовою пропонує свої варіанти зазначених неологізмів – “Dostoyev-Sky Writ”, з урахуванням семантики образу хмари, та “Pushkinofy” (Pushkin + lofty).

Залишене без слова-новотвору ім'я Федора Тютчева натомість пов'язується з архетипним образом зоряної ночі й так стає алюзією до поезії “Silentium!”:

*Молчи, скрывайся и таи
И чувства и мечты свои –
Пускай в душевной глубине
Встают и заходят оне
Безмолвно, как звезды в ночи, –
Любуясь ими – и молчи* [17, с. 63].

Поєднання внутрішньої форми ключових імен російської літератури з явищами довкілля – різновид психологічного паралелізму як невід'ємного елемента пейзажу – дає авторові змогу зіставити картини природи не лише з емоційним станом ліричного героя, а й з індивідуальними стилями згаданих у вірші майстрів слова, внаслідок цього установлюються концепти «сутінковості» Достоевського, «сонячності» Пушкіна та «зоряності» Тютчева.

Мікрокосмос поезії В. Хлебникова позначений троїстістю: три письменницьких імені; три стани видимого світу залежно від розташування Землі відносно Сонця; три стадії сходження – від «біжучої хмари» через «полудень» до «ясної ночі»; врешті, тріада «ім'я – письмо – природа», в якій можна вбачати метафору літературного процесу.

Зокрема, літературна праця часто опредмечується в образі птаха. Нерозривно пов'язаний зі стихією Повітря, він є одним із її символічних кодів [10, с. 186]; тому й пісня птаха, введена в структуру художнього твору, постає подібною до природної метамови. Наприклад, «надповість» В. Хлебникова «Зангезі» містить цілий драматично-ліризований уривок, складений зі стилізованих пташиних голосів, помежованих авторськими ремарками:

«Пеночка (с самой вершины ели). Пить пэт твичан! Пить пэт твичан!

Овсяночка (спокойная на вершине орешника). Кри-ти-ти-ти-ти-и – цы-цы-цы-ссыы.

...**Ласточка**. Цивить! Цизить!

Кукушка. Ку-ку! Ку-ку! (качается на вершине)» [19, с. 122].

За відомим висловом, звуків жодної людської мови не вистачить, аби адекватно передати пташині голоси; однак спроба В. Хлебникова, як і багатьох інших авторів, є доволі вдалою. Тому надто категоричним нам видається твердження Р. Дуганова, що «Достоевскиймо...» В. Хлебникова не є антропоморфним пейзажем [3, с. 100], елемент антропоморфізму як чинник побудови картини світу відіграє важливу роль, особливо якщо явища природи втілені в постатях видатних письменників.

Композиція Хлебниковського чотиривірша викликає асоціації й зі Світовим деревом – образом, який засвідчує зв'язок епох і культур. Реалії вірша – і хмара, і полуденне сонце, і зорі – все це складники небесної сфери, якою керують «боги» Достоевський, Пушкін і Тютчев [3, с. 101].

Поезія для В. Хлебникова – це передусім мистецтво створення семантичних складностей, які можна подолати за допомогою розумових зусиль [6, с. 49]. Добір імен із галузі словесного мистецтва, а не із живопису чи музики є однією із загадок катрена. Розгадуючи її, іншими словами, «виявляючи скромну, але безсумнівну жвавість розуму» [21, р. 387], читач усвідомлює, що ім'я письменника – це ім'я світу, побудоване зі слів, це – слово слів, це ім'я імен.

Сполучення трьох елементів світотворення в поезії закономірно дає четвертий елемент, який автор характеризує словами «безмерное» та «замирное». Якщо, як уже згадувалося, імена Достоевського, Пушкіна та Тютчева знаменують три стадії «просвітлення» [3, с. 109], то четвертий вимір має за визначник неназване «ім'я імен імен». На думку більшості дослідників, це ім'я самого В. Хлебникова. Ми ж уважаємо, що це слово може бути синонімом літературної творчості, її першооснови. «Безмерное» і «замирное» можна трактувати як фігури недовомленості, розраховані на співтворчість читача.

Пошук універсального «слова слів», за допомогою якого поєднуються в цілісну картину мікрокосмос художньої творчості й макрокосмос довкілля, – лейтмотив поезії «Метемфісис» Михайла (Майка) Йогансена. Текст твору априорі показує відмінний від хлебниковського спосіб словотворення – перехід прізвищ українських митців-сучасників поета в загальні назви без додаткових морфем:

...Вітерець *хвильовий* пролетить і свисне,
Тичину *блакитний елан* оповине,
Закиває лісними очима *сосюра*... [4, с. 85–86].

У поезії 1920-х років очевидним є інтерес до синтезу новітніх естетичних шляхів осягнення світу та прадавніх українських символів. Це виявлялося як у прагненні по-новому осмислити довкілля і своє місце в ньому, так і в намаганні знайти відповідні слова, оновити мову. «Ми... мову українську беремо, яко повний і багатий матеріал, даний нам у спадщину тисячолітніми поколіннями батьків наших – селянства українського. Перетворимо, переплавимо, перекуємо ті скарби селянські на нашій фабриці, в огні нашої творчості, під молотами наших зусиль одностайних», – так говорили творці новочасної поезії в «Універсалі» 1922 року [18, с. 1–2].

Розвивалася індивідуальна словотворчість. «Мова – це живий організм! А як живий організм, він весь час мусить оновлятися», – так визначав сутність творення неологізмів П. Тичина [15, с. 30–31]. Авторські новотвори, за справедливим твердженням Галини Вокальчук, були характерними лексичними елементами поезії 1920-х років, а їх активне конструювання – проблемою насамперед світоглядною, а не лінгвістичною [2, с. 30]. Творчість М. Йогансена є яскравим тому прикладом.

Варто зважити на спостереження Р. Мельникова, який, ґрунтуючись на міфічних концептах творчості М. Йогансена (образ Дерева життя, створення світу з частин тіла першолюдини – Пуруші, згідно з ведичними переказами; «першохоробрість» і «прометеїзм»), кваліфікує доробок поета збірним образом світоглядних засад покоління «перших хоробрих» (засновників нової поезії. – Н. Н.) загалом [7, с. 100].

«Йогансен вчинив повстання проти натуралістичного слова, став майстром спектралізації і розкриття багатоплановості слова», – стверджував І. Мадинський [5, с. 157]. «Ювелір форми» будував свої неологізми як на засадах звукопису («Заєць дитячий», «Люблю тебе – не знаю слів...», «Колискова»), так і на утворенні різних частин мови від власних імен поетів:

Гей, молоді, не сосюртеся, чуєте?

І не хвилюйтеся ні в якому разі... («Комуна»).

Як правило, обігравав поет прізвища своїх соратників по «Гарту» й ВАПЛІТЕ – Володимира Сосюри, Миколи Хвильового, Василя Еллана-Блакитного, Павла Тичини. Якщо дієслово «хвилюватись» у вірші М. Йогансена виступає в первозданному значенні, то лексему «сосюритись» можна трактувати як фонетичний синонім до слів «сваритися», «сюсюкатися», «скоцюрбитися» (від страху) тощо, від чого молодих і застері-

гає ліричний герой. Тенденцію до перетворення письменницьких імен на реалії природи свого часу спостеріг М. Неврлий, зазначивши цю рису як невід'ємний елемент нового поетичного світобачення [14, с. 185].

З'ясувати найголовнішу загадку Йогансенового «Метемфісиса» допоможе його заголовок. Оскільки назва твору сама собою символічна, вона переносить закладену в ній абстраговану первинну ідею в текст, опредмечуючись у різнопланових образах [10, с. 59]. Грецьке слово «метемфісис» – синонім поняття «метемпсихоз», або «переселення душ». Отже, в ньому виразно проглядає глибинний культурологічний зміст, який виводиться не лише з античної, а й зі східної філософії: імена, видозмінюючись у загальні слова, стають об'єктами природи й водночас джерелами нових імен.

Філологічний експеримент, здійснений у зазначеній поезії, є практичним відображенням Сквородинської концепції перетікання макрокосмосу в мікрокосмос і Потєбнівської теорії «внутрішньої форми» слова. Водночас це й інтерпретація міфу про виникнення світу з частин тіла першолюдини – Пуруші, який своїм корінням сягає у Веди. Тому «Комуна» як надзаголовок «Метемфісиса» вбачається символом відновлення первісної єдності людини й природи:

*А нас, тих, що знали зарані пісню,
Заспівають у трави, квіти й коріння... [5, с. 85].*

І далі йде низка образів, у яких прозирає архетипна наповненість: псевдонім «хвильовий», будучи вжитим із малої літери, постає епітетом до слова «вітерець» – одного з лейтмотивів ранньої творчості М. Хвильового. Водночас це й фізичний концепт – один із двох термінів на позначення природи світла (поряд із квантовим), й образ першооснови Повітря, польоту та звуку («пролетить і свисне»). Щодо «Тичини», який відкриває наступний рядок, то він отримує двоїсте тлумачення: прізвище поета – й неживий предмет («тичина», згідно з 11-томним Словником української мови, слугує для підтримання витких рослин). Тим-то «блакитний елан» – це перетворене ім'я (точніше, псевдонім) і прихована метафора виткої рослини з блакитними квітами. Поєднання цих постатей в одному рядку цілком закономірне, якщо враховувати дружні стосунки Еллана-Блакитного й Тичини.

Варто зауважити й такий суто мовний факт. У тексті поезії М. Йогансена слово «елан» ужито з одним «л» (як і в начерках, що передували написанню поеми, – «де повився елан по

тичині» [14, с. 22]). З урахуванням правописних норм української мови доцільно трактувати це як ознаку повного переходу власної назви в загальну, навіть в абстракцію: за словниками багатьох європейських мов – германських (датської, норвезької), слов'янських (чеської, словацької), романських (румунської, молдавської), слово élan означає «натхнення», «піднесення». М. Йогансен опредмечує його в образі невідомої рослини, долучаючи до неї другу частину псевдоніма – «блакитний», яка, до речі, є й кольористичним лейтмотивом творчості Миколи Хвильового [13, с. 71]. Отже, у цих рядках наявна метафорична сполука не лише двох письменницьких імен, а й трьох через частотні художні деталі їх письма.

А був і «сосюра з лісовими очима». За біографічними даними, Володимир Сосюра – нащадок видатного швейцарського лінгвіста Ф. де Сосюра, що й спонукає автора цієї роботи вести етимологію поетичного синоніма імені українського митця з французької мови (за Словником «Larousse»). Вірогідними видаються два варіанти: *saussaie* – верболіз і *saussuree* – трав'яниста рослина родини складноцвітих, яка росте в гірських районах [12, с. 303]. Обидва слова говорять «за» лісову семантику прізвища В. Сосюри: тут воно є містком між трьома ярусами Дерева життя, між стихіями Повітря (вітерець хвильовий) і Землі (перекручений корінь).

Тобто М. Йогансен, як свого часу Велемир Хлебников, не лише створює антропоморфний пейзаж, а й дає його бачення через призму ключових літературних імен, однак не класиків, як російський поет, а сучасників, чим не лише показує довілля, а й певною мірою перетворює його. Такий висновок впливає з морфологічного ладу вірша українського автора, в якому переважають дієслова в майбутньому часі (у поезії В. Хлебникова дієслово лише одне – «ночь смотрится» з додатковою дією «полня»).

А як же «ім'я імен імен»? Його український поет подає в образі кореня,

*що для нього назвищ не стане тих,
Що раз полізуть в історію
І наречуть йому химерне ім'я...*

На цьому моменті варто зупинитися детальніше, адже обставлене біблійно-орієнтованою цитацією «химерне ім'я» для одних дослідників та укладачів антологій – «Йогансен» (Р. Мельників, Яр Славутич, Галина Хоменко), для інших – «Література» (Ю. Лаврінченко, О. Лейтес, М. Неврлий).

Розгляньмо перший варіант. Галина Хоменко слушно обґрунтовує концепцію «ім'я імен – ім'я автора» з позицій етимології: праісторичні компоненти Kog – корінь і Jog – «Йогансен» мають значення оновлення, омолодження. Переконливим бачиться й посилення на готське Juggs – «омолоджений водою», що стосується кореня дерева безпосередньо [20, с. 186], і за аналогією на англійське Young. Ми ж наважимося припустити й наявність компонента «йог», «йога» в складному «імені імен», завдяки не лише східному культурному елементу твору, явленому в заголовку, а й оприявленому в інтерпретації письменницьких імен концептові учительства.

«Спочатку учень буде користуватися порадами та досвідом тих учителів, які вже пройшли цим шляхом до нього. Однак кожна людина повинна навчатися на своєму досвіді. Ідучи цим шляхом, вона побачить знаки, що їх на кожному етапі позалишали, як дороговкази, ті, хто йшов перед нею. Вона ж залишить свої дороговкази для тих, хто йтиме за нею. Справжній учень ні за ким сліпо не піде, тільки скористується тими знаками, доки не досягне мети» [1, с. 20]. Іншими словами, стосовно Йогансенового першотвору справжній учень не «лізтиме в історію», аби наректи комусь чи чомусь «химерне ім'я», а помалу досягатиме сутності явища.

Однак мотив переселення душ – метемфісис – є аргументом і на користь «імені імен – Літератури» як співзвучний ідеї неперервності літературних традицій. Тому більш прийнятним можна вважати другий варіант тексту М. Йогансена, беручи до уваги й Хлебниковські «безмерное» та «замірное». Так, у «замірному» вбачається метафора авторського стилю, якому затісно в межах осмислюваного митцем реального світу; окремі ж стилі,

формуючи традицію, переплітаються між собою в «безмерному», у нашому розумінні, в Літературі.

Висновки і пропозиції. Своєрідність поезій «О, достоевскиймо бегущей тучи...» Велемира Хлебникова та «Метемфісис» Майка Йогансена полягає в тому, що вони – і поетичні декларації доби зрілого модернізму (на зразок Верленівського “Art poétique”), й високохудожні з погляду версифікації та образного строю твори, й утілені в слові естетичні принципи. Ключовими художніми засобами тут є неологізми, пейзажні елементи й антропоморфізм, багатим матеріалом для яких виявляються імена літераторів.

За допомогою *неологізмів*, утворених від письменницьких імен, автори досліджуваних поезій намагаються відновити первісний синкретизм життя людини, довкілля і творчості як способу їх осмислення. При цьому В. Хлебников у слові-новотворі пов'язує прізвище письменника з прикметною рисою індивідуального стилю останнього; М. Йогансен же повертає імена сучасників, практично не змінюючи їх, до первозданного стану, коли вони були загальними назвами об'єктів природи. Однак спільним для обох митців є проявлення «внутрішньої форми» слова-імені як виразника «мікрокосмосу в макрокосмосі».

Проекція зовнішнього довкілля на внутрішній світ ліричних героїв В. Хлебникова та М. Йогансена багато в чому залежить не лише від мовного виразу, а й від культурологічного наповнення. Обидва автори, вводячи у свої «антропоморфні пейзажі» імена літераторів, а також інтерпретуючи на цих засадах символічні концепти античності, Сходу, слов'янського світогляду, вибудовують новітню філософію осягнення світу, в якій природа і творчість перебувають у стані колообігу, а першоосновою є Слово-Ім'я.

Список літератури:

1. Вішнудевананда Свамі. Повна ілюстрована книга з йоги / пер. з англ. Київ: Здоров'я, 2010. 192 с.
2. Вокальчук Г. М. Авторський неологізм в українській поезії ХХ ст. Рівне: Науково-видавничий центр «Перспектива», 2004. 524 с.
3. Дуганов Р. В. Велимир Хлебников: природа творчества. Москва: Сов. писатель, 1990. 352 с.
4. Йогансен М. Г. Поезії. Київ: Рад. письменник, 1989. 196 с.
5. Лаврінченко Ю. А. Розстріляне Відродження: Антологія 1917–1933: Поезія – проза – драма – есей. Київ: Смолоскип, 2004. 992 с.
6. Лёнквист Б. Мироздание в слове. Поэтика В. Хлебникова / пер. со швед. Санкт-Петербург: Гуманит. изд-во «Академический проект», 1999. 237 с.
7. Мельників Р. Майк Йогансен: ландшафти трансформацій. Київ: Смолоскип, 2000. 151 с.
8. Минералов Ю. И. Теория художественной словесности. Москва: Гуманит. изд. центр «Владос», 1999. 360 с.
9. Мойсеїв І. Зарубіжна література в людинотворчому вимірі. Київ: Генеза, 2003. 256 с.
10. Науменко Н. В. Образ макросвіту у мікросвіті художнього твору: символ у формозмістовому полі української новели кінця ХІХ – початку ХХ століть. Київ: Сталь, 2013. 356 с.

11. Науменко Н. В. Серпантинні дороги поезії: природа та тенденції розвитку українського верлібру. Київ: Сталь, 2010. 518 с.
12. Науменко Н. В. Образ синього кольору в новелістиці М. Хвильового. *Вісник Запорізького державного університету*. 2001. № 2. С. 71–73.
13. Неврлий М. Українська радянська поезія 20-х рр.: Мікропортрети в художніх стилях і напрямках. Київ: Вища школа, 1991. 271 с.
14. Речник української культури: Майк Йогансен у спогадах, листах, матеріалах. Київ: Рада, 2003. 208 с.
15. Тичина П. Г. Квітни, мово наша рідна! Київ: Наукова думка, 1971. 170 с.
16. Томашевский Б. В. Стилистика. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1983. 285 с.
17. Тютчев Ф. И. Стихотворения. Москва: ЭКСМО, 2003. 320 с.
18. Хвильовий М., Сосюра В., Йогансен М. Наш універсал (До робітництва і пролетарських митців українських). *Жовтень*. 1922. С. 1–2.
19. Хлебников В. В. Творения. Москва: Сов. писатель, 1986. 736 с.
20. Хоменко Г. Аніматизм у семіосфері авангарду. *Слобожанщина*. 1997. № 5. С. 179–192.
21. Hamnett I. Ambiguity, Classification and Change: The Function of Riddles. *Man*. 1967. Vol. 2. № 3. 453 p.

ВНУТРЕННЯЯ ФОРМА ПИСАТЕЛЬСКОГО ИМЕНИ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВ ЛИРИЧЕСКОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ

В статье проведено сравнительное исследование стихотворений «О, Достоевскиймо бегущей тучи...» Велемира Хлебникова (1914) и «Метемфизис» Майка Йогансена (1925), на основе которых показаны способы интерпретирования внутренней формы писательских имен в контексте лирического произведения начала XX века. Такими способами являются, прежде всего, индивидуально-авторские неологизмы, пейзажные элементы, их антропоморфизация. Утверждено, что Имя, в частности писательское, будучи исследованным как нарицательное понятие (существительное или прилагательное), выступает заимствованным из природы образом, а посему играет значительную роль в становлении поэтического макрокосмоса окружающего мира, открытого для дальнейших интерпретаций.

Ключевые слова: русская и украинская литература XX века, поэзия, слово, имя, внутренняя форма, природа, образ.

THE INNER FORM OF A WRITER'S NAME WITHIN THE IMAGERY SYSTEM OF A LYRICAL WORK

The article gives a comparative analysis of two literary works, O, dostoyevskijmo begushchej tuchi (Oh, Dostoyev-Sky Writ by a Running Cloud, 1914) by Velemir Khlebnikov and Metemfizys (Metemphysis, 1925) by Mike (Mychailo) Jogansen. They are chosen to study the interpretations of the inner forms of the writers' names in the context of a verse work, including individual neologisms, landscape elements, and anthropomorphism as the essential conceits of the 20th century Russian and Ukrainian poetry. There is asserted that the Name, particularly the writer's one, upon being studied as the precedent word (a noun or an adjective), displays itself as an image taken from nature and therefore plays an outstanding role in creation of poetic macrocosmos of the World, open for further interpretations.

Key words: the 20th century Russian and Ukrainian literature, poetry, word, name, inner form, nature, image.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 82.0-14.09

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.2-2/22>

Мороз Л. В.

Рівненський державний гуманітарний університет

ТИПИ СУБ'ЄКТНОГО ВИЯВУ СВІДОМОСТІ РОЛЬОВОГО ГЕРОЯ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ РАКУРС

У статті досліджено художній феномен рольової лірики. Проаналізовано питання, пов'язані з формальними прийомами композиційного та мовленнєвого оформлення поетичного рольового тексту. Охарактеризовано концептуально-змістовні його ракурси, які виявляють себе на рівні вираження ідейно-тематичних концептів твору. Проаналізовано особливості художнього розвитку рольової лірики в українській поезії XIX – XX ст. Досліджено типи суб'єктного вияву свідомості рольового героя в його соціально-психологічному ракурсі.

Ключові слова: рольова лірика, рольовий герой, автор, суб'єкт мовлення, вікова інверсія.

Постановка проблеми. З другої половини XX ст. особливу увагу дослідників привертає проблема суб'єктної організації лірики й, відповідно, форм її художньої типологізації. Актуальності ця проблема набула у зв'язку як із загальним ускладненням у поезії XIX й особливо XX ст. форм вираження авторської свідомості, так і з утвердженням у її масиві так званої рольової лірики, протиставленої ліриці автопсихологічній.

Феномен рольової лірики, на відміну, звичайно до певної міри, від лірики автопсихологічної, є досить складним і в належному обсязі ще не опрацьованим сучасним літературознавством, про що, зокрема, свідчать і численні розбіжності в теоретичних рецепціях, у яких дослідники намагаються визначити її основоположні семантичні ознаки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із перших учених-філологів, що ініціював дослідження рольової лірики, є відомий літературознавець Б. Корман, який зауважив і теоретично обґрунтував її художній феномен. Дослідженню тих або інших питань поетики рольової лірики присвячено також літературознавчі розвідки А. Боровської, І. Васильєва, І. Каргашина, С. Арт'оміної, О. Гаркаві, В. Скобелева, Л. Гінзбург та ін. Водночас чимало питань поетики рольової лірики все ще залишаються недостатньо дослідженими, зокрема прийоми її художньої організації та проблематики.

Постановка завдання. Метою наукової розвідки є дослідження простежених на матеріалі української поезії XIX – XX ст. засобів художньої об'єктивації рольової лірики. Конкретними завданнями дослідження є питання, пов'язані з окресленням типів суб'єктного вияву свідомості рольового героя в його соціально-психологічному ракурсі.

Виклад основного матеріалу. Засоби художньої об'єктивації рольової лірики – це комплекс художніх прийомів, за допомогою яких автор декларує специфічний рольовий характер цього поетичного тексту й, відповідно, репрезентовану в ньому повну або часткову несумісність авторського «я» та «я» особи, яка в цьому разі є суб'єктом мовлення. На відміну від власне авторської, тобто автопсихологічної, лірики, що не потребує подібних художніх прийомів, рольова лірика, як правило, використовує їх з метою запобігти ймовірній хибній інтерпретації тексту поетичного твору читачем. «Передовіряючи» право авторського голосу уявному персонажеві, автор водночас посилає своєму читачеві спеціальні «сигнали», які маніфестують умовний, опосередковано-рольовий характер поетичної комунікації між ним та автором.

Типологічно засоби художньої об'єктивації рольової лірики, до яких найчастіше вдаються поети, можна поділити на формальні – пов'язані з

художніми прийомами композиційного та мовленнєвого оформлення поетичного тексту, і концептуально-змістовні, тобто такі, що виявляють себе на рівні вираження ідейно-тематичних концептів твору.

Основними формальними засобами художньої об'єктивації рольової лірики є так звані рамковий комплекс поетичного твору (заголовок, підзаголовок, епіграф, авторські примітки) і прийоми його стилістичного оформлення (мовленнєвий стиль суб'єкта мовлення поетичного твору, який більш або менш різко контрастує з літературною нормою мови й, відповідно, стилем, притаманним власне авторському «я»).

Основним засобом концептуально-змістовної художньої об'єктивації рольової лірики є декларований у поетичному творі статус суб'єкта мовлення, з тих або інших причин несумісний із біографічною іпостасю авторського «я». Найбільш типовими засобами концептуально-змістовної об'єктивації рольової лірики є репрезентована в поетичному творі:

– **матеріально-фізична несумісність автора й суб'єкта мовлення** (як семантична опозиція, що передбачає взаємовиключне протиставлення біографічного автора та його рольового героя з огляду на їхню належність до фізично несумісних світів);

– **громадсько-політична несумісність автора й суб'єкта мовлення** (як маркер протиставленості автора та його персонажа з огляду на очевидну несумісність їхніх громадських позицій і політичних переконань);

– **культурно-історична несумісність автора й суб'єкта мовлення** (як свідчення очевидної неможливості ототожнення автора та його персонажа за ознакою їхньої біографічної несумісності в історичному часі й культурологічних, естетичних або морально-етичних пріоритетів);

– **гендерна несумісність автора й суб'єкта мовлення** (як сигнал належності автора та його персонажа до протилежної статі);

– **соціально-психологічна несумісність автора й суб'єкта мовлення** (як декларація беззаперечної нетотожності соціального статусу або світоглядної позиції та психологічних рис автора і його персонажа).

Герої, що належать до соціально-психологічної сфери людської життєдіяльності, – це, як правило, особи, змальовані в контексті тих або інших аспектів приватного життя і професійної діяльності людини.

В українській поетичній словесності епізодичні звернення до образу рольового героя знахо-

димо вже в давній поезії XVII – XVIII ст. Доволі різноманітною є й галерея рольових персонажів, представлених цією поезією. Це й простолюдини, й представники вищих соціальних прошарків, й історичні особи.

У поезії першої половини XIX ст., позначеної впливом класицистичних тенденцій і становленням романтизму, частка рольової лірики в кількісному стосунку все ще залишається доволі незначною. У бурлескно-травестійній манері від рольової особи звичайного українського селянина написані «Ода – малоросійський крест'янин» К. Пузини і дві поезії П. Данилевського «Ода малоросійського простолюдина на случай военных действий при нашествии французов в пределы российской империи в 1812 году», «Мысли украинского жителя о нашествии французов (Малоросійская ода)».

Рольовий тип персонажа в ранній романтичній поезії також має швидше емблематичний характер, оскільки рольовий суб'єкт мовлення в цих творах ще не достатньо об'єктивований як «стороннє я», соціально та психологічно відокремлене від автора.

Типовий рольовий герой поезії раннього романтизму – це загалом художній образ, особистісні інтенції якого обмежені усталеним для цього художнього напряму рольовим амплуа воїна-захисника (Л. Боровиковський «Віщба», С. Писаревський «За Німань іду», А. Метлинський «Степ», «Гулянка», М. Шашкевич «Чом, козаче молоденький рониш слізюньки дрібненькі...», М. Устиянович «Пісня опришків»), співця (М. Жук «Пісня гусяра»), представника потойбічного світу (Л. Боровиковський «Заманка (Пісня русалок)»).

Водночас варто констатувати й появу в українській поезії інших, більш складних і менш традиційних рольових типів, свідченням чого є поезії П. Білецького-Носенка «Журба старого плугатара», А. Метлинського «Думка червононорусьця», М. Шашкевича «Син любимому отцю».

Визначний, як якісний, так і кількісний, внесок у розвиток рольової лірики зробив Т. Шевченко. За нашими підрахунками, його рольова поезія налічує понад 30 текстів, які продовжують традиції, започатковані його попередниками.

З другої половини XIX – й до початку XX ст. коло поетів, які звертаються до рольової лірики, значно розширюється: П. Куліш, Б. Грінченко, П. Грабовський, І. Манжура, М. Старицький, Леся Українка, О. Маковей, Олена Пчілка, Б. Лепкий та ін. Кількісне представництво текстів

рольової лірики в поезії окремих поетів цього періоду дає змогу виділити їх із загального числа: за нашими підрахунками, це Х. Алчевська (19 текстів), В. Самійленко (25), Я. Щоголів (32), П. Карманський (37), І. Франко (42).

Різде збільшення кількості звертань з боку українських поетів до рольової лірики може бути пояснене насамперед зміною ідейно-художніх настанов, що їх стверджував новий літературно-художній напрям – реалізм, якому в цей час поступається місцем його попередник – романтизм. «Реалістична постановка проблеми людини, – за словами М. Римар і В. Скобелева, – виявилася переробкою романтичних концепцій у бік конкретизації і внутрішнього диференціювання, драматизації відносин людини і світу: так, «проблема «людина і світ (всесвіт)» перетворювалася в проблему «людина і суспільство» (інколи ще більш виразно: «людина і середовище»). Проблема «людина і вічність» оберталася проблемою «людина й історія». «Проблема «я й інша людина» поставала як проблема співвідношень людей різних класів, станів, соціальних груп, психологічних типів і темпераментів». Вивчаючи еволюцію російського реалізму XIX ст. на матеріалі насамперед прозового епосу й лірики, Б. Корман зауважив загальну для епосу й лірики тенденцію; інтерес «концептованого автора» до іншої людини, до іншого свідомості, до чужого «я» призводив до збільшення числа суб'єктів мовлення. Саме розвиток реалізму створює в XIX ст. ту множинність свідомостей, яка дає змогу говорити про досягнення нового рівня художньої об'ємності сприйняття і тлумачення [4, с. 285].

Як стверджує інша сучасна дослідниця рольової лірики Г. Моїсеєва, найбільш дослідженим різновидом цікавої для нас форми суб'єктної організації сьогодні є рольова лірика XIX століття в тому її вигляді, який можна умовно позначити як реалістичний. Саме в поезії, орієнтованій на достовірне зображення й пізнання об'єктивної реальності, з'являється рольовий герой (ліричний персонаж), який «або зовсім не має в собі будь-яких авторських рис ... або ж хоча й наділений окремими рисами, близькими автору ..., але не може бути ототожнений із ним, залишаючись самостійним персонажем, наділеним конкретними історико-культурними та індивідуальними ознаками й рисами» (М. Степанов). Значна дистанція між свідомістю автора і свідомістю героя в реалістичній рольовій ліриці є безсумнівною й відчутною навіть для «непрофесійного» читача. Специфічна мовленнєва манера досить легко дає

можливість «співвіднести образ «я» з певним соціально-побутовим і культурно-історичним середовищем» [3, с. 45].

В українській поезії другої половини XIX – початку XX ст. суттєво розширюється галерея соціально-психологічних типів рольового героя. Це й представники рольового героя, що належить до родинного кола (І. Воробкевич «Сива ненька говорила...», О. Маковей «Сон вдівця», П. Карманський «Мати», Олена Пчілка «Хатне багаття», М. Скритий «Лист до мужа в Америці»), до певного морально-етичного (І. Манжура «П'яниця», М. Старицький «Монолог бездольця») або екзистенційного, пов'язаного зі сферою почуттів, людського типу (І. Воробкевич «Єго я не любила», Б. Грінченко «Хлопцеві», О. Козловський «Замуж!», М. Костомаров «Підмова», Я. Щоголів «Покірна», «Вербиченька»).

Більш широкою постає й палітра професійних типів рольового героя, особливо диференційовано й урізноманітнено представлена в поезії Я. Щоголева («Ткач», «Кравець», «Косарі», «Швець», «Могильщик», «Мірошник», «Пряха», «Дочумакувався», «Чередничка», «Пасічник»). Поряд із героями – вихідцями із селянського середовища (О. Олесь «Пісня селян», Б. Грінченко «Хлібороб») – в українській рольовій поезії другої половини XIX ст. з'являються й представники суто міських професій: швачки (П. Грабовський «Швачка»), дипломата (П. Карманський «Дипломат»), шахтаря (С. Черкасенко «У шахті», «В царстві ночі», «Шахтарі», «Монолог»).

Якщо в ліриці XIX – початку XX ст. соціально-психологічна сфера людської життєдіяльності є однією з пріоритетних тематичних площин вияву свідомості рольового героя, то інтерес до неї з боку поетів XX ст. суттєво послаблюється. Причиною такого зміщення аксіологічних стратегій і тематичних пріоритетів, очевидно, послугувала бурхлива соціально-політична атмосфера історичного розвитку доби, яка відчутно переорієнтувала ідейно-естетичні уподобання митців із кола приватного життя людини та її професійної діяльності у сферу громадсько-політичних і культурологічних запитів тогочасного суспільства. Сфера власне психологічних почувань людини, відтворених у художньому амплуа рольового героя, особливо з другої половини XX ст., нерідко набуває відверто іронічного відтінку, підкресленого навіть назвами поетичних текстів: М. Чернявський «Гультьай», Бабай (Б. Нижанківський) «Замкнене коло раба сентиментального», «Претенсії старшого пана», О. Ірванець «Вірш аме-

риканського збоченця» та ін. Ось як, наприклад, репрезентовано відчуттєве «замкнене коло раба сентиментального» в рольовому монолозі «сентиментального» героя поезії Бабая:

Я ребра столочу – і плачу.

Я горло підріжу – і плачу.

Я кулю між очі – і плачу.

/.../

А виплачусь – ребра столочу.

А виплачусь – горло підріжу.

А виплачусь – кулю між очі.

І знову я плачу, ой плачу [1, с. 84]!

Сфера професійної зайнятості людини в рольовій поезії ХХ ст. залишається доволі різноманітною. З одного боку, вона представлена рольовими монологами тих професійних типів, які вже репрезентовані в поезії ХІХ – початку ХХ ст.: В. Бобинський «Швачка», М. Йогансен «Робочий», А. Панів «Наймит», М. Хвильовий «Скляр», «Швець працює», «Біля коксової печі», М. Чернявський «Косар» та ін. З іншого боку, прикметним і зрозумілим є й інтерес українських поетів до нових професій, представників яких вони репрезентують у рольових текстах. Це й нові професії, пов'язані із сільськогосподарською сферою (П. Тичина «Пісня трактористки», І. Драч «Трактористка», В. Заплотинський «Хлібороб», Ю. Данильчук «Пісня орача», В. Симоненко «Прощання Федора Кравчука, колгоспного конюха, з старою хатою» та ін.), медициною (П. Тичина «Пісня санітарки», Л. Забашта «Я – сестра-жалібниця...», О. Барбак «Роздуми головного лікаря будинку для божевільних про переваги і недоліки безглуздя») та іншими людськими професіями (М. Шеремет «Альпіністи», І. Драч «Монолог сивого орнітолога Ернеста Натанієла з Йеллоустонського національного парку», Д. Кремінь «Учитель музики», В. Малишко «Старий суфлер», Д. Луценко «Матроська пісня» та ін.).

Цікавим засобом художньої об'єктивації рольового статусу героя поетичного тексту варто вважати прийом так званої **вікової** інверсії, сутність якої полягає в розбіжності між фактичним автором і суб'єктом мовлення поетичного твору в часі. Одним із перших цей прийом використав Т. Шевченко у вірші «N. N.» («Мені тринадцятий минало...»). Вікова інверсія, застосована для означення суб'єкта мовлення поетичного тексту, звісно, не надає йому статусу власне рольового героя, але може розглядатися як прийом рольової маски, що співвіднесена швидше з ліричним героєм, але не автором як

суто біографічною особою. На елементи маскового завуалювання вказує насамперед заголовок твору. Зазвичай заголовок рольового тексту виконує функцію прямої вказівки на суб'єкта поетичного мовлення та його соціально-психологічну, політичну, статеву тощо невідповідність авторові. Заголовок Шевченкового твору, крім вказівки на ймовірну авторську біографічну вікову інверсію, містить криптонім «N. N.», який відсилає до образу змальованої у творі подруги дитинства Оксани Коваленко, але без прямого означення справжнього її імені і прізвища. Загалом художня символіка твору, його ідейно-змістовні концепти вказують на спорідненість суб'єкта поетичного мовлення з ліричним героєм маскового типу, який не дистанціюється беззаперечно від біографічного автора, а швидше виступає як виявлена в певному художньому ракурсі його творча іпостась.

Як у традиційній, так і в дещо незвичній формі українські поети ХХ ст. широко вдаються до суб'єктної трансформації, пов'язаної з прийомом вікової інверсії. Поряд з уже апробованими формами суб'єктного перенесення фактичного віку поета (як реальної біографічної постаті) в рольову іпостась людини похилого (П. Усенко «Смолянка», О. Ірванець «Старий поет – молодій поетці») або, навпаки, дитячого (І. Драч «Київське небо») віку в поезії ХХ ст. трапляються й приклади доволі незвичних суб'єктних трансформацій. Зокрема, в «Баладі розплющених дитячих очей» І. Драча рольовий монолог ініційовано від особи немовляти:

Я хочу бачити світ розплющеними очима,

Я ще таке маленьке, я вмю тільки бачити,

Прагну маму веселою бачити,

Прагну сонце бачити в золотому капелюшку,

Прагну небо бачити в синій хустині [2, с. 124].

У поетичному диптиху «Голодомор» Р. Юзви поряд із рольовим монологом матері натрапляємо й на несподіваного рольового суб'єкта – ще ненароджену дитину:

Чекать було ще трохи більше року,

Як мав я народитися на світ [5, с. 65].

Цікавим прикладом, щоправда, часткового використання прийому вікової інверсії є й віршований цикл Ю. Клена «Коло життєве», у якому суб'єктами поетичного мовлення поперемінно є рольові персонажі та власне автор. Цикл складається із шести поезій, у яких поетапно простежено вікові зміни, що відбуваються з людиною упродовж її життя: 1. Немовлятко. 2. Хлопчик. 3. Підліток. 4. Юнак. 5. Муж. 6. Старість.

Висновки і пропозиції. У статті досліджено соціально-психологічні ракурси суб'єктного вияву свідомості рольового героя в українській поезії XIX – XX ст., охарактеризовано концептуально-змістовні його типи, які виявляють себе на рівні вираження ідейно-тематичних концептів твору.

До гостродискусійних питань дослідження наголошеної в статті наукової проблематики, які потребують подальшого вивчення, належать проблеми означення специфіки рольової лірики в системі суб'єктних форм вираження авторської свідомості, а також класифікації типів героїв рольової лірики.

Список літератури:

1. Бабай (Нижанківський Б.). Каруселя віршів. Нью-Йорк: Сучасність, 1976. 239 с.
2. Драч І. Сонце і слово. Поезії. Київ: Дніпро, 1978. 367 с.
3. Моисеева А. А. Эволюция ролевой лирики на рубеже XIX – XX веков: формирование ролевого героя нового типа: дисс. ... канд. филол. наук: 10.01.01 «Русская литература». Пермь, 2007. 183 с.
4. Рымарь Н. Т., Скобелев В. П. Теория автора и проблема художественной деятельности. Воронеж: Логос-Траст, 1994. 263 с.
5. Юзва Р. Віче правди. Івано-Франківськ: Нова зоря, 2002. 112 с.

ТИПЫ СУБЪЕКТНОГО ВЫРАЖЕНИЯ СОЗНАНИЯ РОЛЕВОГО ГЕРОЯ: СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ РАКУРС

В статье исследован художественный феномен ролевой лирики. Проанализированы вопросы, связанные с формальными приемами композиционного и речевого оформления поэтического ролевого текста. Охарактеризованы концептуально-содержательные его ракурсы, которые проявляют себя на уровне выражения идейно-тематических концептов произведения. Проанализированы особенности художественного развития ролевой лирики в украинской поэзии XIX – XX вв. Исследованы типы субъектного выражения сознания ролевого героя в его социально-психологическом ракурсе.

Ключевые слова: ролевая лирика, ролевой герой, автор, субъект речи, возрастная инверсия.

TYPES OF SUBJECT-RELATED RESPONSE OF A ROLE HERO: SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ASPECT

The article investigates the artistic phenomenon of role lyrics. The author analyzes the issues connected with formal methods of composition and speech poetic role text writing. The article considers its conceptual and meaningful aspects revealing themselves at the level of expression concerning ideological and thematic concepts of the work. It gives profound analysis dealing with peculiarities of the role lyrics artistic development in the Ukrainian poetry of the nineteenth and twentieth centuries. The article also investigates the types of subjective manifestation related to the role hero consciousness in his social and psychological perspective.

Key words: role lyrics, role hero, author, speech subject, age inversion.

Назарець В. М.

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука

**ТИПИ ВНУТРІШНЬОТЕКСТОВОГО АДРЕСАТА В ТЕКСТАХ
УКРАЇНСЬКОЇ АДРЕСОВАНОЇ ЛІРИКИ ХІХ – ХХ СТОЛІТЬ**

Стаття присвячена дослідженню типів художнього вияву внутрішньотекстового адресата. Систематизуються й узагальнюються основні модифікації об'єктних форм вияву адресації в українській ліриці ХІХ – ХХ століть. Характеризуються два типи класифікацій внутрішньотекстового адресата: 1) за ознакою його формально-предметної вираженості; 2) за ознакою його персоналізованості.

Констатується, що за ознакою формально-предметної вираженості внутрішньотекстового адресата можливі три модифікації: адресат формально виражений, але не конкретизований, адресат формально виражений і конкретизований, адресат виражений позатекстово. За ознакою персоналізованості виокремлюються три типи адресатів: конкретно-індивідуальний адресат, узагальнений адресат, умовний адресат.

Ключові слова: адресована лірика, адресація, формально-предметна вираженість адресата, вираженість адресата за ознакою його персоналізованості, конкретно-індивідуальний адресат, узагальнений адресат, умовний адресат.

Постановка проблеми. Серед теоретичних проблем, які особливо цікавлять сучасне літературознавство, важливе місце посідає проблема вивчення образу адресата ліричного твору, зокрема так званого внутрішньотекстового адресата поетичного тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ліричного адресата присвячені праці І. Ковтунової, Г. Степанова, Л. Кіхней, Л. Чернець, Є. Дмитрієва, С. Артёмової, Т. Круглової, О. Ємельянова та ін., в яких, проте, мова йде переважно про так званого зовнішньотекстового адресата ліричного твору.

Постановка завдання. Мета статті полягає в дослідженні типів художнього вияву внутрішньотекстового адресата ліричного твору.

Виклад основного матеріалу. Наявність внутрішньотекстового адресата, особи, якій спрямовує зміст свого звернення автор, – це головна умова текстів адресованої лірики. Адресат є надзвичайно важливим семантичним компонентом комунікативної організації адресованого ліричного тексту, оскільки саме він, його морально-психологічні особливості, його суспільний, професійний статус, характер стосунків із автором, зрештою, й зумовлюють той або інший зміст і тип спрямованості адресації.

У сучасному літературознавстві, зокрема в дослідженнях, присвячених адресованій ліриці,

найчастіше використовуються два типи класифікацій внутрішньотекстового адресата: 1) за ознакою його формально-предметної вираженості; 2) за ознакою його персоналізованості.

1. Формально-предметна вираженість адресата. У цьому типі класифікації можливі три модифікації.

1. Адресат формально виражений, але не конкретизований.

Формальна вираженість адресата означатиме, що в поетичному тексті він виявлений граматично, у формі прямого («ти», «ви») або опосередкованого («він», «вони», різноманітні типи лексичних і метафоричних номінацій) звернення, але при цьому автор не конкретизує його образ, не надає йому рис образно-предметної деталізації (Б.-І. Антонич «Пісенька до сну»):

Не думай! Спи! Думки – отрута щастю.

Цвітуть дві тіні – дві лілеї чорні.

*Не думай! Спи! До всіх скорбот причасний,
і так усього в думці не обгорнеш [1, с. 133].*

2. Адресат формально виражений і конкретизований.

Крім наявних у тексті граматичних або лексичних форм звернення, автор ще й додатково конкретизує образ свого адресата. Подібна конкретизація може стосуватися певних морально-етичних, психологічних рис адресата, його світоглядних настанов, біографічних обставин життя,

його портретної зовнішності, інтер'єрного оточення тощо.

3. Адресат виражений позатекстово.

Тут можливі дві модифікації. У першій адресат названий лише позатекстово, тобто в рамкових, зовнішньотекстових семантичних елементах структурної організації твору (заголовок, присвята, епіграф), тоді як у тексті самого твору він може й не згадуватися (П. Куліш «Старець (Надежі Олександрівні Білозерській)», М. Старицький «О, дякую, що ти прийшла-таки... (Посвята моїй дочці Марусі)», М. Рильський «Сафо до Афродіти (М. Зерову)». У другій модифікації, яка зустрічається частіше, адресат зазначається й позатекстово (як правило в заголовку), і в самому тексті, де його образ отримує ознаки як формальної, так і предметної вираженості (Олена Пчілка «Миколі Лисенкові (Давньому дорогому другові)», Є. Маланюк «Миколі Зерову», Г. Світлична «Лесі Українці», Р. Лубківський «Думаючи про Лепкого»).

2. Вираженість адресата за ознакою його персоналізованості. За ознакою персоналізованості виділяють три типи адресатів: 1) конкретно-індивідуальний адресат; 2) узагальнений адресат; 3) умовний адресат. Кожен із цих трьох виділених типів адресатів має й свої різновиди.

1. Конкретно-індивідуальний адресат. Конкретно-індивідуальний адресат – це реальна, біографічна особа, якій присвячений адресований поетичний текст. У проаналізованому нами поетичному масиві адресованих текстів вітчизняної лірики ми виявили такі різновиди конкретно-індивідуального адресата

1.1. Члени родини, а саме:

– **мати:** Б. Грінченко «Матері»; Х. Алчевська «Пам'яті моєї матері»; О. Олесь «Моїй матері»; Г. Чупринка «Моїй матері»; П. Тичина «Скорбна мати»; С. Крижанівський «Осанна матері»; О. Ольжич «Зима»; Р. Лубківський «Матері»; Д. Луценко «Спасибі вам, мамо» та ін.;

– **батько:** М. Шашкевич «Син любимому отцю»; М. Вороний «На батьковій могилі»; М. Йогансен «Ще одна ніч»; Ю. Липа «Батькові»; С. Крижанівський «Осанна батькові»; Г. Чупринка «Батькові»; Т. Осьмачка «Лист»; А. Малишко «Моєму батькові» та ін.;

– **дружина:** П. Гулак-Артемівський «Моїй жінці (На вечір з танцями у нас 12 січня 1856)»; І. Франко «Моїй дружині»; П. Карманський «Дружині»; М. Рильський «Дружині»; М. Бажан «Леся Українка в Сан-Ремо (Моїй дружині)»; М. Капельгородський «Дружині»; Є. Маланюк «Тридцять п'ять літ (Пам'яті Дружини)» та ін.;

– **брат:** І. Воробкевич «Братови моєму»; М. Рильський «Рибальське посланіє (Братові Іванові)»; Ю. Липа «Посланіє до двох моїх братів»; В. Онуфрієнко «Братові»; В. Коломієць «Дитинство (Братові Олегу)» та ін.;

– **сестра:** Т. Шевченко «Сестрі»; П. Грабовський «Посвята (До моєї покійної сестри Надії)», «До сестри», «До мучениці», «До сестрички»; М. Капельгородський «Сестрі С.К.» та ін.;

– **донька:** (П. Гулак-Артемівський «В Полтаву, моєї милої Полинашке»; М. Старицький «Тихо плине нічна дружа... (Посвята моїй дочці Людмилі)»; Х. Алчевська «Колісанка»; М. Драй-Хмара «Маленькій Оксані» та ін.;

– **син:** П. Гулак-Артемівський «Сыну моему (при посылке ему в С.-Петербург делового портфеля)»; К. Білиловський «Завіт (Коханому синові моему Вікторові)»; М. Вороний «Привітання (Синові на іменині)»; П. Карманський «Романові»; Ю. Клен «Синові» та ін.

1.2. Знайомий/знайома: П. Гулак-Артемівський «До О. Курдюмова»; Є. Гребінка «Приятелю»; П. Грабовський «Квітка (до Н.К.С.)», «До О.Б-ої»; І. Манжура «До товариша»; Є. Маланюк «Марії Башкирцевій»; Д. Павличко «Мій добрий друже, що з тобою?..» та ін.

1.3. Коханий/кохана: Т. Шеченко «Ликері»; В. Забіла «До невірної»; М. Шашкевич «До милої»; К. Білиловський «До Г...»; І. Воробкевич «Дівчина чорноброва, ой знай, чим ти мені?..»; Дніпрова Чайка «Прийнявши лист від Ф.»; П. Мовчан «Звертання до коханої» та ін.

1.4. Громадський/політичний/церковний діяч: Т. Шевченко «Якби-то ти, Богдане п'яний...»; П. Грабовський «До Богдана Хмельницького»; П. Куліш «До Мазепи, прочитавши його біографію»; І. Багряний «Ода до Сталіна»; С. Гординський «Реквієм (ген. Миронові Тарнавському)»; І. Калинець «В'ячеслав Чорновіл»; І. Римарук «До Святослава» та ін.

1.5. Митець, а саме:

– **танцюрист:** М. Бажан «Танцівниця (Тамарі Ханум)»;

– **співак:** М. Рильський «Високий спів (Пам'яті Остапа Вересая)»; В. Коломієць «Соломія Крушельницька»;

– **артист/кіно- або театральний актор:** О. Олесь «Марії Заньковецькій»; П. Тичина «Марії Заньковецькій (Кантата)»; П. Воронько «Юність артистки (Ользі Кусенко)»; Ліна Костенко «Незнятий кадр незіграної ролі (Іванові Миколайчуку)»; Д. Павличко «Марія Заньковецька»;

– живописець: П. Воронько «Художники (Касіану Василю Іллічу з любов'ю присвячую)»; Ліна Костенко «Ван-Гог»;

– **архітектор**: В. Коломієць «Архітектурний триптих (Пам'яті В. Г. Заболотного)»;

– **композитор**: Л. Глібов «Миколі Лисенкові»; Олена Пчілка «Миколі Лисенкові (Давньому дорогому другу)»;

– **поет/прозаїк/драматург**: Т. Шевченко «На вічну пам'ять Котляревському», «До Основ'яненка», «Гоголю», «Н. Костомарову», «Марку Вовчку»; П. Куліш «До Данта, прочитавши його поему «Пекло», «До Шекспіра (захопившись коло українського перекладу його творів)», «До Шевченка», «До Тараса на небеса»; І. Драч «Мій спомин про Юрія Яновського», «Реквієм Павлові Тичині» та ін. Серед проаналізованих нами адресованих текстів вітчизняної лірики ця група виявилася найбільш чисельною: близько 175 поетів і 723 твори, присвячені тому або іншому поету, драматургу або прозаїку.

2. Узагальнений адресат. Узагальнений адресат – це індивідуально неконкретизований адресат, який представлений певною масовою аудиторією. Цей тип адресата може бути узагальнений за ознакою його належності до:

2.1. Людства: Б.-І. Антонич «Дифірамб»; С. Караванський «Хто ти?»; В. Симоненко «Ти знаєш, що ти – людина?».

2.2. Певної нації або народності: Т. Шевченко «І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм...», «Полякам»; Я. Головацький «Братові з-за Дунаю»; П. Грабовський «Народові українському», «До українців»; Б. Олійник «Гей, слов'яни!»; Д. Павличко «До євреїв».

2.3. Людської статі: М. Рильський «Радянській жінці»; О. Теліга «Мужчинам».

2.4. Вікової категорії: П. Грабовський «Сучасникові», «До дитини», «Панським діткам», «До дітей»; М. Старицький «До молоді»; Х. Алчевська «До дітей мого краю»; В. Симоненко «Ровесникам».

2.5. Громадсько-політичного руху: М. Шашкевич «До***»; А. Могильницький «Ученим членам руської трійці (Нового року 1849)»; П. Куліш «Панам-добродіям»; Ю. Данильчук «Поляглим борцям за волю соборної України»; М. Верес «Борцям-героям»; Р. Завадович «Борцеві без меча».

2.6. Морально-етичної позиції: М. Нагнибіда «Невдоволеному неробі»; Яр Славутич «О мерзенне поріддя степу... (Доларникам)», «Гербозневажникам»; В. Симоненко «До суєсловів», «Лист

до всесвітнього обивателя», «Прирученим патріотам»; В. Забаштанський «Міщанам».

3. Умовний адресат. Умовний адресат – це адресат, який співвідноситься не з людською постаттю (в її конкретно-індивідуальній чи узагальненій іпостасі), а з певними образами людської уяви, яким надається більш або менш персоніфікована форма. Аналізуючи адресовані тексти української лірики, ми виділили такі різновиди умовного адресата:

3.1. Об'єкти і процеси людської життєдіяльності:

– **країни (місцевість)**: П. Грабовський «До України»; О. Маковей «Привіт Україні»; І. Франко «Галичино, думай о собі сама!»; П. Карманський «Мій краю рідний»; Б. Лепкий «До рідного краю»; О. Олесь «Як я люблю тебе, небо Італії!...»;

– **міста**: К. Вагилевич «Празі»; М. Зеров «Київ з лівого берега», «Київ-традиція», «Київ навесні ввечері»; М. Драй-Хмара «Кам'янець», «Київ», «Чернігів»; Ю. Липа «Полтава»; М. Рильський «Львову», «Києву», «Каневу»; В. Сосюра «Дніпропетровськ», «Одесі»;

– **мова людини**: О. Олесь «О слово рідне! Орле скутий!»; І. Воробкевич «Рідна мова»; П. Тичина «Слово»; В. Сосюра «О мова моя!»;

– **емоційно-психологічні процеси й морально-етичні переконання**: Т. Шевченко «Думи мої, думи мої...»; Леся Українка «Фа (сонет) (до фантазії)»;

– **частини людського тіла**: М. Вороний «Очам»; О. Олесь «Косі твої»; С. Караванський «Своєму серцю»; С. Будний «Розмова з серцем»; Д. Луценко «Серце»;

– **страви людини**: Л. Глібов «Счастливый уголок (Посвящается нежинским пирогам)»; Б. Олійник «Хлібові»; В. Симоненко «Некролог кукурудзяному качанові, що згнів на заготпункті»;

– хвороби: М. Зеров «К тифу моєму»;

– **музичні інструменти**: П. Куліш «До кобзи», «До кобзи та до музи»; П. Грабовський «До бандури»;

– **літературні поняття**: І. Франко «Тетяна Ребенщукова», «Гриць Турчин»; Леся Українка «На вічну пам'ять листочкові, спаленому приятельською рукою в непевні часи»; І. Воробкевич «Пісне руська!»; Х. Алчевська «Слово (Українській літературі)», «Українському літературному рухові»; С. Пушик «До пісні»;

– **технічна діяльність**: Л. Глібов «Уединенный тост (Во время обеда в день открытия Черниговской выставки 2 октября 1883 года)»; Д. Загул «Дифіріамб водоспаду (за І. Голем)»; Т. Масенко «Хвала паровозу»; С. Пушик «До телефону».

3.2. Надприродні істоти та явища:

– християнський Бог: К. Вагилевич «Пісня триєдиному Творцеві», «Пісня божественному Учителеві», «Пісня святому Духові», «Пісня пресвятій Богородиці»;

– легендарні або міфологічні об'єкти та явища: Т. Шевченко «Муза»; П. Куліш «До кобзи та до музи», «Муза»; М. Старицький «О, вернись, моя музо, на мить...»; Ю. Федькович «Оскресни, Боян!»; І. Манжура «До Музи»; І. Франко «До музи»; Б. Рубчак «Орфей до Клію»; І. Качуровський «До Одиссея»; М. Литвин «До музи».

3.3. Природні об'єкти та явища:

– земля: М. Рильський «Земле, доле моя...»; Ю. Вовк «Землі пахучій»; Д. Луценко «Земле рідна», «Земле медоносице моя»; П. Мовчан «Звертання до снігу»; Б. Олійник «До землі»;

– річки: М. Старицький «До Дунаю»; І. Манжура «До Дніпра»; Б. Лепкий «До Черемоша»; О. Олесь «Дніпро, Дніпро, ти покохав...»; М. Рильський «До Рони»;

– море: М. Вороний «До моря»; С. Крижанівський «До моря»; М. Нагнибіда «До моря»; М. Вінграновський «Моєму морю»; А. Коссовська «Морю»; Я. Шпорта «Звернення до моря».

3.4. Об'єкти рослинного світу: С. Руданський «До дуба»; Б. Лепкий «Ялиця», «До одинокої ялиці»; М. Рильський «До квіток», «Голосіївському лісові», «Лист до волошки»; А. Малишко «Лист до гречки»; Б.-І. Антонич «Терен співає», «Молитва», «Звернення до рослин»; П. Мовчан «Звертання до реп'яха».

3.5. Істоти тваринного світу: П. Грабовський «До соловейка»; В. Забіла «До коня»; І. Гушалевич «До пчолі»; С. Руданський «Гей, бики!»; О. Олесь «Лебединій зграї», «До сокола»; Х. Алчевська «Сокіл», «До ведмедика»; Б.-І. Антонич «Проповідь до риби»; Л. Первомайський «Реквієм моєму коневі»; М. Руденко «Слово до жабеняти»; В. Неборак «Промовляння до кішки».

3.6. Абстраговані поняття: Т. Шевченко «Г.З.»; М. Старицький «Слов'янська доля»; С. Караванський «Над книгою історії», «До історії»; М. Боєслав «Спинайся, душе»; М. Тарнавський «Моїй долі».

Будь-який твір адресованої лірики з тим або іншим типом адресата в кінцевому підсумку спрямований на те, аби створити певну аксіологічну модель свого адресата. У процесі комунікації, уявного діалогу, який розгортається між адресантом та адресатом, автор певним чином декларує своє ставлення до нього, яке, відповідно, спричинює певну аксіологічну трансформацію образу адре-

сата. Автор може звертатися до свого адресата як до рівного собі (колеги, партнера, однодумця) або як до вищого чи нижчого від себе в морально-етичному, професійному, суспільно-громадському чи екзистенційному сенсі. Відповідно, характер аксіологічної трансформації образу адресата при цьому може отримувати висхідну або нисхідну оцінну спрямованість.

Отже, можемо говорити про дві основні аксіологічні моделі адресата, які можуть бути представлені в текстах адресованої лірики: 1) модель інтимізації образу адресата; 2) модель його дискредитації.

1. Модель інтимізації образу адресата.

У цій моделі автор відтворює образ свого адресата у висхідній оцінній спрямованості. Характер комунікативних стосунків, які при цьому складаються між автором та адресатом, означені інтенцією автора до певної інтимізації (зближення) з образом свого уявного співрозмовника, тобто до такої смислової трансформації його початково невизначеного, умовно-нейтрального в аксіологічному сенсі образу, яка далі (в процесі встановлюваної комунікації) певним чином наближує його до автора, до його світоглядних переконань і морально-етичних уявлень. Безпосередньо процес подібної аксіологічної трансформації образу адресата з метою його інтимізації, наближення до автора так або інакше, більшою чи меншою мірою призводить до певної ідеалізації адресата, яка може виявляти себе у формах:

– дезавування офіційного образу адресата, шаблонізованого масовими уявленнями чи встановленими суспільними традиціями (А. Малишко «Вогник (Максиму Рильському)»):

*До тих країв щоденно поїзди
Відходять від столичного перону;
Бери тютюн і вірші для їзди,
Хліб-сіль, тарань прив'ялено-солону,
Гачки, й сачок, і вудочки складні,
Та ще нехитро зварену наживку –
І гайда в путь, бо літо в переджнивку
На плесо вод веде погожі дні.
Біліє там будиночок між трав,
Шумний, привітний, не якась обитель,
В ній друг мій любий здавна проживав,
Мудрець – у слові, у піснях – учитель [2, с. 278];*

– естетизацію образу адресата: С. Крижанівський «Вічно юний... (П. Г. Тичині – на п'ятдесятиріччя)»;

– символізацію образу адресата: В. Самійленко «На смерть Лесі Українки»;

– міфологізацію образу адресата: К. Поліщук «Здвиг (на 60-ті роковини смерті Кобзаря)».

2. Модель дискредитації образу адресата. Ця модель виступає як аксіологічна протилежність попередній. Емоційно-сміслова логіка трансформації образу адресата в сприйманні автора тут іде по низхідній лінії. Автор не наближує, а, навпаки, віддаляє адресата від себе, декларуючи принципи, які більш або менш різко розмежовують характер світосприйняття, морально-етичні, світоглядні переконання, екзистенційні позиції обох сторін діалогу, як і в попередньому випадку автор може:

– дезавуувати офіційний образ адресата:
В. Онуфрієнко «А. Малишкові»:

*Що тебе гне уклонятися в ноги тирану,
Піснею славить його, наче сонце, вітати
Він помагав руйнувати наші батьківські хати,
Він обікрав батьківщину твою безталанну!..*

[3, с. 114];

– удаватися до його деестетизації: П. Грабовський «До парнасців»;

– використовувати засоби символізації чи міфологізації образу адресата, але в семантично-негативній оцінній площині: Є. Маланюк «Сучасники (Максимові Рильському, Павлові Тичині)».

Висновки і пропозиції. Отже, в статті систематизовані й узагальнені основні модифікації об'єктних форм вияву адресації в українській ліриці XIX – XX століть, охарактеризовані три типи внутрішньотекстового адресата української поезії XIX – XX століть: конкретно-індивідуальний, узагальнений та умовний адресат. Подальші перспективи дослідження вбачаємо в поглибленні та деталізації типології внутрішньотекстового адресата української адресованої лірики.

Список літератури:

1. Антонич Б.-І. Велика гармонія: Модерністична поезія XX століття. Київ: Веселка, 2003. 350 с.
2. Малишко А. С. Далекі орбіти: Вибрані твори. Київ: Криниця, 2004. 608 с.
3. Онуфрієнко В. Й. Поезії. Вірші оригінальні і перекладені. 1956–1992. Сідней: Видання Фондації Українознавчих Студій в Австралії, 1996. 373 с.

ТИПИ ВНУТРИТЕКСТОВОГО АДРЕСАТА В ТЕКСТАХ УКРАЇНСЬКОЇ АДРЕСОВАНОЇ ЛІРИКИ XIX – XX ВЕКОВ

Стаття посвячена дослідванню типів художественного вираження внутрішньотекстового адресата. Систематизуються і обобщаються основні модифікації об'єктних форм проявлення адресації в українській ліриці XIX – XX століть. Характеризуються два типи класифікацій внутрішньотекстового адресата: 1) по признаку его формально-предметной выразительности; 2) по признаку его персонализации.

Констатується, що по признаку формально-предметной выразительности внутрішньотекстового адресата возможны три модифікації: адресат формально виражен, но не конкретизирован, адресат формально виражен и конкретизирован, адресат виражен внетекстово. По признаку персонализации выделяются три типа адресатов: конкретно-индивидуальный адресат, обобщенный адресат, условный адресат.

Ключевые слова: адресованная лирика, адресация, формально-предметная выразительность адресата, выразительность адресата по признаку его персонализации, конкретно-индивидуальный адресат, обобщенный адресат, условный адресат.

TYPES OF INTRATEXTUAL ADDRESSEE IN THE TEXTS OF UKRAINIAN ADDRESSED LYRICS OF THE 19TH – 20TH CENTURIES

The article deals with the study of types of artistic expression of the intratextual addressee. The main modifications of object forms of expression of addressing in Ukrainian lyrics of the 19th–20th centuries are systematized and generalized. The author characterizes two types of classifications of the intratextual addressee: 1) in accordance with its formal-subject expression; 2) in accordance with its personalization.

It is stated that according to the feature of the formal-subject expression of the intratextual addressee, three modifications are possible: the addressee is formally expressed, but it is not specified, the addressee is formally expressed and is specified, the addressee is expressed out of a text. In accordance with personalization, one can distinguish three types of addressees: a specifically-individual addressee, a generalized addressee, a conditional addressee.

Key words: addressed lyrics, addressing, formally-subject expression of the addressee, expressiveness of the addressee according to its personalization, specifically-individual addressee, generalized addressee, conditional addressee.

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

УДК 316.6:316.454.52

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.2-2/24>

Красівський О. М.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Масюкевич Ю. М.

Львівський національний університет імені Івана Франка

Мікула О. М.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ІНТЕРНЕТ КОМУНІКАЦІЯ: СТРАТЕГІЇ ТА МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ

У статті проаналізовано особливості спілкування в Інтернет-чатах і на форумах. Для повноти аналізу охоплено спілкування різного виду: монологи, діалоги та полілоги, відкрите й особисте спілкування, спілкування з різною комунікативною метою. Виділено основні комунікативні стратегії, до яких удаються учасники. Обґрунтовано їх використання. Розроблено типологію граматичних і лексичних засобів, що вживаються для досягнення комунікативної мети. Виділено чотири змінні, які впливають на форму і зміст повідомлень в Інтернет-комунікації.

Ключові слова: Інтернет-комунікація, комунікативна стратегія, комунікативна мета, граматичні особливості, лексико-семантичні особливості.

Постановка проблеми. Безпрецедентний розвиток Інтернет-технологій, їх важливість, що зростає, у повсякденному житті й у повсякденній комунікації призвели до виникнення нової дисципліни, яку Д. Кристал називає «Інтернет-лінгвістика» та яка, на його думку, займається синхронним аналізом мови в усіх сферах Інтернет-активності, включаючи електронну пошту, різні види чат-румів і спілкування в Інтернет-іграх, веб-сторінки й інші сфери комп'ютерно-опосередкованого спілкування, наприклад, СМС [3].

Звичайно, з таким твердженням можна сперечатися, однак дуже важливу роль Інтернету в повсякденному спілкуванні заперечити не можна. Так само очевидним є той факт, що особливості способу спілкування (непряме, опосередковане технічними засобами, в тому числі обладнанням і програмним забезпеченням, дистантне в часі та просторі, деперсоналізоване) впливають на мовні засоби, що використовуються; новизна такого способу спілкування пояснює нові способи вживання мовних засобів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Комп'ютерно-опосередковане спілкування викли-

кає інтерес лінгвістів із часу його виникнення. У дослідженні опираємося на роботи Д. Кристала, А. Мауранен, М. Уцтосун та І. Ертен, Е. Тароне, З. Дорньє та М. Скотт.

Мовці в комп'ютерно-опосередкованому спілкуванні потребують стратегій, які б допомогли комунікувати свою мету й досягти відповідних цілей, використовуючи структури та лексику цього виду спілкування, а також дотримуючись вимог стилю й організації тексту. Порівняно з безпосереднім спілкуванням в асинхронному комп'ютерно-опосередкованому спілкуванні мовці мають більше часу для вираження та інтерпретації значення; з іншого боку, через письмову природу такого спілкування виникає потреба в компенсації невербальних сигналів і супрасегментальної інформації, що передається тоном та інтонацією [8, с. 267].

Е. Тароне виділяє п'ять комунікативних стратегій, три з яких мають ще підкатегорії. У класифікації беруться до уваги як соціально-інтерактивна природа комунікації, так і поверхова структура тексту. Науковець розрізняє таке: 1. Уникання (що реалізується як а. Уникання теми та б. Неза-

вершення повідомлення). 2. Перефразування (що реалізується як а. Апроксимація, б. Словотвір і с. Парафраза). 3. Свідоме перенесення (що реалізується як а. Буквальний переклад і б. Перехід на іншу мову). 4. Прохання про допомогу та 5. Імітація [9, с. 63].

З. Дорнє та М. Скотт розробили розширену класифікацію комунікативних стратегій за способом вирішення комунікативних проблем, тобто залежно від того, як комунікативні стратегії допомагають вирішувати конфлікти і призводять до взаєморозуміння. Науковці розрізняють три основні категорії: 1) прямі, 2) інтерактивні, 3) непрямі, визначаючи їх, відповідно, так: «Прямі комунікативні стратегії забезпечують альтернативні та самодостатні засоби комунікації значення (іноді модифікованого). Непрямі стратегії самі по собі не є засобами вирішення проблем, але забезпечують альтернативні значенні структури, так запобігаючи комунікативній невдачі та зберігаючи комунікативний канал відкритим. Інтерактивні стратегії об'єднують випадки, у яких учасники комунікації разом вирішують комунікативну проблему» [5, с. 198].

Постановка завдання. Метою дослідження є проаналізувати комунікативні стратегії та мовні особливості спілкування в Інтернет-чатах і на форумах, тематично пов'язані темою подорожей. Це форуми сайту LonelyPlanet.com, коментарі й обговорення на сайтах туристичних агенцій Thomas Cook (thomascok.com), lastminute.com, а також скрини чи копії особистих чатів учасників форумів на LonelyPlanet.com в інших застосунках, зокрема Viber, Skype та WeChat, наданих користувачами на прохання авторів. Вибірка становить 200 прикладів, зібраних із 1 лютого до 30 квітня 2019 року.

Для дослідження ми використовували комплексний методологічний підхід, що об'єднує методи прагматичної лінгвістики (зокрема квантитативної лінгвістики та варіаційних рядів), аналіз мовленнєвих актів і стратегій увічливості, а також дескриптивні й порівняльні методи.

Виклад основного матеріалу. Аналіз комунікативних стратегій, до яких удаються користувачі, дає змогу зробити такі висновки. Передусім на вибір стратегії впливають особливості способу спілкування. По-друге, кількість стратегій, на відміну від прямого живого спілкування, є значно меншою. На нашу думку, це спричинено дистантністю спілкування, тобто в часовому плані вони мають час сформулювати повідомлення, а в особистому – оскільки мовці не знають один одного,

вони меншого значення надають тому, як сприйметься їхнє повідомлення. Меншим також є страх комунікативної невдачі: у її випадку можна звернутися на інший форум чи до іншого користувача.

Прямі стратегії поділяються на підкатегорії: стратегії, пов'язані з дефіцитом, стратегії вирішення власних комунікативних проблем і стратегії вирішення комунікативних проблем співрозмовника. У комп'ютерно-опосередкованому середовищі перші три підкатегорії (незавершення повідомлення, скорочення повідомлення та заміна повідомлення) помічено лише в чатах, що максимально наближені до реальної комунікації (всього 18 прикладів/9%). Так, у наступному прикладі користувач замінив оригінальне повідомлення іншим:

Any suggestions for anything you pack to keep you in shape?

Not quite got it. Like while on trip?

Any suggestions for anything you pack to keep you in shape?:)

Парафраза – це фактично спосіб подолання двозначності. Двозначність – здатність висловлювання мати множинні значення. Евфемізми, відтінки значення, неточна номінація – це все різні типи двозначної мови. Аналіз показує, що ця стратегія вживається в різних видах комунікації. Ми зафіксували 13 прикладів (6,5%). В одному з них мовець перефразовує *that little money*, намагаючись показати, що не має на меті образити співрозмовника: *Anyway, with that little money you could do more of South America. I mean your money is ok for Peru, which has trekking, surfing, ruins, etc, or Bolivia with its incredible scenery around Uyuni salt flats*).

Наближення – термін, запозичений лінгвістикою з математичної теорії апроксимації; загалом його можна визначити як засіб продукування подібного, але не рівнозначного цієї величині. Підтримуємо К. Тадані, що вважає, що в лінгвістиці наближення, як правило, відбувається шляхом узагальнення [10]. Варто додати, що, окрім узагальнення, наближення можна досягти використанням асоціативних зв'язків, наведенням подібних прикладів тощо. У наступному висловлюванні використання лексеми “*kind of*” сигналізує, що використано стратегію наближення: мовець має на увазі, що його відчуття дуже подібні до заздрості: *nora2: I don't even have friends. – fireblanket: Well, I envy your position. Kind of.* Лексеми, які часто використовуються в разі застосування цієї стратегії, – *like (something like), sort of, close*. Помічено 27 випадків уживання стратегії наближення (13,5%).

Використання універсальних слів і слів із загальним значенням має на меті 1) узагальнення та 2) уникання однозначності й точності у висловлюванні. Випадки її вживання становлять 21% вибірки (42 приклади) Маємо на увазі слова типу “thing”, “stuff”, “the like” тощо. Наприклад, у наступному висловлюванні мовець використовує “stuff” для узагальненого позначення негативних моментів, що виникають у нездорових робочих стосунках: “*did you hate ur job and degree after the bad relationship stuff?*” Ця стратегія є надзвичайно популярною в усному мовленні.

Запозичення в традиційно лінгвістичному розумінні – це слово чи фраза з іншої мови, використана для створення певного ефекту чи виконання конкретної функції. Проте в контексті дослідження мовних засобів в Інтернет-спілкуванні ми схильні розширити значення цього терміна та розуміти його як будь-яку мовну рису, запозичену з однієї мови в іншу. Прикладом може бути висловлювання: “*U have a wonderful family*”, де використовується іншомовна літера для підкреслення значення слова wonderful. Запозичення представлено у 2 випадках, що становить 1% вибірки.

Перехід на іншу мову трапляється, коли мовець використовує дві чи більше мов або діалектів у контексті однієї розмови. Багатомовні мовці часто використовують елементи різних мов, спілкуючись між собою. Отже, перехід на іншу мову розуміємо як використання більше як однієї мовної системи з дотриманням синтаксису та фонології кожної із систем [5, с. 181]. Ця стратегія часто використовується в чатах, де багато дво- чи багатомовних користувачів. У прикладі “*I figured you knew them but wanted to send the story along just in case! Lawrence is turning into quite the українське місто!*” використання української фрази в англійському реченні наголошує думку, що місто Лоуренс має багато українських рис. Стратегія представлена в 5 випадках (2,5%).

Інтерактивні стратегії далі поділяються на стратегії ресурсного дефіциту (недостачі), стратегії, пов’язані з проблемами мовця і стратегії, пов’язані з проблемами іншого мовця. Стратегії, спрямовані на вирішення проблем мовця, помічені у 8,5% прикладів (17 прикладів).

За А. Мауранен, різниця між самоперезфразуванням і самовиправленням полягає в тому, що самовиправлення використовується тоді, коли мовець вважає, що висловився неправильно, тоді як самоперезфразування є більш загальним терміном (5 і 12 прикладів, відповідно) [7, с. 184],

і мовець не обов’язково вважає своє попереднє висловлювання помилковим чи неправильним. Радше самоперезфразування спрямоване на «уточнення» чи «покращення» висловлювання. Проілюструємо це прикладами:

1. *ghst8989: but you shouldnt have to*

ghst8989: you dont have to

ghst8989: show the people who do care that you need their help.

2. *Ibeanusi Nneka: Tina Mycenae one*

Ibeanusi Nneka: Tina Nyce one I mean.

Перший приклад ілюструє використання стратегії самоперезфразування, другий – самовиправлення. Додамо, що вже усталеним знаком є символ “*” і часом фраза “I mean” для позначення самовиправлення.

Стратегії ресурсного дефіциту (5 випадків, 2,5%) представлені, за З. Дорньє та М. Скоттом, у проханнях про допомогу, тобто залучення співрозмовника до формулювання повідомлення, наприклад, прохаючи нагадати слово [5, с. 185].

Стратегії, пов’язані з власним мовленням мовця, охоплюють перевірку сприйняття (37 випадків/18,5%) та перевірку своєї точності (3 випадки/1,5%). Перевірка сприйняття полягає в прямому й непрямому перепитуванні, чи розуміє співрозмовник смисл повідомлення [5, с. 185]. У наведеному нижче прикладі користувач використовує кілька стратегій, щоб його повідомлення було зрозумілим (у том числі пояснення й перевірку сприйняття (*If you know what I mean*):

Please look at these reviews with a pinch of salt (ppl. with their own agendas (read gear company employees or retail stores sales ppl)) posting and ask/talk about your choices on the gear forums so you can get second,third,... opinions) if you know what I mean ☺

Стратегії, пов’язані з мовленням співрозмовника, охоплюють прохання повторити, прохання уточнити, прохання підтвердити, вгадування, вираження нерозуміння, інтерпретативне підсумовування та відповідь – це способи реагування на частково чи повністю незрозуміле повідомлення [5, с. 188]. Як правило, використовується прохання уточнити (*What/How do you mean?/ Not quite got your point/ Not quite got it*). Усього нараховано 22 випадки (11%) використання цієї стратегії. Ще у 12 (6%) випадках використовується інтерпретативне підсумовування та 1 (0,5%) – прохання підтвердити, 1 (0,5%) – вгадування.

Д. Кристал стверджує, що мова Інтернету відрізняється від традиційно поділених письмового й усного мовлення. Властивості, які відрізняють

комп'ютерно-опосередковане спілкування від традиційного мовлення, – це передусім відсутність негайного фідбеку (а це часом критично для успішної комунікації), а також відсутність несементальної фонології (тону, що передає емоції, який не надто успішно передають смайлики чи емотикони) та здатність підтримувати багато інтеракцій водночас (у чатрумах). Властивості, що відрізняють комп'ютерно-опосередковане спілкування від письмового спілкування, охоплюють його динамічний вимір (завдяки таким ефектам, як анімація й оновлення сторінки), можливість фреймувати повідомлення (наприклад, за допомогою команд «Вирізати» та «Вставити») й гіпертекстуальність (яка лише незначною мірою представлена в традиційному письмі у формі посилань). На думку науковця, відмінності можна прослідкувати на трьох рівнях: граматики, лексики та орфографія [3].

К. Турлов, аналізуючи текстові повідомлення, дійшов висновку, що основні риси Інтернет-комунікації визначаються двома чинниками (і мета комунікації) та виражаються так: (1) Необхідність швидкої комунікації спонукає до використання скорочень; (2) Потреба в стислості через обмеження на кількість символів призводить до опущення елементів, що не є необхідними для розуміння; (3) Неможливість використання жестів чи мови тіла призвела до створення цілої системи символів, які їх замінюють; (4) Відсутність можливості використання інтонації спричинила появу різних способів її передачі (наприклад, використання великих літер) [11].

Наше вивчення граматичних рис комп'ютерно-опосередкованого спілкування базується на дослідженнях Н. Барон. Дослідниця стверджує, що якщо мова йде про мовне різноманіття, то Інтернет розвивається у двох різних напрямках [1]. З одного боку, збільшується об'єм контенту різноманітними мовами, з іншого – англійська не лише залишається визнаною lingua franca Інтернету, а навіть продовжує завойовувати нові сфери. Це твердження надзвичайно важливе для дослідження, адже визначає, яким мовним засобам надаватиметься перевага. Зрозуміло, що, оскільки для більшості користувачів англійська мова не є рідною, загалом використовуються менш складні граматичні структури, лексика та фразеологізми [1].

Т. Чо в статті «Лінгвістичні риси електронної пошти на робочому місці: порівняння із мемо» стверджує, що основною рисою комунікації у двох жанрах є стислість (речень і слів) [2]. Використовуючи його класифікацію, виділяємо такі

засоби досягнення стислості (приклади в дужках – із вибірки авторів): аббревіація/кліпінг (*They do have many organized bike tours, costs around 700 to 1000USD for a 10day trip – including bike and accom*); використання малих літер замість великих (*Planing thailand trip of around 7–10 days in june 2019*), опускання займенника (*Accommodation on sharing and food costs on me--loves photography and long drives*), опускання артикля (*Canadian looking for travel companion Australia-New Zealand-Canada pls write if interested*), опускання дієслова *be* (*Weather like in that part of Morocco in Mid July? not too hot?*), опускання пунктуації (наприклад, відсутність ком чи крапок: *One of many fairly common countries I'm yet to visit mind you; sales people ... are just trying to sell whats in the store*), опускання *there* (йдеться про *there* в реченнях, де лексема функціонує як граматичний підмет і вживається з дієсловом *be* як присудок: *Was no one waiting*), скорочення (*I've just seen a photo exhibition of a part of Baku, in Azerbaijan...that looks great!*), вставні конструкції (*One of the few simple ways to find one (it usually takes a lot of statistical research in the library) is to go on Wikipedia*), використання знаків оклику (*One of the worst things that can happen is to have your expensive rucksack destroyed during the flight out to your trekking holiday!!*), повторення літер чи розділових знаків для емпізи (*see уааааааа; is that ОК??????*), використання великих літер для емпізи (окрім заголовків: *A TIP: use a rain cover to cover your packs at all time*) [2].

До цієї класифікації додамо ще недотримання правил утворення питань чи опускання допоміжних слів: *-any travel buddy,female,of similar age band-35 +-like to join?* Отже, класифікація дає змогу виділити основні граматичні риси мови Інтернет-спілкування: опускання, структурне скорочення (еліпсис на рівні синтаксису і скорочення на рівні морфології), експресивна граматики. Перші два типи згадує й Н. Барон. Науковець стверджує, що найважливішою функцією аббревіацій, скорочень та опускань є збереження енергії, простору [1], «соціально-обґрунтована мотивація: підтвердити належність користувача до знавців Інтернет-комунікації, що вважається привілеєм» [1].

Як стверджує Д. Кристал, завдяки Інтернету в мові з'явилися нові стилістичні варіанти насамперед через збільшення кількості експресивних засобів розмовного стилю [3, с. 11]. Н. Барон додає, що це природно, адже Інтернет використовується для повсякденного спілкування, тому Інтернет-комунікація мусить бути менш формальною, аніж традиційна письмова [1].

Т. Чо виділяє такі риси лексико-семантичного рівня Інтернет-комунікації: неформальність, експресивність та інноваційність. Більше того, науковець доводить, що ці риси є не просто функціональними, а жанротворчими: одним із їх завдань є індикація того, що стиль спілкування є розмовним, неофіційним [2].

Термін «інновація» Т. Чо використовує для позначення всіх типів словотвору в Інтернет-комунікації: кліпінгу (*LabMan*), надавання нового значення наявному терміну (*silicone* [sic] *vote*), ата типографічної чи орфографічної інновації в репрезентації лексем (*2nd*): (*would you "2nd" the application?; I'm running out of \$; LabMan (to refer to a 'Lab Manual'); I am contacting you to carry out a silicone vote (i.e., a straw vote you do via e-mail); Woddayerreckon?*).

Отже, можемо зробити висновок, що основними лексико-семантичними рисами Інтернет-комунікації є стислість та експресивність, що не дивно: мотивація до їх використання та ж (економія часу, місця й зусиль і потреба в підтвердженні свого статусу знавця особливостей Інтернет-комунікації).

Особливості Інтернет-спілкування визначаються змінними, що впливають на вибір користувачів у плані змісту й форми. Погоджуємося, що під час аналізу Інтернет-комунікації до уваги треба брати кілька змінних: функції повідомлення, обмеження, викликані використанням певного пристрою, спеціальні лінгвістичні риси та профіль учасників (як правило, характеризується індивідуальним набором преференцій стосовно використання лінгвістичних та екстралінгвістичних засобів. Часто чим більш обізнаний користувач, тим більш різноманітні засоби).

Перша змінна впливає на вибір загального реєстру спілкування. Так, спілкування покупця та продавця Інтернет-магазину відрізнятиметься від спілкування учасників обговорення певного товару на тому самому сайті. Цілком логічно, що спілкування покупців того самого Інтернет-магазину в особистому чаті буде ще більш неформальним. Останнє твердження не стосується так званих «хейтерських» повідомлень, які мають на меті власне образити, тому загалом характеризуються використанням дуже неформальної й навіть вульгарної мови.

Інша змінна пов'язана із синхронною/асинхронною комунікацією та використанням різних засобів (ПК, ноутбуків, планшетів, телефонів). В асинхронній комунікації мовець і реципієнт не

повинні водночас мати доступ до чату й одразу відповідати на повідомлення співрозмовника. Отже, вони мають час обдумати повідомлення, сформулювати його, редагуючи за необхідності, та відправити тоді, коли воно їм подобається. Звісно, тут є теж певні обмеження: зокрема, етикет вимагає від працівників Інтернет-магазину відповідати покупцям у той самий день. Синхронна комунікація більш схожа на живе спілкування: передача повідомлень є миттєвою. Отже, синхронні повідомлення є короткими, на їх редагування немає часу, і співрозмовники, як і в живому спілкуванні, можуть перебивати одне одного. На форму повідомлень впливає й пристрій: повідомлення з телефону зазвичай коротші, ніж повідомлення, написані з комп'ютера, навіть якщо застосунок той самий (наприклад, Вайбер чи Скайп) [1].

Третя змінна впливає з комбінації двох попередніх: розмовної природи Інтернет-комунікації та нездатності чи обмеженої здатності обладнання й письма передати розмовну мету. Власне, ця змінна викликає найбільшу увагу лінгвістів, адже йдеться про використання письмових мовних засобів передати нехарактерне для них усне спілкування.

Що стосується профілю учасників, звернемо увагу на кілька факторів. Передусім варто розрізняти форуми й чати: деякі є більш монологічними, інші – діалогічними чи полілогічними. По-друге, необхідно розділити чати й форуми з відкритою участю (брати участь чи припинити комунікацію може хто завгодно та коли завгодно) та закриті форуми й чати (де число учасників визначається та контролюється, чи де учасники знають один одного, участь вимагає реєстрації й подачі персональних даних, як, наприклад, працівники компанії чи студенти університету). По-третє, у багатьох форумах і чатах учасники можуть приховувати свою особистість. Нарешті, маємо такі змінні, як вік, стать, рівень освіти, мовні навички, рівень володіння комп'ютером.

Висновки і пропозиції. Отже, вибір комунікативних стратегій і мовних засобів в Інтернет-комунікації зумовлений особливістю цього виду спілкування: дистантністю в часі та просторі й опосередкованістю, а також особистою дистантністю й неформальністю. Для компенсації відмінностей між Інтернет і живим спілкуванням (наприклад, неможливості використовувати супрасегментальні засоби у спілкуванні) використовується широкий спектр стратегій (незавершення повідомлення, скорочення повідомлення та заміна повідомлення, парафраза, наближення,

використання універсальних слів і слів із загальним значенням, запозичення, перехід на іншу мову, самоперефразування та самовиправлення, залучення співрозмовника до формулювання повідомлення, перевірка сприйняття й перевірка своєї точності, прохання уточнити, інтерпретативне підсумовування, прохання підтвердити та вгадування). З іншого боку, деякі стратегії не використовуються зовсім (непрямі стратегії, які потрібні для утримання контакту), що, на нашу думку, зумовлено особистою дистантністю учасників комунікації та нижчим рівнем відповідальності за комунікативну невдачу.

Мовні засоби й граматичного, і лексичного рівнів умовно можна розділити на два типи: скорочення (для досягнення стислості) та експресивності. Обидва зумовлені необхідністю наблизити Інтернет-спілкування до усної комунікації.

Цікавих результатів можна очікувати від розширеного й поглибленого аналізу комунікативних стратегій і мовних особливостей з урахуванням чотирьох змінних (регістр, синхронність і засіб спілкування, природа Інтернет-комунікації та здатність обладнання передати розмовну мету, профіль учасника комунікації), що характеризують спілкування в Інтернет.

Список літератури:

1. Baron N. Language of the Internet. URL: <http://www.american.edu/cas/lfs/faculty-docs/upload/N-Baron-Language-Internet.pdf> (Last accessed: 19.02.2019).
2. Cho T. Linguistic Features of Electronic Mail in the Workplace: A Comparison with Memoranda. URL: <http://www.languageatinternet.org/articles/2010/2728> (Last accessed: 22.02.2019).
3. Crystal D. The scope of Internet linguistics. URL: http://hostmaster.davidcrystal.com/DC_articles/Internet2.pdf (Last accessed: 17.03.2019).
4. Crystal D. Internet Linguistics: A Student Guide. London: Routledge, 2011. 192 p.
5. Dornyei Z., Scott M. Communication Strategies in a Second Language Definitions and Taxonomies. *Language Learning*. 1997. № 47 (1). P. 173–210.
6. Kadir Z., Maros M., Hamid B. Linguistic features in the online discussion forums. *International Journal of Social Science and Humanity*. 2012. Vol. 2. № 3. P. 276–281.
7. Mauranen A. Exploring EFL: Academic English shaped by non-native speakers. URL: <http://books.google.com.ua/books?id=wvYisxi8PaoC&pg=PA184&lpg=PA184&dq=self-rephrasing&source=bl&ots=3OgkMoYwLz&sig=jRjh5EoByL0GANXjZqU17hqn8kI&hl=ru&sa=X&ei=j8J-VNcKIajnywO5xoKgDQ&ved=0CBwQ6AEwAA#v=onepage&q=self-rephrasing&f=false> (Last accessed: 17.03.2019).
8. Savignon S., Roithmeier W. Computer-mediated Communication: Texts and Strategies. *CALICO Journal*. 2004. № 21 (2). P. 265–290.
9. Tarone E. Some thoughts on the notion of communication strategies. *Strategies in interlanguage communication* / eds. C. Farerch, G. Kasper. London: Longman. 1983. P. 61–74.
10. Thadani K. Approximation strategies for multi-structure sentence compression. URL: <http://www.cs.columbia.edu/~kapil/documents/acl14ddcomp.pdf> (Last accessed: 27.04.2019).
11. Thurlow C. Generation Txt? The sociolinguistics of young people's text-messaging. *Discourse Analysis Online*. 2003. № 1 (1). URL: [http://faculty.washington.edu/thurlow/papers/Thurlow\(2003\)-DAOL](http://faculty.washington.edu/thurlow/papers/Thurlow(2003)-DAOL) (Last accessed: 18.03.2019).
12. Uztosun M., Erten İ. The impact of English proficiency on the use of communication strategies: an interaction-based study in Turkish EFL context. *Journal of Language and Linguistic Studies*. 2014. Vol. 10. № 2. P. 169–182.
13. LastMinute.com. URL: <https://www.lastminute.com/> (Last accessed: 09.05.2019).
14. LonelyPlanet.com. URL: <https://www.lonelyplanet.com/> (Last accessed: 12.05.2019).
15. Thomas Cook. URL: <https://www.thomascook.com/> (Last accessed: 09.05.2019).

ИНТЕРНЕТ КОММУНИКАЦИЯ: СТРАТЕГИИ И ЯЗЫКОВЫЕ ОСОБЕННОСТИ

В статье проанализированы особенности общения в Интернет-чатах и на форумах. Для полноты анализа охвачено общение разных видов: монологи, диалоги и полилоги, открытое и закрытое (личное) общение, общение с разными коммуникативными целями. Выделены основные коммуникативные стратегии, которые используют участники. Обосновано их использование. Разработана типология грамматических и лексических средств, которые используются для достижения коммуникативной цели. Выделены четыре переменные, которые влияют на форму и содержание сообщений в Интернет-коммуникации.

Ключевые слова: Интернет-коммуникация, коммуникативная стратегия, коммуникативная цель, грамматические особенности, лексико-семантические особенности.

INTERNET COMMUNICATION: STRATEGIES AND LINGUISTIC CHARACTERISTICS

The article analyzes specific features of communication in the Internet chats and forums. With the aim of comprehensive analysis we have studied samples of communication of different kinds: monologues, dialogues and polylogues, open and closed (personal) communication, communication with various purposes. The major communicative strategies used in the Internet communication have been distinguished. Their use has been substantiated. Typology has been developed of grammar and lexical means which are used for achieving the communicative purpose. Four variables have been distinguished which influence the form and content of messages in the Internet communication.

Key words: *Internet communication, communicative strategy, communicative purpose, grammar features, lexical features.*

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ

УДК 077.5:316.472.4

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.2-2/25>**Свалова М. І.**

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

КОЛОНКИ ТАТУСІ БО В УСЕУКРАЇНСЬКОМУ ІНТЕРНЕТ-ВИДАННІ «ORINION»: СПОСОБИ АКТУАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ

У статті проаналізовано способи актуалізації соціальних проблем у колонках Татусі Бо (інтернет-видання «Opinion»). Увагу зосереджено на змістових векторах колонок відомої блогерки. Визначено, що авторка порушує низку політичних, економічних, морально-етичних питань відповідно до формату колонки (невеликий обсяг, актуалізація власного досвіду, новизна погляду на проблему, емоційність оцінок, а також несуперечність аргументів). Доведено, що комунікативна мета колонок Татусі Бо полягає в залученні реципієнтів раціональними та емоційними засобами до спільного з авторкою міркування. Для цього колумністка апелює до відомих образів, удається до деталізації, поєднує елементи розповіді й опису з роздумом.

Ключові слова: колонка, соціальна проблема, публіцистичний образ, розповідь, опис, роздум, «Opinion».

Постановка проблеми. Авторська колонка – актуальний феномен сучасного медійного простору, що вимагає осмислення з урахуванням багатьох формальних і змістових складників, а також природи самого каналу комунікації. Сфера творчого самовираження колумніста необмежена, проте ефективність матеріалу, популярність автора залежать не лише від напрацьованого авторитету (ідеться про відомих журналістів, письменників, блогерів, експертів), а й від уміння відповідно до обраної теми застосувати раціональні, логічні, емоційні та психологічні засоби переконання, спонукати аудиторію мислити критично.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явища авторської колонки й колумністики викликають стійкий інтерес в українських і зарубіжних журналістикознавців: зазначеним питанням присвятили розвідки І. Гаврилук, В. Галич, Ю. Гордєєв, О. Деяк-Якобишин, Л. Звелідовська, І. Михайлин, Л. Сасенкова-Мельницька, С. Шебеліст, С. Ярцева та інші. Дослідники іноді висловлюють протилежні думки щодо природи цих явищ, але незаперечним залишається факт популярності формату авторської колонки в сучасному медійному середовищі.

Постановка завдання. Мета розвідки передбачає визначення способів актуалізації соціальних питань у колонках Татусі Бо в інтернет-виданні «Opinion». Мета зумовила такі взаємопов'язані завдання: 1) проаналізувати змістові вектори колонок Татусі Бо; 2) окреслити способи представлення соціальних питань у доробку колумністки.

Виклад основного матеріалу. Інтернет як специфічна площина комунікації уможливорює різноманітні творчі експерименти з авторською колонкою, відкриває цікаві перспективи для налагодження контакту з широкою аудиторією. Але перед сучасним реципієнтом постають нові інформаційні виклики, і це спонукає його постійно підвищувати рівень медійної грамотності, розвивати критичне мислення, шукати оптимальні моделі взаємодії з неоднорідним медійним середовищем.

У кожному конкретному випадку колонка – це результат дії багатьох чинників, адже кожен автор (журналіст, письменник, експерт, лідер думок) знаходить нові способи творчого самовираження як на змістовому, так і на формальному рівнях. Із цього приводу Л. Бурич зазначає: «Модифікація колумністського тексту зумовлена міжжанровою

дифузією, контамінацією, міждовою розмітністю і стильовим синкретизмом. Форма авторської колонки також варіюється відповідно до задуму колумніста, його манери письма, обраної жанрово-стильової та тематичної домінанти» [14, с. 184].

Можемо говорити й про популярність письменницької колумністики, зокрема, в інтернет-виданнях. Ураховуючи наукові підходи до розуміння письменницької публіцистики, слушною вважаємо думку А. Погрібного: «Переплетіння аналітично-соціологічного й елементів художницької образності, відчутність письменницької інтуїтивності в осягненні сутності тих або тих явищ чи процесів, уміння по-художницьки прочитувати й осмислювати враження та факти – усе це й дає змогу трактувати письменницьку публіцистику як специфічний жанрово-стильовий різновид публіцистики» [15, с. 48–49]. Отже, колумністика письменників-публіцистів – окрема сфера впливу на масову аудиторію, яка потребує ґрунтовного аналізу щодо синтезу художнього й аналітичного зв'язку з естетичними принципами, що реалізуються в письменницькій творчості.

Татуся Бо – блогерка, дитяча письменниця – співпрацює з інтернет-виданням «Opinion», публікуючись у рубриці «Колонка». Її матеріали можна умовно поділити на дві групи: ті, що прямо представляють соціальну проблему, демонструють позицію авторки, містять чіткі висновки або спонукають реципієнта до подальшого міркування через актуалізацію власного досвіду, і тексти ліричного чи гумористичного спрямування, у яких соціальні аспекти є радше фоном для оригінальної життєвої історії, ситуації, випадку. Матеріалів першої групи більше, адже колумністка реагує передовсім на гострі питання сучасності, осмислює їх через призму свого життєвого досвіду.

Предмет колонок Татусі Бо – оцінювання важливої насамперед для неї проблеми, тому колумністка актуалізує гострі питання через власне ставлення до них, демонструючи свою причетність до того, що відбувається. Наприклад, у публікації «Чому в Ізраїлі не грають Вагнера?» авторка не просто осмислює явище патріотизму, міркує над сутністю мистецтва, а проводить певні паралелі й описує власну реакцію (яка може бути аналогічною й у багатьох людей): «Це в перший рік боліло серце за кожного такого голуба миру, який без кордонів і без політики летить нести свій талант убивці. Гучно обговорювалося прізвище кожного з гастролерів у Росію. А далі це все просто перетворювалося на статистику. Іще один, іще

один, іще один – і мовчки видаляєш із плейлиста, здаєш квитки, викидаєш узагалі зі свого музичного й інформаційного простору» [13]. Образ музики Вагнера актуалізує важливу проблему морального вибору в конкретній ситуації, в якій опинилися країна та кожен її громадянин, відповідальності за свої вчинки та їх наслідки.

Авторка намагається залучити до міркування чи співпереживання максимальну кількість реципієнтів: ділиться думками щодо радянського минулого, осмислює політичні й морально-етичні питання, розробляє теми материнства, виховання, самопожертви й толерантності, дискримінації жінок і чоловіків тощо. Зазвичай провести чітку межу між порушеними мікротемами важко, бо всі вони подаються через багатопланові, іноді буденні, іноді непередбачувані життєві ситуації, історії чи випадки. Так, осмислюючи філософське питання свободи як особистої відповідальності, публіцистка актуалізує теми рабства в США, кріпацтва в Україні, радянської психології, свободи жінок через символічне протиставлення «воля – ковбаса».

Ковбасу можна трактувати як символ ілюзії, навіяної радянською системою, ілюзії надто стійкої, попри своє приземлене, «побутове» значення (ціна – 2,20). Завершення матеріалу – риторичне питання, і це зумовлено логікою авторських міркувань, оскільки публіцистка спонукає читача зробити висновок: «То хто ми зараз – вільні? Чи просто ще в пошуках нового господаря?» [2].

У колонці «Про ботів і фобів» Татуся Бо осмислює передвиборчу ситуацію в контексті маніпулятивної технології навішування «ярликів». Боти і фоби – не просто категорії сучасної системи комунікацій, терміни, що поступово входять до активного словника. Ситуація перед виборами – пора формування нових соціальних типажів, персонажів «за/проти», але ця структура не має чітких рамок, адже той, хто був «за», може раптово стати представником «проти» (і навпаки). Татуся Бо засобами іронії конструює образ часу, у якому відсутній вибір, бо для кожного вже прописані тільки дві «ролі», вийти за межі яких – неможливо: «Якийсь час крайнощів, коли ти не можеш мати просто свою точку зору, свої переконання, свої уподобання; коли ти обов'язково маєш бути або чийсь ботом й автоматично чийсь фобом. Отак от, лайкнув пост Петра Порошенка – порохобот. Поржав із борда Вілкула – вілкулофоб» [9].

У колонці «Це нормально! Про материнство без рожевих окулярів», створюючи образ «неідеальної» мами, колумністка гіперболізує модель

«ідеального» материнства й розвінчує відповідний міф: «Глянець, телепростір і мережа продукують нові й нові образи ідеальної мами. Ось вона, красуня, розумниця, спортсменка, на третій день після пологів біжить десятий кілометр. Ось вона, мамина розумничка, за тиждень після пологів на червоній доріжці. Ось вона через два тижні відкриває нову компанію/ресторан/салон/коворкінг і паралельно здобуває четверту вищу освіту» [12]. Перераховуючи в основній частині тексту всі традиційно «неприйнятні» для мами речі як нормальні (втомлюватися, хотіти побути на самоті, плакати від розпачу тощо), авторка актуалізує власний досвід, зазначає, що її материнству – шість років.

Інший аспект проблеми материнства Татуся Бо висвітлює в колонці з іронічною назвою «Мамин проект», змальовуючи образ матері, яка намагається розвинути дитину, з раннього віку заповнюючи її час різноманітними курсами й гуртками. Через діалог, нанизування психологічних деталей авторка конструює образ утраченого дитинства, висловлює своє ставлення й до ситуації, у якій сама брала участь, і до проблеми загалом: «Бо мені чомусь фізично боляче було слухати історію життя того хлопчика: оці безупинні курси, уроки, заняття – тоді, коли хочеться роздивлятися динозаврячі зуби, запускати папірці з балкона, нюхати дерево або довго дивитися, як котиться дощ віконним склом» [6]. Завершує колонку авторка влучним запитанням-метафорою: «Хто вони, діти-проекти, як їм літається на батьківських крилах?» [6].

Проблему необхідності вибору й толерантності Татуся Бо осмислює в публікації «Во ім'я Отця, і Сина, і директора школи». Заголовок інтригує, посилює очікування реципієнта через прийом безглузлого на перший погляд поєднання компонентів. Колумністка пише про те, що виховання в школі здійснюється за принципом ритуальної усталеності, змінюється, проте, відповідно до викликів часу основна атрибутка. Наводячи факти з власного дитинства, авторка відтворює знайому багатьом читачам парадигму: бюст Леніна, портрет Шевченка в рушниках, портрети Івана Франка, Лесі Українки, додає ще й атрибут релігійного виховання – «малесенький Псалтир, друкований на тоненькому цигарковому папері» [1], що його дарували школярам «якісь дивні сектанти» [1].

У висновку публіцистка – безапеляційна, попередньо наведені аргументи емпіричного й ціннісно-нормативного характеру готують читача до цього, пом'якшують риторику, але не позбавля-

ють її чіткості й однозначності: «Якщо директор не може виховну годину без свого священика провести, то хай уже тоді буде готовий порядок поставити і муфтія, і равина, і ламу. Але хай спершу принаймні собі чесно зізнається, чи він служить Богам, чи такі дітям» [1].

До цікавого компонування матеріалу вдається Татуся Бо в колонці «І ніякої політики» (опубліковано 31 березня 2019 року). Публіцистка конструює образ людини «вне політики», приміряючи на себе цю роль, залучаючи читача до спільної «гри»: «І живуть же ж собі нормально вне, і виходить у них усе добре, невже я так не зможу? Га?» [4].

Кожен компонент життя поза політикою має свою історію: зі спогадами, персонажами й комічними ситуаціями. Наприклад, квіти – на перший погляд абсолютно відсторонена від політики тема. Авторка розповідає про свою бабусю, яка любила садити півонії, не шкодувала розкішних квітів для односельців і навіть допомагала закоханим збирати букети. Тільки одного разу пошкодувала за квітами – для хлопця, який поїхав у місто й пішов у політику.

Друга історія – про котів і собак, про традиції називання тварин у селі: авторка з гумором згадує всім відомих «кнопок, жульок, барсіків, джеків і полканів» [4], називає й більш екзотичні клички, несподівано повертаючись до політичного контексту: «І дядько мій уже кілька поколінь найпротивніших котів називає ніяк інакше як Шуфр... ой... знову про політику» [4].

Третій складник аполітичного життя – борщ: описуючи справжні кулінарні «баталії» сільських молодниць, авторка переходить у площину соціальних мереж, де борщ є потужним виразником і куховарської майстерності, і патріотизму, і національної самоідентифікації, узагальнюючи всі міркування фразою, що й закінчує колонку: «Ой... тут хоч без політики було?» [4]. Отже, авторка доводить, що неможливо уникнути політичних тем навіть у повсякденному житті.

Предмет наступної колонки – популярна мовна формула, до якої часто вдаються в різноманітних життєвих ситуаціях, – «суцільне зубожіння» [11]. Це – змістовий центр, навколо якого зосереджені всі персонажі: сама авторка, її мама-пенсіонерка з мінімальною пенсією, сусідка, якій зробили безкоштовну операцію на очах, колишній дрібний державний службовець, що нині придбав непогане авто й квартиру, знайома, яка відвідала за три роки з 10 країн світу. Усі, крім авторки та її мами, визнають себе «жертвами» сучасного зубожіння,

і читач розуміє, що цей перелік типажів можна постійно доповнювати новими персонажами. Авторка нікого не засуджує, вона чітко формулює висновок, і він стосується всього суспільства: «Зате так зручно вірити в зубожіння, яке від вас не залежить, яке творить один такий сторонній «негодяй». Тому наш завтрашній день будують здебільшого доволі забезпечені свідки «зубожіння» [11].

Колонки, у яких авторка зосереджує увагу на особистих переживаннях, комічних колізіях із власного досвіду, дещо ліричні за настроєм, але не позбавлені яскравих деталей, цікавих порівнянь, оригінальних узагальнень. Татуся Бо висуває на перший план певну життєву подію, через яку підводить читача до актуальної проблеми, утілюючи її в конкретних образах, розриваючи в нестандартних чи, навпаки, типових ситуаціях.

Наприклад, героїня колонки «Мрій!» – автобіографічний образ дівчинки, яка не боялася мріяти, хоч іноді й потрапляла в незручні ситуації, і цей досвід став для неї корисним у дорослому житті. Через емоційні деталі-спогади про дитячі мрії (хотілося бути то археологом, то трактористом, то пілотом) авторка підводить до висновку: фантазії – необхідний компонент виховання й розвитку сучасної дитини, тішитися, що її донечка найбільше любить гру у мрії [8].

Колонка «Про любов» – це короткі історії життя кількох поколінь, об'єднані простим лейтмотивом – дитячим запитанням: чи любить бабуся дідуся, мама тата? Татуся Бо розпочинає з цікавих деталей-спогадів, поступово знайомлячи з історією стосунків бабусі й дідуся, мами й тата, власною історією любові. Відповідь на запитання дитини була однаковою для всіх поколінь: «Іди ти к лихій годинаці» [10], але «любов» виявилася різноманітною: це і вранішній бабусин хліб, і порання по господарству, і сварки батьків на кухні, і ніжні поцілунки, і сердечко-валентинка, яке розмальовує вже донечка авторки, ставлячи традиційне запитання: «Мам, а ти любиш татка?» [10]. Це запитання – своєрідний спосіб збереження єдності поколінь, образ-символ, що виводить читача за межі побутової реальності й водночас поглиблює цінність «буденних» стосунків і звичних виявів любові, турботи й поваги. Як завжди, авторка підбиває підсумки, але залишає фінал відкритим, не оцінює почуттів ні бабусі й дідуся, ані своїх батьків, але дякує рідним «за найголовніший спадок – любов» [10].

Через образ дива, змодельований на основі дитячих спогадів, авторка актуалізує кілька

аспектів – соціальний, морально-етичний, філософський. Головні «персонажі» колонки «Диво» – це апельсини, екзотичні, яскраві спогади з радянського дитинства, які тоді чомусь пахли африканським літом. Колумністка розгортає образ дива, наповнюючи його новим – сучасним – змістом, залучаючи власний досвід дорослішання й материнства, розповідає про «дива» для своєї дитини, покоління якої вже не вразит дорогими подарунками: «Покоління сьогоднішніх дітей апельсинами не здивуєш – іноді їхні іграшки коштують більше, ніж мамин смартфон, а одяг дорожчий татового парадного костюма. Але їм так само хочеться дива – і диво це не оцінюється в грошах» [3].

Колонка «Кавуни з екстримом» – розповідь про цікавий «ритуал» сільського дитинства – ходіння на баштан. Тут і курйозні ситуації, й опис самого процесу, який не вважався крадіжкою, а був радше за спорт, і спогади про дитинство, і сучасне сприйняття авторкою тодішніх розваг. Майстерно конструюючи розповідь, колумністка виділяє ключові вузли, які допомагають читачеві уявити ситуацію, створюють ефект присутності. Найперше – це своєрідний вступ, оригінальний «інформаційний привід» (неординарні варіанти споживання кавуна): «Моя мама дуже любить кавуни з оселедцями, подруга не мислить собі кавуна без чорного хліба, товариш посипає його сіллю, кунжутом і збризкує бальзамічним оцтом» [5].

Відштовхнувшись від цього, актуалізувавши досвід реципієнта (кожен може уявити свою історію зі смачним плодом), авторка розповідає про цікавинки цього екстремального сільського «спорту», змальовує образ баби Мотрі (Мотьки), що готувалася до нічних баталій, немов до свята (вона уособлює риси всіх «охоронців» баштану від нічних крадіїв).

Історія поступово набуває лірично-філософського звучання, адже Татуся Бо осмислює швидкоплинність часу (авторка виросла, баба Мотька постаріла, а брати публіцистки, які ходили по чужі кавуни, поодружувалися й продовжили «традицію», охороняючи власний баштан), фіксує цей досвід як уже втрачений, адже нині, коли авторка доросла, «хтозна, чи хтось пам'ятає цю давню традицію походу на баштан, цей спосіб ініціації сільської молоді» [5]. Бачимо, що звичайна сільська історія трансформується у філософський роздум, який набуває сюжетності, увиразнюється деталями, колоритними персонажами. Отже, реципієнт має всі підстави розвинути сюжет, пригадати

власну історію, зосередити увагу на чомусь важливішому, ніж просто забута забавка сільського дитинства.

Низку важливих питань актуалізує авторка через образ своєї мами, використовуючи мовленнєвий маркер «мати моя» (наприклад, колонки «Мати моя», «Мати моя... не звоне», «Мати моя... Або все пропало, срочно вишли валідолу»). Образ мами (означений розмовною, близькою реципієнтам конструкцією) – це й образ покоління, образ нелегкого радянського та пострадянського часу, і цікавий, непересічний характер: «Мати моя до біса нордична жінка, щоб її вивести з себе, треба щось таке утворити, щоб сонце впало, чи щоб земля злетіла з осі, чи загубити гусят на болоті. А так, мати моя – скеля» [7].

Реципієнт розуміє, що колумністка бере за основу власний досвід, описує ті ситуації, які відомі багатьом; образ мами – це не просто спосіб актуалізації важливих питань, це потужний засіб

впливу, залучення читачів до комунікації, обміну смислами, досвідом, важливими деталями (наприклад, фартух, що «пах землею і борщиком» [7], смартфон, яким мама так і не користувалася, бо «якийсь він слизький, і тут даже «змейки» нема» [7]). Насамкінець авторка щиро дякує своїй мамі: «Твого «ало, доця» ждуть багато людей, але найважливіше воно для мене! Дякую, що дала мені можливість стати собою. Дякую, що давала мені волю робити помилки і виправляти їх» [7]).

Висновки і пропозиції. Отже, Татуся Бо звертається до формату колонки для висвітлення (прямо чи опосередковано) важливих питань сьогодні, і робить це через актуалізацію власного досвіду, апелюючи до важливих і відомих образів, наголошуючи на побутових і мовленнєвих деталях, створюючи комічний ефект та ефект присутності, поєднуючи розповідні, описові компоненти з внутрішнім роздумом, до якого спонукає реципієнта.

Список літератури:

1. Бо Татуся. Во ім'я Отця, і Сина, і директора школи. *Opinion*. URL: <https://opinionua.com/2019/03/03/vo-imya-otca-i-sina-i-direktora-shkoli/> (дата звернення: 22.05.2019).
2. Бо Татуся. Воля чи ковбаса? *Opinion*. URL: <https://opinionua.com/2019/03/10/volya-chi-kovbasa/> (дата звернення: 22.05.2019).
3. Бо Татуся. Диво. *Opinion*. URL: <https://opinionua.com/2018/12/02/divo/> (дата звернення: 22.05.2019).
4. Бо Татуся. І ніякої політики. *Opinion*. URL: <https://opinionua.com/2019/03/31/i-niyako%D1%97-politiki/> (дата звернення: 22.05.2019).
5. Бо Татуся. Кавуни з екстримом. *Opinion*. URL: <https://opinionua.com/2018/08/04/kavuni-z-ekstrimom/> (дата звернення: 22.05.2019).
6. Бо Татуся. Мамин проєкт. *Opinion*. URL: <https://opinionua.com/2019/02/24/mamin-proekt/> (дата звернення: 22.05.2019).
7. Бо Татуся. Мати моя. *Opinion*. URL: <https://opinionua.com/2018/05/12/mat-moya/> (дата звернення: 22.05.2019).
8. Бо Татуся. Мрій! *Opinion*. URL: <https://opinionua.com/2019/03/24/mrij/> (дата звернення: 22.05.2019).
9. Бо Татуся. Про ботів і фобів. *Opinion*. URL: <https://opinionua.com/2019/03/17/pro-botiv-i-fobiv/> (дата звернення: 22.05.2019).
10. Бо Татуся. Про любов. *Opinion*. URL: <https://opinionua.com/2019/02/03/pro-lyubov/> (дата звернення: 22.05.2019).
11. Бо Татуся. Суцільне зубожіння. *Opinion*. URL: <https://opinionua.com/2019/04/07/sucilne-zubozhinnya/> (дата звернення: 22.05.2019).
12. Бо Татуся. Це нормально! Про материнство без рожевих окулярів. *Opinion*. URL: <https://opinionua.com/2018/04/24/ce-normalno-pro-materinstvo-bez-rozhevix-okulyariv/> (дата звернення: 22.05.2019).
13. Бо Татуся. Чому в Ізраїлі не грають Вагнера? *Opinion*. URL: <https://opinionua.com/2019/02/10/chomu-v-izra%D1%97li-ne-grayut-vagnera/> (дата звернення: 22.05.2019).
14. Бурич Л. А. Формально-змістові модифікації авторських колонок (за колумністикою часопису «Український тиждень»). *Молодий вчений*. 2018. № 9. С. 184–190.
15. Погрібний А. До розуміння феномена письменницької публіцистики. *Слово і Час*. 2007. № 4. С. 45–52.
16. Шебеліст С. Динаміка трансформацій журналістських жанрів. *Текст у масових комунікаціях: множинність інтерпретацій*: колективна монографія / гол. ред. Н. Ф. Баландіна. Харків: Експрес-книга, 2018. С. 61–106.

**КОЛОНКИ ТАТУСИ БО ВО ВСЕУКРАИНСКОМ ИНТЕРНЕТ-ИЗДАНИИ «ОPINION»:
СПОСОБЫ АКТУАЛИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ**

В статье проанализированы способы актуализации социальных проблем в колонках Татуси Бо (интернет-издание «Opinion»). Внимание сосредоточено на содержательных векторах колонок известной блогерши. Определено, что автор затрагивает ряд политических, экономических, морально-этических вопросов в соответствии с форматом колонки (небольшой объем, актуализация собственного опыта, новизна взгляда на проблему, эмоциональность оценок, а также непротиворечивость аргументов). Доказано, что коммуникативная цель колонок Татуси Бо заключается в привлечении реципиентов рациональными и эмоциональными средствами к общему с автором размышлению. Для этого колумнистка апеллирует к известным образам, прибегает к детализации, сочетает элементы повествования и описания с рассуждением.

Ключевые слова: колонка, социальная проблема, публицистический образ, повествование, описание, рассуждение, «Opinion».

**COLUMNS OF TATUSIA BO IN ALL-UKRANIAN ONLINE EDITION “OPINION”:
WAYS OF ACTUALIZATION OF SOCIAL PROBLEMS**

The article analyzes ways of social problems' updating in the columns of Tatusia Bo (online edition “Opinion”). Attention is focused on the content vectors of the columns of the famous blogger. It is determined that the author violates a number of political, economic, moral and ethical issues in accordance with the format of the column (small size, actualization of own experience, novelty of the viewpoint of the problem, emotionality of the assessments, as well as undeniable arguments). It is proved that the communicative purpose of the columns of Tatusia Bo consists in attracting recipients to rational and emotional means in common reflection with the author. For this purpose the columnist appeals to well-known images, takes care of detail, combines elements of narrative and description with reflection.

Key words: column, social problem, journalistic image, narrative, description, reflection, “Opinion”.

УДК 007:304:070:821.161.2-92«18/19»
DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.2-2/26>

Яценко Г. В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

КОНЦЕПТ «ПАТРІОТИЗМ» У ПУБЛІЦИСТИЦІ ІВАНА ФРАНКА

У статті проаналізовано концепт «патріотизм» у публіцистиці Івана Франка та його основні компоненти: формування національної свідомості, української мови, культури, традицій, прагнення до самостійності. Зокрема, увагу зосереджено на формуванні патріотизму в національно свідомих українців і на явищі псевдопатріотизму. Виокремлено психотип «галицького рутенця», запропоновано шляхи виправлення ментальних хиб національного характеру (за публіцистикою Івана Франка). Розглянуто патріотизм українців у контексті геополітичної орієнтації «Схід-Захід». Закцентовано на проєвропейській орієнтації, яка є не лише парадигмою національної самостійності, геополітичної ідентичності, культурного розвитку, а й взірцем справжнього патріотизму.

Ключові слова: патріотизм, публіцистика, Іван Франко, ментальність, Європа, українська мова, культура.

Постановка проблеми. Публіцистика Івана Франка – це основні постулати відродження України як модерної молодої нації, концепції та моделі її національного розвитку, що є актуальними й сьогодні. Поняття «патріотизм» – одне з ключових у публіцистиці Івана Франка, адже саме воно є джерелом культурно-історичного та політичного розвитку будь-якої нації. Український теоретик нації О. Бочковський називає патріотизм «громадським цементом, який об'єднує і перетворює первісний народ у новітню націю» [1, с. 9]. Концепт «патріотизм» для Івана Франка поняття полісемантичне, але насамперед це готовність жертвувати своїми інтересами заради народу, безмежна відданість йому, прагнення його захищати. Нині для українців важливо перечитати національну публіцистику Каменяра, щоб вивести концепт «патріотизм» зі сфери семантичної (теоретичної) у сферу онтологічну (практичну), витворити в собі риси національно свідомого «цілого чоловіка».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідники публіцистики Івана Франка в національному контексті (Я. Грицак, О. Баган, Я. Горбач, М. Жулинський, О. Забужко, С. Злупко, В. Лизанчук, В. Мазепа, Я. Мельник, М. Нечитайлюк, А. Пашук, Т. Салига, О. Семків, О. Сербенська, Є. Сухомлин, Б. Тихолоз, Б. Якимович) акцентували здебільшого на поняттях «державність», «соборність», «боротьба», на його політичному світогляді та мовному світі. Концепт «патріотизм» у публіцистиці Івана Франка – проблема малодосліджена, але архіважлива для сучасних українців.

Постановка завдання. Наше завдання – дослідити концепт «патріотизм» у публіцистиці Івана Франка, окреслити його еволюцію в контексті української ментальності й сформувати програму патріотичного виховання українського суспільства за Іваном Франком.

Виклад основного матеріалу. У публіцистиці Івана Франка багато уваги присвячено не лише формуванню здорового патріотизму в національно свідомих українців, а й тавруванню тих, у кого патріотизм – «празнична одежина». Яскравий приклад – передмова до збірки оповідань «Галицькі образки» «Дещо про себе самого», яка викликала полеміку в галицькій пресі. Особливо обурення спровокували Франкові слова: «... Не люблю русинів. Так мало знайшов я серед них справжніх характерів, а так багато дріб'язковості, вузького егоїзму, двоєдушності й пихи... Признаюсь у ще більшому гріху: навіть нашої Русі не люблю...» [7, с. 30–31]. Публіцист одразу ж пояснює причини такої нелюбові: «Чи, може, маю любити Русь як расу – цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізноріднішого сорту?» [7, с. 31]. Поняття «раса» має національно буттєвий контекст, адже раса й етнос – різні речі. Раса не здатна до національної ідентифікації. Здається алогічним, що такі слова прозвучали з уст українського націєтворця. І. Драч зізнається, що коли вперше прочитав ці слова, то довго не міг повірити, що вони належать

І. Франкові, але потім усе ж таки зрозумів: «Пророки, мабуть, не бувають лагідними. В їхні голоси, в їхні руки, певно, вкладається і бич Божий, якого таки потребує незрідка слабке і непевне ество наше. Гнівні Франкові інвективи, аж до прокльонів нашому хабарництву, нашій неповороткості, безвідповідальності перед нашою спільнотою, сварливості... – ці моральні батьківські прочухани необхідні у процесі самовиховання нації. Пророки неодмінно є і лікарями від наших пороків» [2, с. 64]. Ці слова справжнього патріота, який із болем спостерігав за підлабузницькою, нікчемною галицькою псевдоелітою, з обуренням сприйняли галицькі «патріоти». На них відразу відгукнувся Ю. Романчук, затаврувавши Івана Франка як народоненависника, бо поняття «Русь» і «русини» він ототожнював. Іван Франко відповів йому публікацією «Декілька афоризмів у альбом «Ділу», де написав: «Любов не обов'язкова, та почуте обов'язку – обов'язкове. Хто твердить: люблю свій народ, а не сповнює своїх обов'язків зглядом того народу – брехню твердить» [6, с. 263–264]. З етичного погляду любов – це моральний вимір спілкування. Обов'язок – це моральна категорія, що проявляється в моральному усвідомленні належного, за якого здійснення останнього постає перед особою як її нагальне практичне завдання. Народний обов'язок – це усвідомлення індивідом своєї національної належності та її консеквентна реалізація в суспільно-політичному житті, а отже, це реалізація патріотичних почувань. Іван Франко відкидає пустопорожнє спілкування з народом (не любить русинів так, як «братне плем'я» – польських реакційних газет), ставлячи на його місце усвідомлену національну роботу над просвіченням мас. Іван Франко тому зневажав русинів за їхню аморфність, амбівалентність, що вони не усвідомлювали національного обов'язку щодо своєї країни. Дослідниця біблійного аксису у творчості Івана Франка В. Дуркалевич уважає, що в цій статті «Франко демонструє прекрасний взірець конструктивної, життєстверджуючої за своєю суттю, національної самокритики» [3, с. 46].

Національна критика не лише народу, а й інтелігенції – у нарисі «Доктор Бессервіссер». Назва «Доктор Бессервіссер» – алегорична, адже «доктор» – це натяк на високий ступінь, а прізвище «Бессервіссер» утворено від німецького словосполучення *bessen wissen* (краще знати). Отже, це символічний образ інтелігента, який уважає себе вищим і кращим за інших, що дає йому право на критику та зневагу. «З ким сьогодні щиро стис-

кав ся, тому завтра наплює в лице; з ким сьогодні ділив ся таємними бажаннями своєї душі, на сего завтра кине каменем» [4, с. 370], – указує він на пристосуванство окремого представника галицької еліти, який, продовжує Іван Франко, «... подібний до місяця, бо дванадцять раз до року міняє свою фізіономію», тобто його суспільно-політичні погляди змінюються згідно з віяннями часу; «він подібний до зір, бо світить, а не гріє», – це порівняння вказує на освіченість, яка не використана в національному контексті для народу; «він подібний до вітру, бо шуму много, а конкретного в руки не зловиш ньчого» [4, с. 372], – так образно описує потуги громадської діяльності псевдопатріотів.

Негативні аспекти галицького характеру є неабиякою перешкодою для інтелектуальної та ментальної соборності роз'єднаної України, а отже, руйнується етнічна структура, що є дуже важливим етапом розвитку нації. «Якби Ви знали, мої молоді приятелі, скільки зневіри, розчарувань та знеохоти нагромадили дотеперішні зносини Галичан та Буковинців із Україною, – пише Іван Франко, – скільки сорому та прикристи робили не раз Українцям наші «національні», а властиво місцеві хиби – неточність, балакучість та пустомельство, брак характерности, індиферентність та моральна грубошкірість, байдужість до важних загальних справ, а завзятість у дрібницях, пуста амбітність та брак самокритики, парадоване європейськими формами при основній малоосвітності та некультурності» [13, с. 17]. На жаль, ці ментальні хиби досі не виправлені, тож українцям варто було б уважно перечитати постулати Івана Франка.

Одвічну проблему ментальності українців у контексті геополітичної орієнтації на Схід, тобто на Росію, чи на Захід, на Європу, Іван Франко порушує в статті «Східно-Західні непорозуміння (з приводу книги Підеші «Восток і Запад»)». Дискусії на тему «Росія-Європа» віддавна закінчувалися, як пише Іван Франко, визнанням регенераційної сили «руського мужика» та характеристикою Заходу як «гнилого». Сприйняття ідеї вищості Росії було різним на Сході України й у Галичині. Якщо на Східній Україні культурний месіанізм Росії сприймали критично, то в Галичині він швидко заповнолював свідомість русинів, які навіть не були москвофілами. Це не критичне сприйняття і, як наслідок, геополітичну дезорієнтацію публіцист пояснює ментальними особливостями тогочасних «рутєнців» (так називає він галичан). Поняття «рутєнець» Іван Франко вио-

кремив ще в 1878 році, а в 1913 написав декілька нарисів про типи галицьких рутенців. «Невиразність, невизначність і половинність, се головна пречмета теперішньої фази розвою галицько-руської інтелігенції, се рівночасно головна перешкода для постороннього дослідника до пізнання правдивого характеру того розвою... Галицькі Рутенці – прошу завважити – се не жадна етнографічна, ані історична, се чисто технічна назва... її основою, на мою думку, треба вважати буржуазійні (міщанські) інстинкти. ...Отсе властивість рутенства. Воно – переходовий тип, що зазначає епоху розкладу та перевороту суспільного» [15, с. 4], – резюмував він.

Цивілізаційний розвиток не змінив рутенця: він як і в середині XIX століття, так і на початку XX століття залишався амбівалентним щодо будь-яких суспільних трансформацій чи орієнтацій, тобто його патріотичні почуття залишилися на рівні декларування, а не світовідчуття. «Тип старого галицького Рутенця, духово отяжілого і непорушного, консерватиста з духового ліниства, ворога критики й аналізи тому, що вона псує душевний спокій і жолудкове травленє, лояльного до дна душі і до дна побору пенсії і проявляючого свій патріотизм зітханєм до обіцяного краю, де власть сильніша, освіта менша, а пенсія більша, – той так добре звівний на тип 40-их і 50-их років поволи уступив місце иньшому типові – Рутенця філософа, історіософа, політика та дипломата. Старий Рутенець на ново полярикований. Як старий, так і сей новий не любить дійсної науки, не любить аналізи і критики, хоч сам найлюбійше і найсмілійше критикує та осуджує всіх і все» [17, с. 145], – характеризує Іван Франко національний характер галичанина. Рутенство, на жаль, укоренилося на підсвідомому рівні індивідів. Серед усіх негативних характеристик варто окремо виділити байдужість, яка є найзагрозливішою для українського патріотизму: «В практичнім життю він той самий Рутенець, яким був його духовий предок, непорушний, егоїстичний, брудний і безхарактерний, а слова – чи то будуть слова про здоровий схід і гнилий захід, чи то про високу цивілізацію заходу і варварство сходу, – все матимуть для нього однакову вартість – позолоти, зверхньої декорації і більш нічого» [17, с. 146]. Рутенець не розуміє історичних процесів, не вмє аналізувати суспільно-політичні ситуації, не відчуває своєї національної належності, й навіть орієнтація на Європу – це не внутрішнє самоусвідомлення, а данина моді. «І при тім як чистокровний Рутенець він не може зробити «європейської» пози инакше,

як наплювавши на своє рідне. Супроти такої широкої «ідеї» українство, се дрібниця, на яку не варто плюнути» [17, с. 160], – характеризує він національну дезорієнтацію галичанина. Мабуть, вона і стала причиною розквіту москвофільства в Галичині. «Змосковщений Іван» зробив ся ідеалом значної частини нашої Рутенії» [17, с. 173]. Іван Франко виокремлює «щонайменше три роди чи форми москвофільства дуже до себе неподібні» [8, с. 164]: «москвофільство хлопське», «москвофільство язикове», «москвофільство політичне». «Москвофільство хлопське» – це любов до Росії, що ґрунтується на соціальних інтересах, віра в несподіваний економічний добробут для селян. «Москвофільство язикове» – прагнення здеградованої інтелігенції прилучитися до російської культури та мови. До речі, найбільшою хобою москвофілів Іван Франко вважав зречення рідної мови, яка є ознакою справжнього патріотизму. Мова як об'єктивна ознака нації не може бути основою формування української ідентичності, але коли вона переходить у суб'єктивну ознаку, стає символічним чинником творення нації. Іван Франко розглядав мову як символічний архетип, закодований у свідомості, тож відречення від неї оберталося внутрішньою трагедією особистості. А як приклад він наводить душевну драму Миколи Гоголя. «На мою думку, тут лежить глибока психологічний проблем, якого коріне сягає малодосліджених доси тайників – зв'язку людської псіхіки з тими ніби то конвенціональними, а проте так дивно органічними системами звуків, що називаємо рідною мовою» [5, с. 233], – відзначав у статті «Двоязичність і дволичність». Москвофіли, на думку Івана Франка, не високоідейні особистості, а національно несформовані особи: «Отсе внутрішнє роздвоєне було також, можна сказати, трагедією нашого галицького москвофільства. Люди, що могли б були зробитися позиточними діячами на рідній ниві, люди талановиті і працювиті, перейнявши ся нещасною манією – міняти свою рідну мову на чужу, раптом зробили ся мов духово в части спаралізовані, тратили живе чуте до живих потреб рідного народа і вимог сучасности, забивали ся в мертву і навіть науково безплодну старовину...» [5, с. 233]. «Москвофільство політичне» – прихильність до культурних та політичних змагань росіян. «Москвофільство політичне» – найнебезпечніше, на думку Івана Франка, для української національної ідентичності, бо воно є «служба нинішньої російської державної машини, москвофільство платне і гідне всякої погорди».

Публіцист саме тому орієнтується на українця нового типу, який пишатиметься своїм народом у всеєвропейському контексті: «... українця-європейця, що свою любов до України основує на любові до всіх людей, а особливо до тих покривджених і пригноблених, в котрих ряді українська нація займає одно з передніх місць» [10, с. 70]. Поняття «Європа» для українців завжди було складним смисловим симбіозом як у політичній площині, так і в духовному вимірі. У публіцистиці Івана Франка концепт «Європа» також полісемантичний: від геополітичної ідентифікації й до культурного поступу. Розгляньмо три найвагоміші вектори європейської орієнтації України, які він окреслив.

Перший аспект: Європа як символ національної самостійності. Ідеал національної самостійності – повна політична, культурна, економічна незалежність, на думку Івана Франка, – це ідеал Європи, ідеал, до якого повинна прагнути, пам'ятаючи свою європейськість, Україна. «Mit einem Stich ins Unmögliche, – як каже Чемберлен, – ось чим відрізняються культурні ідеали і пориви європейської цивілізації» [14, с. 9], – наголосив він у статті «Поза межами можливого». Публіцист упевнений, що важливим для європейців є питання політичної самостійності України, яке європейські народи мусять ставити як першочергове на геополітичний «порядок денний». Європа як політичне поняття, на думку Івана Франка, – це гарант демократичних прав і свобод. У статті «І ми в Європі (Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття)» він апелює до «цивілізованої Європи» щодо економічного й духовного кривдження народу [9].

Другий аспект: Європа як геополітична ідентичність. Іван Франко завжди ідентифікував українців як європейців, але не лише в територіальному контексті (Галичина входила до Австро-Угорської імперії й, отже, була частиною Європи), а в контексті духовному. Історичні ретроспективи, які робив Іван Франко в статтях, аргументували, що українська бездержавність через неможливість прямого доступу до оригінальних джерел розвитку європейської цивілізації послаблювала ідентифікацію з Європою. «В усякім разі важно те, що за 50 літ життя під «європейською» Австрією руський народ, беручи загально, не зробив ані кроку наперед в цивілізації, не підняв ся до зрозуміння того, хто він і які его інтереси...» [18, с. 473], – пише він у статті «Ukraina irredenta». Аморфність геополітичної ідентичності українців, що перебувала між полюсами вже не Європи, але ще не Азії, могло здолати лише усвідомлення національної тожсамості, яке Іван Франко прагнув прищепити українцям. Він розглядав Україну та Росію як бінарні опозиції в політичному, економічному й культурному аспекті, про що яскраво свідчить діалог Іларіона та Зенона у праці «На склоні віку (Розмова вночі перед новим роком 1901)»: Іларіон: «Всі ми, вся Європа, засвоїла собі принципи свободи, здемократизувалась, зреспубліканщилась» (виділено нами – Г. Я.). Зенон: «Забуваєш про Росію» [11, с. 140]. Іван Франко наголошував на європейській культурній місії України для Росії ще в XVII столітті в памфлеті «Сухий пень»: «Народ (український – Г. Я.), що колись добровільно прилучився до Росії, що своїм приступленем до неї розломав ту китайську стіну, ... втягнув її в концерт європейських держав та в живе супірництво європейської політики, ... допоміг дуже багато... до її європеїзації...» [16, с. 86]. Єдиний шлях розвитку України, на його думку, – це «повернення в Європу».

Третій аспект: Європа як орієнтир культурного розвитку. Українську культуру Іван Франко розглядав як «дволикого Януса»: одне обличчя звернене на себе, друге – на європейську культуру. Він знайомив українців із творчістю європейських авторів і закликав інтелігенцію читати й порівнювати українську та зарубіжну літературу. Іван Франко підкреслював статус української літератури в Європі: «... Європа прислухається до нього (українського слова – Г. Я.) в натхненних віршах Шевченка, в блискучих статтях Драгоманова, в поважних наукових творах Грушевського» [12, с. 41]. Європейські орієнтири публіциста актуальні сьогодні, коли відбувається європейська інтеграція України, посилюються політичні, економічні та культурні зв'язки з Європою. У публіцистиці Івана Франка концепт «патріотизм» і концепт «Європа» тотожні, адже бути європейцем – це апріорі бути патріотом.

Висновки і пропозиції. Отже, аналіз публіцистики Івана Франка дав змогу підсумувати, що концепт «патріотизм» у його розумінні – це жертвна праця на благо рідного народу, механізми виправлення ментальної програми, формування національної свідомості, українська проєвропейськість, домінування рідної мови та культури, прагнення до політичної, економічної, культурної незалежності.

Список літератури:

1. Бочковський О. І. Наука про націю та її життя. Нью-Йорк, 1958. 79 с.
2. Драч І. Іван Франко і ми. Кілька суб'єктивних вражень під кінець століття. *Слово і час*. 1996. № 10. С. 61–65.
3. Дуркалевич В. Сповідальний дискурс як націоекзистенційний репрезентант біблійного таксису у творчості Івана Франка. *Франкознавчі студії*: збірн. наук. праць Дрогоб. пед. ін-ту. Дрогобич, 2001. Вип. 1. С. 38–68.
4. Не-Геофраст [Франко І.] Доктор Бессервіссер. *ЛНВ*. 1898. Т. 1. Кн. 3. С. 367–372.
5. Франко І. Двоязичність і дволичність. *ЛНВ*. 1905. Т. 30. Кн. 6. С. 231–244.
6. Франко І. Декілька афоризмів у альбом «Дьлу» прочитавши его статью «Смутна поява» в ч. 97. *Житє і слово*. 1897. Т. 6. Кн. 3. С. 263–264.
7. Франко І. Дещо про себе самого: збр. творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1981. Т. 31. С. 28–32.
8. Франко І. Зміна системи. *Житє і слово*. 1896. Т. 5. Кн. 3. С. 157–167.
9. Франко І. І ми в Європі. Протест галицьких русинів проти мадярського тисячоліття. *Житє і слово*. 1896. Т. 5. Кн. 1. С. 1–9.
10. Франко І. Лист до товариства Січ (3 лютого 1896): збр. творів: у 50 т. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 50. С. 70.
11. Франко І. На склоні віку. Розмова в ночі перед новим роком 1901. *ЛНВ*. 1900. Т. 12. Кн. 12. С. 135–149.
12. Франко І. Наша поезія в 1901 році. І Розсипані перли В. Пачовського [Рец.]. *ЛНВ*. 1902. Т. 17. Кн. 1. С. 33–48.
13. Франко І. Отвертий лист до гал[ицької] української молодіжі. *ЛНВ*. 1905. Т. 30. Кн. 4. С. 11–19.
14. Франко І. Поза межами можливого. *ЛНВ*. 1900. Т. 12. Кн. 10. С. 1–9.
15. Франко І. Рутенці. Типи галицьких русинів із 60-тих та 70-тих рр. мин. в. Львів: Загальна друкарня, 1913. 42 с.
16. Франко І. Сухий пеня. *ЛНВ*. 1905. Т. 29. Кн. 2. С. 85–97.
17. Франко І. Східно-Західні непорозуміння (з приводу книги Підеші «Восток і Запад»). *ЛНВ*. 1904. Т. 27. Кн. 9. С. 144–173.
18. Франко І. *Ukraina irredenta*. *Житє і слово*. 1895. Т. 4. Кн. 6. С. 471–483.

КОНЦЕПТ «ПАТРИОТИЗМ» В ПУБЛИЦИСТИКЕ ІВАНА ФРАНКО

В статтє проанализирован концепт «патриотизм» в публицистике Ивана Франко и его основные составляющие: формирование национального сознания, лелеяние украинского языка, культуры, традиций, стремление к самостоятельности. В частности, внимание сосредоточено на формировании патриотизма у национально сознательных украинцев и на явлении псевдопатриотизма. Выделен психотип «галицкого рутенця», предложены пути исправления ментальных недостатков национального характера (за публицистикой Ивана Франко). Рассмотрен патриотизм украинцев в контексте геополитической ориентации «Восток-Запад». Акцентировано на проевропейской ориентации, которая является не только парадигмой национальной самостоятельности, геополитической идентичности, культурного развития, но и образцом настоящего патриотизма.

Ключевые слова: патриотизм, публицистика, Иван Франко, ментальность, Европа, украинский язык.

THE CONCEPT OF “PATRIOTISM” IN PUBLICISTIC WRITINGS OF IVAN FRANKO

In the article author analyses, the concept of “Patriotism” in publicistic writings of Ivan Franko and its main components: formation of national consciousness, education of Ukrainian language, culture, traditions, desire for independence. In particular, attention is focused on formation of patriotism in nationally conscious Ukrainians and phenomenon of pseudo-patriotism. The author highlights the “Galician Ruthenians” psycho-type and suggests the main ways to correct the mental shortcomings of a national character (according to Ivan Franko’s publicistic writings). She shows Ukrainian patriotism in the context of the East-West geopolitical orientation and focuses on pro-European orientation, which is not only a paradigm of national independence, geopolitical identity, cultural development, but also a model of true patriotism.

Key words: patriotism, publicistic writings, Ivan Franko, mentality, Europe, the Ukrainian language.

ПРИКЛАДНІ СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 37.035.6: 37.014.53

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.2-2/27>

Дабегян І. М.

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Павловська Л. І.

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

СУЧАСНА МОЛОДІЖНА ПОЛІТИКА В ЄВРОПІ (НА ПРИКЛАДІ НІМЕЧЧИНИ)

У статті розглядаються особливості сучасної молодіжної політики в Німеччині. Сьогодні проблеми молоді в різних сферах життя мають певні особливості й вимагають ретельного аналізу та розроблення відповідної політики щодо молодих поколінь. Стратегія молоді Федерального міністерства у справах сім'ї, пенсіонерів, жінок і молоді забезпечує простір для співпраці між федеральним, регіональним і місцевим рівнями. Європейські ідеї, стимули та зміст Стратегії молоді Європейського Союзу передаються до національної політики і практики. Ключовими аспектами на поточному етапі реалізації Стратегії молоді Європейського Союзу є сприяння міжнародній мобільності, участь молодих людей у формуванні європейської політики, визнання неформальної освіти. У цій ситуації вивчення досвіду молодіжної політики в інших країнах може стати джерелом інноваційних ідей.

Ключові слова: *молодь, Євросоюз, Німеччина, політика, стратегія.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах процеси соціалізації молоді супроводжуються додатковими труднощами. Питання залучення молоді до громадської діяльності, правовий захист молодих людей, соціальний та особистий розвиток молоді завжди є актуальними. Системна діяльність держави у відносинах із молоддю, яка здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах, метою якої є створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов і гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах країни, називається державною молодіжною політикою [1]. Серед європейських країн, які стурбовані переглядом і реструктуризацією своєї молодіжної політики, особливий інтерес становить Німеччина. Історично склалося так, що початкові позиції та підходи до роботи з молоддю, які застосовуються федеральними землями, що входять до складу

Німеччини, окрім спільних рис, мають різнопланові особливості. Тому не втрачає актуальності питання розроблення молодіжної політики в сенсі таких відмінностей і подібностей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останні три десятиліття в Німеччині відбувалися зміни щодо визначення періоду, коли людина може бути зарахована до молоді, тобто вікові обмеження для молодіжної фази. Ситуацію з віковими обмеженнями для молоді докладно розглядає Лутц Штроппе (Lutz Stroppe), статсекретар Федерального міністерства у справах сім'ї, літніх людей, жінок і молоді [3]. На його думку, тепер відсутні класичні вікові обмеження: типова поведінка молодих людей, ставлення до них як до молоді з'являються раніше, а критерії для виходу з молодіжної фази (переїзд від батьків, економічна самодостатність, одруження і створення сім'ї) стали менш важливими та характеризуються збільшеним віком. Усі молоді люди все ще повинні подолати низку відповідних завдань,

пов'язаних із розвитком (наприклад, формування власної стабільної особистості й індивідуальної автономії) та здійснити певне набуття статусів (наприклад, навчання, професійна підготовка). Особливі проблемні ситуації завжди виникають тоді, коли підлітки починають відставати від своїх однолітків у здобутті своїх соціальних статусів. Початкові можливості молоді спочатку диктуються батьками та їхнім соціальним середовищем. Навчальна дистанція, соціальні умови й міграційний фон відіграють таку ж важливу роль, як особисті диспозиції (форми психологічної готовності до певної соціальної діяльності, внутрішні психологічні регулятори та соціальні настанови) й гендерні ролі, які все ще зберігаються. Молоді люди хочуть бути соціально залученими та переслідувати свої власні інтереси. Вони потребують простору насамперед для себе й бажають бути почутими і мати можливість говорити в суспільстві. Молодіжна політика повинна створювати відповідні рамкові умови, щоб молоді люди могли використовувати свій потенціал розвитку. Л. Штроппе в статті згадує також спрямований на перспективу багатобічний проект кооперації того часу, який підтримувався Федеральним міністерством у справах сім'ї, літніх людей, жінок і молоді, був розрахований на два роки, а також молодіжну політику в країнах-учасницях Європейського Союзу (далі – ЄС, Євросоюз) і в Європі загалом. Він робить висновки про необхідність дбати про перспективи та майбутнє молоді. Історичне підґрунтя молодіжної політики ЄС розглядається Зібель і Віке в матеріалах, підготовлених до Міжнародного форуму, присвяченому питанням роботи з молоддю [2]. У статті авторів підкреслюється роль ЄС – Молодіжної стратегії, рамки якої визначені у 2009 році міністром з питань молоді країн-учасниць ЄС. Цією стратегією окреслюється концепт спільної роботи й започатковується розбудова власної стратегії молодіжної політики. Німеччина активно сприйняла цю стратегію та поширила її дію вже у 2010 році на федеральному рівні й на рівні земель. Рішення Ради від 27 лютого 2009 року про спільну роботу над молодіжною політикою на період від 2010 по 2018 рік призвело до створення Німеччиною на основі коаліційної угоди концепту Незалежної молодіжної політики. Автори статті повідомляють про особливе значення співробітництва під час формування концепту молодіжної політики.

Прискорення та консолідація навчальних біографій і складніші вимоги до подолання повсякденного життя зачіпають усіх молодих людей.

Нові засоби масової інформації, зокрема Інтернет, відіграють усе більш важливу роль у формуванні внутрішнього світогляду молодих людей. Можливості віртуального спілкування все частіше визначають контакти з друзями й зовнішнім світом, впливають на проведення вільного часу та природу й довіру спілкування. Також зміцнюється їх місце як важливого інструменту соціальної прихильності та політичної участі. Зростає роль оновленого молодіжного співробітництва ЄС, з'являються нові способи ведення діалогу з молоддю.

Постановка завдання. У статті розглядаються сучасні особливості молодіжної політики в Німеччині із суто німецькими ініціативами, а також останні Молодіжні стратегії ЄС. Автор досліджує ставлення молодих людей сучасної Німеччини до подій у країні та світі, їхнє намагання брати участь у розбудові спільного майбутнього.

Виклад основного матеріалу. У Німеччині сьогодні живе більше ніж 16 мільйонів людей у віці до 20 років, до 2020 року їх кількість становитиме менше ніж 14 мільйонів, тоді як, за прогнозами, до 2050 року їх кількість продовжуватиме знижуватися, можливо, до 10,5 мільйонів, отже, становитиме загальну частку населення лише 16%. Водночас у віковій групі збільшується частка молодих людей із мігрантським походженням. Хоча такий розвиток ситуації фактично має виступати на користь кращих можливостей для роботи й навчання, багато хто вважає перехід до трудового життя періодом невпевненості. Навіть хороша освіта та належна професійна підготовка не завжди гарантують бажану безпеку і стабільність трудової біографії. На становище молодих людей останніми роками вплинула велика кількість подій: зменшення народжуваності з одночасним збільшенням молоді іммігрантів, більш короткі курси навчання, інформаційні технології, які проникли до всіх сфер життя, глобалізація політики, ЗМІ та економіки й інші фактори. Для адекватного розгляду цих питань потрібна відповідна молодіжна політика, яку може забезпечити тільки продуктивний діалог із молоддю. Федеральний уряд Німеччини визнає необхідність і важливість роботи з молоддю. У Німеччині відповідальність за молодіжну політику несе Федеральне міністерство у справах сім'ї, літніх людей, жінок і молоді (нім. Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend, BMFSFJ). У ФРН від 2015 по 2018 роки діяла молодіжна стратегія BMFSFJ, яка базувалася на девізі «Дії для молодого суспільства» [4]. Її метою передбачалося

суспільство, яке залучає молоде покоління до всіх рішень і забезпечує справедливі умови для всіх молодих людей і для вирішення проблем молодіжної фази життя. У Стратегії підкреслювалася важливість постійного політичного та соціального спілкування з молоддю, були окреслені соціальні рамки й центральні потреби молоді. Центральним партнером Федерального міністерства в реалізації молодіжної стратегії є координаційний офіс «Дії для молодого суспільства» (Arbeitsgemeinschaft für Kinder- und Jugendhilfe – AGJ). Його завданням було загальнонаціональне розповсюдження «Незалежної молодіжної політики», створення мереж учасників федерального рівня та робота з громадськістю щодо стратегії молоді. Молодіжна політика в Німеччині особливо останніми роками перебуває під пильним наглядом як уряду країни, так і Євросоюзу. Постійно триває робота над її удосконаленням.

Нещодавно, а саме 10 травня 2019 року, в Берліні проходили Дні молодіжної політики [5]. Відкривала цей захід Франциска Гіффай (Dr. Franziska Giffey), федеральний міністр у справах сім'ї, громадян похилого віку, жінок і молоді Німеччини. 450 молодих людей, які виступили депутатами з усіх земель Німеччини, обговорювали теми, що стосуються молоді. У співпраці з представниками різних міністерств вони розробили рекомендації для дій уряду за запланованою молодіжною стратегією. Доктор Франциска Гіффай підкреслила на відкритті: «У питаннях щодо клімату, Європи, або реформи авторського права, або в будь-яких питаннях ми бачимо багато дискусій щодо того, наскільки молоді люди захоплені своїми інтересами та як саме вони бажають допомогти у формуванні політики. Нам потрібно знати, які проблеми є актуальними для молодих людей і що вони думають. Дні молодіжної політики роблять можливим прямий діалог. Ідеї, перспективи та пропозиції молодого покоління є незамінними, адже ми хочемо розробити політику для молоді, створити її з молоддю й почути її від молоді. Спільну молодіжну стратегію ми можемо виробити тільки так». Франциска Гіффай наголосила: «Ми хочемо, щоб увесь Кабінет міністрів узяв на себе відповідальність за молодь і щоб увесь федеральний уряд брав участь у залученні молоді до розроблення політики для молоді та разом із нею». Як результат робочих зустрічей у ході Днів молодіжної політики прийняті Рекомендації до молодіжної стратегії федерального уряду [6]. Двадцять рекомендацій стосувалися питань соціального захисту молоді, співпраці з адміні-

страцією, політиками й об'єднаннями з метою безпосереднього залучення молоді до реалізації молодіжної стратегії федерального уряду, зміцнення європейської згуртованості, загальнонаціональної стандартизації системи освіти і прийняття федеральним урядом фінансової відповідальності за систему освіти Німеччини, загальноєвропейської валідації та визнання (освітніх) кваліфікацій як частини європейських соціальних стандартів, створення з регулярним функціонуванням Федерального молодіжного парламенту з активними та пасивними виборчими правами для молодих людей у віці від 14 до 27 років з правом на відповідні запити й законодавчі ініціативи до Бундестагу, з правом виступати й доповідати в Бундестазі, а також із наданням відповідних фінансових забезпечень і наставників тощо. Також прийняті рекомендації щодо підтримки відкритості та прозорості, посилення демократії, незалежних ЗМІ. Молодь потурбувалась навіть про рекомендацію із забезпечення безкоштовних квитків для громадського транспорту по всій країні для осіб, яким ще не виповнилося 27 років. Як з'ясувалося, молодь виявляє зацікавлення й допитливість також до роботи галузей промисловості, невпинно слідкує за технічним прогресом і бажає втілювати в життя новітні технології та сучасні технічні рішення. Зокрема, молодь висловила за скорочення в Німеччині імпорту цифрових пристроїв із наступним субсидуванням стабільних і якісних пристроїв власного виробництва. Вона також приділила увагу необхідності розвитку надійного й екологічно чистого залізничного транспорту для пасажирів і вантажів. У рекомендаціях знайшлося місце для вимог щодо захисту навколишнього середовища, зменшення та переробки харчових відходів. Прийнятий документ наочно висвітлює особливості сприйняття навколишньої дійсності сучасною молоддю Німеччини, її ставлення до подій у країні та світі, намагання брати участь у розбудові кращого майбутнього.

Федеральний уряд Німеччини, до якого були спрямовані Рекомендації, оголосив у коаліційній угоді про схвалення і прийняття Спільної молодіжної стратегії федерального уряду. Це означає, що всі міністерства, від Федерального міністерства закордонних справ до Міністерства економіки, приділятимуть увагу тому, як саме впливатиме їхня політика на молодь у Німеччині. Із цією метою сформована Міжвідомча робоча група (далі – ІМА), в якій координуються співробітники всіх міністерств. ІМА, а отже, вперше всі міністерства федерального уряду активно братимуть

участь у роботі над результатами Днів молодіжної політики та підтримуватимуть діалог у наступних онлайн-консультаціях. Рекомендації та пропозиції щодо реалізації можуть бути враховані в молодіжній стратегії федерального уряду.

У листопаді 2018 року в Берліні відбувся 14-й Форум «Перспективи європейської молодіжної політики» – заключна подія за програмою Молодіжної стратегії ЄС і її реалізації в Німеччині 2010–2018 роках. У рамках 14-го Форуму учасники ділилися результатами й експертними пропозиціями, що розроблені з особами, які приймають рішення, та фахівцями у справах дітей і молоді, обговорювали можливості подальшого використання результатів. Основна увага приділялася трьом завданням: професійна освіта/перехідна школа (інтеграція соціально незахищеної молоді до системи освіти, професійної підготовки і створення нових галузей навчання й отримання навичок); співучасть (участь молоді в нових цільових групах і впровадження нових форматів); визнання неформальної освіти (визнання неформальної освіти за дотримання стандартів і концепцій молодіжної праці). Під неформальною освітою маються на увазі процеси навчання, які відбуваються систематично і є запланованими, але не спрямовані на отримання ступеня або сертифіката.

22 травня 2018 року в Брюсселі Європейська Комісія представила Раді для схвалення нову Молодіжну стратегію ЄС на 2019–2027 роки зі змінами, запропонованими під час конференції молоді ЄС у квітні 2018 року [7]. Рада також прийняла робочий план на 2019–2021 роки з урахуванням запропонованих заходів. Стратегія сприятиме зміцненню зв'язків між ЄС і молоддю через інклюзивні та цифрові способи діалогу, забезпечить ефективні результати через цілеспрямовані пріоритети й дії, більш ефективну структуру для збирання та передачі ідей молоді, а також обміну інформацією про дії, вжиті на користь молоді. На підставах резолюції Ради від 26 листопада 2018 року основою для впровадження молодіжної політики ЄС є Молодіжна стратегія ЄС на 2019–2027 роки, яка спрямована на поліпшення співробітництва між політичними сферами, зокрема, через молодіжного координатора ЄС; надання молоді права голосу у формуванні політики ЄС; контроль витрат ЄС на молодь; початок нового й більш інклюзивного молодіжного діалогу в ЄС; сприяння мобільності волонтерства та єдності; здійснення програми для молоді з метою поширення визнання неформального навчання;

зміцнення зв'язку між молодіжною політикою ЄС і відповідними програмами ЄС. Преамбула документа звертає увагу на такі проблеми сучасності: «Незважаючи на економічне піднесення та зниження рівня безробіття, зберігається нерівність у тому числі між поколіннями. Уперше від часів Другої світової війни існує реальний ризик, що сьогоднішнє молоде покоління виявиться менш забезпеченим, ніж їхні батьки (White Paper on the future of Europe, March 2017). 29% осіб у віці від 16 до 29 років загрожує ризик бідності або соціальної ізоляції, а 11,6% осіб у віці від 15 до 24 років не мають освіти, роботи або професійної підготовки (NEET), тоді як 15,9% молодих людей цієї вікової групи є безробітними, що вдвічі більше ніж для населення загалом. Соціально-економічна та демократична ізоляція ідуть разом поряд. Молоді люди, які борються з несприятливими умовами, як правило, є менш активними громадянами та менше довіряють установам. Вони також отримують менше користі від мобільності, включно Erasmus+. Європа не може дозволити собі втрачений талант, соціальне відчуження або розмежовування серед молоді. Молоді люди повинні не лише бути архітекторами свого життя, а й робити свій внесок у позитивні зміни в суспільстві. Оновлений Європейський корпус солідарності є свідченням прагнення багатьох молодих європейців продемонструвати солідарність щодо людей і тих, хто опинився у скрутні, людей, які є основною цінністю, що лежить в основі європейського співробітництва». Молоді люди виявляють інтерес до політики та соціальну активність. За даними досліджень, 53% беруть участь в організованих заходах, близько третини є активними волонтерами. Проте в Стратегії визнається, що молодь схильна уникати традиційних форм участі. Молодь, яка перебуває під ризиком соціальної ізоляції, не бере участі в будь-яких заходах. Отже, пропонується докладати всіх зусиль, щоб зробити участь молодих людей реальною для їхньої ж користі, спілкуватися з молодими людьми доступними їм способами, за каналами, яким вони надають перевагу (таким, як соціальні мережі). Від 12 по 15 березня 2019 року на європейській конференції «Відновлення Європи – роль молодіжної роботи в підтримці європейської згуртованості» («Regaining Europe – The Role of Youth Work in Supporting European Cohesion») розглядалося питання, як саме громадянське суспільство, громадська та молодіжна робота можуть зміцнити й підтримати соціальну, інклюзивну та демократичну Європу. Зокрема, такі цілі поставили перед

собою програми ЄС «Еразмус + Молодь у дії» (Erasmus + JUGEND IN AKTION) і Європейський корпус солідарності.

Висновки і пропозиції. Можна зробити висновок, що натепер у Німеччині триває тенденція до переходу від місцевих програм та ініціатив (керуваних районними, муніципальними, земельними або, наприклад, релігійними організаціями) або роботи з молоддю, яку здійснюють приватні фонди, до державних (федеральних) програм молодіжної політики, а також від державних програм до програм загальноєвропейських. Проте децентралізовані рішення забезпечують більше можливостей для швидкого та влучного реагування. Позитивним результатом розвитку молодіжної політики є досягнення можливостей ведення діалогів із молоддю як за допомогою он-лайн опитувань і представництв в Інтернеті, так і шляхом організації тематичних

заходів, зустрічей, конференцій тощо. Завдяки цьому зростає надія на порозуміння, створення дійсно життєздатної молодіжної програми, втілення якої допоможе вирішити проблеми молоді та сучасного світу загалом. Також через наявність альтернативних молодіжних стратегій і програм, які мають схожі цілі та орієнтири їх утілення, існують додаткові можливості вибору, індивідуального підходу до особистості, вироблення ціннісних поглядів на світ. Спеціально організовані й цілеспрямовані ініціативи, системи пізнавальних і виховних заходів з метою поглиблення та розширення знань, формування творчих здібностей, а також наукових і громадських інтересів, різноманітних умінь і навичок забезпечуватимуть створення умов для особистісного розвитку, самореалізації й формування громадянської ідентичності молодих людей.

Список літератури:

1. Державна молодіжна політика. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Державна_молодіжна_політика (дата звернення: 22.05.2019).
2. Siebel C., Wicke H.-G. Zum Verhältnis von Eigenständiger Jugendpolitik und EU-Jugendstrategie in Deutschland. *Forum Jugendarbeit International 2011–2012*. Bonn, 2012. S. 398–416.
3. Stroppe L. Eine Eigenständige Jugendpolitik für Deutschland. *Forum Jugendhilfe*. 2011. Heft 4. S. 5–9.
4. Handeln für eine jugendgerechte Gesellschaft. Die Jugendstrategie 2015–2018. *Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend*. 2017. 2. Auflage. 84 S.
5. Politik für, mit und von Jugendlichen (10.05.2019). URL: <https://www.bmfsfj.de/bmfsfj/aktuelles/alle-meldungen/dr--franziska-giffey-eroeffnet-jugendpolitiktage/135896> (дата звернення: 22.05.2019).
6. Handlungsempfehlungen für die Jugendstrategie der Bundesregierung. 10–12. Mai 2019. URL: <https://jugendpresse.de/jugendpolitiktage/jugendpolitiktage-2019/ergebnisse-der-jugendpolitiktage-2019/> (дата звернення: 22.05.2019).
7. EU Council Approves EU Youth Strategy 2019–2027, Regulation on European Solidarity Corps 2021–2027, Conclusions on youth work, migration and refugees. COM/2018/0269. 27/11/2018. URL: https://ec.europa.eu/youth/policy/youth-strategy_en (дата звернення: 22.05.2019).

СОВРЕМЕННАЯ МОЛОДЕЖНАЯ ПОЛИТИКА В ЕВРОПЕ (НА ПРИМЕРЕ ГЕРМАНИИ)

В статье рассматриваются особенности современной молодежной политики в Германии. Сегодня проблемы молодежи в различных сферах жизни имеют определенные особенности и требуют тщательного анализа и разработки соответствующей политики в отношении молодых поколений. Стратегия молодежи Федерального министерства по делам семьи, пенсионеров, женщин и молодежи обеспечивает сотрудничество между федеральным, региональным и местным уровнями. Европейские идеи, стимулы и содержание Стратегии молодежи Европейского Союза находят отражение в национальной политике. Ключевыми аспектами на текущем этапе реализации Стратегии молодежи Европейского Союза являются содействие международной мобильности, участие молодых людей в формировании европейской политики, признание неформального образования. В этой ситуации изучение опыта молодежной политики в других странах может выступать источником инновационных идей.

Ключевые слова: молодежь, Евросоюз, Германия, политика, стратегия.

CONTEMPORARY YOUTH POLICY IN EUROPE (CASE STUDY – GERMANY)

This article examines the changes and continuities in youth policy practice in Germany. The youth strategy of the Federal Ministry for Family Affairs, Senior Citizens, Women and Youth is a framework that provides space for the cooperation between the federal, regional and local level. European ideas, stimuli and contents

from the EU Youth Strategy will be transferred into national policies and practice. Key aspects in the current phase of implementing the EU Youth Strategy: promoting cross-border mobility, the participation of young people in European policy-making, the recognition and visualisation of youth work as a field of informal learning. The article concludes that to overcome contemporary challenges, new approaches to the implementation of youth policy are needed. In this situation, the study of the experience of youth policy in other countries can be a good source for such innovative ideas.

Key words: youth, European Community, Germany, policy, strategy.

Кияниця Є. О.

Київський національний торговельно-економічний університет

СТРУКТУРНИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ МЕДІАЛОГІЇ ЯК НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО НАПРЯМУ

У роботі розглянуто основні елементи медіалогії – науково-практичного напрямку, розвиток якого зумовлено сучасними тенденціями розвитку інформаційно-цифрового суспільства. Зважаючи на трансформацію цивілізації, основу якої становлять медіа, необхідно усвідомити її масштаби медіареальності, яка об'єднує світ у глобальну інформаційну систему та формує нові типи мислення й нову свідомість. Саме для усвідомлення можливостей розбудови громадянського суспільства необхідно ґрунтовно дослідити структурні елементи медіалогії, їх взаємозв'язок та узгодженість між собою. Таке дослідження дасть змогу в подальшому не лише розвивати медіалогію як науку, а й розробляти практичний інструментарій, який сприятиме запобіганню розгойдуванню суспільства, медіаманіпуляції, а також розумінню громадськістю комерційних, політичних та інших інтересів трансляторів інформації.

Ключові слова: медіалогія, медіаосвіта, медіапсихологія, медіакластеризація, медіалінгвістика, комунікація, суспільство.

Постановка проблеми. Актуальність теми дослідження пов'язана із сучасними трансформаціями ціннісних орієнтирів у суспільстві, зумовленими переформатуванням медіасередовища, переорієнтацією його в цифровий простір, відповідно, використанням нових методів впливу на аудиторію. Сучасний медіаконтент переважно ґрунтується на природному способі впливу – маніпуляції, яку неможливо уявити без застосування пропагандистських технологій і методик нейролінгвістичного програмування. У зв'язку з ощадливим і турботливим ставленням до власної ідентичності такий начебто легітимний спосіб впливу викликає лише протест і зворотний ефект. Водночас формування свідомого суспільства неможливе без використання технічного методу управління інформаційними потоками через певну фільтрацію й цензуру [4, с. 23].

Сьогодні перед науковцями та практиками, що проводять дослідження сучасної медіасфери, питань її ефективного функціонування й формування контенту, що відповідає потребам аудиторії, постає необхідність узгодженості інформації із законодавчими, етичними та моральними нормами, зокрема нормами щодо захисту людських свобод. Саме в таких складних умовах розвитку інформаційно-цифрового суспільства виникає потреба у виокремленні й глобальному вивченні медіасистеми з усіма її складниками, зокрема учасників процесів виготовлення та розповсю-

дження медіаконтенту, а також потреб споживачів інформації.

Систематизація медіазнань, їх структурування, на наш погляд, є ключовим завданням медіалогії, тлумачення якої подано в попередній статті «Контент і таргетинг – основні елементи нової медіалогії». Але маємо наголосити, що сегментацією аудиторії та виробництвом інформації для неї поняття медіалогії не вичерпується. Отже, ґрунтовніше структурування цього наукового напрямку може бути корисним не лише як сучасне наукове знання, а і як практичний доробок для формування оновленого громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз напрацювань у комунікаційній сфері, до якої належить медіалогія, дає змогу виокремити й дослідити всі складники означеного науково-практичного напрямку. Як зазначає А. Одрікур, «насправді конкретну науку визначає не її предмет, а точка зору, з якої ми намагаємося досліджувати цей предмет» [8, с. 34]. Отже, медіалогію можна розглядати з погляду лінгвістики, психології, соціології, етики, культурології, філології, журналістики, а також економіки, маркетингу та менеджменту. Таке широке коло для дослідження функціонування сучасних медіа з усім розмаїттям їх можливостей впливу на громадськість, особливостей передавання інформації, напрямів тощо спрямовує нас до витоків цього поняття. Йх

грунтовно дослідив у 2000 р. французький філософ Режи́с Дебре, наголосивши на правильному визначенні часу для передавання інформації, яка має впливати не лише на окремі особистості, а й на колективну свідомість [1, с. 13–16].

Значний внесок у дослідження цього напрямку також зробила професор Н. Кирилова. У монографії «Медіалогія – синтез гуманітарних наук» вона порушує проблеми медіареальності, зумовлені технічним прогресом, сучасними реформаційними процесами, інформаційними війнами, процесами соціалізації особистості, а також наголошує, що в об'єктив медіалогічного поля мають бути поставлені такі завдання, як «вивчення різноманіття і взаємозв'язку культур у глобальному медіапросторі на етнічному та художньому рівнях» [2, с. 7]. Отже, основним ядром медіалогії дослідниця вважає саме медіакультуру, яка за допомогою технологічних інновацій впливає на соціальну структуру суспільства.

Такої самої думки дотримується й її послідовниця І. Чалишева в монографії «Медіаторчество в социально-культурной среде» [7]. Дійсно, медіакультура посідає чільне місце в структурі медіалогії, особливо зважаючи на те що розвиток інформаційних технологій лише створює основу для реалізації творчих ідей у медіареальності. Використання ж цих можливостей залежить від культурного, етичного, духовного рівня як особистості, яка створює власний медіаконтент у соціальних мережах, так і ЗМІ, що пропонують інформацію для масового споживання різними соціальними групами. У зв'язку з цим актуалізуються моральні аспекти медіаторчого процесу, що ускладнюють структуру медіалогії, впливаючи на економічний, політичний, психологічний, соціокультурний контент через індивідуальне й колективне сприйняття реальності.

Постановка завдання. Зважаючи на обмежену кількість досліджень у такому науково-практичному напрямі, як медіалогія, а також неврахування в цих напрацюваннях сучасних тенденцій діджиталізації, основною метою пропонованої роботи є спроба структурувати всі елементи, які, на наш погляд, впливають на формування сучасного суспільства. Кожен із них має сприяти залученню людської уваги – найдефіцитнішого ресурсу.

Виклад основного матеріалу. Повсюдне використання масами сучасних комунікаційних інструментів, з одного боку, ускладнює управління ними, так як важливі характеристики аудиторії масових комунікацій значною мірою трансформуються протягом дуже короткого періоду, а з

іншого – спрощує це управління, адже можливості сучасного інтернет-таргетингу дають змогу чітко визначати потреби та інтереси конкретної особистості. Але, незважаючи на певне спрощення, маємо наголосити на певній психічній вразливості масової аудиторії, її емоційності, мозаїчності й мінливості. Вищеперелічені фактори спонукають досліджувати медіапростір, вплив традиційних і сучасних ЗМІ на розвиток суспільства, а також ефективність окремих каналів комунікацій з урахуванням нинішніх тенденцій медіалогії.

Систематизуючи всі елементи цього науково-практичного напрямку, зауважимо, що основними із них є традиційні та сучасні медіа. Саме вони формують громадську думку як на рівні мас, так і на рівні окремої особистості. Зауважимо, що, аналізуючи можливості засобів масової інформації, неможливо не погодитися із зауваженням Р. Дебре, що медіалогія – це породження масової комунікації, адже саме масова комунікація сприяє прояву в аудиторії феноменів наслідування й дифузії (тобто взаємопроникнення, взаємодії цінностей, смислів, настанов). Також це засіб управління свідомістю та формування громадської думки [1].

Аналіз досліджень впливу медіа на формування суспільства дає змогу припустити, що, окрім можливостей передавання інформації, виокремлення лідерів-ретрансляторів, різних груп, з урахуванням інтересів яких мають бути сформульовані повідомлення, необхідно визначити алгоритм створення різних форм комунікації. Саме за створення таких форм має «відповідати» лінгвістика, дизайн і психологія.

Аналіз взаємодії мов і культур в епоху глобалізації, ознайомлення з концепцією лінгвістичного імперіалізму розширює традиційні межі вивчення мови як такої, що формує основну компетенцію медіафахівця. Англійський лінгвіст Р. Філіпсон ще на початку 90-х рр. навів слова міністра закордонних справ Великобританії, що «одним із головних стратегічних завдань на поточний період він вважає заміну вітчизняних мов в освітніх системах країн Східної Європи англійською» [9, с. 55–57].

Експансія англійської мови особливо в молодіжному середовищі та мережевому спілкуванні безсумнівна. Р. Філіпсон указує, що «світове панування англійської мови зумовлено здебільшого соціально-економічними та політичними чинниками, а також просуванням національних інтересів найпотужніших країн-мовоносіїв – США й Великобританії» [9, с. 55–57]. Отже, під впливом медіаімперіалізму розвиненіших країн

відбувається поглинання частки національного медіапродукту. Саме медіалінгвістика спрямована на вивчення й оцінювання загальної мовної ситуації традиційних і сучасних медіа.

Потужний вплив англо-американських мас-медіа на рівні мови помітний насамперед на рівні лексики. У багатьох медіатекстах запозичення використовуються невмотивовано й часто є незрозумілими для аудиторії. Тому проблемі англословних запозичень присвячено чимало лінгвістичних розвідок. Щоб зберегти національну культуру, потрібно вивчати адресата масової комунікації, прогнозувати його реакції на незрозуміле, подразливе слово, що й має бути одним із основних завдань медіафахівця незалежно від специфіки професії.

Робота в умовах інформаційних воєн і конфліктів, політики подвійних стандартів вимагає від фахівців у галузі суспільних зв'язків, журналістів, маркетологів тощо вміння працювати в інтересах своєї країни й суспільства як на рівні формату і змісту, так і на рівні мови, оскільки мова – це запорука збереження ідентифікації та генетичного коду суспільства.

Але не лише використання лексичних одиниць, а й інтонаційний аспект мови зазнає впливу в інформаційно-цифровому середовищі під час створення аудіовізуального контенту. Саме цей аспект має вивчати медіапсихологія, яка до сьогодні, на жаль, не стала предметом серйозного наукового осмислення. Справа обмежується певними здогадками, чутками й багатозначною недомовленістю, а тим часом деякі медіа продовжують розгойдувати суспільство.

Зауважимо, що медіапсихологія – це наука нового покоління й для нового покоління. На відміну від наук-попередників – психології масових комунікацій, загальної психології, соціальної психології, психології особистості тощо, медіапсихологія відповідає за внутрішню самомотивацію, самоорганізацію та процеси взаємодії як у великих, так і в малих групах. Медіапсихологи вивчають співвідношення індивідуальної й колективної психіки, індивідуальної та масової свідомості, індивідуального й колективного несвідомого. До сфери уваги медіапсихології належать:

- питання ідентичності особистості, зумовлені глобалізацією світової спільноти і трансформацією національної ідентичності;
- проблеми інформаційного забруднення та надлишкової експлуатації психічних ресурсів людини;
- техніка безпеки в масовій комунікації, медіапсихологічні принципи та прийоми вирішення

комунікативних проблем і творчих труднощів [3, с. 244].

Окреслене коло проблем медіапсихології зумовлює формування таких прикладних напрямів, як медіаосвіта, яку ми включаємо до структури медіалогії; медіакластеризація, що також включена в предметне поле медіалогії; медіади-зайн, підґрунтям для створення якого мають слугувати психологічні дослідження впливу кольорів, форм, образів як на масову свідомість, так і на окремі суспільні групи.

Спіраючись на опрацьовані матеріали, які дали нам змогу кристалізувати необхідність включення до структури медіалогії такого елемента, як медіаосвіта, маємо наголосити на логічному поєднанні, з одного боку, процесів створення й поширення медіатекстів, і з іншого – розвитку аналітичних здібностей аудиторії для інтерпретації та оцінювання їх змісту (тоді як вивчення медіа зазвичай поєднується з практичною роботою зі створення медіатекстів) [5, с. 5]. Дійсно, сьогодні впровадження медіаосвіти обмежується використанням технічних засобів, призначених для демонстрації певного матеріалу (наприклад, проектор, магнітофон або телевізор). Зважаючи на це, а також на відсутність етичних норм у поданні матеріалів, у суспільстві можуть сформуватися спотворені ати-туди. Відповідно, основним завданням медіосвіти є «сприяння розвитку особистості за допомогою сучасних медіаматеріалів з метою формування культури спілкування в медіа, творчих, комунікативних здібностей, критичного мислення, умінь повноцінного сприйняття, інтерпретації, аналізу й оцінювання медіатекстів, навчання різних форм самовираження за допомогою сучасних медіатехнологій» [6, с. 25].

Саме запропоноване А. Федоровим визначення лягає в основу трактування медіакомпетентності, але, на наш погляд, медіакомпетентність – багатовимірне поняття, так як до нього включено не тільки знання, а й способи діяльності й особистісні властивості. Воно функціонує в рамках не однієї, а кількох суміжних наукових галузей і має міждисциплінарний характер. Медіакомпетентність багатofункціональна, оскільки оволодіння нею дає можливість вирішувати різноманітні завдання в професійному, соціальному та повсякденному житті. Наприклад, одним із основних умінь, які формують медіакомпетентність, можемо вважати вміння сегментувати аудиторію для чіткішого розуміння її інтересів і вподобань, адже кожна окрема група, об'єднана певними інтересами, трактує всі процеси, що відбуваються

в суспільстві, по-різному й обирає свої інформаційні джерела для комунікації. Це означає, що, зрозумівши, які елементи об'єднують певну групу, можна з більшою ймовірністю достукатися до неї.

До структури медіалогії необхідно включити й поняття медіакластеризації, в основу якої покладено виявлення певних ознак, за якими окремі особистості об'єднуються в групи, створюють кластери, що використовуються традиційними й новітніми засобами масової інформації та комунікації. Використовуючи поняття «медіакластеризація» як один зі структурних елементів запропонованого нами науково-практичного напрямку, можемо стверджувати, що саме вона сприяє розумінню медіауподобань користувачів, їх зацікавленості певними каналами комунікації, видами контенту.

Грунтуючись на проведених дослідженнях, викладених вище, пропонуємо структурну схему науково-практичного напрямку «медіалогія» (рис. 1).

Висновки і пропозиції. Представлена структура не може не враховувати повсюдної діджиталізації, інформаційних війн і розповсюдження інформаційних вірусів, постійного аматорського

руху блогерів, тотального використання соціальних мереж, великої кількості фейків, інформаційного сміття тощо. Хоча варто підкреслити, що існують межі впливу, які можна посилювати, але не можна скасувати. У цьому випадку транслятори неетичної, вірусної, фейкової інформації знаходяться в обмеженому коридорі можливостей, адже, маніпулюючи, самі неминуче зазнають впливу.

Нав'язуючи певну картину світу, непрофесійні медіа потрапляють до своєрідної пастки, руйнуючи одні одних і відкриваючи перед суспільством простір, де можна обирати. Але для того, щоб зробити правильний вибір, необхідно володіти комплексом знань, умінь і навичок, які лежать в основі окресленої нами медіакомпетентності.

Отже, окрім запропонованої структури медіалогії, існує потреба в подальших ґрунтовних дослідженнях, установленні й обґрунтуванні причинно-наслідкових зв'язків, детальному розшифруванні кожного виокремленого елемента. Саме об'єднанню окремих напрямів функціонування сучасного медіасередовища з усіма його ознаками, що постійно трансформуються, і будуть присвячені наші подальші науково-практичні розвідки.

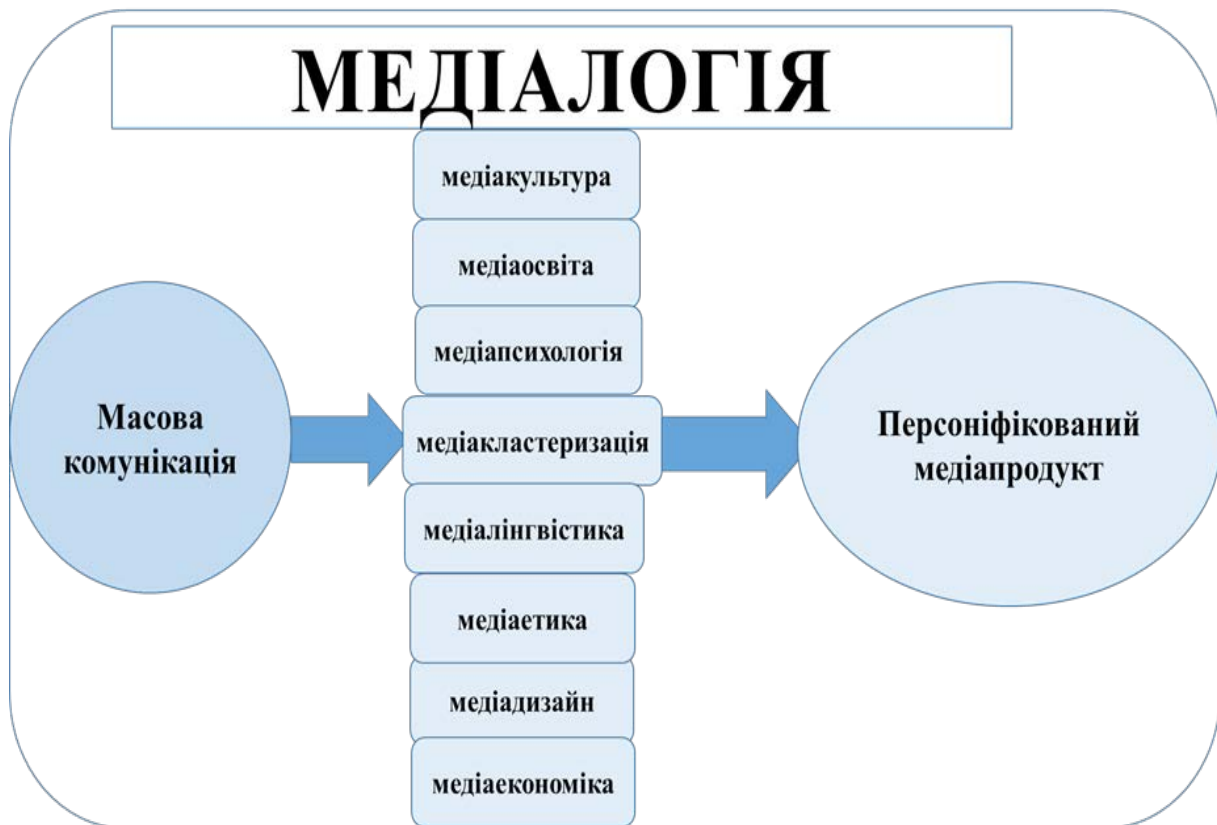

Рис. 1. Структура медіалогії

Список літератури:

1. Дебре Р. Введение в медиалогию / пер. с франц. Б.М. Скуратова. Москва: Практис, 2010. 368 с.
2. Кирилова Н. Медиалогия как синтез наук: монография. Екатеринбург: Академический проект, 2013. 424 с.
3. Пронина Е. Категории медиапсихологии: факты, феномены, фантомы. Москва: Ин-т человека; Изд-во Моск. ун-та, 2011. 824 с.
4. Соловей В. Абсолютное оружие. Основы психологической войны и медиаманипулирования. Москва: Э, 2017. 320 с.
5. Федоров А. Медиаобразование в зарубежных странах. Таганрог: Кучма, 2003. 238 с.
6. Федоров А. Словарь терминов по медиаобразованию, медиапедагогике, медиаграмотности, медиакомпетентности. Таганрог: Изд-во Таганрог. гос. пед. ин-та, 2010. 25 с.
7. Чельшева И. Медиатворчество в социально-культурной среде. Теория и практика: монография. Москва, Берлин: Директ-Медиа, 2018. 151 с.
8. Haudricourt A.-G. La technologie scieinse humaine. Paris: La maison des scieinses d'homme, 1987. 413 p.
9. Phillipson R. Linguistic imperialism and linguisticism. Oxford: OUP, 1992. P. 50–57.
10. Picard R. G. Media Clusters: Local Agglomeration in an Industry Developing Networked Virtual Clusters. *JIBS. Working Paper Series*, 2008. № 2008-3. P. 16–20.
11. Perrin D. Medienlinguistik. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft mbH. 2006. 249 p.

**СТРУКТУРНЫЙ ПОДХОД К ФОРМИРОВАНИЮ МЕДИАЛОГИИ
КАК НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОГО НАПРАВЛЕНИЯ**

В работе рассмотрены основные элементы медиалогии – научно-практического направления, развитие которого обусловлено современными тенденциями информационно-цифрового общества. Учитывая трансформацию цивилизации, основу которой составляют медиа, необходимо осознать и масштабы медиареальности, которая объединяет мир в глобальную информационную систему и формирует новые типы мышления и новое сознание. Именно для осознания возможностей развития гражданского общества необходимо основательно исследовать все структурные элементы медиалогии, их взаимосвязь и согласованность между собой. Такое исследование будет способствовать не только дальнейшему развитию медиалогии как науки, но и разработке практического инструментария, который позволит предотвращать медиаманипуляции, раскачивание общества, обеспечивать понимание обществом коммерческих, политических и других интересов трансляторов информации.

Ключевые слова: медиалогия, медиаобразование, медиапсихология, медиакластеризация, медиалингвистика, коммуникация, общество.

**STRUCTURAL APPROACH TO THE FORMATION OF MEDIALOLOGY AS A SCIENTIFIC
AND PRACTICAL PROSPECTION**

This paper examines the major elements of medialogy – a scientific and practical prospection which develops due to modern trends of digital society. With respect to understanding the transformation of civilization, which is based on media, it is necessary to realize the scale of media reality, that unites the world into a global information system and forms new types of thinking and new consciousness. In order to realize the possibilities of developing a civil-conscious society it is necessary to research thoroughly all the structural elements of a medialogy, their interconnection and coordination with each other. Such a study will contribute not only to the further development of medialogy as a science, but also to the development of practical tools that will help prevent media manipulation, rocking of the society, and also benefit the society for its understanding commercial, political and other interests of information translators.

Key words: medialogy, media education, media psychology, seditaustering, medialogistics, communication, society.

РЕЦЕНЗІЇ

УДК 811.112.374

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2019.2-2/29>**Дребет В. В.**

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

РЕЦЕНЗІЯ НА «НІМЕЦЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК ТЕРМІНІВ ПРОМИСЛОВОЇ АВТОМАТИЗАЦІЇ» СВІТЛАНИ ВАСИЛІВНИ КІЙКО ТА НАТАЛІЇ ОЛЕКСАНДРІВНИ ШКОЛЬНОЇ¹

Реалізація інтелектуального потенціалу народу у сфері виробничо-професійного спілкування нерозривно пов'язана з удосконаленням інженерної та конструкторсько-технологічної думки. Якісні зміни, глибокі перетворення української науково-технічної галузі в результаті бурхливого розвитку науки, техніки й промисловості, здійснення економічних реформ, становлення та обслуговування сучасних високотехнологічних виробничих процесів вимагає відчутних змін і доповнень у мові, якою послуговуються науковці, інженери, техніки та всі, хто причетний до науково-технічної діяльності. Вивчення спеціалізованої термінології, процесів наукової номінації у сфері промислової автоматизації, відтворення науково-технічних досягнень власними словотворчими ресурсами стало однією з нагальних проблем сучасності.

Незважаючи на гостру потребу в тлумачних і перекладних термінологічних словниках, попит українського споживача (насамперед студентів, аспірантів технічних спеціальностей, перекладачів, викладачів та інших) задовольняється не вповні як у кількісному, так і в якісному аспектах. Попередній аналіз наявних тлумачних та перекладних словників показав, що в німецькій мові відсутні фахові термінологічні словники промислової автоматизації, що частково зумовлено використанням у цій царині англійської мови. Фахівці з промислової автоматизації користуються, як правило, загальнотехнічними словниками або довідниками. Проте бурхливий інформаційно-технологічний розвиток суспільства, а також посилення

економічних і наукових зв'язків України з Німеччиною зумовлює потребу в укладенні перекладних словників різних галузей науки й техніки.

Рецензований «Німецько-український словник термінів промислової автоматизації» С. В. Кійко та Н. О. Школьної є першим перекладним словником цієї галузі в Україні. Він покликаний репрезентувати склад термінів і терміносполук німецької фахової мови промислової автоматизації, впливати на мовну компетенцію фахівців, а також робити доступними наукові й технічні джерела інформації, сприяючи порозумінню між носіями німецької та української мов і поглибленому вивченню німецької мови. Адресатом німецько-українського словника термінології промислової автоматизації є насамперед фахівці в цій галузі, співробітники німецько-українських спільних підприємств, перекладачі технічної літератури, викладачі та студенти інженерно-технічних факультетів закладів вищої освіти. Загалом словник має на меті допомогти користувачеві в роботі з фаховою літературою в галузі промислової автоматизації.

У багатьох аспектах «Німецько-український словник термінології промислової автоматизації» є унікальною лексикографічною працею. Винятковість рецензованого словника можна окреслити в декількох рисах, що вигідно вирізняють його з-поміж інших схожих видань.

Так, запропонований словник укладено на основі не наявних лексикографічних джерел, а суцільної вибірки термінів із різних джерел: монографій, посібників, довідників, статей відомих учених і фахівців-практиків, підручників для вищих навчальних закладів, що містять чіткі визначення понять та стандартизовані терміни,

¹ Кійко С. В., Школьна Н. О. Німецько-український словник термінів промислової автоматизації. Чернівці : Букрек, 2019. 380 с.

галузевих енциклопедій, вторинних документів (рефератів, анотацій, описів винаходів).

Як відомо, до лексичного матеріалу перекладного термінологічного словника висувається низка вимог:

- словник має охоплювати адекватний обсяг спеціальної лексики обраної предметної галузі;
- у словнику має бути наявна вся необхідна інформація про спеціальні лексичні одиниці;
- словник не повинен містити непотрібну інформацію, яка збільшує його обсяг та ускладнює пошук того чи іншого слова.

Під час укладання словника автори скористалися новою методикою пошуку й добору лексичних одиниць і терміносполук. На першому етапі було відібрано близько 300 базових термінів німецької фахової мови промислової автоматизації. На основі цих термінів згенеровано корпус текстів обсягом близько 15 мільйонів слововживань у руслі методики С. Шароффа². Ця методика передбачає пошук текстів на основі щоразу нових випадково скомбінованих чотирьох базових термінів, що забезпечує організацію вибірки тематично пов'язаних текстів із мережі Інтернет (наукових статей, газетних повідомлень, інструкцій тощо). Кількість запитів, на переконання С. Шароффа³, повинна становити не менше 1 000, що забезпечить повноцінну вибірку фахових текстів певної галузі. Це свідчить про те, що вже на наведеному етапі автори максимально об'єктивно підійшли до процесу укладення списку термінів і терміносполук німецької фахової мови промислової автоматизації.

Отримані тексти оброблено за допомогою програми синтезу парадигм *Morphy* на основі створеної в Інституті обробки мови при Штутгартському університеті граматичної лексикографічної системи⁴, реєстр якої сягає близько 50 600 лексем. Ця програма автоматично приписує кожному слову в реченні всі можливі граматичні категорії та після синтаксичного аналізу встановлює однозначні граматичні категорії слів для певного речення. Для кожної зі словоформ списку проставлено відповідні їй граматичні коди, тобто позначення словозмінних частиномовних характеристик слів.

² Sharoff S. Creating General-Purpose Corpora Using Automated Search Engine Queries. *WaCky! Working papers on the Web as Corpus* / eds. : M. Baroni, S. Bernardini. Bologna : Gedit, 2006. P. 63–98. URL: <http://wackybook.sslmit.unibo.it/pdfs/sharoff.pdf>.

³ Sharoff S. A Uniform Interface to Large-Scale Linguistic Resources. *Proceedings of the Fifth International Conference on Language Resources and Evaluation*. Genoa : ELRA, 2006. P. 539–542. URL: <http://corpus.leeds.ac.uk/serge/publications/lrec2006-cqp.pdf>.

Список словоформ, одержаний за допомогою програми синтезу парадигм *Morphy*, автори розглядають як вихідний текст із морфологічним маркуванням його одиниць. Із цього списку вони вилучили дублети, розмовно марковану лексику, архаїзми, історизми та власні назви, що видається цілком логічним з огляду на мету й завдання словника.

Після відбору термінів укладено словниковий реєстр термінологічного словника, тобто реєстр лексичних одиниць (слів, словосполучень, скорочень, символів, сполучень слів і символів). Серед відібраних авторами термінів трапилися як прості, так і складні терміни, а також терміносполуки й аббревіатури. Усі відібрані терміни безпосередньо стосуються галузі промислової автоматизації та позначають назви деталей, приладів чи знаряддя, процесів тощо.

Після отримання першого списку термінів здійснено перевірку його повноти на основі підручників, посібників і довідників. Автори відібрали важливі для систематизації й уніфікації термінології німецької фахової мови промислової автоматизації підручники та посібники з промислової автоматизації⁵, довідники з промислової автоматизації провідних фірм «Siemens» і «Bosch», зокрема «Siemens Neuheiten für das digitale Unternehmen» (Nürnberg, Siemens AG, 2015–2018 pp.) та «Bosch Media Service» (Stuttgart, Robert Bosch GmbH, 2015–2018 pp.) тощо. Насамперед вони зіставили індекси, щоб включити відсутні терміни до основного списку. Укомплектований таким чином список містить загалом близько 16 000 термінів. Така методика робить якісно іншим підхід до відбору термінів промислової автоматизації німецької мови та їх перекладу українською мовою, оскільки дає змогу відобразити найсучаснішу термінологію.

⁴ Lezius W. *Morphy – German Morphology, Part-of-Speech Tagging and Applications. Proceedings of the 9th EURALEX International Congress* / eds. : U. Heid, S. Evert, E. Lehmann, Ch. Rohrer. Stuttgart : Universitätsverlag, 2000. P. 619–623.

⁵ Ahrens D., Molzberger G. *Kompetenzentwicklung in analogen und digitalisierten Arbeitswelten: Gestaltung sozialer, organisationaler und technologischer Innovationen*. Berlin ; Heidelberg : Springer, 2018. 202 S.
Appelfelder W., Feldmann C. *Die digitale Transformation des Unternehmens: Systematischer Leitfaden mit zehn Elementen zur Strukturierung und Reifegradmessung*. Berlin ; Heidelberg : Springer, 2018. 231 S.
Huber W. *Industrie 4.0 kompakt – Wie Technologien unsere Wirtschaft und unsere Unternehmen verändern: Transformation und Veränderung des gesamten Unternehmens*. Wiesbaden : Springer Verlag Fachmedien, 2018. 163 S.
Neugebauer R. *Digitalisierung: Schlüsseltechnologien für Wirtschaft und Gesellschaft*. Berlin ; Heidelberg : Springer, 2018. 411 S.

Після отримання остаточного списку термінів автори розробили лаконічну й логічно обґрунтовану структуру словникової статті, яка відповідає основному завданню словника – наведенню рівнозначних слів-відповідників у мові перекладу, спроможних якнайточніше передати семантику реєстрового слова, та забезпеченню ідентичного визначення однакових категорій понять і термінів на їх позначення.

Отже, корпус рецензованого словника складається із сегментів, кожен із яких містить певну реєстрову одиницю та відповідну словникову статтю. Кожна реєстрова одиниця виділена напівжирним шрифтом, що сприяє її швидкому пошуку й ідентифікації. Відразу після реєстрового слова курсивом наведено граматичну ремарку – вказівку на рід іменника та його число (за потреби). Кожна реєстрова одиниця має український відповідник. Корпус словника організовано послідовно в алфавітному порядку. Алфавітний покажчик розташовано посередині та виділено напівжирним шрифтом для оптимізації пошуку слів.

Загалом укладений С. В. Кійко та Н. В. Школьною «Німецько-український слов-

ник термінів промислової автоматизації» охоплює близько 16 000 одиниць спеціальної лексики цієї галузі. Словник розрахований на широке коло читачів німецької наукової й технічної літератури, проте насамперед він призначений для студентів та аспірантів вищих навчальних закладів. Дидактична спрямованість словника зумовила пріоритетне включення до нього термінів, знання яких не лише розширює понятійно-термінологічний апарат студента, а й попереджає інтерференційний вплив рідної мови під час активного вживання німецьких термінів.

З дидактичних міркувань у словнику наявні також технічні терміни-інтернаціоналізми. Таким чином, у руках користувача рецензованої праці виявляється певна лінгвістична модель німецької фахової мови промислової автоматизації в її еквівалентному відтворенні українською мовою. Наявність такої вихідної моделі дасть змогу користувачеві адекватно сприймати наукові тексти та тим самим успішно розширювати в подальшому свій науково-понятійний апарат.

Відомості про авторів

Агєєва В. О. – кандидат філологічних наук Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

Ажогіна Н. В. – асистент кафедри іноземних мов хіміко-фізичних факультетів Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Алексєєв М. Е. – старший викладач кафедри іноземних мов № 1 Національного університету «Одеська юридична академія»

Алексєєва Л. І. – викладач кафедри іноземних мов професійного спілкування Міжнародного гуманітарного університету

Борисова О. В. – доцент кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Бужикова Т. О. – викладач кафедри теорії та перекладу з англійської мови Чорноморського національного університету імені Петра Могили

Вайноренс І. П. – старший викладач і аспірант кафедри прикладної лінгвістики, порівняльного мовознавства та перекладу факультету іноземної філології Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Голубенко Н. І. – викладач кафедри англійської філології і перекладу імені І. В. Корунця Київського національного лінгвістичного університету

Гольгер І. М. – доцент кафедри перекладу Дніпровського державного технічного університету

Гончарова О. А. – доцент кафедри теорії і практики англійської мови Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Дабагян І. М. – старший викладач факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Дребет В. В. – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри німецької філології та методики навчання німецької мови Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

Дяченко М. Д. – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри теорії та практики перекладу Інституту іноземної філології Класичного приватного університету

Запорожець Д. А. – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри романо-германської філології та перекладу Черкаського державного технологічного університету

Кияниця Є. О. – доцент кафедри журналістики та реклами Київського національного торговельно-економічного університету

Кобзан Л. А. – викладач кафедри мовознавства Івано-Франківського національного медичного університету, здобувач кафедри світової літератури Івано-Франківського національного університету імені Василя Стефаника

Ковальова Я. В. – доцент кафедри германської філології факультету української й іноземної філології та мистецтвознавства Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Колінько О. П. – доктор філологічних наук, професор кафедри української та зарубіжної літератури і порівняльного літературознавства Бердянського державного педагогічного університету

Красівський О. М. – асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка

Кременєва Т. В. – аспірантка кафедри германських мов Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

Лук'янова О. С. – доцент кафедри української і світової літератури імені професора Леоніда Ушкалова Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

Масюкевич Ю. М. – асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка

Михед Т. В. – доктор філологічних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Мікула О. М. – асистент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка

Мороз Л. В. – кандидат філологічних наук, доцент, професор кафедри іноземних мов Рівненського державного гуманітарного університету

Назарець В. М. – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри, завідувач кафедри української мови та літератури Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем'янчука

Науменко Н. В. – доктор філологічних наук, професор Національного університету харчових технологій

Павловська Л. І. – старший викладач факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Свалова М. І. – кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри журналістики Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

Синьова Т. В. – викладач кафедри іноземних мов професійного спілкування Міжнародного гуманітарного університету

Статівка А. О. – доцент кафедри перекладознавства імені Миколи Лукаша Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Стрілецька С. В. – доцент кафедри романо-германської філології та перекладу факультету права і лінгвістики Білоцерківського національного аграрного університету

Циганенко В. Л. – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри українознавства Харківського національного університету радіоелектроніки

Яценко Г. В. – доцент кафедри української преси факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка

Науковий журнал

**ВЧЕНІ ЗАПИСКИ
ТАВРІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Серія: Філологія. Соціальні комунікації

Том 30 (69) № 2 2019

Частина 2

Коректура • *Н. Пирог*

Комп'ютерна верстка • *К. Бараненко*

Адреса редакції:

Таврійський національний університет імені В. І. Вернадського

м. Київ, вул. Івана Кудрі, 33

Електронна пошта: editor@philol.vernadskyjournals.in.ua

Сторінка журналу: www.philol.vernadskyjournals.in.ua

Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.

Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 16,24. Ум.-друк. арк. 19,07. Зам. № 0719/157

Підписано до друку 26.06.2019. Наклад 150 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

73021, м. Херсон, вул. Паровозна, 46-а, офіс 105

Телефон +38 (0552) 39 95 80

E-mail: mailbox@helvetica.com.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 6424 від 04.10.2018 р.